

MAKKAI SÁNDOR

AZ

ÉLET KÉRDEZETT

TANULMÁNYOK

II. KÖTET

1935

R É V A I K I A D Á S

Copyright 1935 by Révai, Budapest.

39533. — RÉVAI IRODALMI INTÉZET NYOMDÁJA, BUDAPEST
(Műszaki ig.: Linzer M.)

ERDÉLYI SZEMMEL.

— 1922—1932. —

NINCS MENEKVÉS?

A Nyugat 1930 december 1-i számában olvastam Fenyő Miksa ismertetését és észrevételeit egy könyvről, amely a pusztuló Erdélyről szól. A könyv nálunk nem kapható s így nincs módomban magáról a műről szólani. De nem is ez a célom. Arról a gondolatról kell beszélnem, amely az ismertetés szerint ebből a könyvből is kijagat s amely sokaké, lehet hogy Erdélyben is, de főleg Magyarországon. Ez a gondolat az, hogy az anyaországtól leszakított magyarság sorstragédiája elkerülhetetlen. Nincs menekvés!

Fenyő Miksa ehhez a gondolathoz hozzászól „valamit”. Ha van erdélyi lélek, mondja, akkor nagyon kell tiltakoznia ez ellen, mert ez a lélek nyilván ki akar kelni mély sárkánysírból a múltnak, élni akar, teremteni, jövőért dolgozni.

Azt hiszem, csakugyan itt az ideje, hogy komolyan szembenézzünk a kérdéssel: van-e, vagy nincs menekvés az erdélyi magyarság számára? Lehet-e élet és jövő a múlt romjai felett?

Hogy az erdélyi magyarság gazdasági, kulturális, lelki szituációja nagyon nehéz és válságos, az kétségtelen. Hogy szörnyű veszteségek érték, hogy fájó sebei vannak, hogy teljesen megváltoztak reánézve az élet lehetőségei és hogy ezek a lehetőségek nagyon szűkösek, mindez nem szorul bizonyításra és nem tűr meg cáfolatot. Hogy ez a helyzet, melynek aggasztó súlya éjjel-nappal gyötri az erdélyi magyarság minden felelős tényezőjének lelkét, távolabbról még sötétebbnek látszik, az természetes. Gyakran megfigyeltem, hogy a viharfelhők távolról sokkal ijesztőbbek és feketébbek, mintha közvetlenül alattuk állva szemléljük őket. Előttöm egészen természetes az, hogy Magyarországon rólunk egy romantikusan sötét kép alakul ki. Azon sem csodálkozom, ha itt is akadnak ennek a képnek látói. Elvégre az adott tények egyénenként másképp súlyosodnak reánk. A kérdés azonban az, hogy az adott helyzetből milyen gyakorlati következtetést kell levonnunk a magunk számára?

Az a következtetés, amely a Fenyő Miksa által ismertetett könyvből és azoknak meggyőződéséből, akik ezzel egyetértenek,

következik, csak egy lehet: Egész életünkkel bizonyítani, hogy életünk lehetetlenné van téve!

Ha ez valakinek egyéni meggyőződése, nem vitatkozom vele. De teljes lényemmel szembefordulok azzal, aki ezt azért hirdeti, mert jó politikának tartja. Nem foglalkozom politikával, más dolog van, de ki kell jelentenem, hogy ez a politika gyümölcstelen és hamis. Szörnyű veszteségek, nyomor, sebek, romok égbekiáltó jaj szavával erőszakolni ki egy ellenséges vagy közönyös világ alvó lelkiismeretének fölriadását: teljesen reménytelen erőlködés. Megható anakronizmus Európában az a magyar romantika és szentimentalizmus, amely még hisz egy ilyen lelkiismeretben. Még inkább, ha hisz annak gyakorlati megmozdulásában. De hamis is ez a politika, mert a halálnak, vagy a csodának tétlen varasára szoktatja a nemzetet. A kisebbségi kérdésben, főleg magukra a kisebbségekre nézve, ez az egyoldalú sebmutoztatás és halálimitáció meghaladott álláspont. Az Élet tény-ütegei által összelőtt rossz hadállás, amelyet sietve ki kell üríteni. Fenyő Miksa azt mondja, hogy abban a könyvben egy hűséges kutya sírt és vak gazdája, „az utolsó erdélyi magyar” számára. Szívből óhajtanám, bárcsak tényleg az „utolsó” lenne az a vak erdélyi magyar, aki nem tud egyebet csinálni, mint a románok alá temetkezni. Aki nem látja az élet parancsoló tényeit és a beomlott széles utak után, melyek az írás szavai szerint a veszedelemre vittek, nem képes meglátni és méltányolni azokat a szerény és keskeny ösvényeket, amelyek mégiscsak megnyílnak annak, aki élni akar. Bizony, csak kaparja az a kutya a sírvermet a vakok számára, igen hasznos szolgálatot tesz vele az erdélyi magyarságnak.

Mert az igazság az, hogy egy nép sem akar meghalni. És csak akkor halna meg, ha maga akarná a halált.

Elismerem, hogy nagyon hatásos lehet „a nagyszerű halálról” tragikus képet festeni. Minél messzebből olvassa valaki az ilyen szívfacsaró históriát, néhány pengőért, annál zavartalanabban tisztulhat meg könnyeiben és nyugodhatik meg azon a vigasztaló tényen, hogy ha már el kellett vesznie az erdélyi magyarságnak, legalább egy szép könyv lett belőle.

Nekem azonban az a meggyőződésem, hogy ez az egész temetési ceremónia testvérietlen megsértése annak az erdélyi magyarságnak, mely tényleg nagy és keserves viaskodásban próbálja megbizonyítani, hogy élni akar és tud is.

Az erdélyi magyarság lélekszáma több mint másfélmillió. Valóban elképzelhető, hogy ennyi lélek néhány esztendő alatt oda-juthatott, hogy egyszerűen feladja az élethez való jussát, magyar-

ságát magyar hitét, kultúráját, gyermekeit¹? Lehetséges és szabad-e az hogy ennek a magyarságnak politikai szervezete, ősi egyházai, intézményei, iskolái, társadalmi szervezetei és irodalma egyszerűen bekapartassanak egy kutyaásta verembe s ezzel mindaz, amit tettek, dolgoztak és alkottak, semminek nyilváníttassék ön maga, a magyarországi magyarság és a világ előtt? Vegye valaki a kezébe az „Erdélyi Magyar Évkönyvet”, amely 1918-tól 1929-ig tünteti fel az itt folyó életet és látni fogja, igen, a pusztulást és sebeket is, de ezek dacára azt a kiirthatatlan életerőt is, amely itt munkálkodik.

Igaz, egyet még meg kellett és ezután még jobban meg kell tanulnia az erdélyi magyarságnak. Épen azt, hogy élet alatt nem szabad többé kizárólag a külső impériumhoz kötött és azáltal támogatott nagy életet értenie. Az élete nem merülhet ki többé a „nagy” országhormányzó politikában, a régi földbirtokos életben, a jogászkodásban és az úriemberségben. Ennek tényleg megásta a sírját az a bizonyos kutya, amelyik a díványon aludt és urával vadászgatott.

Most tanulgatjuk az életet, amely kicsi tényekből tevődik össze történelmi tényezővé. A magyar család anyanyelvet őrző és ápoló, magyar összetartásra nevelő, az élet kicsi lehetőségeit felkutatni és kihasználni tudó életét. Azt az életet, amelynek ereje a magyar árvákat összeszedő és megmentő, a magyar szegénynek kenyeret adó, a magyar betegnek gyógyulást nyújtó, a magyar tudatlannak ismeretet szerző intézmények megalkotásában van.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt aényt, hogy Erdély magyar asszonyai és leányai, tízezzrel és tízezzrel szervezkedtek meg arra, hogy ezt az életet plántálják és melengessék. Nem szabad elfelejteni, hogy magyar ifjak százai és százai ma már az állami egyetemeken állják a versenyt román ifjakkal és legyőzve a nyelvi nehézségeket, sikerrel indulnak az élet sáncai ellen. És nem szabad lekicsinyelni azt, hogy az erdélyi magyar nép hihetetlen erőfeszítéssel folyton építi a templomokat és iskolákat s szomjasan kapkodja el a magyar újságokat és könyveket.

Mi valahol itt keressük a „jó politikát”. Az igazságot, amely nekünk becsületet, tisztességet és kenyeret terem és amely magyarrabb, mint a csodáraleső jagatás.

Nagyon jól tudjuk, hogy mennyire kezdők vagyunk az élet-hez, a kisebbségi élethez. De egyet világosan látunk: az a feladatunk, hogy megalkossuk az erdélyi magyarság szervezett önfenntartását, melynek keretében a másfélmillió magyar biztosítani tudja másfélmillió magyar anyagi és lelki existenciáját.

Tudjuk, hogy ehhez még nagy leckét kell megtanulnunk. Az intelligenciánknak, hogy egészen a népért és a néppel éljen, az íróknak és művészeknek, hogy ne csak a népről, hanem a népnek alkossanak, egész társadalmunknak, hogy a szórakozási jellegű jótékonykodó akciók helyett komoly és rendszeres önfenntartás! eljárással tartsa meg intézményeinket és kultúránkat.

De meg fogjuk tanulni ezt a leckét is.

Fenyő Miksa cikkében olvasom: „Sokmindenféle írást olvastam az utolsó esztendőkből az „erdélyi lélekről”. Nem éppen meggyőzőket, különösen pedig nem olyant, mely megérzékelten valami fogalmat adott volna e lélek megkülönböztető jegyeiről. Szóval nem tudom, van-e ilyen külön erdélyi lélek”.

És se tudom. Mert az a kérdés, hogy kitől és mitől kell megkülönböztetni ezt a lelket? Ha a magyar lélektől kellene, akkor tagadom a létezését. Szerintem az erdélyi magyarság lelke egyszerűen magyar lélek Erdélyben, a maga adott viszonyai közt. Nem különösebben magyar, de nem is kevésbé az, mint a trianoni határokon túli. Szeretném és remélem, hogy ha különbségről beszélni kell, akkor ez az erdélyi magyar lélek csupán attól a magyar lélektől különbözzék, amelyik efféle halálromantikákkal akar könnyeket kicsalni a vén Európa-krokodilus szemeiből. Én azt szeretném és azért dolgozom, hogy a velünk és körülötünk élő népek a magyarság életrealitására döbbenjenek rá. Én a Bethlen Gábor magyarságát tartom igazi magyarságnak, azét a praktikus és bölcs magyarét, akit jellemzően elfelejtettek ünnepelni, vagy nagyon halk tisztelettel ünnepelgettek halálának háromszázéves fordulóján.

Biztos, hogy ha az erdélyi magyarság az ő életiskolájába iratkozik be, hangos és messzefénylő tényekkel egyelőre nem fog életjelt adni magáról. Lehet, hogy nagyon sokan azt fogják róla hinni: talán meghalt és el is temettetett. Nem baj. Mi vállaljuk az eltemettetést is, de csak úgy, mint a búzaszem: a boldog aratás reménye alatt.

1931.

A SZÉPSÉG HAZÁJA

Honnan születik a szépség? Hol van otthona? Mi a lényege? Miért van és mire való? Kérdések, amelyek századokon keresztül izgatták azokat a gondolkozókat, akik soha sem szűnnek meg magyarázatokat keresni megmagyarázhatatlannak mutatózó s mégis magyarázatokat követelő dolgokra. Sokféle területen jár-

nak a kutató lelkek, de ingoványosabb, csalókébb s ezért veszedelmesebb vidékek alig vannak számukra ezeknél, amelyeken az esztétikum, a művészi szép, a műízlés, alkotás és kritika problémái rejtőzködnek. Sokszor úgy látszott már, hogy egy-egy szellemkar betörte a szépség titkos hazájának utolsó ajtaját is és leleplezte a fátyolozott királynőt; de aztán kitűnt, hogy csak a fátyol egy-egy foszlánya maradt vakmerő kezében, a titokzatos pedig, széttépve az elmélet pókhálóját nevetve tűnt el a sötétben. Nehéztársaság, zörgő fegyverzetű elméletporoszlók után jöttek szeszélyes, nyegle, üresszívű szemfényvesztők és azt hazudták, hogy előttünk levetette fátyolát a titokzatos királynő és akkor kitűnt, hogy nincs is saját arca: mindenkire a néző arcával tekint vissza. Voltak lovagjai, akik hittek benne, esküdtek reá és elepedtek érte, de meg nem foghatták; és voltak kufárai, akik rút és aljas bábukra aggatott ruháit kínálgatták a piacon, mintha ő maga lenne. És voltak, akik teljesen lemondtak arról, hogy valaha megismerhesék és ezért azt mondták róla, hogy nem is létezik. Mindez mellékes volna, ha nem lennének lelkek, akik nem magyarázni, de előidézni és megkötni akarják a szépséget az anyag eszközeivel és közegeiben és mások, akik gyönyörködni s elmerülni vágnak benne. Ha nem volnának művészek és műélvezők. De vannak ilyenek, sőt minden ember ősi ösztönénél fogva tartozik bele vagy az egyikbe, vagy a másikba és az elvont elméleti kérdések az eleven élet sokszor nagyon is tragikus problémáivá válnak számukra. Ha egyszer a művész feltette az életét a maga megtalálta szépségre, ha egyszer az élet vad tusájában agyongyötört szemlélő, mint az utolsó szalmaszálba, görcsösen belekapaszkodott a maga által annak felismert szépségbe, amelyben elmerülve olyan gyógyszerert talál, ami drágább neki még az életénél is, akkor többé nem közönyös elméleti kérdés a szépség hazája és mivolta, de olyan létérdek, amely az önfenntartás ösztöni erejével áll szembe az igazát elrombolni és elrabolni készülő támadásokkal. És mi ma mélyen érezzük, hogy a szépség nélkül éppen úgy nem érdemes és nem lehet élni, mint igazság és jószág nélkül. Az emberiség kifosztott és sárba tiport szíve mibennünk követeli, hogy legyen szépség, valódi és vitathatatlan, amelyben elmerülve új erőt nyerjen a lélek a megutált élethez. Szükségünk van a szépség profétáira és apostolaira! Azért foglalkozni akarunk vele és öntudatosan birni akarjuk a szépség titkának megoldását.

Az első gondolat, amely Platónnak, a nagy költő-filozófusnak lelkéből fakadt, az volt, hogy a szépség idegen ebben a világban, hogy hazája az ideák testetlen, töretlen, időtlen, természetfeletti

világában van. Az ideák a tökéletesség képei, örök, változatlan valóságok, melyek a topos noétosban, az értelmi térben élnek s ezért csupán gondolkozás útján közelíthetők meg. De noha a szépség ilyen metafizikai valóság, az ember mégis rokonságban van vele, mielőtt a földre jött volna, ott élt maga is az ideák honában, a tiszta eszmék szemléletében s jelenlegi rút és tökéletlen árnyék-létéből visszaemlékszik a tökéletesség képeire, amelyeket egykor szemtől-szembe látott. Mindazáltal az igazi szépséget a földön nem lehet megtalálni; az igazi szépség „az égbolton túli világban” székel s lényege a tiszta szellemiség. Van azonban a szépség ideájának egy csodálatos sajátja, amely megkülönbözteti őket az igaz és jó ideától és ez az, hogy a földöntúli, idegen, fennséges szépség rásugárzik az anyagra és nem olvad bele, nem vész el benne, hanem mint isteni visszfény, a testek felületén ragyog. A szellemnek ez a tündéri visszfénye a testeken: a földi szépség s vonásait a mértani arányosság, a rend és harmónia alkotják, amelyek eleven, ragyogó színekben, sima, tiszta hangokban, szabályos körvonalakban jelennek meg. Mikor ezeket a jelenségeket látjuk, önkény telén, elemi erejű, azonban tiszta és érdektelen szerelmes vágyódás tör fel a szívünkben s felébreszti bennünk az emlékezést az ősi, örök ideára, az ősi való szépségre, amelyet egykor láttunk az ideák honában. A testeken játszadozó szépség tehát nem valódi, hanem csak visszautaló hasonlatosság, emlékeztető reflex a világba sugárzó igazi szépségre, amelyet szem, fül, tapintás meg nem foghatnak, hanem csak a test indulatait legyőző, intuitív gondolkozásban való lelki felemelkedés a tiszta szellemvilágba. A szépet a világ felett kell keresni s a szép testi tükröződései, s azoknak mesterséges ábrái, a művészi alkotások arra való, hogy édes és gyötrő sóvárgást keltsenek bennünk a világtól való elszakadásra és lélekben való felemelkedésre az igazi, a szellemi élet felé. A szépség hazáját tehát nem itt a földön kell keresni, mert a mi igazi hazánk sem ez a föld. Ez a földi élet börtön és árnyékélet, a földi szépség csupán mulandó visszfény: igazi élet, mint igazi szépség csak az ideák égbolton túli világában vannak. Ez a grandiózus felfogás először tiltakozás minden érzékiség ellen, mert aki a szép testeket szereti, az önmagát csalja meg, hiszen a testiség csak tükröző felülete a szépnek s így a testiségben elmerülő lélek elpusztul; másfelől e felfogás szerint a művészetnek az a nevelői feladata van, hogy a szépség tükrözésére alkalmas testek tervszerű alkotása által állandósítsa a vágyat a magasabb szellemi élet után. Harmadik jellemző vonása e felfogásnak az, hogy a művészetek, amelyek a

szép tükrözésére alkalmas érzéki felületeket teremtenek, felette állanak a természetnek, mivel azt, ami a természetben csak esetlegesen, elszórtan és nagyon mulékonyan fordul elő, maradandó és jellegzetes formákban fixírozzák. Ez a metafizikai idealizmus, minden idealisztikus filozófia őse és ihletője azonban a valódi szépség, a szépség hazája és mivolta felől, tagadván annak e világból való tényleges megragadhatását, sötétségben és bizonytalanságban hagyta az emberiséget.

A második gondolat, amely a szépség titkának megfejtését ígéri, éppen ellenkezőleg, elvetvén minden metafizikai idealizmust, azt hirdeti, hogy a szépség hazája a természet, a szépség a természetben van, annak vonása és tulajdonsága. A természeti szép az igazi szépség, amelynek a művészet is csak másolata s a művészet értékét a természetmásolás hűsége szabja meg. Ez a művészi realizmus, verizmus álláspontja. Minden ilyen felfogást rendkívül jellemez az, hogy a szépség mivoltának kérdését megkerülve és elhanyagolva, nem felel arra, hogy mi hát az, ami a természetben szép, hanem a szépség helyett a művészet kérdését állítja előtérbe. A művészet e szerint utánzás, a természet lehető legjellemzőbb utánzása. A zene így elsősorban a madarak hangjának utánzása lenne. Azonban éppen az ilyen abszurd példából tűnik ki ennek a felfogásnak elégtelensége, mert azt senkinek sem kell bizonyítani, hogy Beethoven több, mint egy átszellemült rigó. Nem kell hozzá nagy dolog, hogy belássuk: a mintázás nem cél a művészetben, hanem eszköz bizonyos lelkiállapot, hangulat felköltésére. Maguk a legverisztikusabb írók is hangulatkeltésre utaznak. Azt sem kell sokáig bizonyítani, hogy a művészet sohasem egy adott pillanatban létező természeti tárgy másolása, nem fotográfia, hanem éppen az állandó, jellegzetes, „kellő”, tehát ideális valóság ábrázolása. Ha nem vesszük is realitásnak a Platon ideáinak hónát, azt el kell ismernünk, hogy ha a művészetet a természet utánzásának nevezzük is, akkor sem a természet adott elemeinek, hanem eszméjének, rejtett lelkének, ideájának utánzásáról van szó, egy szóval, hogy a művészet idealizál, eszményít. Ez pedig egyrészt azt mutatja, hogy a művészet igazsága nagyobb, mint a természeté, mert a mindig igazat adja; másrészt, hogy a szépség több, mint a természet egy tulajdonsága s hogy a természetet is széppé valami emberi, a beléjelehelte lélek és jelentés teszi. Igaza van Volkeltnak, amikor kijelenti, hogy szép csak az lehet, ami emberileg jelentőséges. A természet esztétikai rajongói, ha szinte vallásos kultuszt is űznek, a legjobb esetben önámítók, mert amit a természetben szépségként imádnak, azt a természetbe maguk

vetítették bele s ezért soha nem is tudják tisztázni sem maguk, sem más számára a szépség problémáját.

A harmadik kísérlet a szépség titkának megfejtésére az ízlés és tetszés elvének felállítására. Ebből fakad a napjainkban is általános önkényesség, teljes relativizmus és szubjektivizmus az esztétikában és műkritikában, amely felszabadítván a tudatlanság és tudatos hazugság légiónyi ördögét, valóságos dzsungelt teremtett a szépség alvó királykisasszonyának titkos vára körül. Való igaz, hogy az ízlés, azaz a szép iránti érzék lélektani feltétele a szépség megragadásának; az is igaz, hogy a szépség a tetszés érzelmét váltja ki a lélekből, de egyik sem mérője és meghatározója a szépségnek. Az „érdeknélküli tetszés” igazságát, amely Kantól származik, méltányolni fogjuk; azonban határozottan el kell ítélnünk és tiltakoznunk kell a szubjektív ízlés- és tetszés-teória olyan, divatos formái ellen, amelyek ellenőrizhetetlen és minden egyetemeséget, kötelezettséget és törvényt tagadó anarchizmussal egyrészt fellebbezhetlenséget követelnek sokszor nagyon is tanulatlan és pusztá frázisokkal dobálózó „műtélkezésüknek”, másrészt a „de gustibus non est disputandum” elve alapján nagyon is átlátszó tendenciákat csempésznek be a művészet elméletébe és gyakorlatába, a szépség megcsúfolt fenségét köpenyegül használva a bomlás hivatásszerű tenyésztéséhez; az emberi élet értékeinek lelkiismeretlen rombolására.

Ezeknek a lélekufároknek ítéletét hirdetik Böhm Károlynak, a nagy magyar filozófusnak szavai: „A tartalmat a fonna által nem lehet megszépíteni, ha az a tartalom magábanvéve hazug vagy aljas”.

Kétségtelenül bizonyos az, hogy a szépség titkát sem egy természetfeletti, metafizikai lényeg felvételéből, sem a pusztá természetből, sem a teljesen önkényes, egyéni tetszés elvéből megfejteni nem lehet. Az egyetemesen kötelező, önértékű és emberileg megismerhető szépség elutasíthatatlan követelményét vagy egy, vagy más oldalról, mind a három álláspont kétségessé teszi, vagy elejti. Hol van hát a szépség hazája, hol, mikor, hogy születik meg? mi a lényege? mit végez e világban és mi az értéke?

1. A szépség születése és hazája. A szépség egy csodálatos találkozás szülötte, a szellem és a természet szent nászának csodagyermeké s hazája mindig ott van, ahol ez a kettő egy sajátos módon összeér. Ez a találkozóhely épügy benső, lelki terület, mint abból kihelyezett külső alkotás, mert a szépség mindig kifejezett lelki tartalom. Mint ilyen, megmaradhat a szemlélő sajátjának, tisztán lelki alkotásnak, elképzelt és elgondolt szépségnek, vagy

megköthető valamely anyagban és akkor, a tárgyiasító készség mértéke szerint műalkotássá lesz. A szépség akkor is valódi, ha csak lelki szemeink előtt lebeg és csak a mienk marad; azonban mérhetővé csupán akkor válhatik, ha valamely érzéki, anyagi közeg által (szín, hang, beszéd, vonal, mozdulat) megkötvé és állandósítva közöltük a világgal. Ezért a szépségről beszélni volta-képpen csak mint műalkotásokban megköötött, művészi szépről lehet. Hogy szépség lehessen, ahhoz három feltétel szükséges. Először egy lelki tartalom, vagyis tárgy; másodsor kifejezési anyag, amelyben ez a szellemi jelentés láthatóvá lesz; harmadszor formáló erő, amely az anyagot és a tárgyat összehozza, egyesíti, tökéletes egységbe önti s a kifejezési anyagot a tárgy akadálytalan és teljesen megfelelő formájává téve, ezáltal egy egészen új teremtet: a szépséget létrehozza.

A szépség születésének indoka az, hogy a szellemi érzékelhetővé akar lenni, tükröt keres magának, amelyben arculatát megdicsőült örömmel lássa szemtől-szembe ragyogni magával.

A szépség tartalma az a tárgy, amely ki akarja magát jeleníteni a világnak, a világ nyelvén; ez a győzelemre törv királyi valóság, a megszületendő uralkodó: maga a szellem, a szellemiség. A szellem, mint öntudatos, szabad és tiszta valóság háromféle kép szemlélhető önmagában, ú. ni.: tevékenység, érték és megvalósulás. A szellem, mint tevékenység: gondolkozás és cselekvés; mint érték: igazság és jóság, mint megvalósulás: tudomány és erkölcsiség. A szellemi igazság a gondolkozás útján lesz tudománnyá és a szellemi jóság a cselekvés által lesz erkölcsös jellemmé és köz-erkölcsiségé.

Igazság és jóság, tudomány és erkölcsiség a gondolkozó és cselekvő ember által magát a szellemet valósítják meg és juttatják győzelemre a világ felett. De ez a rejtelmes hatalom maga mégis láthatatlan marad bennük, láthatatlan saját maga előtt is. Lényegét, tartalmát, amely igazi és jó, amely tiszta logikum és etikum, bírja, érvényesíti, küzdelmes harcokon át a világba törni kész-teti, de nem látja is egyúttal. Mikor látni, szemlélni akarja, akkor jön el a szépség születésének misztikus órája. Ebben az órában az igazság és jóság, a tudományban és erkölcsiségben kifejező-dött logikum és etikum elvesztik öncéljukat, megszűnnek tanítani és alakítani, mintegy megnémulnak és mozdulatlaná válnak, ^{no}gy így tárgygyá legyenek egy új teremtés és születés számára. És ekkor fellép a lélekben egy új nagy aktív hatalom: a formáló erő, amely ezt a tárgygyá lett igaz és jó szellemiséget a maga munkája alá veszi, hogy testet, érzékelhető alakot, képet adjon neki.

Ez a formáló erő a gondolatok és cselekvések ezreiben nyilatkozó igazság és jóság mélyébe hatol és megragadja a sokféleségben rejlő egységet, lényeket; tömöríti és egyesíti a különféle nyilvánulásokat a lényeg körül és felfedezi, izolálja, kiragadja a jelentést, amelyet ábrázolni kell. Ezt a mozzanatát és munkáját a szellem formáló erejének nevezzük intuíciónak. Ez az erő a jelenség lelkének, magvának, központi értelmének megragadója. Nem logikai munka, több annál, mert számára a logikum és ezen felül az etikum egész területe tárgyá lett, ábrázolandóvá. Ha az intuíció a hős, vagy az anya, vagy a hitves, vagy akármilyen más tárgy jelentésére fordul, annak nem logikai definícióját és nem is az etikai becsét ragadja meg, hanem ezekkel együtt, de ezeken túl az örök jelentését magát. Ez a jelentés többé nem fejezhető ki se logikai, se etikai kategóriában, hanem ennek új kifejezés kell, mely mind a kettőt magában rejti, de túlszárnyalva s mintegy legyőzve, új alakban ábrázolja. Azonban az intuíció magában, képtelen erre. Birja a jelentést, mélyebben és teljesebben, mint a logikai és etikai megismerés, de kibeszélni képtelen. A formáló erőnek egy másik karja jó segítségére s ez a fantázia és pedig a tevékenységének csúcán levő, teremtő, rendkívüli képzelő erő. A fantázia az a hatalom, amely a kibeszélhetlent, az értelem számára idegent és ismeretlent, a meg nem érthetőt hasonlítani tudja már ismert és értett dolgokhoz. A közönséges emberben is folyton működik, de igazi hatalma a lángészben gyúl ki s abban áll, hogy az intuícióval megagadott mélységes és ismeretlen jelentésnek bámulatbaejtően meglepő hasonlatosságot tud kölcsönözni a már ismeretes dolgok külső tulajdonságaiból. A hasonlat egészen külsőleges, mert lényegében semmi egyezés nincs a hasonlítottak között (pl. a lelkiismeretfurdalás és a Fúriák között, a Stuck „Gyilkos” c. képén) és mégis egyszerre, kijelentésszerűen érteti meg velünk a jelentés mivoltát. Nem értettük, hogy mi az az ismeretlen valami, ami a gyilkolás után feltámad a lélekben, de a Stuck fantáziája odajön és így szól: vedd úgy „mintha” a mitsem sejtve közeledő gyilkost egy ház kiugró szegletéhez lapulva három rettenetes rémasszony várná, hogy megrohanja. Ha úgy veszed, azonnal megérted azt a kibeszélhetetlen világot, mi a gyilkos körül támad. S mi rettenetes és mégis felszabadult gyönyörrel értjük meg a megérthetlent e képen.

A művészi fantázia azért, hogy az intuitív jelentést úgy tudja sajátunkká tenni, mintha az azonos lenne valami ismeretessel, a szellemiség lényegét már áthozta a szemlélet világába. És ezzel a szépség elérkezett a megszületés pillanatához. Még nem

született meg, mert az intuíció és a fantázia találkozásában csak megfogant, de ettől kezdve rohamosan közeledik a születés pillanata, noha megesisik, hogy a következő lépés hiányában sohase születhetik meg, vagy eltorzulva lát napvilágot és meghal. Azt mondják, hogy Vörösmarty lelkében egy hervadó lilium képe láttán fogant meg a „Szép Ilonka” eszméje. Megfogant: az intuíció és a fantázia találkozása folytán. A hervadó virág a szerelmi bánatban elfogyó ifjú leány képét asszociálta nála a fantázia szokatlan erejével. Az intuíció pedig átérezte és megragadta ennek a tragikumnak minden logikumot és etikumot túllépő, leglényegét. És ezzel a magyar szépség egyik legsodálatosabb nyilvánulása elindult a születés felé. De ez még nem a „Szép Ilonka” volt, nem a tetetöltött, valódi szépség maga. E nélkülözhetetlen előfeltételek után jön a formáló erő legcsodálatosabb és legsajátlagosabb munkája, a művészi projekció, az alakbaöntés. Ezt a rendkívüli emlékezés teszi lehetővé, vagyis az, hogy a művész lelke a mélyében őrzött és felhalmozódott rengeteg kép közül ráismer a fantázia által közelhozott intuitív jelentés megfelelő képére vagy képsorozatára; illetve megteremti belőlük azt. És ez az a pont, ahol a teremtő szellem összetalálkozik az anyaggal, az érzéki világgal, a természettel és ujjongva összeolvad vele, de úgy, hogy több és más lesz, mint pusztán szellem és pusztán természet: t. i. szépség lesz belőle. Mert mi a szépség? A mozdulatlaná bővült szellem ragyogó tükröződése a legyőzött anyagon. Mert ez a kettő fontos a szépség születésében: a szellemi tartalom, az igaz és jó, amely azonban nem sokféleségében és hullámzó változásainak akciójában van, hanem az intuíció, a fantázia és az alakbaöntés által lényegében lekötöttet és az érzéki, anyagi forma, amely azonban nem a nyers anyag, a változásban lüktető természet maga, hanem a művészi emlékezetben felraktározott szemléletekből alakult, ellenállás nélküli látszat, felület, jelenés. Ez az a kifejezési anyag, amely a természetből való, de a művész lelkében tiszta látszattá alakult, engedelmes tükörfelületté simult s amellyel a formáló erő a szellemi tárgyat tökéletes egységbe hozva, „az önértékű szellem láthatóvá és hangzóvá lesz a világban”, azaz mint szépség jelenik meg. A szépség hazáját tehát a szellem és a természet találkozó helyén kell keresni, a kettő között és felett, abban a misztikus pontban, ahol a szellem a fantázián át, a természet pedig az emlékezésen át összeér.

2. A szépség mivolta. Maga a valóság, sem a szellem, sem a természet, nem szép, a szépség egyiknek sem objektív tulajdonsága. Az igaz és a jó a szellemnek lényeges alkotója, a természet

pedig egyszerűen létező. A szépség nem alkotó tényezője a szellemnek sem, a természetnek sem. De mind a kettőhöz hozzátartozik és mind a kettőt átragyogja a találkozásban, amelyről fentebb beszéltünk. Ez a találkozás a valóság új képét szüli meg, egy képszerű, ideális valóságot, amelyben az anyagi valóság látszatszerű hordozójává lesz az igaz és jó szellemiségnek s ez a láttatott, ábrázolt szellemiség az anyagon: ez a szépség. A szépség nem a valóságra vonatkozik, hanem mindig csak annak képe.

A szépség a valóságnak az a képe, amely a kényszerű igazságot és kötelező jószágot olyan képbe foglalja, amely önmagáért, érdek nélkül és föltétlenül tetszik, amely minden élv- és hasznóérték nélküli tiszta és független gyönyörűséget okoz.

Kétségtelen tehát, hogy az, ami csak föltételesen, bizonyos körülmények közt és bizonyos ideig tetszik, az a szép nevet nem érdemli meg. Így az, ami csak az érzékeinkre hat, azokat ingerli, vagy nyugtatja meg pillanatnyi hatásával, vagy ami csak azért tetszik, mert hasznos és csak addig, amíg hasznunk van belőle, szépnek nem nevezhető. A szép ön értékű, objektív és állandó s ha vannak lelkek, akikre nincs hatással, az nem az ő illuzori voltát, hanem az illető lélek salakosságát bizonyítja. A hozzá méltó lelkekből a föltétlen tetszés hódolatát váltja ki. Ennek a hatalomnak van egy tartalmi és egy formai garanciája, amely megóv attól, hogy a túlzó szubjektivizmus tévedésébe essünk. A szépség tartalmi garanciája az, hogy az ábrázolt tárgy mindig és föltétlenül értékes logikailag és etikailag, tehát mindig igaz és mindig jó. Sem a hazugság, sem a rossz az ábrázolás öncélja nem lehet, csak az igaz és jó kiemelő és bekeretező eszköze, az a nagyhatású ellentét, amely az értéket aláhúzza. Ha tehát a hazugságot és a bűnt még oly megvesztegető formában terjesztik is, érdeknélküli és önértékű szépségről ott szó sem lehet s akit az ilyen látszat megbűvöl, azon Platon ítélete teljesül: a testet szerette és elvész a testben.

A szépség formai garanciája abban van, hogy a művész nemcsak ábrázolni tudja azt, amit mások csupán éreznek, hanem hogy olyan módon ábrázolja, amely téveszthetetlenül jellegzetes. A legáltalánosabb érvényű igazságokat, a legegységesebben kötelező meggyőződésekkel a legkonkrétebb, a legszemléletesebb s legérzékenyebb formában ábrázolja. A szép hatását téveszthetetlenül a legáltalánosabb tartalomnak a legkonkrétebb kifejezési formával való meglepő találkozása és összeolvadása váltja ki, az az elragadó plasticitás, amelyben egy csoda történik: a legnagyobb foglalosságú és szinte mérhetetlen jelentés tökéletesen beleilleszkedik a

legkonkrétebb kifejezési formába, illetőleg az ilyen forma teljesen hozzásimul és egészen megfelelő közvetítője lesz az ilyen jelentésnek. (Örök érvényes példái ennek a költészetből a görög tragédiák, vagy a Faust I. része.)

A szellemnek és a természetnek a szépségben való találkozása tisztán lelki élmény, a kép, amelyben ez megtestesül, akármiféle természetű legyen is, (költői, zenei, képzőművészeti) tisztán lelki kép. De mint ilyen, csak látójának, átélő jenek tulajdona. Hogy közkincs lehessen: valóságosan érzékeltetni kell ezt a lelki szépséget a beszéd, a hang, a mozdulat, a szín és vonal matériájában. Ez a művészet problémája és főleg a technika kérdése, amely nem tartozik már ide; itt csupán azt kell megállapítani, hogy a szépség és műalkotás között a technikai testesítés óriási útja áll.

3. A szépség célja és értéke. Sokan megmondják már, hogy a szépségre nincs szükség a világon. Tény, hogy nincs reá olyan szükség, mint a táplálékra, ruhára, sőt olyan sincs, mint a logikumra és etikumra. Testi funkciók, igazság és erkölcs nélkül nem lehet élet s viszont képzelhető egy olyan élet, amely ezekben ki-merült. De ez az élet mégis tökéletlen, sivár és végeredményében kegyetlenül megrabolt élet lenne, mert hiányzana a koronája: a szépség.

A szépség, amely Rodin szép szavai szerint „megérteti azt, amit nem lehet megérteni”, azaz egy mélyebb pillantásban megmutatja azt, ami az egyes igazságokon, a tapasztalati erkölcsiségen túli, mint egység él. A szépség, melyben a szellem a maga fenségét zavartalan nyugalomban és megdicsőült Örömben szemléli. A szépség, amely nem igazság és nem jóság, de érdektelen, szimbolikus apologia az igazság és jóság örök érvénye mellett. A szépség, a szellemnek ez az édes játéka az anyagon, amelyben nem kutat, nem harcol, nem ítélkezik, nem szenved és nem megy előre, hanem önmaga isteni erejének drága feleslegében boldog megnyugvással szemléli a maga halhatatlanságát és győzelmi bizonyosságát minden ellenségei felett.

Lehet élni bányában, barlangban, pincében, kamrában, szobában, völgyben és börtönben is; harcos, szenvedő, aktív életet ezekben élünk, mi szegény emberek: de ha a napsütötte bérctetőn beleujjonghatunk a lent küzdő világba vagy talán semmit se téve, egyszerűen a csillagokba bámulunk: érezzük, hogy az életünk most éra legtöbbet. Ez a bércteteje az életnek: a szépség.

Áldottak legyenek, akiknek teremtő lelkén át, ünnepi óráinkban odaemelkedhetünk ragyogó ormára !

1923.

AZ IRODALOM SZELLEME

Minden művészetet végzetesen determinál az anyag, mellyel, vagy amelyben magát kifejezi. Az irodalom sajátosságát minden művészettel szemben az adja meg, hogy anyaga a szó és kifejezési síkja a gondolat. A szó, a gondolat elválaszthatatlan a jelentéstől, már önmagában értelme van s bár a jelentést egyetlen művészet sem nélkülözheti, az irodalom mindenekfelett, kizárólagosan rá van utalva, mivel olyan anyaggal dolgozik, mely magábanvéve jelentős. Ebből a tényből származik az irodalomnak egy nagy hátránya és egy nagy előnye a többi művészethez viszonyítva. Hátránya, hogy védtelen, mert az író nem rejtőzhetik színek, vonalak, hangsorok függőyei mögé, számolnia kell a szavaknak, melyekkel él, elsődleges, logikai értelmével. A zenemű, mely az emberi lélek indulati kifejezője, a szerző gondolatait nem szükségképpen árulja el, de a szónál még akkor is, ha szóképül szolgál, tehát a maga logikai jelentésével csak hasonlatképpen utal egy más, rejtelmesebb valóságra, nem mellőzhető el a közvetlen jelentéssel való számvetés. Ezért van, hogy az író nemcsak védtelen, de minden művész közt, a legnagyobb mértékben ki van téve a félreértésnek és gyanúsításnak is, mivel szavait, melyekkel egy megfoghatatlant a megfoghatóval akar ábrázolni, szösz szerint értelmezik azok, akik nem tudják a hasonlat szivárvány hídját megjárni, a valótól a való égi másáig. A költők mélyen érezték ezt a veszedelmet s gyakran úgy próbáltak menekülni előle, hogy többféle értelmezést megengedő, homályos, azaz szimbolikus szóképek köntösével takarták be meztelen lelküket, melyen át mindig csak a kongeniális kevesek számára izzott át a költő igazi lelkének arca. De ez a törekvés, nagy költői szépségek felszabadítása mellett is mindig megzavarja az irodalmi alkotás műfaji és lényegi tisztaságát, mert végtére is erőszaktétel az irodalom művészi anyagának, a szónak természetén. Nem pusztán műveletlenség és érzéketlenség az olvasóközönség óriási többségének idegenkedése és nyugtalansága az olyan költői műtől, amely szimbolizmusa miatt az érthetlenség benyomását teszi. Nem, már azért sem, mert az olvasó az irodalommal szemben ösztönösen érzi és követeli annak az óriási előnynek érvényesülését, mely a jelentőművészetnek minden mással szemben azt a nagy kiváltságot adja meg, hogy az emberi léleknek és életnek legsokoldalúbb és legteljesebb ábrázolója s ami fő, ezzel együtt bár érdektelen, de hatalmas propagátora legyen.

Mindebből következik, hogy az irodalomnak olyan sajátossága van, mely a többi művészetnél nem feltétlenül szükséges s ez

az, hogy az irodalomnak szelleme van. Ez a művészet, mely még a természet által is mindig az emberhez vezet, csak annak a korának és emberi közösségnek elementumában, légkörében és medrében képes élni, amelyből született. Szelleme a korszellem művészi megnyilatkozása. És ebből érthető, hogy az irodalom minden művészetek között a legmesszebb áll a *Fart pour l'art*-tól. A mindig irányzatos és mindig meghatározott korszellemet, emberi lelket és életet kell kifejeznie s ezért igazi teremtő korszakaikban előtte lebeg az emberiségnek s szellemi vezére a maga korának. Ez az irány ossága azonban egyúttal dilemmája is. Irány os, de sohasem irányzatos, ha csak le nem akar szállani művészi magaslatáról. Lényegéhez tartozik, hogy híven és sugalló módon kifejezze az irányt, melyben kora és közössége halad, de sohasem szabad külön, konkrét irányzatossággal a politika, a szociális problémák, kulturális törekvések, annál kevésbbé elszigetelt érdekek hűzóbar-mává alacsonyodnia.

így az irodalmat mindig körüllebegi az idő lehellete, amely ragyogóvá teszi akkor, ha a korszellemnek hűséges, de érdektelen kifejezője s nemes patinaként vonja be és védi akkor is, ha az a kor már elmúlt, de feltétlenül a halál lehelleteként avasítja meg, ha a kor aktualitásainak olcsó és nagyszájú rikkancsává aljasodott. Az irodalomnak ezt a szellemét különben sem a harcos jel-szavak fejezik ki, hanem a belőle megnevezhetetlenül s mégis rög-tön felismerhetőleg áradó humánus, a kor lelke, mely elsősorban a líra zengésén keresztül ömlik a világba.

Pia már most az irodalom szellemének eredetét és összetételét akarjuk kutatni, úgy találjuk, hogy azt primitívebb fokon a nép-hit és a mítosz, magasabb fokon az erkölcsi közszellem és a tudományos világnézet, lényegében és végső értelmében a filozófia adja meg.

Az antik költészet gyöngyei, a görög sorstragédiák így voltak a végzethit művészi kifejezői. Így tükrözték a római költők a filozófiai eklekticizmus felületes életbölcességét. így lehelli a középkor költészete a keresztény misztikát.

Az újkor irodalmi szelleme kettős hatásból ötvöződik, a filozófiai és a nemzeti szellem ölekezésének szülötte. A nemzeti szellem kiragyogása megbontja a filozófiai szellem egységét is, a nemzet lelke abban a filozófiai irányban jut egyetemes emberi kifejezésre, amely alkatának leginkább megfelel. így lesz a német irodalom szelleme az idealizmus, az angolé az empirizmus, a franciaé a racionalizmus, az oroszé a miszticizmus. A magyar irodal-

mat virágzásának tetőpontján, a XIX. század elejétől Ady megjelenéséig a nemzet alap jellemének megfelelő racionalizmus táplálta.

A nagy háború óriási fordulatot jelent az irodalmi szellem életében. Ezt a fordulatot legjellegzetesebben Anatole France példája mutatja.

Anatole France irodalmi művészete a nagy háborúval lezárult korszak csúcspontja. Benne legmagasabb kivirágzását és egyúttal elvirágzását is érte meg az a nagy szellemi irány, mely a felvilágosodás és a racionális humanizmus lelkével táplálta a XIX. század és a XX. század európai emberiségét, amely szellemi egységbe foglalta az egész európai modern kultúrát s amelynek ennél fogva az irodalom is művészi kifejezője sőt ihletője és vezére volt. Büszkén és emberi mérték szerint némi joggal is lehetett világirodalomról beszélni, hiszen ez a szellem a legkülönbözőbb nemzeti és egyéni sajátosságokon át is kétségtelenül egységes és uralkodó alaphangot adott az irodalomnak. De ez a szellem Anatole France műveiben már negatívummá párolódott, finom mérgező cinizmussá és nihilizmussá. A háború előestéjén még ez a művészi szellem uralkodott, de ma már Anatole France művei nem élnek, elavultak, idegen világból szólnak, ez idő szerint az emberi szellemhez nincs szavuk. Az Idő nagy múzeumának vastag üvegfala ereszkedett közéjük és az élet közé.

Ez a tény nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a felvilágosodás szelleme megtört, meghalt. Azzal a világotmegrendítő nagy ténnyel állunk szemben, hogy az Ész korlátlan hatalmába vetett naiv bizalom kiábrándulásba és csömörbe fulladt. Bekövetkezett, Babits szavaival élve, „az írástudók árulása”, az Ész levette bírói palástját, az írók doktrínáikkal együtt leszálltak a harcba s ezzel együtt maga a harc is „vak” lett. Babitsnak ebből a mélyretekintő megállapításából szükségszerűen következik másik nagy igaza is, hogy a „nagy” irodalom csődbe jutott. Ma nem lehet többé a régi értelemben „világirodalomról” beszélni, világirodalom nincs, mert nincs világszellem, egyetemes, a kor lelkét megszólaltató filozófia. S mivel az európai szellem millió cserépdarabban heverő, összetört tükrét többé egyberagasztani nem lehet, hanem csak egészen új tükör alkotásáról lehet szó, bizonyos az is, hogy egyelőre, talán sokáig nem is lesz világirodalom, nemzeteket egységbeölő jelentőművészet. Arra pedig, hogy mikor és milyen lesz, a felelet meg sem kockáztatható.

A nagy irodalom, amint említettem, vezető szerepet töltött be az emberiség életében. Ma éppen az a jellemző, hogy az iroda-

lom egy olyan korszakot él, melyben ezt a vezetőserepet elveszítette s irányító szárnyalás helyett az életet csupán kísérheti.

Ezt a helyzetet tükrözi a magyar irodalom és a minket legközelebről érdeklő erdélyi magyar irodalom is.

Egy ilyen korszakban amely keres, lázasan hánykódik, az elveszett szellemi egység, a hiányzó határozott korszellem után eped és annak levegője felé kapkod, az irodalmat három törekvés jellemzi.

A historizmus, amely az elmúlt korszellem ábrázolásához menekül s a történelmi regényeket szüli, akár ítéletül, akár kíváncsi dicséretül a múltra nézve.

Az egyéni filozófia vagy filozófiatlanság, mely az irodalomnak bizonyos agitatorikus retorikát s néha prófétai jelleget ad.

Az ősgyökérre való visszahajtás, mely a népszellem kutatása és detailokban való ábrázolása által új tartalmat keres az új jövőendő számára, a régi forrásból.

Ezek a szükségyszerű törekvések hozzák magukkal, hogy az idő, mely a nagy irodalom számára teljesen kedvezőtlen, nagy mértékben kedvezővé válik a specialitások, a kis közösségekből fakadó és azokhoz szóló, s így elsősorban a kisebbségi irodalmak fölvirágzására.

Ami a nagy emberközösség számára, a chaotikus szellemi zavarban elveszett, az irodalom közösségi szellemet kifejező s a maga közösségét ihlető és vezérlő szerepe ezekben a szűk, de termékeny katlanokban egyszerre nagyon fontossá válik. Ma talán nincs nagy, teremtő nemzedék az irodalomban, de vannak megtartó nemzedékek, akik az irodalom kelyhében átszarmaztatják nemzeti és erkölcsi értékeink adatait egy bizonyára eljövendő egyetemes, új emberi korszellem számára, s a Szépség és Humánium egyszer mégis csak megszülető, mélyebb és újabb értelmű kibontakozásában nem is sejtett igazolást nyer mostoha időkben végzett hűségese munkájuk.

1930.

KÖZÖNSÉG ÉS IRODALOM

Ezzel a tanulmánnyal az a célom, hogy az irodalom kérdésében való állásfoglalás megbeszélésének a szokottnál szélesebb és mélyebb alapot igyekezzek adni s az erdélyi irodalom problémáját az egész erdélyi magyar szellemi élet perspektívájába és organizmusába állítva, szemléljem és szemléltessem.

Az erdélyi magyarság kiszakított egy ősi nemzeti közösség

kötelékéből s politikailag egy új állam kötelékébe került, melybe elhelyezkednie és beleilleszkednie nemcsak kényszerű, hanem saját élete érdekében öntudatosan parancsoló kötelessége is. Vannak tények, amelyek előtt meghajolva, új állampolgárságának alapján kell élnie a kisebbség adott és lehetséges életét, politikailag és gazdaságilag arra szervezkedve és törekedve, hogy ez az élet az államalkotó nemzeti többség törvényeihez alkalmazkodva, lehetőleg elviselhető és emberi legyen. De vannak tények, amelyeken viszont nem változtathat az, hogy az erdélyi magyarság tőle független sorsalakulás következtében Románia polgárságába tagozódott. Ezek azok a szellemi tények, melyeket öröklött vallása, nyelve, erkölcsi, tudományos és művészeti kincse és tradíciói, egyszóval nemzeti kultúrája alkotnak. Nem is vitatható, hogy ezen a szellemi kulturális téren a kisebbségeket, állampolgári kötelességeik teljesítésének érintetlensége mellett és azoktól függetlenül is az önálló és önértékű élet lehetősége és joga illeti meg, illetve kötelessége terheli. Ez az önállóság, a viszonyok kényszere következtében is, nemcsak az állam kultúrájában képvisel külön szint, hanem önállóságot jelent a magyarországi kultúrával szemben is, anélkül, hogy az azzal való természetes és történelmi szellemközösséget megtagadná. Ez az első pont, ahol a tisztalátás és állásfoglalás nélkülözhetetlen.' Ha a kultúra a kisebbségre nézve csak luxus lenne, akkor külön és önállóan fejlesztendő erdélyi magyar szellemiségről és kultúráról felesleges, sőt káros volna beszélni. De a kisebbségre nézve a maga szellemi életének és kultúrájának megteremtése, kifejlesztése és fenntartása nem luxus, hanem önfenntartásának lényege, melyet kölcsön nem vehet és kívülről nem táplálhat: önmagából kell kitermelnie, a maga adott és sajátos szükségleteinek megfelelően: ez a tény kényszeríti arra az erdélyi magyarságot, hogy önálló szellemi életet éljen és saját kultúrát teremtsen, ha élni akar. Ennek a követelménynek van egy olyan mély alapja, amelyet köztudattá és közmeggyőződéssé kell tenni az erdélyi magyarságban. Ez a kisebbségek világhivatása a jelenlegi súlyos időkben. Az európaszerte elszórt sokmilliónyi kisebbség, elszakítva nemzetének szuverenitása alól, mindenütt kettős feladat elé állított. Egyrészt a saját fenn tarthatása és élete érdekében mindenütt be kell látnia, hogy a politikai önállóság és hatalom hiányában önfenntartásának egyetlen útja a kultúra, a saját nemzeti tradíciókon nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élete, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszűkülő, tehát halálra ítél, hanem az anyaországénál, melytől elszakítottat,

mindenütt egyetemesebb, a humánus örök magaslatait jobban megközelítő és mélyebben emberi kultúra kell hogy legyen. Minden önálló ország kultúrája szükségképpen alkalmazkodik a politikai érdekhez, ellenben a kisebbségek kultúráját ilyen érdek nem kötvén, nemzeti jellemét és sajátosságait mindig egyetemesen emberi ideálok szolgálatába állíthatja és kultúrájában keresheti és megközelítheti a nemzeteket összekötő nagy, közös értékek csúcsait. A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagy-szerű és gyógyító jövőjének előkészítésére. Semmi szenvedés nem volt és nem lesz ok nélküli, sőt egyenesen gondviselés szem lesz a világ életében, ha a kisebbségek ezt az isteni hivatásukat megértik, vállalják és odaadóan munkálni fogják. Ehhez azonban elengedhetetlen feltétel az önálló szellemiség és ugyanakkor az egyetemes szellemiség megteremtése és kifejlesztése. Az erdélyi magyarságnak, ha mint ilyen, élni és hivatását teljesíteni akarja, erdélyi magyar szellemi életet keli élnie, mely önállóan épül föl a magyar örökségen, de ugyanakkor öntudatosan keresi és munkálja az egyetemesen emberi értékek szolgálatát. Népszerűen szólva, ez azt jelenti, hogy az erdélyi magyar embernek a legműveltebb magyar embernek kell lennie és egyúttal a legemberibb műveltségűnek is kell lennie. Erdélynek elfogulatlan történelmi tanulmányozása éppen azt mutatja, hogy ez a gondolat volt nagyságának alapja. Az erdélyi lélek, mely a Bethlen-Kollégium ablakából a heidelbergi egyetem ablakába nézett: már századokkal ezelőtt megsejtette igazi hivatását, amelynek mélységes értelme csak ma, a kisebbségi sorsban nyílik fel a szemünk előtt.

Életünk egyetlen lehetősége a kultúrában való értékességünk. Kultúránknak magyar kultúrának kell lennie. De önállóan, melyet nem politikai, hanem egyetemesen emberi eszményeknek kell irányítaniuk. Hivatásunk az, hogy szellemi életünkkel a magyar jellem és szellem sajátos értékeit a világ egyetemesen emberi jövőjébe kapcsoljuk bele. Ennek gyakorlati lehetőségei nem egészen tőlünk függenek, de eszmeileg ennél kisebb és szűkebb vég-cél kitűzése méltatlan hozzánk.

Az így értelmezett kultúrellet alapja a szellemi élet megbecsülése. Addig szó sem lehet róla, míg a szellemi értékek iránti megbecsülés közmeggyőződésé nem válik. Ennek a közmeggyőződésnek a hiánya mindig annak a jele, hogy az illető közösség még nem érett az önálló szellemi életre. Ennek az éretlenségnek

számos jele található meg közöttünk. De kritika helyett inkább a tennivalókra helyezem a súlyt. Arra kell törekednünk, hogy a szellemi élet minden megnyilvánulása, tudatosan beleillesztve kultúránk egészébe és programjába, a fontosságához mért megbecsülésben részesüljön. Így az irodalom is, mint a magyar szellemi önfenntartás egyik leghathatósabb tényezője, s az egyetemes emberi horizont és érzület legeredményesebb munkálója.

Azt tapasztaljuk, hogy a kultúráiét területén egy egészségtelen elszigetelődés van, amelynek folytán a különböző területek munkásai s nyomukban a közönség is, nem képesek egységbe hozni és közös célra öntudatosan gyümölcsoztatni a szellemi munkát. Az erdélyi magyar kultúra jelenlegi helyzete azt mutatja, hogy egészségtelen aránytalanság áll fenn a különböző kultúrterületek munkája, azok megbecsülése és fejlesztése terén. Például a magyar tudományos élet, dacára annak, hogy munkásai szép számmal vannak, hihetetlen részvétlenséggel küzködik. Ami szellemi érdeklődés van, az csaknem kizárólag a szépirodalomnak jut, nemcsak a tudományos munka, hanem a képzőművészetek rovására is.

Másfelől a vallásos és erkölcsi kultúra a tudomány és irodalom részéről is folytonosan ki van téve annak, hogy a különböző egyházak körébe szigeteltessék és óriási közérdekű fontossága ezáltal lefokozódjék. Mindebben először maguk a szellemi munkások a hibásak. A tudós és a költő kölcsönös jogot formálnak ahhoz, hogy egymás munkájának értékét és fontosságát lebecsüljék. Mindketten egyesülnek aztán az egyházak kezében levő vallásos és erkölcsi értékek másodrangúvá tételében. A közönség természetből kifolyólag azt keresi, ami szórakoztató és nem okoz komolyabb erőfeszítéseket. Így a szellemi élet egész vonalán beáll a szétszakadozás, a szervezetlenség, az öntudatlanság és eredménytelenség. A mi helyzetünkben a legfontosabb dolog az, hogy a szellemi élet munkásai és a közönség egyaránt belássák és gyakorlatilag érvényesítsék azt az igazságot, hogy a szellemi értékek közt nincs rangkülönbség, hogy a tudományos, művészi, erkölcsi és vallásos értékek, mint önértékek, egyformán drágák, nélkülözhetetlenek és a kultúra egységében egyformán érvényesítendőek.

Ennek a szellemi egységnek megteremtésére pedig mindennekfelett éppen az irodalom van hivatva, mert a sajtó, a folyóirat, a könyv ma már mindenkihez eljutó eszköze a művelődésnek. Az, amiről nálunk szó van, az erdélyi magyarság lelki és szellemi életének szervezett, öntudatos, egységes kialakítása, az erdélyi magyarság művelté tétele, nemzeti és egyetemesen emberi szem-

pontból, az intézményes módok folytonos csökkenése következtében, elsősorban és legfőképpen az irodalom eszközeivel történhetik meg.

Látható ebből az állításból, hogy én az irodalomnak kénytelen vagyok tágabb értelmezést adni a megszokottnál. Nem tagadom, hogy ez egyrészt meggyőződésből, másrészt abból a gyakorlati szükségéből kifolyólag teszem, mely nem engedi meg azt a luxust, hogy kisebbségi sorsunk bús szövevényében a szellemi életet szétdaraboljuk és egyik ágát a másik kárára kiemeljük. Irodalom alatt szokássá vált a szépirodalmat érteni és pedig azzal a megindokolással, hogy az irodalom az öncélú esztétikai gyönyörködtetést szolgálja.

Szerintem ez az álláspont teljesen elavult és haszontalan, mindenütt a világon, Erdélyben pedig egyenesen megengedhetetlen. Nem egyezhetünk bele abba, hogy irodalmunk pusztán szórakoztató eszköz legyen, de abba sem, hogy tudományos igazságok és erkölcsi s vallási eszmények propagálása szuverénül megvesse az irodalmiság kívánalmait, vagy szuverénül megfosztassák azoknak igénybevételétől. Az igazi szépirodalom nemcsak szórakoztatás, hanem öncélú ábrázolása s ezzel bár érdektelen, de hatalmas propagátora az igazságnak és a jónak a szép tükrében. És viszont a tudomány nem érthetlenné burkolt egyedáruja a tudósoknak, hanem közkinccsé teendő érték, mely közlésében százezrek és milliók életét van hivatva meggazdagítani s ezért közlése nem nélkülözheti az irodalmiság törvényeit. Szellemi életünk szervezethez és egysége érdekében, a művelt magyar társadalom megteremtése céljából kell, hogy az irodalomnak tágabb, de ezzel együtt egységesebb és szervezettebb értelmezését és típusát alkossuk meg.

Mit tehet az erdélyi magyar keresztyén közönség az önálló erdélyi magyar irodalom érdekében? Öntudatosíthatja, igényelheti, ellenőrizheti, támogathatja és használhatja ezt az irodalmat. Legelső és legfontosabb, hogy öntudatos közvéleményt segítsen kialakulni az irodalmi élet és az irodalom feladatai felől. Eddig talán azt hittük, hogy irodalom van, ha vannak egyes írók, akik hajlamaik és tehetségeik szerint egyszer-másszor írnak valamit. Egészen elfeledtük, hogyha még vannak is egyes írók, irodalomról és irodalmi életéről, mint önálló szellemi tényezőről szó sem lehet, anélkül a szervező, ellenőrző, támogató és fogyasztó munka nélkül, melyet a közönségnek kell végeznie. Pedig közönségünk még ott tart, hogy nincs öntudatos és egységes igénye az irodalommal szemben s így nem is lehet életképes irodalmunk, dacára annak,

hogy kiváló íróink vannak és hogy az elmúlt nyolc év alatt ezernél több erdélyi könyv jelent meg, nem számítva a napi és időszaki sajtó nagyszámú termését. A dolog akkor lenne nagyon tanulságos, ha statisztikát lehetne készíteni arról, hogy a közönség milyen és mekkora érdeklődésével, anyagi és szellemi támogatásával jött létre ez a sok könyv és hogy hány ember olvasott el az ezer könyvből hány példányt! Ez alkalommal rá akarok mutatni az irodalomról való felfogás olyan sajátságaira, amelyek a termékeny és eredményes kialakulás akadályai.

Az első ezek közül az irodalomról való koncepció általános elégtelensége, szűk, vagy egyoldalú volta. Sokak szerint az irodalom csak pedagógiai eszköz, a gyermekek, az ifjúság, vagy a nép nevelésére, a hagyományos és tiszta erkölcsök megtartása érdekében. Ezek minden irodalmi alkotást abból a szempontból ítélnék meg, hogy — a szerint, amint az esetek következnek >— megfelel-e a mű a gyermekek, a tanuló ifjúság, vagy a nép értelmi nivójának és tanulságos-e a társadalmi morál szempontjából? Mások csak a szórakoztató olvasmányokat tartják irodalomnak, mondván, hogy tanulni a tankönyvekből, szórakozni pedig az irodalmi művekből kell. Vannak olyanok is, akik mindkét álláspontot elvetve, az irodalom elé csakis a legmagasabb, önértékű művészi célokat tűzik. Azokról nem óhajtok beszélni, akiknek az irodalom ezeknél alantasabb célok eszközéül kell. A mi viszonyaink közt ezek az egyoldalúságok jellemzők. Látszik, hogy a múltban az erdélyi magyarság, irodalmi szempontból is önállótlan és öntudatlan függvénye volt a pesti irodalomnak s ez az oka, hogy a nagy változás készületlenül találta a maga saját szellemi életének önálló berendezésére és élésére. Bocsánat a kifejezésért, de az erdélyi magyar közönségnek az irodalomról és az irodalmi életéről való felfogása a csiszolatlan kőkorszakra emlékeztet. Koncepció hiányában képtelen élni az irodalom hatalmas erőivel és emiatt elkallódásra juttatja az irodalmi talentumokat. Az a koncepció, amely szükséges ahhoz, hogy itt önálló, életképes, egészséges, értékes és gyümölcsöző irodalom lehessen, feltétlenül megköveteli a korlátolt, elmaradt, szűk és egyoldalú vélekedések revízióját. Az erdélyi magyar kisebbség, amely arra van utalva, hogy önerejéből önmaga életét élje, sohase elégedhetik meg a legszűkebb és legelmaradottabb felfogásokkal, hanem mindig a legtágabb horizontú és modern világnívóhoz kell igazodnia, hogy a maga sajátos nemzeti értékeit azokhoz mérve művelje ki. Azt kell hinnünk, hogy közönségünknek átlagban kevés a világirodalmi tájékozottsága és műveltsége s hogy még a magyar irodalomban is

olyan irányítások gyámsága alatt tapogatódzik, melyek felett az idő és a történelem már ítéletet mondott. Pedig a helyzetünk, éppen a magyar irodalomra vonatkozóan igazán kiváltságos, mert míg a mai Magyarországon a magyar irodalomnak egy az ottani áramlatok szerinti átértékelése folyik, addig mi ilyen áramlatoktól függetlenül végezhetnők el magunkra és ifjúságunkra nézve ezt az átértékelést, igazán a maradandót téve életünk eleven alkotórészévé. A mienkre nézve pedig immár nélkülözhetetlen annak köztudattá tétele, hogy az irodalomnak az egész életet és minden életkort és minden szellemi szükségletet átölelő skálája van. A legképtelenebb korlátoltság azt állítani, hogy az irodalom csak mindenkinek való műveket termelhet, életkorra és műveltségi nivóra való tekintet nélkül. Az irodalom nem a gyermeké, nem az ifjúságé, nem a népé, nem a művelteké egyszerre és minden alkotásában, hanem mindenkié, de a maga skálája szerint organikusan széttagolódva a gyermekek, az ifjúság, a nép, a műveltek irodalmává. Az önálló, életképes és egészséges irodalmat éppen az jellemzi, hogy írók és közönség megszerveződnek arra, hogy az életkor és szellemi szükségletek minden fokához mért irodalmi termelés és fogyasztás alakulhasson ki. Mindenesetre két hatalmas és mellőzhetetlen kar öleli át az egész irodalmi skálát: a nemzeti szellem és az erkölcsi törvény. De nagyon természetes, hogy e két mellőzhetetlen és éltető faktor érvényesülése a különböző életkorokhoz és műveltségi fokokhoz mérten egyre sokoldalúbban, gazdagabban, egyre magasabb szempontok szerint, egyre kritikaibb és egyre mélységesebb módon kell, hogy kifejeződjék az irodalomban. Míg óvakodnunk kell attól, hogy a gyermek, az ifjú, vagy a nép előtt akár a nemzeti érzést, akár az erkölcsi törvényt az élet által fölvetett problémákon vessük kritika alá s így keressük örök értéküket, addig igenis kell, hogy műveltjeink előtt a kritikai nemzeti öntudatot és erkölcsi eszményt mutassuk fel, mely nem mehet a nemzeti, egyéni és társadalmi¹ bűn leleplezése nélkül. A kritikátlan hazafias irodalom és az erkölcsi szentimentalizmustól csöpögő morálirodalom hamis, élettelen s hatástalan, sőt egyenesen káros. De természetes, hogy a gyermek és a nép kezébe se adhatok olyan könyvet, mely ugyan állító módon, de ne az életképes nemzeti és erkölcsi eszményt propagálja. Viszont van egy olyan követelmény, mely az irodalmi skála egész vonalán abszolúte érvényes és ez a művészi törvény. Ez alapon kell tiltakoznunk a másik egyoldalúság ellen, mely csak a művelt felnőttek irodalmával szemben táplál művészi követelményt s ezzel a gyermekek, ifjúság és nép irodalmát kiveszi

az irodalmi mérték alól s megengedi, hogy az olvasótábor e legnagyobb és legdrágább része művészietlen, irodalmatlan könyveket olvasson, csak az a fő, hogy a magyarkodás és a morál ordítsanak belőlük, Minden fokon és az egész vonalon igazi irodalom kell: művészi gyermek-, ifjúsági- és népi-irodalom éppúgy, mint a művelteknek szóló művészi irodalom. Csak a felölelt és ábrázolt tartalomnak kell változnia, fejlődnie, tagolódnia a kategóriák szerint, de az irodalmi mérték szigorának és magasságának elejétől-végig ugyanannak kell lennie. Mennyi méltatlan kontárkodás és mennyi méltatlan mellőzés maradna el, ha az irodalmi skálának ez a felfogása érvényesülhetne az erdélyi irodalomban.

Az irodalmi skála létrejötte azonban nemcsak a szépirodalom szempontjából fontos, hanem az irodalmi életnek művelődésünk és lelki életünk egész területére való kiterjesztése céljából is. Ha igaz, márpedig igaz az, hogy az erdélyi magyarság megmaradása és élete a műveltségétől függ, akkor közönségünknek szervezett és céltudatos irodalmi táplálkozásra van szüksége nemcsak szépirodalmi, hanem történelmi, természettudományi, társadalmi, vallásos, világnézeti tereken is. Minden nagy nemzet gyermekei egyforma lelkesedéssel és odaadással élnek az irodalom ez ágának áldásaival is, e téren való nagyjaikra éppoly büszkék, mint költőikre s tudják, hogy a tudomány lebecsülése a szépirodalommal szemben feltétlenül a nemzet elmaradottságára és gyöngeségére vallana. A szellemi élet egyforma megbecsülése minden téren az alapja a művelt nemzet nagyságának.

A magyar olvasónak sem válik dicséretére, ha a kölcsönkönyvtárak regényeinek mohó falásával műveltségét befejezettek látja. Képzeltető-e ma művelt ember, aki a történelmi, társadalmi, természettudományi, vallási és világnézeti problémák iránt, melyek ma az egész válságos világhelyzet megoldásán működnek, nem tanúsít szenvedélyes és elszánt érdeklődést? Erdélyi magyar műveltség nem lehet és nem is lesz anélkül, ha e nagy szellemterületek irodalmi műveléséről, irodalmának megszervezéséről és céltudatos használatáról nem gondoskodunk.

De itt is két dologgal öntudatosan tisztában kell lennünk. Amint a szépirodalomnak, úgy a tudományos és építő irodalomnak is megvan és kiépítendő a maga skálája életkorok és műveltségi fokok szerint. A gyermek, az ifjú, a nép és a művelt ember egyaránt meg kell hogy kapják e téren a nagy világproblémák és a mindennapi élet aktuális követelményei felől a nekik való szellemi táplálékot. A másik pedig az, hogy az iskolai tankönyv-

vektől és népszerűsítő füzetektől a szakmunkáig meg kell kívánunk az irodalmi eszközökkel való, irodalmi nívón tartott előadást. Ennek a követelménynek fokozatos teljesülése fogja át-hidalni az űrt, mely a közönség lelkében a szórakozást a tanulástól elválasztja s az egységes és életmentő műveltség kialakulását elősegíti. Ha helytelennek kellett minősítenünk a szépirodalom fölénycskedését a tudományos munkával szemben és a közönség részvétlenségét a tudomány iránt, viszont megengedhetetlennek kell ítélnünk azt a száraz, a képzeletre nem ható, semmi megragadó erővel nem bíró, minden szépséget nélkülöző és megemészthetetlen lélekölést, melyre a tudomány méltóságánál és gögjénéi fogva feljogosítva érzik magukat nemcsak a legszigorúbb értelemben vett szakkönyvek szerzői, de *meg* gyermekeink, ifjúságunk iskolai tankönyveinek írói is, mintha nem is sejtének, hogy halálos bünt követnek el a fejlődő és fantáziája irányítása alatt álló jövőndő nemzedékünk és egész kultúránk ellen. Ha jogal követeljük meg szépiróinktól, hogy műveikben az olcsó szórakoztatás helyett az egész emberiséget és minket is élet-halálra érdeklő kérdések művészi feldolgozása felé forduljanak, úgy hasonló joggal követeljük tudósainktól és nevelőinktől azt, hogy mondanivalóikat irodalmi eszközökkel és nívón igyekezzenek a lelkek építő közkincsévé tenni.

Az erdélyi magyar irodalmi műveltség kialakítása irányában tett eddigi nem *egy*, bár szétszórt és nagy anyagi nehézségekkel küzdő tiszteletreméltó törekvést végre magának a műveltségre, a szellemi nemességre és életrealitásra vágyó közönségnek kell a kezébe vennie s megnyilatkozásaival irányítania, ellenőriznie és támogatnia kell íróit és irodalmi intézményeit az egységes és egészséges kultúra művelésében.

De éppen itt van az a pont, ahol rá kell mutatnom, hogy közönségünknek az irodalmi élet befolyásolásában és irányításában való szerepe jelenleg egészségtelen és veszedelmes formát mutat. Ennek oka az idegen szempontok és érdekek folytonos belekeverése az irodalmi kérdésekbe. Ezek az irodalomtól idegen, ennél fogva gátló, zavaró, életlő és veszedelmes szempontok és érdekek politikaiak, felekezetiak és, sajnos, személyiek is. Bár teljesen tisztában vagyok velük, nem itt a helye, hogy ezeknek igazi okaira rámutassak, de hangsúlyozom, hogy ezeknek a szempontoknak folytonos beavatkozása az irodalom munkájába kétségtelenül azt bizonyítja, hogy az erdélyi magyarság még most sincs tisztában önmagával, nem jutott el helyzete, erői, hivatása és életlehetőségei világos öntudatára. Hiszen ezek a szempontok nem-

csak az irodalomtól idegenek, de idegenek az erdélyi magyar szellem legnemesebb tradícióitól is. Akár jó, akár rosszhiszeműeknek tartsa valaki ezeket a tüneteket, az kétségtelen, hogy az erdélyi magyarság helyesen fölfogott önfenntartási érdekével elmentések, s focusuk ennek az önfenntartásnak körén föltétlenül kívül esik. Miután az erdélyi magyarságnak csak egy politikai érdeke lehet és az nem egy nemlétező hatalomért való oktalan versengés, hanem a kisebbség nemzeti jellegének, társadalmi és kultúrközösségének megtartása: ennél fogva az irodalmi életnek is megvan ebből a szempontból az egyetlen kritériuma, melynek érvényesítése tőle joggal követelhető: az öntudatos, a múlt örökségén épülő, a jövőt építő és az egyetemes emberi értékeket propagáló nemzeti szellem tisztelete és érvényesítése. Ennek a szellemnek lehet ugyan egy tradicionálisabb és egy egyetemesebb karja, de mind a kettő együtt öleli át a magyarságot, s a kettőt egymástól nem elszakítani, hanem összekötni kell. A pártszempontokból, vagy éppen a mi adott viszonyunktól idegen pártszempontokból való agitáció az irodalom mellett, vagy ellen egyenesen kiirtandó, mert önfenntartásunk és egységünk ellen való. Az erdélyi irodalom nem függvény többé, hanem önálló élet. Szellemben, tradícióiban, eszményeiben magyar irodalom, de problémáiban, irányításában, íróiban és közönségében erdélyi irodalom, melynek az a kötelessége, hogy kizárólag annak az erdélyi magyarságnak szolgáljon, mely önmaga irányítja sorsát és nagykorú arra, hogy tennivalóit maga szabja meg és hajtsa végre.

Az én ítéletem szerint ép így idegen és káros az irodalmi életbe a felekezeti szempontok belevegyítése s ez alapon irodalmi meghasonlás, szakadás keltése. Távollról sem arról van szó, hogy a vallás örök erői, vigasza és szépségei az irodalomból kizárassanak. Elég baj, hogy a múltakban a vallásilag elközönyösödött és elszíntelenedett magyarság ezt megengedte, elnézte és hallgatólagosan beleegyezett ennek a legfenségesebb faktornak az irodalomból való száműzésébe. Természetesen, a vallásos élet minden típusának joga van és szükséges is, hogy művészi, építő és tudományos szempontból az irodalom eszközeivel és területén kifejtse a maga áldott erőit. Sőt, az én meggyőződésem az, hogy főleg a szépirodalom és az építés terén, amennyiben igazi emberi értékeket ragyogtat fel, a más hitvallásúak és meggyőződésűek számára is lelki gyönyörűséggel és épüléssel szolgál s hatalmasan előmozdítja a vallásos lelkek különböző felekezeteinek egymás iránti becsülését. De a felekezeti szempontnak az az érvényesítése, mely a mű értékét az író felekezete alapján akarja eldönteni s ez ala-

pon csinál propagandát, vagy ellenpropagandát az irodalomban, teljességgel megengedhetetlen és kétség nélkül ismét olyan idegen, önfenntartásunk körén kívül fekvő fókuszokból táplálkozik, jnyelkek igazi tradíciókkal és önálló életünk érdekével ellentétesek. Itt az erdélyi magyarságnak megint csak egy érdeke lehet, nem a legszűkebb szempontok szerint való elszakadozás, hanem az, hogy a keresztyén erkölcsi eszmény és világrend örökkévaló, közös és egyesítő igazságát és erejét, a felelősség és az áldozatoság törvényét tisztelje és érvényesítse.

Itt is lehetséges egy tradicionálisabb és egy egyetemesebb árnyalat, de mindig csak az abszolút érték keretein belül s ha az irodalom skálája kialakul, akkor ezek az árnyalatok mindig megtalálhatják saját területüket és közönségüket s kezeltfoghatnak egy olyan front láncában, amely az erdélyi magyarság egészének életérdekéiért küzd. A rajtunk kívül álló területeken, legyenek azok közelebb, vagy távolabb, dominálhatnak ennél szűkebb, sőt ennél elfogultabb s néha gyűlölködőbb szempontok, de az erdélyi magyarság szellemi életéből ki kell zárunk őket, mert irodalmunk ebből a szempontból sem függvény többé, hanem önálló élet, melyet a keresztyén eszmény kormányoz ugyan föltétlenül, de problémáiban, irányításában, íróiban és közönségében önálló erdélyi irodalom, mely egy nagykorú népközösség speciális élet-szükségleteit van hivatva szolgálni.

A politikai és felekezeti szempontok rossz értelemben vett beavatkozása ellen a közönségnek csakis egy módon lehet és kell védekeznie: magyar és keresztyén lelkületének őszinteségével egyedül a mű értékét szabad néznie. Az igazságnak, a szépségnek és a jósnak olyan félreismerhetetlen tulajdonságai vannak, melyeket egy elfogulatlan és jóindulatúan őszinte lélek tévedés nélkül felismer és lelkébe fogad. A tévedéseket mindig csak az elfogultságok okozzák. Itt egy szavam van a kritikához is, mely a közönség felfogására mégis hatással van és kell is hogy legyen. Elfogult, szűk, kicsinyes, tájékozatlan, szív és képzelet nélküli kritikára az erdélyi magyar irodalomnak nemcsak, hogy szüksége nincs, de az ilyen kritika történelmi ítéletet fog hordozni. Az irodalmi kritikának a legöntudatosabban kell látnia az erdélyi magyar kultúra sajátos jelentőségét és élethivatását s ezért ítéleteit a legmesszebbtekintő és legátfogóbb szempontok nagyon lelkiismeretes érvényesítésével kell meghoznia, nehogy a közönséget valamely egyoldalúságra való esküvésre nevelje, ahelyett, hogy a nemesen emberi kultúra magaslatára segítené. A kritika nem politika és nem felekezetiiség: a kritika a nemzeti lélek lelkiismeret-

rete, mely azon örködik, hogy a nemzeti lélek és jellem a tudományban az igazság, a művészetben a szép s az erkölcsiségben a jó egyetemesen emberi értékeit alkotja-e meg. Azért félelmetesen felelősségteljes a kritikus feladata. Viszont az igazi kritika nagy nemzetnevelő tényező s erre mindenekfölött szükségünk van.

Meg kellene még említenem irodalmi életünk egy másik nehézségét is, mely általában szomorúan pusztítja egész életünket: a személyeskedés, a személyi érdekek, szempontok, szenvedélyek zaklató, rontó, ellenőrizhetetlen utakon csúszó, mindennél veszedelmesebb beavatkozásait. De erről nem akarok sokat beszélni. Nem is lehet, csupán egyetlen egy mondanivalóm róla: minden becsületes és népének jövőjére valamit adó embernek a legnagyobb eréllyel el kell taposnia ezt a kígyófejet. Mert egy öntudatos nép meg nem tőrheti maga között a rágalmazásnak, gyanúsításnak, a folytonos félremagyarázásoknak, az összevesztésnek és uszításnak azt a szellemét, amely olyan szent és nagyrahívott értéket, mint a szellemiség, a kultúra, az irodalom, ezen az úton taszít a pusztulásba. Legyen vége az örökös kiskorúságnak és a látatlanban való befolyásolhatóságnak. A közönség szerezzze meg már egyszer magának önmaga a meggyőződéseit és legyen elég büszke és művelt arra, hogy az alkotások értékét az alkotásokból ítélje meg.

Az erdélyi magyar társadalomnak öntudatosá kell végre lennie ahhoz, hogy mikor a legnagyobb közügyeiről van szó, ne ternessék semmi felől egyéni és személyes érdekek elbolondított szekértolójává. A munkamező nyílt, a feladatok világosak, az érdekcink félreérthetetlenek, nemzeti és erkölcsi ideálunk nem kétséges, reális helyzetünk lehetőségei eléggé ismereteseek ahhoz, hogy minden munkásnak minden jó munkáját szeretettel és hazzonnal vehessük s a dolgozó embereket tekintsük testvéreinknek, nem a kommentálókat. A kommentárt majd megadja mindenki magának. Ilyen feltételek mellett, föltéve azt is, hogy az irodalmat tényleg olvassuk és támogatjuk, lehet követelésünk az irodalomtól és lehet ezt a követelést érvényesíteni is.

1927.

„CSAK ÉNEKELJENEK”

Sajnos, nem jó jel, ha az írók az irodalomról vitatkoznak. Ezt akkor szokták tenni, amikor nem alkotnak. Megvallom, amikor a „vallani és vállalni”-vita az erdélyi írók között megindult, — bár nem szóltam bele, — aggodalom és szomorúság fogott el.

Éreztem, hogy fiatal irodalmi életünk első szép lendülete megtört.

Az alkotás szent lázában égő irodalmi időben nem értek rá felvetni és egymás fejéhez hajigálni a szabad-nem szabad?, mit szabad-mit nem szabad? kiábrándító és meddőségtől sivár kérdéseit. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az írónak nem lehet irodalmi programja s hogy önmagában nem hordozhat öntudatosan kialakított és elszánt állásfoglalásokat étellel és irodalommal szemben; de ha hordoz is, jobb, ha megtartja magának s kizárólagosan műveiben „vall és vállal”. Azt pedig, ismétlem, az irodalom tehetetlenségének tartom, amikor az egyik író ki akarja kötni a másíknak azt, hogy miről és mit szabad írnia? „Az élet és irodalom” összefüggésével, vagyis az irodalom aktualitásával szerintem csak egy feltétel alatt szabad foglalkozni: ha e probléma felvetésének szükségtelenségét akarjuk beigazolni.

Bizonyos, hogy az emberiség életének válsága az ő tükrének: az irodalomnak is válsága. A műfajok szigorú törvényei és kerekei megbomlottak; az irodalmi „izmusok” hitelüket veszítették; a tudomány, a politika, a morál, a pedagógia hullámai átsaptak a „l'art pour l'art” védőgátjain és előzönlöttek az esztetikumot, aktivitásra kényszerítvén az írókat az élet problémáival szemben. Néhány „elefántesont-torony” még bizonytalanul ingadozik a hullámok felett, de úgy látszik, reménytelenül.

A helyzetre igen jellemző az irodalom sorsáról és jelentőségéről való vélemények zűrzavara, ami maga is azt mutatja, hogy az e jelentőség és ez a sors felettlőbb bizonytalan és kétséges. Sokan az irodalom halálát jósolják. Mások, ha nem is mennek eddig, azt hangoztatják, hogy az irodalomra legfennebb nagyon korlátolt és jelentéktelen jövő vár, mint az élet „kísérőjére”, de semmiesetre sem lehet többé szó arról, hogy „irányító”, „vezető” szerepe legyen a jövőendő kialakulásában. A tudomány és a politika megsemmisítik, fölszívják, szükségtelenné teszik, vagy legalább is a minimumra csökkentik az irodalom, általában a művészet szerepét. Ezek mellett az inkább elméleti fenyegetések mellett az emberiség gazdasági és társadalmi meggabalyodásának gyakorlati veszedelmei tornyosulnak fel az irodalom és művészet látóhatárán. De — (ez az én egyéni meggyőződése) — a problémát az teszi súlyossá, hogy az irodalom válsága mindennekfelett az írók psychosisa, neuraszténia ja sőt hisztériája.

Az írók a recsegő-ropogó, összeomlóban levő világrend közepe tte elvesztették a szívöket és a hitüket saját magukban és művészetük értelmében. Fixa ideájuk lett, hogy a mai embernek nem kell művészet és irodalom, vagy ha kell, az csak szolgálja,

eszköze, zsoldosa lehet ennek, vagy annak a politikai, társadalmi, világnézeti törekvésnek. Nem az olvasók, hanem az írók maguk mondták ki az olyasféle „igazságokat”, hogy az írók nem szabad a műltről írni, hanem a jelent kell vallania és vállalnia, hogy vannak tilos területek, melyek átkozottak és kerülendők: ilyen minden, ami nincs egyenes kapcsolatban a ma emberének aktuális kérdéseivel és jelszavaival. Szigorúan tilos a költőnek elvonulnia a természetbe s haszontalanul szemlélődni holmi virágok felett, — vagy egyéni sorsokat szemlélve, egyéni életek ábrázolásában elfordítania szemét a kollektivitás harsogó, őrjöngő vajúdásaitól. Egyáltalában, hogy ez vagy az tilos és csak ez meg ez szabad. Hogy neki okvetlenül harcosnak, agitátornak, szónoknak, prófétának, politikusnak kell lennie, mert különben senkinek nem kell.

Az írók fülön-fogták és kibálták egymást a művészi szemlélés és alkotás szükségképpen izolált csendjéből és belelőkdösték magukat a kavargó, fejvesztett, ordító, gyilkoló jelenbe és attól való halálfélelmükben, hogy elfelejtik, kismimizik, éhenvesztik őket, azzal biztatták egymást, hogy elegyedjenek bele a harcba, az életbe, legyenek irányítók, vezetők, a kor szócsövei, zászlói. A gyermek, miután nagyon fél az éjszakai zivatartól, eléje megy: kimereszti a szemét a villámló sötétségbe. De nem parancsolhat a zivatarnak, nem irányíthatja a villámokat. Ez az írói psychosis megmagyarázható, de semmiképpen nem helyeselhető. Az irodalom nem lehet harcos, aktív részese, semmiképpen sem lehet zászlóvivője és vezére a jelenlegi megveszekedett tumultusnak, anélkül, hogy magát el ne adja és meg ne tagadja. Ez pedig igazán a halálát jelentené, sokkal gyorsabban és dicséletebbül, mint az az izolált helyzet, melyet félelmében a saját siralomházának lát.

Van ennek a betegségnek még egy olyan sajátos jellemzője, ami a másik oldaláról világítja meg. Az írók érthetetlenül abba a mániába hajszolták bele magukat, hogy a jelen emberét a jelen érdekli, az a helyzet, az az élet, azok a nyavalyák és undorok, amelyeknek keserű levében forog. Mivel, gondolják, az ostoba emberek nem érzik és nem látják eléggé a saját beteg és gyűlöletes életüket, a szennyet, nyomort, sebet, bűnt, állatiasságot, — nem kínozza őket eléggé a társadalmi, politikai, gazdasági válság: tehát ezt, ezeket kell nekik még irodalmilag is — szóval a hatványon — bekelezni, mert attól boldogok lesznek. Igazolni kell mindent, aminek gyalázatos igazságaival az explodálásig van tele a mai ember lelke, A boldogtalan ember pedig eszeveszet-

ten, mohón, tömegestől menekül ezeknek az „igazságoknak” az irodalmától, s hogy elfelejtse azt, ami van és lehet, részegre szopja magát ott, ahol tudja, a feledtető könyvek emlőin, legyenek azok jó vagy rossz könyvek, olyan mindegy, csakhogy más világot és életet mutassanak! Arról tehát szó sem lehet, hogy a könyv nem kell, hogy az emberek nem akarják olvasni, hogy az irodalom nem érdekli őket, — de arról igenis van szó, hogy mivel az igazi írók nem akarják felismerni a helyzetet, a nem igaziak virulnak és hatnak s egy cseppet se félnek az éhenhalástól.

Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy az irodalomnak a jelen embere és problémái nem lehetnek tárgyai, hanem azt, hogy mindegy, teljesen és tökéletesen mindegy, hogy a humánumon belül mi a tárgya; a döntő és az egyetlen kérdés az: hogyan lehet az irodalom tárgyává valami? Az „élet és irodalom” viszonya, kapcsolata egyszerűen az, hogy az irodalom ábrázolása az életnek. Azonban nem fotográfiája, hanem művészi, azaz tömörítő, a lényegest kiemelő, jellemző, az örök jelentést érzékítő újjáteremtése a művészi képben.

Hogy ez az újjáteremtés lehetségessé váljék, ahhoz egy alapvető művelet szükséges és ez eldönti az irodalom szerepét és sorsát az emberiség életében. Azt az életanyagot, amiből művészi, irodalmi tárgyat akarunk formálni, akár a múltból, akár a jelenből, akár egyéni, akár kollektív jelenségsoporból, akár a természetből, akár a lelki világból vesszük, ami egyformán jogosult — mindenekelőtt meg kell fosztanunk aktivitásától, ki kell emelnünk, el kell szigetelnünk az élet-tendenciák összességéből, meg kell állítanunk és át kell emelnünk az esztétikum kategóriájába. Az életet előbb meg kell ölnünk a maga aktív realitásában, hogy új életre kelthessük, feltámaszthassuk a művészi realitás életében. A művészetben „az élő természet meghal és a holt természet feltámad”. Ez a „megállítás” az aktuális élet szívverését állítja el a tárgyban, hogy a költő a saját életét lehelhesse bele, önmagából adjon neki vért, életet, jelentést, valóságot és így a saját világteremtésének, a „való égi másának” lüktető, öntevékeny részévé tegye. A művészi tárgy, amelyet így a megállított élet-árból kiemeltünk és a dolgok felett folyó másik életárba, a művészet szférájába ültettünk át, öncélúvá lett, mint a meghalt anya képe, amely örökkévalóvá lett szeretettel sugárik le gyermekeire, de többé nem vesz részt azoknak nevelésében, sorsában, — ami ftem jelenti azt, hogy nincs többé jelentősége.

Az, hogy az élet, mint nyersanyag, e megállítás és átültetés által lesz művészetté, csak az első, bár döntő lépést jelenti az élet

és irodalom kapcsolatára nézve. Az élet, mint aktivitásától megfosztott nyers-anyag, a művészetben a jelentés érzékítő, szemléleti burkává vagy tükrévé válik, és művészi alkalmasságát az előnti el, hogy minél egyénibb, konkrétebb képet tud adni a minél egyetemesebb és változhatatlanabb emberi jelentésnek. Ezért az irodalom természeténél fogva mindig az örök emberi felé fordul és a múló aktualitások helyett, a konkrét teendők helyett a minden változásban maradandó humánumot törekszik ábrázolni — de viszont ezt minél konkrétebb, egyénibb, változóbb és változatosabb képeken át. Mít ad tehát az élet az irodalomnak? A kifejezésre alkalmas szemléleti anyag kimeríthetetlen képtárát. És mit ad az irodalom az életnek? Az élet mindennapi aktualitásaihoz hasonló, mert ezekből kiemelt, de aktuális jelentésüktől megfosztott képek sorozatában az örök emberi lelket, a maradandó humánumot, az embert magát, akár elmúlt idők, akár jelenvalók, akár elképzelt jövődők, akár természeti, akár társadalmi jelenségek, akár lírai, akár drámai, akár epikai műfajok formáiban.

Az irodalom az örök ember ábrázolása a változás képeiben. Nagy leleplezés, nagy kinyilatkoztatás, nagy maga-megismerés.

Az irodalom e törvényének felismerése nem elméleti, esztetikai jelentőségű csupán, hanem ítélet az élet és irodalom aktuális jelszavaira is.

Az író művészi tükröt tart az ember elé, a tükrök ezer és ezer sorozatát, melyekből a változatok végtelen filmjén át egyetlen arc néz vissza a szemlélőre, amely az övé és mindenkié, mert az emberé. Ez a tükörkép felette áll az élet aktuális küzdelmének, mindennapi kérdéseinek akkor is, ha a kép ezekből van kiemelve és újjáteremtve. Az irodalmi képből próféták, szónokok, politikusok, vezérek, filozófusok, katonák, építők és rombolók, állítók és tagadók, szeretők és gyűlölők tendenciákat olvashatnak ki maguknak és azokat felfokozott energiával, megvilágosodott öntudattal munkába is vehetik. Ehhez ők értenek és ez az ő dolguk. Az író maga nem vághatja földhöz a tükröt, hogy csóvát vagy fegyvert ragadjon. Ha ezt teszi, áruló lett. Nem teheti azt sem, hogy a mű zárt világában a realitás tüzcsóváit és gépfegyvereit alkalmazza. A művet gyűjtja fel és lődözi össze vele, a tükröt töri darabokra. Kiszúrja vele a világ szemét. Az igazi író sohasem lehet a mai nap gyakorlati részese vagy vezére az irodalmi alkotás által. A jó író — a műben — rossz politikus és megfordítva.

Az irodalom az egész ember tükre. Nem egy koré, nem egy

párté nem egy tendenciáé. Ezért jogosított és kötelezett arra, hogy mindent felöleljen, amire az emberi léleknek egy szála rezonál vagyis amire az emberben tendencia rejlik. Az emberben — minél vadabb káosz tombol körülötte — annál erősebb tendencia van a jelenből való kiszakadásra, a másban való elpihenszre. Tehát az irodalomnak nemcsak jogosult, de köteles feladata a humánus e narkózisra vágyó, ez üdítő és megtisztító álmokra szomjas ösztönének kielégítése a művészi fantázia képeivel. Oly mindegy az, hogy ehhez a múlt, vagy a jövő adja-e a szemléleti síkot és formákat, az áthághatatlan parancs csak az, hogy a művészet adja! Másfelől az emberben a káosz közepette az útkeresés, a világosság, az elhatározás, a tett ösztöne is hatalmasan dolgozik, tehát az irodalom jogosítva és kötelezve van, hogy a jelent is megállítsa s átültesse az esztétikum új élétsík-jába, ha tudja. De a parancs itt is az, hogy művészi tükröt adjon és ne programbeszédet. Ez a törvény és tilalom az, ami az irodalom életét örökre biztosítja, amíg ember lesz a világon. Ezt az érdektelen, de minden érdeknél hatalmasabb szózatot az emberiség sohasem fogja nélkülözhetni. Jelentősége és sorsa felől csak akkor fog kételkedni a világ s csak akkor fordulhat ellene, ha az irodalom, elárulva lényegét és hivatását, ripők módon felcsap kontár politikusnak, társadalmi agitátornak, nyegle tudomány-ágensnek, hamis hangú prédikátornak és megbízás nélküli álprófétának.

Mindezek mellett kétségtelenül megvan az irodalom aktualitásának létparancsa is. Az „élet és irodalom” jelenleg felvetett problémájára ez az irodalmi léttörvény az irányadó.

Ez a törvény abban érvényesül, hogy az író, aki művészetében az ember képviselője és kifejezője, egyúttal a maga embere is.

Részben, naivság, részben szándékos torzítás és kicsinyes önzés azt állítani, hogy az író ezt a hármasságát kizárólag csak a mai szituáció képeiben fejezheti ki és csak így lehet aktuális, aki a mához szól. Az irodalom titkos hitvallása az, hogy az emberiség egyetemes és állandó lélek, ugyanaz a humánus, melyet örökkévaló logikai és etikai törvények hatnak át. Ennélfogva a megismerés ugyanazon felujjongása vagy bünbánata árad el az emberi lelken, ha magát a múltba-vetített képen ismeri fel, mint h& a jövőbe vetített látomás tükreben szemléli. A művészet a múltban kibontja és virágzásba borítja a ma lappangó csiráit és a mát a jövőbe kertjének alvó csiratelepeül mutatja fel. Múltat es jövőt a ma magyaráz meg a művészetben s az író, aki a mában

él és a maga meghatározott életét éli, nem gyáva menekülést, vagy oknélküli hamisítást végez, amikor múltba vagy jövőbe vetíti képeit, hanem az emlékezet és a reménység örök harsonáival az emberiség egységének és az emberi lélek örökkévalóságának himnuszát zendíti meg a változandóság felett. Ebben van az irodalom múlhatatlan aktualitása.

Ha tiszteletben tartja önmaga határait, megmenti önállóságát és biztosítja nélkülözhetetlenségét a tudománnyal és az élettel szemben is — de ugyanakkor a tudománynak pótolhatatlan ihlető-társa és az életnek mással fel nem cserélhető vigasztalója marad.

Ami az erdélyi írókat illeti, nekik nem lehet jobb tanácsot adni, minthogy ne sokat vitatkozzanak az irodalom és az élet kapcsolata felett s ne állítsanak fel maguk között akadályversenyeket és tilalomfákat, hanem — a művészet és a humánium törvényeinek tiszteletében — „csak énekeljenek”.

1932.

„A VILÁG SZEME”

Napoleon, mikor a hatvanéves Goethét tetőtől-talpig végigmérte, egy szóval fejezte ki azt, amit meglátott és megérezett: ember. Rengeteg sokat mondtak eddig és mondanak most, halálának százados fordulóján róla, — de többet aligha. Napoleon ítélete extensive és intenzíve meghatározta a másik királyi ember személyiségét. Goethe ember. Ember fizikailag és lelkileg; a szélességben, amellyel átölelte az élet összes változatait; a hosszúságban, ahogy életpályájának nyolcvan esztendejével kiélte minden életkor sajátosságát; a mélységben, ahol megjárta a porból vett természet szenedvényes chaosát és a magasságban, ahová felszárnyalt a szellemi értékek gyémántcsúcsáig. Embervolta semmiféle egyoldalúság szerint nem értelmezhető. Nem jelent csak fizikai életerőt és szépséget, csak értelmi kiváltságot, csak erkölcsi méltóságot. És viszont benne van az is, ami a fény árnyéka: érzéki-ség, hideg önzés, gög. Goethe az ember gyűjtőfogalma: „Mi az emberfajnak osztályrésze, bensőmben azt átélni akarom.” Az önmagában való ember, a humánium kimetszett bélyege ő: ragyogó lángszellem és sötét ösztön, fenséges lelkiség és démoni érzékiség. Azt tartják róla, hogy ő a nagy pogány, az antik természetember modern újjáéledője, a nagy individuum önzésének megtestesítője. De akik magasztalják ezért, nem értik, hogy miként ágyazta bele pogányságát a polgári élet szűk és merev medrébe. S akik gán-

csolják benne a pogányt, zavartan riadnak meg hamisítatlan keresztényi lelkületből fakadó nyilatkozatai és tettei előtt. Nem lehet kisajátítani, mert a pogányra keresztényi szelidséggel és a keresztényre pogány gúnnyal néz Goethe másik arca. Igen, mert benne magában csóválja fejét a tisztos polgár Prométheusz égre-lázadó daca felett s a jámbor keresztény házirendjét benne magában hányja szét a tüzes csóvát vető titán. Hódolat és anathema közt az igazság maga párolog el, Goethe életének egységes értelme törik meg s válik kétszínűvé és tisztátalanná. Úgy kell őt látni a szeretet szemével, amilyen: küzdő, szenvedő embernek, örvényekben forgó végletes léleknek, aki lenyűgöző gyökerek és lendítő hatalmas szárnyak feszülése közt, ösztön és ész, szenvedély és jellem, test és lélek, rossz és jó egymással viaskodó ellentéteiből bontakozik ki, hogy betöltse a maga különös, tragikus rendeltetését: típusává lenni az önmagában oly nagy és mégis oly elégtelen embernek, a humánumnak. Magasztalni őt csak a tragikus részvét árnyékából lehet, gáncsolni és megítélni pedig csak az életéből özönlő ajándékok fényében szabad. De legjobb nem dicsérni és nem gáncsolni, mert öndicséret és önitélet egyképpen veszedelmes: önmagunknak óriás-másának tükörképe áll előttünk, felülről és alulról való örökségünk kitarulása. Van okunk örvendezni és szomorkodni rajta.

Életének külső folyását nézve, Goethét a legszerencsésebb és legboldogabb embernek tarthatnók. Sem testi vágyai, sem szellemi igényei nem nélkülözték az eszközöket és lehetőségeket, hogy általuk beteljenek. Fényes világi pályát futott meg. Jólétben élt, Hosszú, egészséges, gondoktól mentes élete volt. Szeretet, hírnév, tekintély, dicsőség jutott osztályrészül. A kiváló emberek egész seregének volt kortársa, barátja, bálványja. Mégis ő maga, visszatekintve életére, azt mondja, hogy összesen négy hétig sem volt boldog.

A békés és ragyogó felszín alatt tragikus életküzdelem viharzott el. Goethe, az ember, valójában két ember volt s ez magyarázza életének nagy ellentéteit, válságos kettősségét, soha nem szünetelő belső csatáit. A férfi és a művész birkóztak benne, a tett és a szemlélés embere kerestek döntő győzelmet vagy egyesítő harmóniát. E kettő között alapjában véve fennáll az ellentét, de különös élességgel Goethe esetében, aki titáni szellemének egyformán hatalmas és forró szenvedélyével akar látni és tenni, művész és ember lenni. Többet látni és kevesebbet tenni, vagy megfordítva; csak az egyiket tenni és a másikkal leszámolni; megalkudni e két törekvéssel az egyik javára: ezek azok a meg-

oldások, amelyek Goethe számára nem léteztek. Mindent látni és mindent tenni: ez az ő egyetlen lehetősége, az egész ember és az egész művész igénylése. Mindent átélni a tett tényleges világában s mindezt új mindenséggé építeni át a művészet képszerű síkjában, sohasem a mások életét, hanem csakis a magáét élni és újjáalkotni: ez Goethe. De ugyanazon terjedelemben és egyszerre élni és alkotni nem lehet. A művészi teremtés megállítja az életet és megöli a tettet, hogy a szemlélés világában új teremtéssé támaszthassa fel. Az életbéli tett és a művészi tett egy szakadék két partján léteznek, mely elválasztja és sohasem tűri meg egy időben az embert és a művészt. Ha a művész a tettek világában csak passzív szemlélődő, ha művészetében életének ellentétét fejezi ki, vagyis nem azt ami, hanem azt, aminek álmodja magát, ha álmait sugározza vissza a valóságba, az akarván lenni a ténylegességben, ami csupán képzeletében lehet: mindezekben az esetekben az ellentét tragikus feszültsége kisebb. De Goethe esete teljesen tragikus, mert ő egész ténylegességét és teljes aktivitást s ugyanakkor teljes és egész művészetet akar. A legmerészebb álmai vannak, de azt akarja, hogy azok ne lehessenek merészebbek a valóságnál. Igazi, furcsa titáni hitelenség keselyűi marcangolják: nem elég valóságos és nagyszerű neki az, amit a tényleges élet-tevékenység nyújthat, ő nagyobb valóságot akar: a költészet végtelen méreteibe átdícsőítettet, melyhez képest minden ténylegesség csak lehetőség és ugyanakkor nem igazi valóság, hanem csak reálitás-nélküli álom számára a költői tett s megfoghatóbbat, egész lényét érzékileg is betöltöbbit, megrázóbbat akar: fogható, látható, tényleges életet. Miután lelkét egyforma hatalommal sodorják óriási képességei a tett és a szemlélés felé, képtelen a megalkuvásra. Egyiknek sem adhat elsőbbséget, nem ölheti meg magában sem az élni akaró embert, sem az alkotni akaró művészt. Személyisége ketté van szakítva s az a tény, hogy mindkét felében óriás, csak növeli azt, hogy mindkét felében szenved. Ha Goethe szívébe nézünk, megrázó látomány nyilallik belénk: az örökké menekülő ember riadt arca, akinek két óriási lénye egymás elől bujdosik. Valójában sóvárogják egymást, de ha megpróbálnak egy tűzhely mellett melegedni, az egyik csakhamar meglátja a másik szemében a gyilkost. Tulajdonképpen szeretnék feláldozni magukat egymásért, de az utolsó pillanatban egymás ellen fordul a kezük. Egyformán erősek, lángolók, törekvők: se győzni, se megbékülni nem képesek.

Ha Goethe élete harminc, negyven vagy hatvan éves korában megszakadt volna, valószínűleg vagy a tevékeny ember, vagy a

szemlélő költő uralkodó benyomását hagyja reánk. Az is lehet, hogy a birkózás zavaros képe öröködött volna meg felőle, vagy lihegő, mozdulatlan karolásban az eldöntetlen küzdelem tablója állana előttünk. De ez nem volna Goethe. Ritka, kivételes szerencse, hogy ez a csodálatos életfa nyolcvan esztendő virágzásban megérte összes bimbóinak kinyílását. Az örökös belső küzdelem dacára is volt ideje kihozni magából az embert is, a művészt is. Életének egésze így periodikus formát vesz föl s két lényének ideiglenes váltakozása az idők távlatában elkülönítve állítja elének az embert és a költőt, mintha egymás mellett éltek volna.

De személyiségének élő s egységében az egyik a másikat magyarázza.

Az a sodró vonzás, amelyben az ember egészen költő és a költő egészen ember akarna lenni s az a taszító félelem, amely e kettőt egymástól menekülni hajtja, az önátadásnak és az önvédelemnek ez a tragikus hullámszája adja meg a kulcsot Goethe emberei jellemének és művészi egyéniségének megértéséhez.

A tettek embere közeledik, sodródik a költő felé abban, hogy beengedi és gyakorolja mindennapi életében a rendkívülit, a szabadost, a szertelent. Gúnyolódása, gögje, állhatatlansága, szeszélyei, démonikus kitorései, érzéki lánghalásai, — szerelmeseit, barátait, családját lerázó elzárkózásai, menekülései ennek a sodródásnak kísérő jelenségei. Jön az ellenkező hullám: a visszahúzó-dás, a menekülés a költőtől a tevékenység, a valóságos élet felé. Ennek jelentkezése Goethében a polgár. Akár az állami, politikai tevékenység, akár a gyűjtő vagy kutató tudományos munka, akár a társadalmi élet teendői adják meg a tettek emberének a tevékenység mezőit, — pontos életrend, mértékletes, józan életgyakorlat, önfegyelmzés, előzékenység, alázatosság, igazságosság, folytonos munka, odaadó hűség, szelíd szeretet s komoly bölcsesség töltik be életét. Éppen a költészet démonától való menekülés önvédelme miatt Goethe a tevékenységben nem a rendkívülit, hanem az intenzívet keresi és szereti. Egész szenvedéllyel merül el kertjének művelésében, házának rendezésében, kis emberek kis bajainak igazításában, gyermekek nevelői irányításában, sportban, játékokban, barátságban. Szívét pedantériával, külsőségekkel, kicsinyességekkel vértelmezi fel a démon ellen. De egyszer csak újra kezdődik a küzdelem.

Ugyanaz az ellentett folyamat a másik oldaláról, a költő felől is ismétlődik. A költő is közeledik, sodródik a tettek embere felé s szelíd polgári témák öltöznek a költészet köntösébe, mint a Herman és Dorotheában. A költő dicsőíti az embert, a tevékeny,

rendes, munkás polgárt, barátkozik vele, felajánlja magát neki, békejobbot nyújt és a tűzhely mellé telepedik. Jobb volna pihenni, nem égni, meghalni, csak embernek lenni, csak hasznos tettekben élni. De nem tarthat sokáig, A démon megriad a szürke, szabályos filiszterléttől, megérzi benne szárnyai letörőjét, fojtogató, gyilkos ellenfelét, kitépi magát, menekül belőle, felszárnal a mindennapi tettek, a tudományos pepecselések és jámbor örömeök szűk ketrecéből s ilyenkor trágárkodik, gúnyolódik, tagad és titáncodik Isten és emberek ellen.

Ez a küzdelem teszi Goethe életét tragikussá a saját maga számára és kétértelművé azoknak, akik a maguk egy értelme szerint szeretnék azt egészen egy pogány, vagy egy szent életévé tenni. Egyik sem volt, de ez a belső küzdelem a hosszú élet folyamán lehetővé tette, hogy az ember olyan sokat éljen meg és a költő olyan sokat teremtsen ebből újjá, amennyit talán senki soha nem élt és alkotott az emberek között. És ebből a küzdelemből csodálatos költői nyelv s költői remekművek születtek meg — és egy gazdag élet szinte kimeríthetetlen tanításai és tanulságai.

Ebben a megvilágításban az ember élete és a költő alkotásai úgy tűnnek fel, mint két epizód-sorozat, melyek egymást váltogatják. Ez a felfogás azonban nagyon gépies és sablonszerű volna, melyben végre is érthetetlenül szétesne maga az élő személyiség. Goethe életének azonban főtengelye, kristályosító fonala van, mely körül az ellentétek egységbe rendeződnek; a lélek két ellentétes felének egy folytonos találkozási síkja, mely egész életén végighúzódik s melyben egész lénye egyesül. Az életnek és a művészetnek ez a bár nem harmonikus és nem egy jelentésű, de mégis éppoly művészi, mint életes egyesülése az ő nagy önvallo-másában, lelki biográfiájában és portréjában: a Faustban áll előttünk, melyet egész életéből és egész életén át alkotott, valósággal élt is és álmodott is. Ez az igazi „Dichtung und Wahrheit”, az élő vérrel írt költemény, az élet közben álmodott és az álom közben élt valóság. A Faustban az élet vált látássá és ez a látás csupa élet.

Marianne von Willemer fejezte ki Goethéről a leglényege-sebb igazságot, mikor azt mondotta: „úgy érezzük, mintha a dolgokat csak most értenők meg igazán, hogy az ő ajkairól halljuk”. Ez azt jelenti, hogy Goethe meglátta a dolgok lelkét és ez volt az ő tette, ezért élt, evégett tevékenykedett. És megláttatta a dolgok lelkét s ez volt az ő művészte, ezért álmodott, evégett alkotott. Csak az láttathat, aki látott: ezért tört teljes szenvedéllyel az élet egészére és ezért igényelte teljes szenvedéllyel a művészet

egészét. Két lényének folytonos nosztalgiaja és szakadatlan me- nekülése, miközben sokszor feldúlta egyéni életét, egyúttal bizto- sította is azt, hogy a művészet mindig új látásokat nyerhessen az életből és az élet mindig új láttatásokba teremtődjék át a művé- szetben.

Goethe életének és művészetének ez az egységes előfája a Faust, mert egész élete folyamán át nő fel és mindig a látó és lát- tató találkozásából rügyezik tovább. Ezért nevezte azt „földolga- nak”, mellyel életét is befejezte.

Goethe csodálatos szemével élte át a világot, hogy a Faust- ban a „világ szemévé” legyen.

Ő Lynkeus, ki örök őrtornyában éneklí látó és láttató kül- detésének győzelmi dalát a „mélységes éjben”:

Látásra születtem és néz, aki lát,
 Tornyomhoz esküdtem, itt szép a világ
 Közel van a távol szemeimnek im:
 A hold, a csillagtábor, az erdő, a gim.
 Az örök dísz nézem mindannyiban
 És díszesnek érezném én is magam.
 Te boldog szempárom, legyen bármikép,
 Amit egyszer láttál, az örökre szép.
 1932.

GOETHE A FAUSTBAN

Halálának százados fordulója ismét reáterelte az egész em- beriség figyelmét életének és költészetének csodálatos, kettős fo- lyamára, amelynek hol az ellentétessége, hol az egysége ragad meg és ad örökké új anyagot a megértésre törekvő lelkeknek. A leg- polgáribb és legdémonikusabb, a legkeresztyénibb és legpogá- nyabb megnyilatkozásokból szövődik össze Goethe emberképe és ez zavarba ejti mindazokat, akik őt valamely egyoldalú szempont alá szeretnék hiánytalanul beállítani. Személyisége megcsúfol minden skatulyázást. Az önmagával, saját hatalmas ellentéteivel birkózó titáni lélek ő s csak ebben az örök, fájdalmas küzködés- ben egy, ugyanaz, és hűséges önmagához. Igaz, hogy sikerült neki ezt a belső harcot a kiegyensúlyozott, méltóságos, hidegen előkelő külső magatartás márványarcával eltakarnia, de ez a látszat csak a felületes szemet tévesztheti meg. Igazi vallomásai szerint nem volt boldog ember, de éppen a kielégíhetetlen nagy lélek szüntel- len viaskodásából fakadtak költészetének nagyszerű virágai és gyümölcsei. Nála különösképpen jogosult, hogy minden költői mű- vében önvallomást keressünk. Részleteiben tekintve ezt az önval-

lomást, az egyes művek között szintén nagy ellenmondásokba ütközünk. De az a műve, melyet egész életén át írt s melyet maga is élete „földolának” nevezett, a Faust, úgy tekinthető, mint élete összes ellenmondásait egységbefoglaló és magyarázó lelki arckép, melyet folytonosan új és új vonásokkal bővít, gazdagít, színez, míg végre reánk néz belőle az ember maga. Ennek az emberarcnak sem tudunk egy nevet adni, mert tekintete nem egységes. Az ifjú titanizmusától az öreg bölcs megadó nyugalmaig, a lázadó türelmetlenségtől az időn túllátó reménység fenséges harmóniájáig, az érzéki ösztönök forró, mély bugásától a szellem legtisztább üveg-hangjaiig minden benne van a maga kibontakozó folyamatában. Az egységet maga a mélységekből föltörő lélek viszi bele a változásba és zűrzavarba, akire mindig ráismerhetünk, legellentéesebb megjelenései mögött is.

Tudós kommentárok, szellemes esztetikai magyarázatok szerege keresett — és persze talált is — a Faustban egyetlen alapgondolatot. De az a tény, hogy nem egy, hanem különféle alapgondolatokat állapítottak meg és tegyük hozzá: mindig elégtelent, bizonyítja, hogy ilyen egységes alapgondolat nincs benne. Maga Goethe mondta Eckermannnak, hogy a Faustnak nincs és nem is lehet egy, az egész költeményen áthúzódó sovány eszmeszínórja, mert tartalma maga a gazdag, tartalmas és változatos élet. Ebből következik, hogy tisztán művészi szabályok mértéke alatt Goethe főműve elveszti a babért: belső törések, egyenetlenségek, aránytalanságok, költőietlenségek rontják meg a műalkotás tisztaságát és bezárt kozmikus rendjét. Művészi szempontból saját maga előtt is rejtély maradt ez a mű, melyet sokszor szenvedélyesen gáncsol, gúnyol és kicsinyít, hogy ismét legforróbb szeretettel ölelje szívére. Egészen úgy bánik vele, ahogy csak saját magával, az élő személyiséggel bánhatik: bűnbánattal, lelkiismeretfurdalással, szégyennel, elégedetlenséggel, szeretettel, büszkeséggel, megelégedéssel, elragadtatással. Ez a rejtély nyitja. A Faust Goethe igazi naplója, melyben életének csak legfontosabb fordulói és legjellemzőbb meggyőződésai vannak feljegyezve, de olyan őszintén és tartózkodás nélkül, hogy ellenmondásai, mélységei és magasságai, sötét és ragyogó vonásai természetessékké s egyöntetűekké válnak: mert az ember ilyen is, olyan is, alacsony is, nagy is, menthetetlen is és felmentendő is és mindez egységet alkot, természetes és valóságos, ha az ember ember marad, hű önmagához. Senkinek, soha nem sikerült a lélek életrajzát így feltárnia s azért a Faust túllépi az esztetikai műszabályok mértékeit, részleteiben való művésziatlanségei dacára is a legnagyobb költemény,

az ember örök dala marad. Nem alapgondolata, vagy alapeszméje van, hanem lendülete és iránya és ez aztán téveszthetetlenül egy és töretlen: fölfelé.

Goethe a fizikai és szellemi ember életerejének csodálatos képviselője a lehetőség minden irányában és a Faust ennek a mindenirányú életerőnek önmagáról zengő dala, amelybe a költő az ember életében szétszórt és eltűnő egységet azzal vitte bele, hogy ennek a titáni energiának egyetlen irányt adott: a mélységből a magasságba lendülő és el nem téríthető fölfelétörést. Faust életének küzködő, de félreérthetetlen lényege és tartalma a folyton magasabbrendű és tisztább tevékenység. Goethét a Faust és a Faustot Goethe magyarázza meg. Az életerő egyetlen célja a tett: ez a közös mondanivalójuk, mely fenséges értelmet kap azáltal, hogy a tevékenység iránya csak folyton lelkibb, szellemibb, magasabbrendű lehet s magát az örökéletet és üdvösséget is csak végtelen és dicsőséges tevékenységnek szabad remélnünk.

A tevékeny emberéletnek a megdicsőülésbe átsugárzó felszárnyalása mint küzdelem van szemléltetve a Faustban. Az első rész tartalmazza ennek a küzdelemnek a tragikus és folyton kétséges felét. Faust szelleme két ellentét között hánykódik — a saját benső ellentétei ezek, — melyek Wagnerben és Mefisztóban testesülnek meg. Faust titáni lelke mindent ismerni és élni vágyik. Lángoló türelmetlenséggel fal fel minden tudományt, kijelentést, mágiát, de az élet maga zárva marad előtte. Aztán teljes önfeledtséggel akarja belevetni magát az életbe, melyet élvezetben és érzésben keres, de a vad lángolásban megint keserű füstté és rettentő önmarcangolássá válik maga az élet. Irtózik Wagnerré lenni, pedáns szobatudóssá, nevetséges szakmabélivé, aki ostoba üres göggel néz el a természet és az ember felett, akinek csak a szó fontos és a tanulószoba dohos és poros barlangja az egyetlen életszféra, aki, mikor Faustban a fekete kutya láttán az ördögi kísértő sejtelve borzong át, a jólidomított eb előnyeiről értekezik, aki laboratóriumában eljut a homunculus előállításáig, de tehetetlenül kénytelen látni, hogy az otthagya őt, a lángészhez szegődik. És másfelől sohase tud Mefisztóvá lenni, az érzéki önfeledtség, a cinikus önzés, a romboló kegyetlen ész és gaz felelőtlenség ördögévé. Teljesen kiegészve, üresen, céltalanul és önmagát meggyűlölvé áll ott a tragédia fordulóján, kiábrándulva elméletekből és élvezetekből, az összetört eszmék és Margit eltaposott életének romjain. Faust nem zörgő papír-ember és nem lehet gyalázatos ördögi állat: magasabbra és emberibbre kell törnie. A költemény második része sokkal bensőbben, rejtettebben drámai és tisztán

költői szempontból a maga egészét nézve, messze elmarad az első résztől. De emberi szempontból, Goethe belső önvallomását látva benne, ez a rész a gazdagabb, egyetemesebb, fenségesebb és az elsőt is megmagyarázó, bekoronázó. A második rész „magasabb” Faustja a harmóniát keresi, az eszmény rajongója. Tudomány és művészet, egyszóval kultúra az, amiben az élet-, természet és szellem-egységét és emberi megvalósítását szomjúhozza. Ennek a legmagasabb eszményiségnek képe Heléna, akit keresve, rájön, hogy erőszak és szenvedély soha, hanem csak a legmélyebbrelható, lassú, összhangzatos, türelmes és odaadó elmerülés vezethet el a harmonikus kultúrember életéhez. Két nagy tanítás sugárzik ki Faust magasbátorító életének e szakaszából. A tudomány igazsága, mely abban áll, hogy a természet erőszakos és szenvedélyes jelenségei (Vulkanizmus) csak alárendelt és mulékony tényezők a világrendben, éppúgy, mint az ember (Faust) életében voltak, a természeti és embervilág teremtésében, kialakításában és megvalósításában a tulajdonképpen állandó és döntő tényezője a nyugodt, szép, szabályos és összevágó törvényszerűség. (Neptunizmus.) A másik a művészet igazsága, mely szerint csak a klasszikus formába öntött modern tartalom adhat tökéletest. (Heléna és Faust násza, Eufóron ruhái.) Faust nem állhat meg a tudásnak és szemlélésnek ebben a harmonikus zárt eszményvilágában sem. Van valami, ami az emberből kihívja a legmagasabbrendű törekvést is és ez a mások szenvedése és nyomorúsága. Segítségére lenni a szenvedő emberközösségnek, a szeretet legmagasabbindokú erkölcsi tevékenységébe olvadni át: ez a Faust életének végső célja, az élet koronája. Faust tengertől és mocsártól akar új földet hódítani el, hogy azon új államot rendezzen be. Goethe itt nagyszerű programot ad: megtörni a forradalmi rendtelenség hullámain és posványait, kiküszöbölni a háborút és gyűlöletet, biztosítani a békés alkotómunkát a testvéri emberközösségben. És ami legjellemzőbb reá, Faust a maga számára a birodalom „partja” feletti főuraimat kéri, a férfi osztályrészét, aki a szenvedélyek, a gyűlölet, a chaosz ellen saját életével védi meg a béke és szeretet uralmát mások számára.

Ez a lélek minden hajdani lázongása, hitetlensége, titánkodása, eltévelyedése dacára sem lehet az ördögé, nem kárkozhatik el, mert töretlen iránya a magasság felé felülemeli őt a por és bűn bilincsein. Így lesz a Faust a maga egészében Goethe Önvallomása a halhatatlanságra született és örökéletű emberi lélek diadaláról, így ismertetjük meg e művében őt magát, igazi valójában.

Döntő fontosságú kérdés azonban az, hogy Goethe az embernek ezt a győzhetetlen fölszárnyalását egészében az ember saját művének tekintette-e? Ha igen, akkor ez azt jelenti, hogy Goethe hitt abban, hogy az ember elég önmagának, hogy saját erejéből képes megtisztulni és üdvözülni. Így Goethe a humánus titanizmusának lenne a képviselője. A kommentárok és elemzések nem egyértelműek. Többen azon a véleményen vannak, hogy Faust természetes fejlődés útján jut el a tökéletességhez, szóval, hogy a bűn legyőzése az emberi természetből szükségképpen következik, s így az embernek önmagán kívül senkire és semmire nincs szüksége ahhoz, hogy élete legfőbb célját elérje. Hallgassuk meg magát Goethét. Bár hangsúlyozza, hogy a Faustban nem szabad egy gondolatot keresni, mégis elismeri, hogy benne van ez a gondolat is: a súlyos eltévelyedésből folyton javulásra törekvő ember megváltható. Az ember törekszik, de magát megváltani nem képes. Világos ez különben magából a költeményből is. Hiszen Faust életének, diadalának csúcán, mint tehetetlen portómeleg omlik össze az ördög hatalma előtt. Ő maga meg nem mentheti magát. Az isteni kegyelem az, amely ítéel felette. „Az isteni bocsánat” az, a „felülről jött szeretet”, amelynek kegyelme hull alá arra, „ki éltét buzgva küzdötte át”. A költő ezt az igazságot az „örök nőiség” által szemlélteti. Az isteni szeretet Faust életében a nőiség: — Margit, Helena, a Mater Gloriosa — képeben hajlik alá, mint örökké magasba vonó kegyelem. De ez a „nőiség” csak hasonlat: mert „minden mulandó csak hasonlat”, azaz maga a kép csak emberi tükre az örök szellemi valóságnak: az isteni Szeretetnek. És így a küzdő, lázadó, magát-tépdese, de magasbatörekvő élet-erő azért biztos a maga örök céljának elérése felöl, mert nem önmagában van a végzete. Arra született és azért küzd, hogy a Szeretet örök hatalmát és győzedelmet sugározhassa ki minden sötétség, gyűlölet és kárhozat felett. Bűne csak egy van: hogy a szeretet tapossa meg, de mentsége is csak egy: hogy a szeretet nagyobb a mi szívünknel és megbocsát, felemel. Ez Goethe vallomása a Faustban önmagáról és óriás-életében a mi kicsi életünk-ről is.

1932.

JÓKAI

Boldog, nagy nemzetek költői az emberek sok milliói által beszélt nyelven szólnak s műveiket az egész világ számára alkot-hatják. Egy angol, német, vagy francia költő csupán az-által is, hogy harminc, hatvan, vagy százmillió ember nyelvén ír,

az emberiség egészének lehet nevelője s ami talán még fontosabb, az egész emberiség neveli őt a maga szószólójául. Az irodalomban óriási fontossága van annak, hogy a költő mekkora nyelvterületet s ezzel együtt mekkora kultúrközösséget mondhat a maga rezonánsának s mekkora horizont tárai ki lelke előtt az alkotás lázában. A nagy nemzetek történelmi múltja, tudományos, művészi és erkölcsi kultúrája s az általuk lakott területnek nagyságukhoz mért természeti gazdasága egyaránt munkálnak arra, hogy költőik, akik e nagy szellemi közösség virágai, az egyetemes emberi szellem kifejezői legyenek. Ezért van az, hogy Dickens, Goethe, Shakespeare, Tolstoj, Balzac, lettek légyen angolok, németek, oroszok, vagy franciák, az őket kitermelt nagy kultúrközösségek ereje által lelkükben hordozták és hatalmasan kifejezték az egyetemes emberi lelket. Műveikben a nemzeti lélek csak sajátos tükrözője annak, ami egyetemesen emberi és az egész emberiségé.

Ezzel szemben a néhány millió lelket számláló s abból a legtöbbször csak néhány százazrében kultúrált kicsiny nemzetek, mint a magyar is, nem adhatnak költőik számára magasbalendítő szárnyakat, messzire visszhangzó lelki felületet, gazdag tartalmú kultúrtaajt és egyetemesen emberi horizontokat. Sőt, míg a nagy nemzetek költője elsősorban művészi kifejezője a megvalósított és nemzete által már képviselt szellemi nívónak, addig a kicsiny nemzeteké éppen arra van hivatva, hogy emelje nemzetét a lelkében kiért magasabb nívóra s sokszor szívének elfolyó vérével lágyítsa és tegye fogékonyra a parlagon heverő, kemény, háládatlan és ellenálló talajt. A nagy nemzetek költője kinő nemzetének szívéből, mint pompás virág, amely égberagyogó szirmainak színében és illatában a gazdag talaj magábaszívott minden tápláló kincsét dicsőíti, a kis nemzetek költője aláhull nemzete alvó, kemény szívére, mint árva szíromlevél, amelyet egy mennyei rózsáról téptek és ejtettek alá játszó angyalkezek. Boldog nemzetek költőikben örülnek saját nagyságuknak, boldogtalan kis nemzetek fájó sóhajjal áhítanak meg bennük el nem ért, talán soha el sem érhető álmokat.

Ha ezek így vannak, bizonyos, hogy a mi költőink alkotásait nem is szabad erre való tekintet nélkül összemérni a világ-irodalom nagyjainak alkotásaival. Hiszen természetes, hogy a magyar dal, a magyar regény és a magyar dráma egyetemes emberi és művészi szempont alatt, méretekben és benső arányokban nem állhat versenyt azokkal. A mi költőinknek más, kisebbkeretű, de viszont magasztos, áldott feladat jutott. Egy kicsiny, testvér-

telen, szerencsétlen nemzetnek kellett mindig mostoha sorsban nevelői, vezetői legyenek a nagy nyugati kultúra által megvalósított eszmények felé, melyeket ők tettek előbb magukévá mondhatatlan küzdelmek között s azután igyekeztek elmaradott fajukat, niegnemértéssel, közönnyel, vaksággal, elfogultsággal harcolva, nélkülözés, megvetés, üldözés, szenvedések a lassú mártírság keresztje alatt maguk után vonni és emelni. Nálunk a költészet nem lehetett boldog játék, öncélú teremtőmunka, mert nemzetnevelésnek, gyógyításnak, vigasztalásnak, ösztökének, felrázó ostornak, irányító szövétneknek és próféciónak kellett lennie, legnagyobb részében annyira sajátosan magyar viszonyok tükrének és munkaszerszámának, hogy nemzetközi és egyetemesen emberi érdeklődést nem is ébreszthetett volna, nyelvi elszigeteltsége nélkül sem.

A tisztán művészi és egyetemesen emberi szempont alatt nemzeti irodalmunk túlnyomó többsége a világirodalomban elenyészik, mert egy nemzetnevelő szent misszió fájdalmasan gyönyörű kultúrunkájába olvad bele.

Az eddig elmondottak talán alkalmasak lesznek arra, hogy kiemeljék: mennyivel nehezebb a nagy kultúrközösség ihlető és nevelő hatalmát nélkülöző, az elmaradott kis nemzetet nevelni és emelni hivatott s mostoha sorsú magyar költőnek a nagy nemzetek költőivel szemben egyetemesen emberi és abszolút művészi magaslatra jutnia. Majdnem lehetetlen, csodával határos követelmény ez. Mert ehhez olyan Isten kegyelméből való lángelme kell, amely nemzete nyelvének és minden viszonyának szűk korlátaiba zárva, az összeroppanás veszélye nélkül magába tudja fogadni az egész emberiség szellemét s tiszta magyar tudjon maradni úgy, hogy tiszta ember legyen és nemzetnevelő tudjon lenni úgy, hogy egészen művész maradjon. Isten csodálatos, drága ajándéka a magyár nemzet számára az, hogy ugyanabból a nemzedékből két ilyen költője is született. Az egyik Petőfi, a másik Jókai. Ez a két géniusz képviseli a magyar irodalom egyetemes emberi tartalmát és értékét.

Ha elgondoljuk, micsoda nehézségeken kellett győzedelmeskedniök, hogy magyar létükre is ilyenek legyenek, nemcsak önmagukban, de a világirodalom nagyjaihoz mérten is ujjongó örömmel kell üdvözlönlünk százados szellemüket, mert ha nem magyarok lettek volna, egy egész világ lett volna tápláló talajuk s egy egész világnak lennének halhatatlan mesterei.

Petőfi és Jókai a magyar lélek egyetemesen emberi tükrözői. Az első a tiszta líra, a dal hatalmas, édes szárnyain emelkedett a világot átfogó horizont zenitjére s remegtette meg ujjongó reme-

géssel a világ szívét, amellyel magyar szíve hiánytalan harmóniában összecsendült: a másik a mese bűbajos varázslatával vetítette népe lelkében az örök gyermek képét a világ egére, amelyen az egész emberiség Ősi gyermekiességének mesevilágával találkozott és olvadt össze. Átvaló bús, titokzatos, árva magyar lelkünk a dal és a mese tündéri köntösében belépett, helyet foglalt és ott-hont talált az egész emberiség szellemi családjának örök tűzhelye mellett.

És ha szabad e két génusz tettét egymással összevetve mérlegelnünk, természete, méretei és gazdagsága szerint a Jókai munkáját kell a legmagasabbra értékelnünk, mert ő a múltat jelent és jövőt, az eget és a földet összefogó óriási eposzá olvadó meseláncolatban bontotta ki, dicsőítette emberfelettivé és ábrázolta elmúlhatatlan szépséggé a magyar lélek összes egyetemesen emberi alkotószálait. Mikor a világ valamennyi tájkának átvarázsolta miliőjébe, az emberi múlt valamennyi korszakának bűvös fantáziaképebe, az emberi kultúra valamennyi alkotásának tündérileg egyesített műhelyébe s a szellem világot átható valamennyi gondolatáramába beleiktatta résztvevő és alkotó tényezőül a magyar lelket testesítő csodálatos hőseit s bennük és általuk szemléltette mindazt, amit a magyar lélek az emberiség közösségében és az emberiség egészéért tenni akart vagy tenni tudott volna, amit lelkében isteni lehetőségként hordoz, de amit csak álmaiban érhet el, amikor egy óriási hősköltevényé olvadó mesevilágában megénekelte a meg nem történhetett eposzt, mintha csakugyan lezajlott volna mindaz, amit a magyar lélek akart, álmodott, áhított: akkor világraszóló bizonyosságot tett nemzete lelkének értéke, hivatása és végzete felől.

És ez a bizonyágtétel mélységesen emberi és igazán magyar. Azok, akik Jókai génuszára egy számára nem alkalmas műszabályzat béklyóit akarták kovácsolni és azzal vádolták, hogy angyalokat vagy ördögöket ábrázol és nem reális embereket, nem voltak tisztában s nem tudtak felemelkedni a meseköltő magasabb igazságáig, melyet azonban ösztönösen megérezett maga az olvasóközönség s addig hihetetlen tömegben, százezrével vetve bele magát ennek az édes meseszüretnek mézes, mámorító áradatába, együtt sírva és ujjongva Jókai hőseivel, önmagára, a magyar lélekre ismert azokban s megifjodva élte át a mese szabad világában mindazt a nagy és dicső lehetőséget, amelyet a magyar lélek legszebb álmaiban, legtündöklőbb eszményeiben a maga igazi világának ismer, de a való világban megteremteni, haj, nem tudhatott. Jókai mutatta meg a világnak, hogy a magyar az a nemzet,

amelyiket igazságosan csak az álmaiból lehet megítélni, csak a képzeletének szabad világában lehet igazán megtalálni s lelke rejtett mélyén lehet megszeretni. Hogy nem az méri a nemességét, amit megvalósíthatott s ami belőle látható, hanem az, amit akar s amit történelmi sorsa tőle megtagadott. Ha tehát valaki naivnak és irreálisnak, művészileg pedig szertelennek találja Jókai hőseit, gondolja meg, hogy a valóznak ez az égi mása azért naiv, mert ősigazságot hordoz magában, azért irreális, mert egy természetes méreteiben soha meg nem valósíthatott s így a képzeletben önerejétől megszázsorozott életlehetőséget manifesztál s azért szertelen, mert egy világ szemét akarja megnyitni az eltemetett és eltagadott igazság előtt. Jókai egyetemes emberi művészete abban van, hogy a mese aranyhajóján egy tragikus nemzet létjogát és életre érdemes voltának bizonyítékát, egy halálos ítélet ragyogó megfellebbezését ringatta be a világ szívének kikötőjébe. Nemzete számára pedig az élet reménységét, a magában való bizodalmat, a világ és az élet jóságába vetett optimisztikus hitet, a Gondviselés csodálatos, kegyelmes munkájának megértését, a jó isteni diadalát és a rossz ördögi bukását adta művészetének aranycsészéjében üdítő álmodó s életet regeneráló orvosságul.

Ma a művészet is keserű, önmagát marcangoló, kétkedő, sötét. Irodalmunk terhes a pesszimizmus zsibbasztó mérgétől. A halálvirág bódító illatát lehelli a megfáradott lélek felé. Jókai költészete igazi gyógyszerként lehet a mi beteg és reményvesztett lelkünknek.

Hívjuk el beteg szívünkhöz ezt a legnagyobb magyar orvost. Mindig otthon találjuk, ha rányitjuk könyvei valamelyikének ajtaját és valóban száz ajtó vezet hozzá, a mese palotájába. A jóságos, kedves öreg doktor úr beteg szívünk felé hajol, hallgatózik, mosolyog, megvigasztal és átadja régen kipróbált receptjeit, hogy meggyógyuljunk és újra megtanuljunk mosolyogni.

1925.

KEMÉNY ZSIGMOND LELKE

Nem a körülmények teremtik a lelket, de sokféle hatásukkal járulnak hozzá annak kibontakozásához. A lélek magával hozza végzetét, örök és állandó alkotóvonásaiban és tényezőiben s a maga módján reagál környezetére, de viszont a környezet és az események alakítják és színezik az egyéniség formálódását, a belső tartalomnak azt a rétegét juttatva uralomra, amely a legérzékenyebben van érintve általuk. Kemény Zsigmond, a magyar iroda-

lom nem túlságosan ismert, értékéhez képest nagyon gyéren olvasott büszkesége, egyike a leghatározottabb és legsajátosabb emberi egyéniségeknek, akit bizonyára semmiféle környezet nem változtathatott volna meg gyökerében, abban a keserű gyökérben, amely egész életét átítatta s mégis az ő mindenféle alkotásain kitörőhettelenül rajta van sűrűn váltakozó, bár nem változatos körülményeinek bélyege. Mély és gazdag lelkét ezek a beleolvasztott külső körülmények juttatták teljes kibontakozásra. Mikor ezt a lelket akarjuk felidézni, mindeneelőtt azzal kell számolnunk, hogy a mindennapit messze felülmúló, kivételesen érzékeny pszichéről van szó, amely a valóság egyetlen rezdülését sem tudta a nélkül állani, hogy rögtön a legmélyébe ne fogadta volna s azonnal ne létének központjával hozta volna összefüggésbe. Mivel pedig lelkének alapszíne fájdalmasan komor volt, azért ezek a szívére vett hatások állandó szenvedéseket jelentettek neki még akkor is, amikor nagy önuralommal takarta el azokat. A másik jellegzetes tudnivaló az, hogy életének külső eseményei és viszonylatai sajátosságosan úgy alakultak, mintha a titokzatos kéz teljes tervszerűséggel csak lelkének zord és tragikus oldalát akarta volna érvényesítésre juttatni, hogy a tragikum kizárólagos költője legyen. Érdekes megfigyelni, hogy Kemény Zsigmond mennyire a tragikum világításában látta a természetet is. A miliő, amelybe leggyakrabban és legszívesebben állítja be tragédiáit, a Marosnak Alvinc-től Régenig nyúló, gyönyörű, történelmi völgye. Erdélyi embernek kell lenni ahhoz és pedig lelki értelemben, hogy meg tudjuk érezni Kemény természetlátását. Nála a természet sajátosan éli és hozzájuk simulva, átlelkésedve kíséri hősei életét. A történet fájdalmas, tragikum szelétől átborzong a természet és a bájos vidék szívetfájdítóan szép lesz egy leheletfinoman beleérezett és megnevezhetetlenül kisugárzott sejtelmében az elkerülhetetlenül bekövetkezendő és lecsapó vihar, amely a hőst elsepri s ametyet a veleérező természetnek mozdulatlan bánattal kell ölni eltűnnie. Ebben a különös varázslatban Alvinc, Kapud, Malomfalva édesszép tájai elborulnak, mintha a távoli, köröskörül emelkedő hegycsúcsok fellegei és tompa mennydörgés moraja bús sejtelmek árnyát vetnék rájuk. E természetlátás igazi titka a költő gyermek- és ifjúkorának szomorúságában rejlik. Akkor nézte ő így a mostohatestvérei által indított és minden erkölcsi féket elvetett hajszá szenvedései közt, mely imádott anyjára zúdult, ilyen könnyfátyolozta szemmel a Maros mosolygó völgyét; kapudi magányában vívott ifjú, lelki küzdelmeinek árnya és viharfelhői sötétlenek rajta s a malomfalvi szerelmi csalódás örök melanco-

liája sejtelmeskedik Erdély felett. Akik ismerik az erdélyi Mezőség szomorú szegénységben rejlő, titkos báját, azok még mélyebben is megérthetik a pusztakamarási bús gyermekélmények tükröződését Kemény természetszemléletén. Valószínű, hogy ez a lélek mindenütt sötétnek látta volna a világot, de természetes, hogy az erdélyi milió sajátossága és a családi s személyes körülmények gazdag tápot adtak ennek a világlátásnak s a külső és belső tényezők sajátos összeshözvődése együtt adták Kemény Zsigmondot.

Az érzékeny egyéniségnek és a körülményeknek megfelelőisége és összeolvadása az oka annak, hogy Kemény csak tragikus családi életet tudott ábrázolni igazi művészettel. De ugyanez az oka annak is, hogy a történelemből és a saját korának politikai mozgalmából is csak a tragikus szenvedélyektől lüktető *egyéniségek* ragadták meg figyelmét és készítették termékeny munkára. A külső természet, a családi körülmények, a történelmi múlt és a jelen közélet egyaránt hatalmas tényezőivé váltak sajátos zsenije " kifejlődésének, de elsősorban azért, mert megfelelték a kibontakozásra magának öntudatosítási tükröt kereső lelkének. Alig van magyar költő, akinél ilyen szemmel látható módon tapasztalhatnók az eredeti egyéniség és a ráható tényező meglepő találkozását. Keménynek, lelke eredeti szerkezeténél fogva éppúgy, mint körülményeinél fogva tragikus költővé kellett lennie. Ha ezt aényt tisztán az irodalom szempontjából nézzük, szerencsésnek kell tekintenünk. Nagyon jó, hogy éppen Martinuzzi tragédiájának színhelyén született, nagyon áldott körülmény, hogy méltatlanul zaklatott és sokat szenvedő édesanya gondjai alatt nőtt fel, hogy saját szívére a csalódás korai dere hullott a malomfalvi kert őszi lombjai alatt, hogy büszke családi hagyományok közt szegénységgel kellett küzdenie, hogy állandó sikertelenség kísérte mindenütt s hogy, akiket legjobban szeretett, legtöbbszöire a nagy, nemzeti tragédia szenvedő részesei voltak. Mindez nagyon jó volt az irodalom szempontjából, mert a költőt segítette teljességre benne. De mindez nagyon fájdalmas volt magának az embernek életében. Mert Kemény nemcsak költője volt a mások tragédiájának, sőt a mások tragikumának ábrázolásában is elsősorban a maga belső küzdelmeinek és viharainak márványbavésője volt. Maga is tragikus jellem, sorsa is az.

Lelkének az egyszerű külső alatt rejtőző, bonyolult világában nagy ellentétek háborogtak s kedvenc irodalmi témájában, a szenvedélyek túlzásaiból kirobbanó végzet rajzaiban téveszthetetlenül a saját szenvedélyeivel való leszámolás áll előttünk. Kemény Zsigmond alig észrevett, titkos, lelki rugója a legnagyobbfokú és

legnagyobbra törő bocsvágy volt. Ezt fütötte benne nemzetségének büszke és dicső múltja, a jelen körülményei által méltatlanul akadályozott és megszegyenítően korlátozott, öröklött büszkeség, szenvedélyes természet, a nemzet életében nagy szerepet játszó rokonok és barátok, egyszóval minden külső és belső körülmény. A naggyálétel szenvedélye nem volt benne alacsony önzés, hanem romantikus korának egész idealizmusával lobogó vágy nemzetének kiváló szolgálatára. Éppen egyéniségének halálos komolysága tette ezt a becsvágyat kínzó pokollá számára. Lelkének a vezérhangját az önmarcangolásig gyötrő kételkedés és élveboncoló önkritika szinte beteg passziói kötötték gúzsba és forrázták le folytonosan. A legnagyobbra törő lélek túlzott akadályokat látott az esetlen külsőben, az érvényesülésre alkalmatlan beszédfogafogatókosságban, az írással és nyelvvel nehezen küzködő kifejező erő sutaságában, az önuralom fékét untalan szaggató lobbanékonyosságban és az öntudat tisztaságát sötétben megrohanó, szilaj érzékiségben. Mert ezek voltak a Kemény lelkét nyűgöző legnagyobb terhek. Kevés ember folytatott a lélek vis inertiájával tragikusabb, életre-halára menőbb és tiszteletreméltóbb küzdelmet önála. A nagyság önnevelő iskoláját vívta azon a három területen, amelyeken dolgozott. Történelmi és természettudományi bűvárlataival a leküzdendő fogyatkozások és szenvedélyek okait és következményeit szegezte szembe magával, szépirodalmi munkáiban ezeket tette, kivetítve magából és a művészet síkjában mozdulatlaná és érdektelenné bővülve, objektív szemlélet tárgyává, politikai szereplésében pedig ezeken akart g3'akorlati diadalt aratni.

Sokszoros csüggedés és kudarc között el is jutott végzetének hideg szemléletéig, hogy számára az élet nem tenni a boldog résztvevőit örömet, de közvetlen szenvedéseit sem s hogy szerepe csak a messzelátók kívül- és felülálló, mindenből kizárt és mindent tárgyként néző szemlélete lehet s míg mások szeretnek és gyűlölnék, szerettetnek és gyűlölteinek, addig ő mindezekon kívül csak láthat és láttathat. Egészen más kérdés, hogy a résztvevők hisznek-e neki és megfogadják-e komor útmutatásait?

Egészen kétségtelen, hōgy a fejedelmi család sarja, akinek nemzetsége csupa aktív egyéniséget és egész csomó országos nagyságot termelt, nagyon nehezen békült meg végzetével. Nagy becsvágyának súlyos lecke volt megtanulni azt, hogy nem született hódításra és vezérségre sem a női szívek felett, sem az állami és közélet mezején. Csak szemlélőnek termelt, látnoknak s itt sem azok közül, akik a tömeget lebűvölik és tettekre szabadják. Kemény mindenütt nagy ambícióval dolgozott, de a legnagyobbat sehol sem

érhette el, mert nem tudott végleges döntést tenni élete hivatását illetően. A tudóst elnyomta benne a költő; a költő formai kellékeinek kifejlődését pedig a folytonos elvonással megakadályozta benne a politikus. Másfelől pedig mind a három tényező belejátszva egymásba, lefokozták egymás hatását. Különösen nehéz volt nekia valóságot eszményítő költő és az eseményeket megvalósítani akaró államférfiú ellentett pályája közötti választás, melynek mindkettője az egész embert kívánva, tragikus felszültséget teremt a lélekben s emésztő kínokkal gyötri meg a dönteni nem tudót, amint azt maga Kemény ábrázolta nagy élményszerűséggel Gyulai Páljában. S a tény csakugyan az, hogy nem tudott választani közöttük. A költészettel nem szakíthatott, mert ehhez a belső, örök elhivatottság kényszere fűzte, a politikával pedig nem tudott szakítani, mert ahhoz a való életbeni vezetői becsvágy és nemzetének elevenen, érzett életösztone kapcsolta. Ezért viselnie kellett sorsát, hogy ne költözhessek be teljes, diadalmas otthonossággal a művészet birodalmába s lelkében a legnagyobb művészi élményekkel azoknak soha testetadni nem tudó, a szépségtől idegen és dadogó tolmácsa legyen s mások elé is akadályul gördítse formátlanságát, mikor látásainak részesei akarnak lenni. Bármit is hozunk fel nagy tartalmi értékeinek hangoztatásával regényeinek védelmére, népszerűtlenségének ténye nem csupán az olvasók felületességében gyökerezik, hanem ebben a nagy formai fogyatékoságban. Másfelől a politikában sem lehetett a Kossuth, Széchenyi, Deák, Wesselényi korában nemzetének első vezére. Szemlélődő lényéből hiányzott a vezér aktivitása, Pesszimizmusa lenyűgözöte akaratát. Nagyratörése a külső érvényesülésben csődöt mondott.

Még politikai eszméinek diadalát sem élvezhette; mikor Deák Ferenc műve diadallal kezdte aratni gyümölcseit, hűséges fegyvertársának akkor borult lelkére a halálos köd, melyben évekig aludt egykor fényes szelleme, mielőtt végleg kilobbant.

Do mindez talán csak életének a mai távlatából mérhető eredményeire vonatkozik. Talán csak az ő szemével nézve saját magát. Mert ha magára nézve Kemény nem is érthette el azokat a legnagyobb, titkolt ambíciókat, amelyek lelke mélyén éltek, kétségtelen, hogy irodalmi és nemzeti életünkben drága értékeket jelent mim-akaja. A magyar és főleg az erdélyi lélek művészi elemzésében és a nemzet modern, szellemi kibontakozásában maradandó nagy munkát végzett.

Hogy lelki képe teljes legyen, még egy pontjára kell rávilágítanom Kemény lelkének. Az erdélyiségére. Nemcsak az a kö-

rülmény, hogy teljesen erdélyi családból származott, hogy az erdélyi természet adott életének külső miliőt, hogy az erdélyi múlt szolgáltatta költészetének legszebb tárgyait, hanem sokkal inkább az, hogy lelkét legkisebb gyermekora óta az erdélyi szellem sajátosságai ihlették, teszi őt erdélyivé. Nem hiába tanult az enyedi kollégiumban, mert a szó legnemesebb értelmében Bethlen Gábor diákja volt. Mélységesen komoly lelkiismeret, zordságában is nemes erkölcsi puritánság és szilárdság, a mások hitének tisztelete mellett szentül ápolt vallásosság, előkelő liberalizmus, demokratikus életfelfogás, a szellemi javakat mindig az anyagiak felett magasan értékelő becslés, mindenben az egyetemességre törekvő világnézet, a lehetőségekkel, nagy önuralommal számotvető bölcsesség, a legközvetlenebb feladatok iránti hűséges szeretet, íme: a Bethlen Gábor jellemében szinte szimbolikusan tündöklő erdélyi értékek, melyeknek Kemény élete, költészete és politikai működése egyaránt hűséges tükre volt. Sőt még a történelmi múlt és a szegényes életkörülmények folytán megörökölt erdélyi lelki vonások egyoldalúsága, az étellel szembeni rezignáltság és az örömek mögött a feltornyosuló veszedelmeket fanyar előérzettel sejtő pesszimiztikus kétely is egészen a mienk benne.

Vége: van Keményben egy erőteljes öntudat, amely csak az erdélyi lélek sajátja s amely a kicsiségnek és a fontosságnak különös tudatötvözete. Ez a sajátosság abból a történelmi tényből származik, hogy Erdélyt természeti adottsága a nyugat és kelet találkozó pontjává és ebben a találkozásban a nyugati kultúra védőgátjává tette. Bármily kicsiny volt is tehát, hivatásánál fogva nagygyá kellett lennie s ha ez nem mehetett erővel, menni kellett ésszel és szívvel. Erdély legjobb fiainak azért mindig az volt saját magukkal és nemzetükkel szemben a törekvésük, hogy a kultúrában tegyék nélkülözhetetlenné magukat s így biztosítsák létüket a hatalmas nemzetek között. Ez a kiválóan szellemi nemzetpolitika erdélyi koncepció s nem ok nélkül tette öntudatosan büszkévé, mert értéküket világosan érzővé az erdélyieket. Ez az öntudat valósággal előtti Kemény egész alakját, de írásait is s szinte azt eredményezi, hogy igazán csak a vele sorsközösségben élő, erdélyi magyar tud azokba teljes intuícióval igazán behatolni. Ezért csak sajnálnunk lehet a kiváló Rákosi Jenőnek azt az elszólását, hogy a Kemény csudálatos agyvelejében, amelyben benne volt a Dunántúl Deák-termelő mélysege, a Kossuth-termő Zemplénnek magassága, a magyar Alföldnek sík és fenséges világossága és nyugalma, annak egyik szögletében, hogy valamelyes emberi gyarlóság ki ne maradjon az ő alakjából, ott ül egy kis erdélyi ravaszság.

Lehet, hogy ez a jellemzés hatásos, de hazugabb akkor sem lehetne, ha véletlenül versben volna is írva.

Mi, erdélyi magyarok, a Kemény Zsigmond felidézett lelkébe nézve, hálával gondolunk reá, aki a mi erdélyi hivatásunk nemes öntudatát előttünk hordozta és éjszakánkat bevilágítva, ma is kötelességünk rendületlen teljesítésére ösztönöz.

1925.

ZORD IDŐ

Tizenhatéves koromban olvastam el először Kemény Zsigmond „Zord Idő”-jét. Eltekintve attól, hogy kötelező iskolai olvasmány is volt, nehezen birkóztam meg vele. Az irodalom egén Jókai napja ragyogott s a modernek Herczeg, Mikszáth, Gárdonyi voltak, mind pompás mesélők és stilszták. A Zord Idő meséjét meseterkéltnek találtam és nem tudtam emlékezetembe vélni. A cselekmény kínos logikai és lélektani indokolása halálrafárasztott és magát a történetet homályba borította. Én is úgy találtam, mint a tanárom és a tankönyvem, hogy Kemény sutabeszédű író, stílusa dőcögő és avas. Egyetlen szerencsém volt, hogy becsületügyet csináltam a dologból és végigolvastam a regényt, elutasítva egy kész tartalmi kivonatot, melyet barátaim valami lexikonból csempészték ki, az olvasmányról való beszámolás céljára. Ennek az elszá-násnak köszönhetek egyetlen, de feledhetetlen benyomást, amit a Zord Időtől akkor nyertem. Érzelmi, szinte érzéki benyomás volt, olyan mint a hullámvasúti zuhanásé, ötszáz oldalon keresztül másztam fel a tragédia csúcsára és a száz utolsón rohanva végzet-szeker dübörgött le velem léleketelcsapó zuhanással a feneketlen sötétségbe. Azt az erőt, ami ebben a zuhintásban revelálta magát, soha többé nem tudtam elfelejteni. Kemény Zsigmond nagysága nem öntudatos meggyőződés, hanem szédítő érzésképpen maradt a lelkemben. Attól kezdve ez a lélek úgy vonzott és taszított egy-szerre, mint a nagy mélység szokott. Később többi regényeit és tanulmányait is megismertem s érdeklődéssel merültem el életé-nek titkaiba — de lényegesen újat nem mondott róla egyik sem, ma is a Zord Idő-ben látom őt kiábrázolva s az ember és ez a könyve számomra egyet jelent. Jól tudom, hogy ez egészen szub-jektív álláspont, de számomra megoldotta Kemény Zsigmondot, mint problémát. Lelki képének centrumát itt találtam meg; min-den egyéb, amit tőle, vagy róla még megtudtam, csak kiegészítette, színezte és igazolta ezt a meglátásomat. A végeredményt már ré-gebben összefoglaltam és megírtam „Kemény Zsigmond lelke”

című előadásomban. Ez alkalommal nem az a célom, hogy megismételjem ugyanazt. Most a könyv alapján az íróról szeretnék néhány vonást rajzolni meg, ami talán szokatlan és új vele kapcsolatban. Ezeket a vonásokat a Zord Idő csak a mostani idő zordságában tárta fel, régebben rejtve maradtak előttem. És ez a körülmény éppen annyira jellemző az íróra, mint reánk és korunkra nézve s indokul szolgál arra, hogy aktualitást adjon Kemény Zsigmondnak minden külső jubileumi aktualitás nélkül is, — ami sajnos egyedüli alkalom szokott lenni arra, hogy az elfeledett régi írókat kegyeletből megszellőztessék, mint Szentgyörgynapkor a benaftalinozott díszmagyart.

Jósika és Jókai a mesével és a külső leírással dolgoztak és hatottak. Ezekkel az eszközökkel mondtak el minden lelkit és belsőt is. Ha kifogytak e fegyverekből és maradt még fenn kívánnivaló, kénytelenek voltak „elárulni” az olvasónak hőseik érzelmeit és gondolatait. Műveikben ezek a részletek unalmasok és mint-hogy „elárulásaik” voltaképpen árulások a saját művészetük módja ellen, méltán büntette őket a „nyájás olvasó” azzal, hogy egyszerűen átlapozta ezeket a monológokat vagy belebeszéléseket. A mesélést és a láttatást majdnem szentségtörés indokolni. A mese és a vízió ereje saját szuggesztivitásában van, vagy sehol sincs. Vagy van. a költőnek hitetőereje s akkor nem számít semmit az, hogy a valóság mit szól a, dologhoz, vagy nincs, s akkor minden indokolás szárnalmas nyikorgás, mely a meseszékér kenetlen kerekének dőcögését kíséri. Ma is élő irodalmi babona az, hogy a kritikus a regény meséjének hihetőségét és indokolhatóságát keresi és mindenképpen azon van, hogy kikutassa: mit akart bizonyítani, vagy igazolni az író alakjainak történetében? Pedig vagy bizonyos, hogy az az alak ilyen és úgy kell venni ahogy van, vagy nem bizonyos és akkor nem abban van a hiba, hogy a valóság, vagy a pszichológia tiltakozik ellene, hanem abban, hogy a költő nem tudott az alakjába életet lehellni a magáéból. Természetesen az is lehetséges, hogy a kritikus nem képes behelyezkedni a költői valóságba.

Kemény Zsigmond megítélésében az első és legnagyobb akadályt azok a kritikusok halmozták fel, akik Gyulai Páltól elkezdve kibeszélték a tüdejüket, hogy kellőképpen bebizonyítsák, és magasztalják Kemény külső (történelmi) leírásainak hűségét és gondosságát s meséinek azt a halhatatlan érdemét, hogy a legkínosabb aprólékossággal, tudományos precizitással megindokolta szerencsétlen hőseinek minden lépését és a tragédiákat

a syllogizmus és a matematikai képlet vaskényszerével formálta ki. Pedig a valóság az, hogy Kemény egyszerűen nem tudott mesélni és hűséges, tanulmányos leírásai tisztára felesleges fáradság voltak. Nem tehetette, hogy ne meséljen, mert abban a korban írt, mikor az volt a fődolog, voltaképpen az egyetlen, amit az olvasó igényelt és élvezett. Ennélfogva roppant fáradsággal kitálalta az ő saját mondanivalójának kerete és fonala gyanánt a bonyolult s mégis erőszakolt és gyöngye meshálót, mely egyrészt nem bírta meg az igazi tartalom súlyát és szerteszét szakadt, úgy hogy ember legyen, aki eszébe tudja tartani, másrészt nem volt eléggé életszerűen érdekes, hogy a tartalom dacára is vonzza és ébren tartsa az olvasót. Ezért van, hogy Keménynek a történelemből vett alakjai mind nagyszerűek és igazi költői újjáteremtések a lírai átélés folytán, amivel önmagából magyarázza és élteti Őket, míg költött alakjai, akik egy képtelen rémregényből merítik létüket, az Elemérek, Barnabások, Dorkák rossz álomképek, akiket szabad sőt kell is föllékelzve elfelejtenünk, éppen azért, hogy a mű nagyszerűsége, az a titáni suhintas egész félelmetes szépségében megrázza a lelkünket. Fráter György, Török Bálint, Izabella, Turgovics, Bornemissza, Podmaniczky — de legfőképpen Werbőczy és Szolimán olyan költői újjáteremtések, kikben a kor és az örök ember nagyszerű, életteljes egyénítésben lélekelnek és egyesülnek óriási tragédiájává a Zord Idő magyar nemzetének, s ezt a tragédiát pompásan kísérik azok a csak névleg költött, de lényegében típust kifejező alakok, amelyenek a Deákok, a főbasa, a lantos, a kádi. Dóra külön lapra tartozik, mert benne Kemény időtlen álma lebeg a tragédia felett, mint egy szivalakú és fájdalomtól megfagyott Hold. De mindez azt mutatja, hogy a regény egész költött mesefonala csak rosszul sikerült csalétek volt az olvasónak és belőle ma már csak) az az érdekes, amit Kemény saját lelkének vívódásaiból vitt bele ormótlan és időtlen szülőtteibe. Ami pedig az ő felesleges külső leírását illeti... valósággal tetten érjük, amint a fejéhez kap: hopp! ideje volna leírni Dóra szépségét, mert az olvasó már túlságosan is jól ismeri őt és még nem tudja, milyen a szeme meg a haja színe?... Már jól ismeri őt!... ez az! Kemény minden külső vonás nélkül olyan teljesen élővé és ismertté teszi alakjait, hogy külső leírásuk csak korlátozza és gyöngíti határtalan benső ismeretségünk intimitását. Ezért van, hogy alakjain és tárgyain a forma, az arc lárvá lesz, amelyet szeretnénk letépni, mert nem látjuk miatta őket magukat.

Az első lépés tehát Keményhez az, hogy lefosztom regényé-

ról a költött mese idegen, kínos, rémregényes, költőitlen. lárváját és a gondos, hűséges, tudós leírások külső feleslegét s akkor előttem áll a mű, melyben ő maig egyedüli mester irodalmunkban. Ez a mű: a költőileg újjáteremtett történelem lelki tükrében az örök ember arca, aki az örök magyar és maga a költő is együtt.

. . . „Szóval lélektani regény” . . . Szóval „nem” lélektani regény! Semmi sem áll Keménytől távolabb, mint az individualista regényírásnak az a „lélektani” nyavalygása, amely „hősenek” vagy „hősnőjének” bődületes analízisét négyszázoldalozza elénk s akihez semmi közünk nincs az utolsó oldalon se. Kemény a maga költői látásának személyességén és személyességének teljes szubjektivitásán át kizárólag a kollektivitás költője, reá nézve a saját életének is csak azért van titka és értelme, mert tagja a kollektivitásnak, mert kifejezője annak éppenúgy, mint az neki. Életét nemzete kiváló szolgálatára tette föl és költészete ennek a szolgálatnak egyik síkja, melyben önmagával számolt ugyan le, de nemzetének nagy számadását készítve el.

Ez a ő aktualitásának első és legfontosabb ténye. Kemény a magyar lélek legteljesebb és leglelkibb művésze. Sajátossá teszi ezt a művészetét az, hogy történelmi alakokon át sugározza az örökké magyart. Azután az, hogy mint igazi költő, azt sugároztatja belőlük, ami az ő saját lelkének ellenmondásaiban háborgó, élő komplexum, de az egyes alakokban szétválva és megtestesülve, a művészi szemlélet megállított, aktualitásától megfosztott, megnyugodott tárgya lett és éppen ezáltal – örökké ható aktualitás. Kemény már eldöntötte a ma élő irodalmi vitát, hogy lehet-e a múlt a jelen vállomása és vállalása?

Eldöntötte azzal, hogy nála a múlt nem menekülés a jelen kérdéseitől és jajjaitól, nem gyáva álarc, mely mögé tiltott aktualitások allegóriáit lopja, nem hamisított jelen, melyben a múltba olyan vonások szövődnek, melyek abból még hiányoztak, hanem a magyar lélek nagy önleplezése, nagy bűnbánata és elszánása, egységének, magvának, kontinuitásának hatalmas válástétele, mely változó körülmények és külsőségek között változatlanul hirdeti az ítélet a bűn felett és az új életet annak, ami érdemes is, képes is élni egy nemzet jellemében.

Van a regénynek egy kis részlete, melyben Kemény művésze a legmagasabb pontot éri el. Annak az éjjeli tanácskozásnak jelenete ez, mezben az ország vezetői határoznak a csecsemőkirálynak Szolimán táborába küldéséről. Ezt a momentumot ragadja meg az író, hogy a nagy magyar tragédiát emberi eszkö-

zön át szemléltesse. A jelenet kezdetén a koronatanácsba gyülekező urak még nem tudják a szultán, kívánságát, ez még a királyné, Izabella titka. Egymásközötti találgatásaik rendkívül frapánsan tükrözik jellemüket, mely aztán teljesen kitarul a királyné jelenlétében, aki közli velük, hogy a szultán a kis János Zsigmondot és az országtanácsot táborába kívánja küldetni. Podmaniczky, az óvatos, magát-féltő és önző magyar, azt javasolja, hogy izenjék meg Szolimánnak: „a kiseded király öfelsége beteg, például a foga nő, vagy gyomorlása van”. „S hát aztán?” — tudakolja Martinuzzi, a zárkózott, hallgatag, személyi tekinteteket nem ismerő kincstárnok és kormányzó. „Aztán — folytatá Podmaniczky — közülünk deputálnánk valakit, ki nevünkben és felhatalmazásunkból intezze el a szultánnál a szükségeseket”. György fráter rögtön lecsap reá: „Például kegyelmedet!” Erre Podmaniczky: „Vannak nálamnál okosabbak is, például a püspök úr”. Petrovics, a királyné rokona, hűséges, korlátolt katona, elfogadja Podmaniczky javaslatát, ha a kis királyt és a tanácsot a török seregen átvágyva elmenekíthetik. Török Bálint, a magyar huszártiszt nagyszerű típusa, a vakmerő, „üsd-vágd”-vitéz vállalja az áttörést, egyszerűen azért és csakis azért, mert „ez volna a magyar haditörténet egyik legfényesebb fegyverténye”. György barát így válaszol: „Kétségkívül, de győzedelmünket három nevezetes eredmény koszorúzná. A királyné hozományát és férje örökségét, a kis király koronáját vesztené el, a magára hagyott ország pedig önként átalakulna török tartományá”. Frangepán, akiben Kemény egy korai Zrínyi Miklóst (a költőt) rajzol meg, az önzetlen és ideális hős és a reális, józan politikus sajátos egységét, ebben a társaságban megdőbbentően hat ihletével és logikájával. Nem a gyermeket félti Szolimántól, még ha király is, hanem az országot „mély és legyőzhetetlen aggodalommal”. „Miután saját erőnkől nem tudtuk jogainkat és határainkat megvédeni, a török császár tizenkét év óta már háromszor jött segítségünkre s mindig akkora sereggel, minőt Európa hatalmasságai soha még háborúba nem vezettek. Vájjon nem mondhatja-e most már, hogy nehéz neki oly messziről oly gyakran s annyi áldozattal megmenteni minket a bukástól? Hogy éppen azért, mert sikeresen akar védelmezni, kénytelen saját érdekünkben, várainkat őrizettel rakni meg, sőt talán az ország egy részét, bár ideiglenesen, elfoglalva tartani? Nem mondhatja-e, hogy afölött is örködni kell, nehogy mi a szükségétől kényszerítve az ő tudta nélkül és ellenére kössünk békét, mint már egyszer Nagyváradon tettük is?” Ez a vélemény, mely szinte a török szultán szavaival mondja el az igazságot, azáltal

válík különösen tragikussá, hogy Werbőczy szembeszáll vele és szónoklatában egész kétségbeejtő végzetességében nyilatkozik meg a magyar lélek halálbarohanó optimizmusa. Kemény Werbőczy alakjában mintázta meg minden zord idők magyar tragikumát. Később az egész regény egyetlen értelmévé lesz ez az alak, s amint minden más elmarad mellőle, betöltvén színező és értelmező mellékszerepét — maga ez a folyamat a legművészebb teljesítmények egyike irodalmunkban, a koncepció kibontásának és kihegyezésének teljesen drámai és nem epikai remeklése. A csírát azonban ebben a jelenetben ülteti el a költő. Werbőczy egységes henyomású, de sok összetevőből alakuló magyar jellem. A törvényalkotás forradalmár mestere, a kisenemesség bálványozott ügyvédje a főurak ellen, a maga géniuszától folytonosan megmámorosodó szónok, akinek a szó az élete, több az igazságnál és a tettnél, szerénykedve gőgös, alázatoskodva hiú, a maga igazságával szemben féktelenül optimista, a naivságig őszinte, nyílt és jóhiszemű, az ellenséget önmagából kiindulva mérlegelő, típusa a lojális, gavallér, úri magyarnak, aki fegyvernél, pénznél, Istennél százszorta jobban hisz és bízik a magafogalmazta jog bálványának hatalmában.

Végzetes autosuggestiója az, hogy Szolimán császár, bár „dicső, nagytudományú és mélybelátású hatalmas védelmezőnk”, alapjában véve a pogány hit mocsarában fetrengvén népeztől, — szükségképpen hódolója a keresztyén fölénynek s lényegében nem más, mint egy magyar úr, császári méretekben, tehát jogról, gavallériáról, becsületről, hűségéről csakis Werbőczy eszével gondolkozhatik és szívével érezhet. Csak a lázas képzelődés torzíthatja el az olyan egyszerű tényeket, hogy a szultán óriási seregével Buda előtt áll és a kis királyt látni akarja, olyan ellenséges és félelmetes rémlátássá, hogy a szultán el is foglalhatja a várost s talán meg is öletheti a királyi gyermeket. Persze, ereje van hozzá, „s jellemével, ha egy keveset elveszünk belőle s ha egy keveset hozzáteszünk, igen könnyen összeegyeztethető is”. De Sokrates és Aristides is pogányok voltak, mint Szolimán, mégis megbízható emberek voltak. Miért ne lehetne bízni Szolimánban is, főleg, miután eddig még mindig szavának állott és nem csalt meg? Már kétszer is kimutatta, hogy kedveli a Zápolya-családot s nincs is érdekében, hogy Magyarországot megsemmisítve, közvetlenül Németországig jusson, kihíva azt az élet-halálharca.

A nagyserű szónoklatra Fráter György halkan odaszól Petrovicshoz: „Valóban, a mi tudós kancellárunk akkora logikával bizonyította be holnapi tisztelgésünk veszélytelenségét, hogy

már most magam is valami szerencsétlenségtől kezdek tartani.” Természetesen azért ő elmegy a szultán táborába, de Podmaniczky-nak „köszvényes a lába”. Ez a köszvény akkor nyilallik bele, mikor Werbőczy utólérhetetlen jóhiszeműséggel dicsekszik el vele, hogy nincs miért félni Szolimán haragjától az ellene irányuló nagyváradi béke miatt, mert „megvallom, magam is féltem ennek a fullánkjától, de a mérget levettem róla azért, hogy őszintén bevallottam... A nagylelkű szultán mosollyal fogadta fölleplezéseinket és még csak arcszíne se változott”. Erre a kijelentésre kiált fel Fráter György megsemmisülve Izabellához: „Alázatosan esdeklem Felsőgednek, hogy vitánknak végetszakitva, legmagasabb akaratját velünk tudatni kegyeskedjék”. — A léleklátató művész itt sem, később sem állít szemtől-szembe a szultánnal, de ezekben a mondatokban úgy borul a tragédia fölé Szolimán rettenetes arca, mint egy ítéletidőt hömpölygető viharfelleg.

E jelenettől kezdve külön tanulmányt érdemelne Izabella királyné alakja és még annyi sok kisebb-nagyobb lelkecske a vihar tölcserében, — de nem célom s nincs is terein rá, hogy Kemény csodálatos lélek-művészetét részleteiben mutassam fel. Mint említettem, lassanként Werbőczy alakja nyomul a tragédia centrumába s a legfőbb alakok is elhalványodnak körülötte, ő Budán marad, irtózatossal csalódások után, légvárainak és eszményeinek borzasztó romjai felett, — de nem akar csalódott lenni és nem akarja látni a romokat. Ország, egyház, nemzet, kereszt³étség, jog, kultúra, hatalom, dicsőség, minden elveszett: Szolimán trónra ül a keresztyén templomban és ezzel örökre törökké nyilvánítja Budát — de Werbőczy roppant fontosnak tartja, hogy ő a magyar főbíró, a kinek fegyveres kísérete van, aki s maga törvénykönyve szerint ítélkezik (nem fontos, hogy tyúkperekben), egyenrangú a renegát főbasával, ki ellen csodálatosan tudós memorandumot szerkeszt a szultánnak s hogy Őfelségének netalán lankadó figyelmét kímélje, a végén röviden összegezi is a sérelmeket. Csodálatos, szent ostobasággal hisz Szolimánban, mert a maga képére teremtette meg egyszer s nem vesz tudomást semmi ellenkezőről és annyira fontosnak tartja önmagát és a magyar magánjogot, hogy el sem képzelheti: a szultán közben elfelejtette már, hogy Budán valami magyar kádi is maradt. Kemény egy kísérő tragédiát komponált a Werbőczyé reögé: a Turgovics bírót, akit a basák arra kényszerítettek, hogy a janicsárokat ő vezesse a várba, s a kinek emiatt családi boldogsága, testi és lelki exisztenciája összeomlik. Turgovics a reménytelen tisztánlátást képviseli Werbőczy reménykedő öncsalása mögött. De alakjában az a lényeges, hogy nem cinizmus, hanem irigy-

kedő hódolattal tekint Werbőczire. Kemény művészi vallomása ez, mellyel a boldogtalanságában és céltalanságában is nemes, szeretetreméltó, tiszta és a jövő lehetőségét hordozó kiolthatatlan optimizmus szentségének adózik. Ebben van a tragikum katarzisa is: hogy ugyanaz a változhatatlan ragaszkodás a becsület, igazság és jog öröklött fogalmához, mely a bukáshoz vezetett, — öntudatos vezeklés után a jövő, az élet új kapujává nyílhatik. Amint Frangepán mondja Izabellának búcsúszavaiban: „a gondviselés kegyelme a keserübe is vigasztalást rejt, hogy ne szokjunk el sem a reménytől, sem a szeretettől s a szétdarabolt magyar föld részei teljesíthetnek külön oly hivatást, melyet együtt bizonyos korszakban képtelenek volnának betölteni”. Ebben a megvilágításban kell nézni Werbőczy vezeklését a halálos ágyon, mikor már¹ a basa mérge csak percekig engedi szólani. Kemény itt másfél oldalon a tömörítő művészet bravúráját viszi végbe:

Werbőczy: ... tévedéseimnél is nagyobb kínokat szenvedek . . . halálom... tanulságul szolgálhat azoknak, kik természetelleni szövetségekben bíznak... Átkos hivatalom alkalmasint barátom uramra fog szállni.

Turgovics: Kétségkívül, nagyságos úr! Mert engem minden bajnak föl kell keresni. De kiviszem, hogy utódom ne legyen.

Werbőczy: Van egy emlékiratom ... azt...

Turgovics: Igenis, azt én tűzbe dobom, nagyságos uram.

Turgovics az élőhalottnak torz és alakatlan arcára szegzett szemekkel gondolkozott egy hosszú percig.

Aztán kiment a szobából s az íróasztal fiókjait felkutatóván, lepecsételt irattal jött be.

„Íme, ez nagyságod véghagyománya... Az okiratot, hogy el ne tévedjen, zsebbe rejtem és pontosan végre fogom hajtani. Most már az óra mögül a kis ércfeszületet elhozom és nagyságod kezébe teszem. Mi megtörténvén, bevezetem Dóra kisasszonyt s leültetem a nagyságod ágya melletti karosszékre, magam pedig eltávozom: ezzel rendben van minden”.

„Rendben van”, azaz elvégeztetett a nagy nemzeti tragédia, mely onnan indult ki, hogy Werbőczy „a mohácsi veszedelem előtt, népszerűségének hosszú pályája alatt, mint az ország leghatalmasabb szónoka és izgatója, az elbizottság maszlagával tartotta jól a nemzetet, mégpedig oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetere és bűnbánó magábaszállásra kellett volna bírnia”. Elbizakodott kérdés és nemlétező önerővel, Mohács halálámorán át tizenötévi haldoklás után 1541-ben az egységes nagy magyar hatalom haláláig vezetett. Mikor a költő ezt a tragikus zuhanást

Werbőcziben szemlélteti, egy történelmileg is felelős tényezőt választ ki céljára s ez fokozza a legmagasabbra a kollektív tragédia realitását.

Igazán kollektív magyar tragikum az, ami ebben a fokozatos, gyorsuló bukásban, egy személybe sűrítve kinyilvánul. Nem látni, nem venni észre az ítéletes tényeket, melyek a régi, nagy és imádott világrendet meghaladták, a közvetlenül feltornyosuló halál előtt is maradék nélkül kapaszkodni az életigények teljességéhez, valóságnak állítván a látszatot és ehhez alkalmazva hamisítani báráttá az ádáz ellenség képét. . . aztán, ráébredni a szörnyű omlásra a romokon, de mégsem engedni azt be az öntudatba s optimisztikus öncsalással valóságnak, értéknek, életnek szuggerálni önmagunk számára az élet árnyékául és csúfjául meghagyott szégyenkalodát s megkötözött kezekkel-lábakkal tovább állítani, hogy önerőből, szabadon élő, magunkat meghatározó és irányító valóság vagyunk s saját illúzióink áldozatául esni el olyan ellenség kezétől, kit ábrándosan és vakon magunkkal egyformának becsültünk. A török-magyar pernek ez a verdiktje a magyart ítélte halálra és bűnösnek találta kritikátlan önimádatában s az ellenség irreális szemléletében.

És mégsem ez jelenti azt, hogy „rendben van minden”. Sőt, ezzel az ítélettel semmi sincs rendben. Ha rendben volna, akkor ez a tragikum a magyar lélek megcsúfolása, megszegyenítése, megvetéssel való gúnyos eltaposása volna, amit egy hencegő, értéktelen, ostoba fél *meg* is érdemelt. Ez pedig azt jelentené, hogy ez a bukás nem is tragikum.

Kemény művészete azonban igazi tragikumot formált belőle az igazság mélyebb, másik arcának kiábrázolásával. Nem menti Werbőczit, a magyart, nem széptí bíráját, nem tünteti fel igazságtalannak és meg nem érdemeltnek bukását — de az egész küzdelemben mégsem a külsőleg győztes török, hanem az elbukó magyar a szeretetreméltó és a reményteljes. A bűnnek bűnhődnie kell, de a megtérő, a vezeklő bűnösnek van jövő élete. Van azért, mert lelkiileg ez a bukás mégis a becsület, a jog, az igazság bukása a csalással, az erőszakkal és a hazugsággal szemben, — a látszólagos győzelem tehát csak eszköz lehet arra, hogy³ a világban megtévedett becsület, jog és igazság az ítélet leckéje alatt megtisztuljon és méltó legyen önmagához. Ez a Kemény művészetének halhatatlan értékű, vigasztaló igazsága.

A Zord Idő költője nagyon sokat fáradozott azon, hogy bonyolult, izgalmas, romantikus és következetes mesébe szője bele félelmes és felemelő vízióját a magyar lélek tragikumáról és ebben

vallomását önmagáról; — alaposan tanulmányozta és ismerte a történelem kosztüméit és miliójét s becsületesen igyekezett azokba beleöltöztetni alakjait: de sem meséje, sem történelmi külsőségei nem fontosak s erénynek és értéknek hirdetett erőfeszítései ezekben bizony fogyatkozások és eltávolítandó állványzata a nagy monumentumnak, melyet a magyar léleknek emelt.

*

Most pedig ki kell jelentenem, hogy e letisztogatás után Kemény a legizgalmasabb és legérdekesebb elbeszélőink, helyesebben mondva láttatóink egyike. Csak régen meghozott és soha revízió alá nem vett irodalmi verdikt alapján lehet még ma is megkockáztatni azt a képtelen állítást, hogy rossz és avas stilisztá, vontatott, lapos elbeszélő, tudóskodóan mély, de kedélytelen filozófus és a szellemesség szikrázását nélkülöző moralista. Részben magam is a bűnbánókhoz tartozom, mert regényeinek egy régebbi elolvasása után beszéltem említett tanulmányomban kifejező erejének fogyatékoságáról. Mivel megbántam és korrigálom ezt a hibámat, nincs is miért szégyellnem többé, annál kevésbbé, mert részese voltam egy igen érdekes jelenségnek, melyet most tisztázni kívánok. A valóság az, hogy Kemény Zsigmond stílusához a magyar olvasónak hozzá kellett nőnie, vagy utól kellett érnie azt, aki a stílusban megelőzte korát. Kemény stílusa csak egy átlátszóbb, felületesebb, könnyedebb lelkületű irodalmi korban látszhatott nehézkesnek és avatagnak. A mesélés és külső leírás módszerével dolgozó irodalomnak a mondanivalói is, az olvasói is természetesen hozták ezt magukkal. Az élet bonyolultabbá-válásával az irodalom mondanivalója is komplikáltabb és nehezebb lett, de egyúttal természetes is lett az, hogy az írói stílus követte az életet és alkalmassá vált ezeknek a komplexumoknak kifejezésére. Ma már nem nehéz az a stílus, ami egykor elbírhatatlan volt. És az avasság! Tisztára csalóka benyomás volt. Ma Jósika és Jókai stílusa avult és nemcsak az övék, hanem Ady-ig többé-kevésbbé minden százéven belüli írói stílus az. Ellenben a régibb, a gyökeresebb, a tradíciósabb, mely új idők új dalaihoz formálódott, ma modernebbül hat, mint az, ami csak tegnapelőtt — harminc-egyven éve — még újszerűen csillogott. Kemény írói stílusa az idők teltevel — eltekintve egyes sablonoktól — egészében korszerűbbé, kifejezőbbé, íróibbá vált. Régebben tudományosnak deklarálták és ennek számlájára írták „költőietlenségét” — ma, amikor a művészetben az intellektualitás vonása óriási tért hódított, ez a stílus határozottan költőivé, lendületessé és

színessé hevült. Bámulatos, hogy vontatottságot, cikornyás körülményeskedést, unalmasságot, színtelenséget tudtak látni abban a stílusban, mely a tömörítést, rövidséget, frappánságot testesíti meg, a pathos sajtáságos lehelletétől áttüzesítve. A régi romról így ír: „Sok keresztelés, sok temetés történt, a bölcső ringott, a kripta ajtaja kinyílt, a koporsók száma emelte a család becsét, a virító arák sora a családfa ágait, a harcias férfiak kardja a családi levéltár donatióit, megjobbítva néha magát az ősi címert is. A vár falán rajta van a füst, padlózatán a vér, tört ormú tornyán a szakállas moh. Csak emlékül maradt fenn. Azért nem hordják el köveit; azért van lakosa: baglya, vércsége, várnagya.” Az új kastélyról azt mondja: „Építője nevéért nevezetes, mielőtt külön története lenne, dicsőségből és bűnből.” A Deák-testvéreket „az egész világ bácsijai”-nak nevezi. Mivel hiába várják a vendéget, az egyik eltakarja arcát a gyalázat elől, mely a híres várat érte, a másik forgatja a szemeit, mintha várná, hogy most már a falból lép ki egy vendég. Az előrehaladó telet így írja le: „nagyobb a hideg, felhőtelenebb az ég, csikorgóbb a szánút, nyugodtabb a természet, tündöklőbb a csillagok fénye, tündéribb a hold világa, hallgatagabb az éj, ünnepibb és szebb a korány.” A zavart lelkű Dorka „boldog, hogy senki se áll vele szóba, s hogy észre sem vették, midőn a lépcsőn saját köntösébe megbotlott.” Dóra „szerelme különvált a reménytől, mielőtt még vele találkozott volna.” A tavaszi éjszakát így festi: „az egész természet reszket a kék és boldogság mámorától; a virágos tavasz illatának legbódítóbb részeit adja át a szellőnek, hogy maga a lélekezés legyen idegeink csábítója, a madárdal beszéddé válik az élvezet titkairól s az eltemetett szerelem sírhantjai egyszerre a vágyak virágáyaivá válnak”. Mikor Dorka tönkreteszi Dóra boldogságát, az így szól: „Szúrj egy tört... csak a hajam közé, Dorka, hogy ne bomoljék szét. Neked gyöngye kezéd van, nem sérthetsz meg.” Barnabás úgy szereti Dorkát, hogy „egyaránt szeretné megölelni és megfojtani.” Az építés közben folyó párbeszédet *egy-egy* ilyen mondat szakítja meg: „Kövek rohantak le.” Dorka „gerincén hideg nyargalt át, a félelem fagyja”. A töröktől rettegő Izabellára a győzelmi hírek így hatnak: „Mennyi örömhír fellelgezi be Izabella arcát”. A csauz-aga fejéből Izabella láttán „a gondolatok, mielőtt értelmüket felfogta volna, elpárologtak meggyulladt képzelődése hevéénél”. Amint a törökké lett Buda utcáin Elemér dicsőségről álmodozva végiglova-gol, a halálra vált környezet hirtelen szétfújja álmait s az egyetlen lehetséges programot súgja fülébe: „Irkálj, mulass és feledj.” Mikor a főbasa megígéri, hogy Deák Dániel eltemetésére maga ho-

zat papot, a törökök közti hatást így írja le Kemény: „Csakugyan a gyaurokkal cimborál a kormányzó, monda Zulkifar. Ennek még rossz vége lesz, sajdította legalább tíz softa s íme tüstént akadt egy török szent, ki a Szent György-térnek egyik hegyes kövére ülve, megszakgatta ruháit, habot túrt ajkán s földingást, dögvészt, csillaghullást, véres háborút, éhséget és napfogyatkozást kezdett jósolni. Erre a török őrség a pékeket fenyegető a drága kenyér miatt s a keresztyének titkos összejöveleiről beszélgetett. De a basa hidegvérűségét a nyugtalanság e jelei nem ingatták meg s hagyja a szentet a hegyes kövön ülni, gondolván, hogy ez úgy sem tarthat sokáig”. Figyeljük meg a stílus finomságát e sorokban: „Tudta, hogy a képzelt disszonancia is azon összhangzáshoz tartozik, melyet a Deákék boldogságának neveztek s mely nemcsak fényből, de árnyakból is állott, nemcsak örömmel, hanem apró kedvetlenségekkel is fűszerezte az órákat.” Csakugyan azt gondolhatnák, hogy a két Deák-testvér beszélgetési módja igen együgyű, de ha azt gondolnók, hogy ez az író pongyolása, ő maga így figyelmeztet öntudatoságára: „Ámbár Flórián páter betanulta Dániel úr vitakozási modorát, Pista bácsi finom műérzéke észrevette a szolgálai utánzást, mely az eredetinek csak külsejét tudta visszaadni s méla mosollyal monda: „Másolat biz ez, páter, másolat!” .. . Talán elég. Hiszen ezek taláalomra kiszakított mondatok száz hasonló, vagy még szebb, fordulatossabb, tüzesebb közül. És legfőbb varázsukat az összefüggésben találják meg, mint ahogy a virág is a kertben és nem a herbarium itatósai közt igazi. Csak maga az összefüggés mutatja meg Kemény stílusának, jellemző erejű kifejezőmódjának azt a határozott drámaiságát, melyben fel lehet ugyan fedezni a szekspiri hatásokat, de amely mégis egészen az ő robbanó lelkének izzó lávaömlése és mindennek mondható, csak vontatottnak és laposnak nem. Dóra így emel vádat a kedveséért: „Ugye, se a felsőbb dolgok iránti tisztelet, se a könyörület nem szerez hírt és nevet? Ugye, akinek név kell, az a halál torkába megy?” Barnabás hálája így nyilvánul: „Ki akarom magamat tüntetni s ha emiatt könny csordul ki a két vén ember szeméből, mit bánom én?” Eszelősségének félelmes voltát ilyen nyilatkozatai mutatják: „Úrfi, látott-e lelkeket, kik álmában jelentek meg s hiúszemükkel mint a gyújtóüveggel, égetik a testen azon pontot, melyre tekintenek... nálam többnyire a homlokot?” „Ha az égnek a nap valódi szeme volna s karjaim a végtelenségig terjednek, tüstént kívánjam azon nagy bambának, a mindenségnek szemeit”. „Most nekem két kezem van, de a hatalom által sok kezem lesz, Bryaraeussá változom át.. . Most két szemem van, de a hatalom

módot ad, hogy ezer szemmel lássak. Mind elfoglalom a szemeket, hogy számomra nézzenek. Hozzám képest vak lesz Proteus”. „Por helyet a lelket tapossuk”. — A szultánhoz menendő gyermeke bölcsője felett virrasztó Izabella rémlátó fantáziája így borzadozik: „Mintha hallanám a török minden mozdulatát, mintha álmos kezek szítanák a hamvadó tábornöt, mely körül guggadozva aggok beszélnek azon régiebb bűnök történetét, melyeket ők dicsőségnek neveznek, hogy új dűlásokra ingereljék a fiatalokat”. A fájdalomtól tébolyult Bornemissza így süvölti a hitetlenkedő Turgovics fülébe a veszedelmet: „Van-e Turgovicsnak aranymedencéje, ezüsttányéra, bogláros díszkardja, nehéz selyme, drága atlacza, vertművű billikoma, skófmomos nyeregtakarója, s nyereg alá való deli ménje! Menjen haza s nézze meg, mert Bornemisszának már nincs. Van-e Turgovicsnak föl nem tört záró pénzesládája, mert Bornemisszának reggel óta nincs. Van-e Turgovicsnak főiserdült leánya, kit a pap áldása mellett akar férjhez; adni? Menjen haza, nézze meg, mert Bornemisszának már nincs többé... S van-e még Turgovicsnak szeplőtelen életű jámbor neje? Ránduljon haza, nézze meg; mert Bornemisszának, ha jól emlékszem, már nincs”. Nem, unalmasnak, laposnak igazán nem modható, csak e néhány idézet után sem az a Kemény Zsigmond, akinek fájó szemei kitágulva meredtek a lélek rejtelmes kínjaira s ha dadogott is, kifejezőbben mondta ki vele a kifejezhetlent, mint a könnyű stílművészek, akik mindenről egyformán tudnak csevegni. A szellemtelen és kedélytelen Kemény Zsigmond is alkalmat adhatna egy hosszú tanulmányra. Adjon azonban ezúttal alkalmat legalább arra, hogy szellemességét és humorát elhallgató kritikussait hamis váltók készítőinek nyilvánítsuk, a közönséget pedig érdeme szerint méltányoljuk, hogy ezeket a váltókat valódiaknak fogadta el és sohasem vette magának azt a fáradságot, hogy utánanézzon az igazságnak. Kemény művészetének egyik legjellemzőbb vonása az, hogy a tragédiát folytonosan a fonákjával mélyíti el és élezi ki s hogy rendkívüli érzéke a torz iránt széles skáláját szólaltatja meg a komikumnak, a leggyilkosabb gúnytól a könnyek közt mosolygó humor legszelídebb fajtájáig. Emellett magyarosan, sententiásan bölcs kedély és teleszórja a tragédia sötét szövetét az édes és kedves mondások pici virágaival. A családi kincsekről: „Egy-egy bűnt elfeledünk körülök s egy-egy jószándék megfogyanak bennünk általok”. A szerelmes leányról: „Mindig nyájassabb lesz barátnőihez, alázatosabb a nénék, meg a vén urak iránt s többet beszél, mint illendő”. A sorscsapásról: „Az emberek igazságtalansága és az Isten látogatásai a tisztát még tisztábbá s csak a

romlottat teszik gonosszá”. A hálátlan tisztességről: „Pontosan lefizettük tartozásainkat és semmi fölösleges adomány nem maradt a hála számára”. Az életörömről: „A fiatalokat az öröm magától felkeresi, az éltesek számára időöltést a háziasszony figyelme talál”. A boldogság illúziójáról: „A boldogság létezését sokan tán csak azért hiszik oly makacsul, amiért hiszi némely címerkészítő a griff madarat vagy egyszarvút, mert már sokszor lerajzolta”. A török udvariasságról: „Az aranytálakban fölhordott étkek pompásan néztek ugyan ki, de végre is kiértett belőlük a faggyú”.

Gúnyja és humora, éppen mert mélyen a tragikus élethez forrott, valódi és eleven. „A tekintetes rendeknek nincs kedvök a Pest mögül kilépni, hogy Budát megmentsék”. „A részletes és portáiis insurrekciót nem bánna ugyan, de a személyes és általános ellen protestál”. Dani bácsi és a várnagy távolról szemlélik a minoritát. „Talán csak a káplánt látogatja meg” — mondja a várnagy. Dani bácsi: „A szeme se úgy áll, valami, konokságon töri a fejét”. Várnagy: „Hisz a szemét, nemzetes uram, még nem lehet kivenni”. A barát panaszkodik, hogy Barnabás az E betűbe nera rajzolta bele a paradicsomi kígyót. „Már most kérдем, domine spectabilis, hol tehát az eredeti bűn, az emberek természetes hajlama a rosszaságra!” „Az egész világon, páter”. „De nincs a mi kolostorunkban s éppen ez a baj”. — Nagyon sajnálom, hogy nem iktathatom ide egész terjedelmében az ostromlott vár királyi szakácsának párbeszédét a nappal, vagy a holtnak vélt kukta beszámolóját élményeiről, ki szerint ez a szó „szakarment” németül azt jelenti, hogy lassan halad az ágyú és virradni kezd. Egy hosszabb jelenetben humoros fonákját írja le Kemény az országtanács ülésének. A palotahölgyek vitáznak benne, hogy ki kísérje a királyfit a szultán táborába és hogy viseljék magukat a basák közt. A baj az, hogy a török az igent a „nem” fejrázásával fejezi ki és most az a roppant probléma merül fel, hogy ha valamelyik galant török basa csalogató szavakat intézne hozzájuk, a magyar udvarhölgyek törökül vagy magyarul fejezzék-e ki a „nem”-et? Az udvarmesternő és a renegát basa elvált felesége a legpompásabb alakok és az egész jelenet rendkívül groteszkül hat a királyné és tanácsosai tragikus gyűlése mellett. Mikor a kis királyt viszik a szultánhoz, a kefekötőné és a városi hajdúné összevesznek felette, mivel hogy az egyik idealista, a másik realista. Az egyik szerint a kis király azért sír olyan szép nagy könnyeket, mert a haza sorsán kesereg, a másik szerint azért, mert hosszú a szempillái; az egyik azt állítja, hogy a királyok esze hamarabb jön, mint a közönséges gyermekeké, a másik, hogy később, mivel tanácsadóik lévén, nincs szük-

ségük reá. „Legyintsd fiam a süvegedet”, nógatja kamasz fiát egy öreg megyei nemes, mikor Werbőczit meglátja.

A budai bíró úgy oldja meg a németek és a magyarok között folyó vitát a korcsmacégér felett, hogy hét meztelen férfit festet az ajtófülkébe. A magyaroknak: hét vezér, a sváboknak: hét elector. „A különböző név alatt egy célra törekvők” a kocsmában megbékülnek. Izabella így gúnyolódik azokkal a bölcs politikusokkal, akik nem hitték, hogy Szolimán elfoglalja Budát: „Fodrászsnöm semmit sem ért az országos dolgokhoz, s mégis lehetetlen volt fejéből kiverni, hogy ha a szultán Óbudára jött, miért ne menne el Budára is, holott oly közel fekszik. Hiába hozták föl neki belső tanácsom alapos okoskodásait. Mindig csóválta rá a fejét s amellet maradt, hogy a szultán, ha Sztambulból Óbudára fáradott, csak megnézi Budát is”. Dani bácsi be akarja bizonyítani Dorkának, hogy Barnabás hazaszeretéből ment a háborúba és így fejteget: „A hazaszeretet az emberi, s különösen a magyar természetben fekszik. Azt hiszem nálunk a ló is inkább ragaszkodik a jászolhoz, az ökör is a járomhoz, mint másutt. Csak a bivaly nincs eléggé megbarátkozva hazánk földjével, de azt neki meg lehet bocsátani, miután indigena és nem rég vándorolt be”.

A vendégek vezetésében: „a hideg Turgovicsnak a szomorú Dorka jutott s együtt elég hű másolatát adták azon mostoha viszonyoknak, melyeket a sérelmi okiratban olyan hűn rajzolt le Werbőezi.” A holt városban Werbőczy így üdvözlí Dórát: „Az időt jól töltjük el együtt, e kis baráti körben s ha zenét nem is fogsz hallani, legalább a harang sem figyelmeztet a halálra. Nincs toronyóránk, nincs léleksengetyünk, nincs oltárunk, nincs papunk, nincs keresztünk, nincs temetőnk; de egyébiránt mindennek bőségében vagyunk s leginkább a gondoknak”.

Ezt a humort tulajdonképpen közönségesnek kellene neveznem. Abban az értelemben, hogy nem műfaji tényezőként és nem önmagáért van, alája van rendelve a tragikumnak, de úgy, mint az életben is. Az élet maga az, amelyik nem ismer tiszta fekete színt, de tiszta ragyogást sem; szürke, vagy tarka és szeszélyesen, művészietlenül biggyeszti bele a komikumot a keserves sorsok legfeketébb fordulóiba. A művészileg újjáteremtett életben legművészebb az élet művészietlen útszélségének öntudatos illúziója. Ezt Kemény kitünően értette és valósította meg, különösen a két Deák-testvér alakjában, kiknek egész beállítása útszélien, kissé együgyüen humoros, de ha jól megnézzük, egyáltalában nem ártatlan, mert állandó kedélyeskedésük alapján véve lomha és önaő védekezés minden ellen, ami tunya elereszkedésük békéjét

a legkisebb mértékben is megzavarhatná s ugyancsak fölfortyan-
nak az erre irányuló legtávolabbi lehetőségre vagy kísérletre is.
Keménynek veszedelmes szeme volt s akivel tréfálkozott, azt nem
mentette, hanem megítélte.

Mindezek után sem azt akartam bizonyítani, hogy Kemény
„lektúrt” adott. De reá akartam mutatni arra, hogy stílusának
tömörsege, drámaisága, dictiójának szellemessége és látásának
humorossága bőven elég arra, hogy megcáfolják a róla megrög-
zödött tévhitet, mely a „remekíró” címkéje alatt az olvashatatlan
klasszikusok közé temette el az ő hatalmas aktualitását.

*

Van Keménynek egy mélyértelmű kijelentése, melyet Izabella
szájába ad, Dórához intézve: „A valódi szerencsétleneket én olyan
titkos társaság tagjainak tekintem, kik mentül magasabb avatott-
ságban részesültek, annál kevesebbek által ismert jelekkel adják
tudtul helyzetüket. Én rajtad most először vettem észre társasá-
gunk legfelsőbb rangjának jelét.” A szenvedőkre kimondott e
sentencia a költő legbensőbb önvallomása.

Sokáig mély titok maradt Kemény Zsigmond lelke. A kor,
amelyben élt, s a kor, amely utána jött, túlságosan el volt fog-
lalva önmagával, nem ért rá titkokat fejteni az ő sötét szemébe
mélyedve. Ezért is nem látta meg végzetes önmagát.

Zord időnek kellett eljőnie reánk és az egész világra, hogy
nagy szenvedések kapcsoljanak társaságba vele és fölszakadjon
számunkra a Zord Idő ítélő és vigasztaló mélysége.

Aki most olvassa Kemény művét, az hódolattal és hálával
fogja meglátni a költő homlokán „társaságunk legfelsőbb rangjá-
nak jelét”.

1932.

A KÖLTŐ PRÓFÉTASÁGA

1918-ban jelent meg Reményik Sándor első verskötete: a
Fagyöngyök. Boldog élmény volt számomra az olvasása. A lírá-
ról abban a régi világban megvolt a lezárt és végleges ítélet,
amely az érzések spontán s közvetlen föltörésének és kiragyogá-
sának állapította meg azt. A lélek e szabad „pacsirtadalának”
hitvalló kritikusai azonban súlyos láncokkal akarták megbéklyózni
egy éppen olyan jogosult és éppen olyan természetes műfaj meg-
születését, amelyet én magamban, régóta várva, gondolati lírának
neveztem el. Mosolyognom kellett, amikor nem haragudtam, azon

az irodalomtörténeti korlátoltságon, amely ezt a költői megnyilatkozást a „bölcselemi óda” vagy „a jogosulatlan szobaköltészet” vagy a „tanító költemény” címszó alá skatulyázta, rendesen kilúgozva a költők műveiből, mint egy kevésbé értékes és jelentős elemet. Mindig tudtam s vallottam, hogy éppen a magyar lélek sajátos meditatív természetben itt rejlenek egy eredeti, nagy költői művészet legcsodálatosabb lehetőségei s e hitemet nem hagyták elaludni a magyar költészet múltjában magánosan csillogó, legdrágább ékkövek a Csokonai, Petőfi, Vörösmarty, Arany, Vajda János műveiben s az Ady költészetében is folyton fölbukkanó, legértékesebb darabok. A gondolatban gyémánttá keményedett és megörökült líra költőjét vártam, azt, aki egészen ennek a lírának mestere lesz és valóra váltja a magyar lélek e nagy lehetőségét. Reményik Sándor első kötete már megmutatta, hogy ez az ajándék útban van felénk. A kötet legszebb darabjai ennek ékes bizonyosságát adták. Akkor ez a kötet, jól emlékszem, a régi, mérsékelt hatásokat váltotta ki a kritikusokból. De fordult a világ s ami új, tragikus világunk magára s végzetére ismert Reményik Sándor gondolatokban tündöklő lírájában. Az 1920-ban megjelent „Csak így...” című kötetében, amelyben a legszebb magyar versek közül való alkotások csillognak a sok, mind becses darab között (legfőképpen a Vágy és Mikor a delta forrásra gondol), immár teljes készségében előttünk állt ez a magányos, a lelkünk számára tükörre és szoborrá alakult költészet.

Mi ennek a költészetnek a különös értéke”? Az, hogy benne egy mély meditator szólal meg versben, de úgy, hogy az elmélkedő szellemnek a vers nem hozzá méltatlan és idegen köntöse és a költőnek a gondolkozó nem szárnyait leköti, megrontó porkolábja, hanem a kettő tökéletes egység és harmónia a tiszta művészetben. Ez a költészet őmaga, a költő; ez a költészet tartamában lehetne filozófia, világnézet, etika, tanítás, de még sem az, hanem tiszta líra, kívül-belül esztétikum és művészet. A gondolatúvá vált ember maga, aki teljesen eleven, élő személyiség maradt s nem szívetől idegenné vált, leszakadt tanná merevült és a költészetté vált gondolat, amely teljes logikai értékében és etikai hatalmában is „művészet, semmi más”. Csodálatosan mély és nagy gondolatok izzanak e versekben, a lét legnagyobb titkai tárulnak fel mindig új és meglepő költői képekben. Egy pesszimizisztikus világszemlélet fekete tavában, de a legvigasztalóbb, legfélemlőbb, legmegnyugtatóbb, örök emberi igazságok csillagai ragyognak komoly szépséggel, magas és tisztult örömeiket ajándékozva ebben „az ércütökörbe zárt világdarabban”, ebben a „nyugalmas,

fénylő látomásban”. A szépség, e rettentő erő, amely égető szerelemmé, hódító hatalommá, aranyat marokkal arató fõsvénységgé, dühöngõ örületté, mindenkin segítõ irgalommá, Istenig szárnyaló áhitat lehetne, — megmarad szépségnek és mûvészetnek. Ez a Reményik költészetének igazi jellemvonása, melyet õ maga állapít meg így Erõ címû versében. Ez és éppen ez az mégis, amely határában, a költészetét tisztító, nemesítõ, szent örömök kohójává avatja s õt magát kegyelmi ajándékká teszi a számunkra. Őbenne a mûvész, aki csakis mûvész akar és tud maradni, éppen e súlyos próbát fényesen megállván, lesz a magasból zengõ életadó, fejlesztõ, vigasztaló és nemesítõ tanítóvá, nagy nevelõvé, aki népét az idõn túl ragyogó templommá építi a szépség, igazság, jóság, szentség élete számára és tiszteletére. Ha talán erre törekedne és ezt akarná, kilépve a költészet bûvös körébõl, akkor a költõ meghalna benne. De õ belül áll a bûvös körön, amelybõl kifelé élethullámok áradnak a betegek felé, be azonban nem hatol semmi, ami nem odavaló s zûgva megtorlódik és visszahull körülötte. Ez Reményik, a meditator-költõ és ez a titka az õ gondolati lírájának.

De van ebben a különös irányban ennél egy magasabb csúcs is, ahol a gondolat hitvallássá magasztosul s a költészet világleletti üzenet bûbajos üvegharangjává lesz, amelynek a költõ szíve a forró és fájó ütõkalapácsa, amelyben már nem is az egyénnek, hanem az isteni, abszolút Szépségnek ereje és akarata ver, annak a Szépségnek, amely „nagyobb a mi szívünknel”, amint „A mûhelybõl” címû kötet mottója mondja: Az a költõ, aki e csúcsra ért és onnan zeng alá, immár nem meditator, hanem próféta, a Szépség-Isten küldöttje és izenethozója a világnak.

Reményik költõi pályájának két következõ állomása, az 1921-ben megjelent „Vadvizek zûgása” s az 1924-ben napvilágot látott „A mûhelybõl” címû kötet a próféta-költõ megnyilatkozásai. Nagyon tévedne az, aki a Vadvizek zûgásában valami panteista természetimádatot, A mûhelybõl c. kötetben pedig pusztán költõi önanalizist látna. Itt éppen az a sajátos és legkülönb, hogy az elõbbiben a természet, az utóbbiban pedig a költõ lelke maga lesz elégtelen és éppen ez elégtelenségében ekes és beszédes tükrözõ felületévé, vetítõvásznává, sejtelmes transzparensévé az abszolút szépség, az emberfeletti és világleletti, örökkévaló és önmagában való szent Szépség-Isten ráesõ és átesõ fényének. Ez már vallás, a Szépség próféciája és evangéliuma, s mint minden igazi vallásban, az emberinek elégtelensége, kicsisége és csonkassága, valósággal a büntudata és méltatlanság-érzése lesz az Abso-

lutumnak megfelelő tükrévé, amelyben a Szépség kijelenti a maga dicsőségét a cserépedényben: a borbereki zord fenyvesekben és a költő vívódó lelkében. A Vadvizek zúgásában Reményik a természet jelenségeiről olyanokat mond, amiket csak az Istenről lehet mondani, tehát e képeken át Azt szemlélteti, aki általuk emberivé és megfoghatóvá lehet. (A legérdekesebb és legjellemzőbb erre nézve: Az Ünökő.)

A művész sajátsága az, hogy ebből az abszolútból ő a Szépséget ragadja meg és hozza nekünk. De éppen ezáltal örök logikai és etikai igazságok üzenetvivője s hozója lesz s próféta, akinek zoltáiraiban, igehirdetésében, jövődöléseiben feltárul az eredet, a lényeg és a cél, amely mindent alkotott, amely mindenek lelke, sorsa és végső célja. E versek mutatják meg nekünk a Szépség-Isten alázatos, engedelmes és kemény prófétáját a maga igazi valójában.

Mindezeknél azonban még sokkal emberibbet, mélyebbet és prófétaibbat hozott a Reményik másik könyve: A műhelyből. Itt a költő a legnagyobbat teszi meg: a saját lelkét rendeli egy kínokban és gyönyörökben égő, önmagát tépő és vádoló, saját sebeiben elmélyedő és maga-magát felszakító szemléltető áldozattá, élő eszközzé a Szépség-Isten nagy kijelentése számára.

Ez a nagy kijelentés mindenekelőtt magát a költőt döbbsenti meg s a misztikus, megrendítő találkán egyszerre látja: az ember a költőben milyen gyöngé, elenyésző, méltatlan, milyen semmi a Szépség-Istenhez magához képest, akinek a fensége elzúzó erővel szakad reá a magasságból. Nem is lehet, hogy a szép a mi lelkünk szülötte lenne, nem, a szépség valóban Isten, ember- és világfeletti, akihez mérve magát, csupa salaknak, rossznak, semminek találja. (Vallomás, A dalaimat, Elérhetetlen, Hieroglifék, Az a félelmetes másik, Lehajtott fővel, Én eltűnök...). De ez elzúzó tapasztalásban éppen az a megrendítő, hogy ez az isteni valóság a méltatlan embert eszközének, prófétájának választja s a maga istenségével betölti, lángra gyújtja, a magáévá teszi és szívéen át kiragyogtatja a maga dicsőségét. A költő így lesz eszköze a magát kijelentő Szépségnek (Csipkebokor, Hangszerek, Megalvad, Kötelesség, Szomorúfűz). Ez az itteni kiválasztás, amelyben a költő azzá lesz, amivé a Szépség akarja tenni, ez a missziója, a sorsa, a végzete, melyet neki, ő se változtathat meg soha. A Szépség végzetesen determinálja a maga emberének életét és munkáját (Pacsiirta). De az élmény drága telje még csak e meglátás után öntetik ki a szívébe, mikor meghallja a Szépség parancsszavát s megérti küldetése titkát, amelyben prófétává lesz. Ez a misszió: az örömszer-

zés és a lelkek táplálása a szépséggel. (Azt mondják, Az örömszerzés programing a, Mindennapi kenyér.) Most a költő indul, hogy Isteni megbízatását engedelmesen, ujjongva, újjászületve, gyöngeségéből „hajókötelekké, acélsodrony okká merevülve a kényszerűség nagy pillanatára teljesítse a világban. S akkor tudja meg, hogy ő mégis ember és benne fájó szív lakik s hogy a szépség soha nem lehet emberivé, csakis a költő emberi szívének szenvedésein, fájdalomán, elvérzésén keresztül. A fájdalom életadó szent misztériuma a kohó, amelyből a szépség színaranya kicsordul (Vallomás, Kétféle fájdalom, Malomkövek között, Legenda, Emberáldozat). A fájdalom sírása és a szenvedés boldog extázisa rázzák a lelke fájáról alá a szépség permetező virágait; panaszai halhatatlan drágakövekké s szenvedéseinek öröme üdvösséget fakasztó erővé lesznek. De nem lehet megállani. A Szépség nem hagy nyugtot a költőjének, bármily édes volna is megtartani magának örömet és szenvedést (A boldog búzaszem), üzi, hajtja tovább, ostorozza, hogy mindig teremjen, mindig hirdesse és manifestálja Istenét. És hogy ne álljon meg, idegenné, halottá teszi számára a lelkéből született drága verseket s pokollá a pihenést (Lelkem kalit, Az a mennyország, amely pokol). És így j. elenti ki aztán általa a Szépség a világnak a maga csodálatos lényegét (Erő, A szépség próbája), világfelettségét s a világtól való idegen fenségét, amely mégis e világ könyörületes gyógyítására való (Beszélgetés Beethovennel, irjad poéta, Kísérőlevél, Meteorkő). És mi lesz a költővel? Míg él s szíve vérét öntve dalol, a Szépség bűvölete felülemeli a világon (Archimedes) s ha végre elbocsáttatok e földről, elvégezve kegyetlen és irgalmas, fájó és édes kötelességét, a műve igazolja őt Isten és világ előtt, a mű, amely több, mint ő, amelyhez képest ő csak por és hamu. (Én eltűnök, Fiaimhoz, Mi marad meg?) íme egy futó tekintet a Szépség prófétájának igehirdetésére. Ehhez az igehirdetéshez valóban küldetés kellett; ez az igehirdetés lesújtó ítélet azok ellen, akik a költészetet saját erejük, érdemük, dicsőségük tükrének tekintik; és boldog, diadalmas, fenkölt hitvallás, forró bizonyágtétel a Szellem, az Eszménység, a Szépség és Művészet örökkévaló, isteni hatalmáról. Ez a költő a mi költőnk, aki hitet ad nekünk a lélek magasabb és örök világa és élete felől, hogy megkínzott, kifáradt, földhöz vert szegény lelkünk ujjongva élje át a maga gyöngeségében azt, ami bennünk több, mint mi, ami nem e világból való és örökkévaló s amiben megnyugvásunk és győzelmünk van. Reményik a Szépség prófécijában bizonyossá tesz a felől, hogy örök Igazság és örök Szeretet uralkodik a gyűlölet világa felett.

A szomjazó és beteg lelkek hálája és áldásai fogják kísérni könyvei olvasását. A gondolatok lírikusa, aki sohase akart egyéb lenni, mint művész és valóban az is: éppen ezáltal lesz népe nagy tanítója, nevelője, s az örökkévalóság boldog izenethozó prófétája. 1924.

KUNCZ ALADÁR

Elmentünk, hogy felkeressük Kuncz Aladár sírját. Családommal végigbarangoltuk a Kerepesi-temetőt. Hosszú vándorlás után végre ráakadtunk a 46-ik parcellára. Még csaknem üres, sivár mező. Azt hallottuk, hogy Aladár dísz-sírhelyen nyugszik. A hely bizony elég disztelen és szomorú. Közvetlenül az út mellett, nagy por-halom. Száradó koszorúk tömege. Egy sáros szalagon szemembe villan az „Erdélyi Helikon”. Itt vagyunk. A kis fejfán a drága barát neve: Kuncz Aladár főgimnáziumi tanár, író. Bizony, por és hamu vagyunk! És mintha itt, a mennydörgő nagyvaros zajában, az a fenséges, édes szó sem lehetne igaz, hogy „itt nyugszik”. A házsongárdi temető lombjai alatt, ott gondolkozás nélkül elhiszem, hogy valóban nyugosznak azok, akik az Úrban haltak meg és szelíd irigykedéssel érzem át édes pihenésük gyönyörűségét. Most már Aladárnak is ott volna a helye, az otthona. Gyakran kimennék hozzá és elbeszélgetnék vele. Mert régebben is, mind a ketten ráértünk erre, még ha nagyon sok dolgunk volt is. És ő most még jobban ráérne. De hát, vigasztalom magamat az igazsággal, Aladár úgy sincs itt, ezalatt a szomorú sárga domb alatt. Mert még emlegetik ugyan itt is a nevét, de azért otthon, Kolozsvárt van ő már örökre. És különben sincsen többé helyhez kötve; gondolatainak, műveinek szárnyán repül lélektől-lélekig. Azt hiszem, országhatárokat, hegláncokat, talán a nagy tengert is át fogja még repülni s csak nevetni fog a viharokon. Földi életében szemérmesen, pirulósan szerény volt és kedves, szomorúan vidám-lelkét kevesen ismerték. Most, szellem-létében megjött a szava és bizonyosságot tett a maga művészi hatalmáról. A Fekete Kolostort már sokan megdicsérték. Buzgólkodtak a dicséretében. Nem úgy van, hogy Aladár csinált reklámot magának a halálával, hanem mások csináltak itt-ott hozzá nem illően azt belőle. Szinte jólesett már, hogy valaki itt Magyarországon azt írta a könyvéről: elmúlt idők lelke szól belőle, nem a jelennek beszél. Aladár mosolyog ezen a fiatalos kritikán, ő nem ellenzi az effélet. Hagyni kell, mert csakhamar mind elhallgatnak róla, aztán jön maga a könyv és előjönnek a régebbi írások is, és majd

beszélni fognak ők magukért. Maga Kuncz Aladár fog beszélni. Ez a fontos egyedül. És igazán nem tudom, de nem is bánom, hogy a háború utáni nemzedék úgynevezett új szociális problémái és a Kuncz Aladár könyve között miféle távolság van. Ennél sokkal érdekesebb és nagyobb számomra az az örök emberművészi teljesítmény, ami kiragyg belőle annak, aki őt magát látta és ismerte. Aki Aladárt ismerte, beszélt vele, látta őt mindennapi életében s aztán igazán végigolvasta, amúgy becsületesen végig, a könyvét, az őszintén elsodálkózik: ez a puha, kényelmes, kedvesen lusta, mosolyogva csipkelődő, életimádó ember hős volt, mert ilyen külső szín alá tudta elrejtetni és ilyen élet-álarc alatt tudta elhordozni a keserű, kiábrándító, porig-alázó szenvedés tragikus, halálos sebeit. A humánus, a kultúra rajongója, az emberi észben, a művészet hatalmában, az emberi műveltség nemességében, a szív jószágában odaadóan bízó lélek éppen ezekben csalódott, ezek bizonyultak a saját keserves élményeiben hihetetlenül vékony és csalóka máznak és ő mégsem roppant össze, nem semmisült meg, nem káromkodott és nem átkozódott, nem tagadta meg a saját hitét és nem adta fel a megtartó reménységet. Emlékeztető- és diadaloszlopot állított a szeretetnek, amely megcsúfoltatott. Ilyen volt az ember. A művész pedig az volt benne, hogy a fátyolt, mellyel az életben eltakarta sebeit, rajta hagyta a művén is: csak e fátyol alól szivárognak fel a könnyek és a ver. Életében és művében önmagát adta. Ez elég.

Kuncz Aladár ezenfelül is volt valaki. Az erdélyi magyar irodalom fiatal életében a híd volt, amely ezt a morzsolódó, önmagába visszasüppedő és elbozótosodásra ítélt szigetcskét az európaiság, a nagy kultúra és az örök humánus kontinensével összekötötte. Nem baj, sőt érdem, hogy ez a kontinens talán sokkal inkább élt az ő eszmevilágában és képzeletében, mint a valóságban. Mert ezt tette képessé őt arra a kolumbuszi szerepre, hogy elinduljon a tajtékozó óceánon a jövő, a fiatalság sejtett új világ-része felé. Merész és mégis szükségképpen terve, hogy az Erdélyi Helikont a világon szétszórt magyar fiatal szellemiség orgánumává tegye s így kösse össze a magyarországi szellemi élet vérkeringésével, első sikeres lépéseivel is már örökség és testamentum. Nem szabad elfeledni, nem lehet félbenhagyni, erkölcsi lehetetlenség eltékozolni. A magyar fiatal szellemi gárda pedig ebből vegye tudomásul, hogy Kuncz Aladár mégis csak a jelennek, sőt a jövőnek beszél s fennen lobogó zászlóját tisztelettel hajtsa meg élő szellemé és ne élettelen porai előtt. És váltsa valóra azt, amiről az ifjúságban bízó vezér álmodott.

Az igazi Kuncz Aladárban volt egy rejtett lelki izom, ami-
ben mindig kételkedtünk, egészen addig, amíg tette nem rándult.
Mindenképpen ellentétes azzal, aminek mutatkozott és részben
azzal is, ami volt. A drága lusta fiú, a humánus melegszívű
rajongója ruganyos, veszedelmes, kérlelhetetlen íjász volt. Az
ősmagyaroktól tanulta félelmetes taktikáját: futtában, lóhátról
lőtte vissza a könnyelműen üldöző ellenfélre mindig szíventaláló
nyilait. Kétszer-háromszor az én leeresztett kardom mellől pattant
el az Ő nyílvevője: láttam, ahogy repült, ahogy villámlott és
talált. Nagyszerű volt.

Aladár végre, de nem legutoljára nagy és bölcs dolgoztató
volt. Mások mellett engem is dolgoztatott. Sokszor szívből élvez-
tem ravasznak elgondolt megkerülő mozdulatait. Nem ez a játék
győzött, mert ezt jó szemmel hamar át lehetett látni, de a szív-
beli kedvesség és az okos, hasznos, önzetlen szándék.

Mindenkit felmért, akivel dolgozni akart, mindenkit elhelye-
zett a maga harcvonalában. Nem szerette, ha valaki ott pepe-
cselt, ahová ő mást szándékozott állítani. „Fogsz még írni elbe-
széléseket?” — kérdezte második novellás könyvem után leírha-
talan mosolygással. Ezt azért kérdezte, mert engem a „nagy
léleketre” és a „nehéz kardra” állított be magában. Ha aztán eze-
ket próbáltam, akkor hangtalanul mellém állt, szemében felcsil-
lant a lesben álló nyilas öröme és csendesesen felvonta íját. Tudta,
hogy majd bele kell szólni a táncba. Voltak aztán parádés sze-
repei is, amikor biztosra ment valakivel. Amikor ő is csak élvez-
zett és nyugtázott. Mert legjobban a néma és láthatatlan intéző
szerepét kedvelte, itt élte ki a megíratlan színmű alkotó-gyönyö-
rét. Nagyon érzékeny lélek volt és mégsem sértődő természet.
Ezt azzal háritotta el magától, hogy tanulmányozta és kézbe-
vette a mások érzékenységeit. Ellenfelekre nézve ez a tudománya
elég nagy baj volt, íróbarátai körében azonban ebből fakadt a
személyét osztatlanul környező szeretet. Mert Aladár ebben a
körben a simogató, békítő, hűsítő, kiengesztelő, gyógyító diplomata-
orvos és mellesleg az elnéző atya mosolygó tevékenységét végezte.
Bizonyosság reá az utolsót kivéve, ahol már mint lélek hatott át
mindent, valamennyi helikoni összejövetel a marosvécsi tölgyek
alatt.

Igazi erdélyi ember volt a mi szeretett Aladárunk. Igazi,
mert nem kicsinyelte le soha, összes kicsinységei és kisszerű-
ségei között sem Erdélyt, de sohase mondta és hitte azt, hogy
Erdély „páratlan” a világirodalomban, vagy akármiben a vilá-

gon. Szerette Erdélyt, mint áldott lehetőséget és akármilyen kicsi valóság lett abból, ami lehetséges, ujjongott rajta és hitt benne.

Időn és téren kívül most már látja és tudja is az egészet. Ebből a látószögből ítélve a nagyság vagy kicsinység emberi mértékei reánézve és alkalmazva is, lényegtelenek. Akik szeretik őt és műveit, azok a szeretet egység-nélküli méreteiben találkoznak vele. És neki igazán csak ez számít. Nekünk is. A többit bátran rábízhatjuk azokra, akiknek ez a mestersége.

Az Erdélyi Helikon körében Kuncz Aladár sohase lesz elintézve, de nem fog soha revízióra szorulni.

1931.

AZ ERDÉLYI SZELLEM

Van-e erdélyi szellem? Mióta Erdély új államkötelékbe kapcsoltatott, ez a kérdés a magyar kisebbség' politikai, irodalmi és egyházi életében is egyaránt sűrűn fölvetődik s a külön erdélyi magyarság fogalmát minden oldalról és minden érdekből igyekszik igazolni. De még mindig nélkülözzük ennek a sokat hangoztatott erdélyi szellemnek a kielégítő, világos és pártatlan meghatározását. Ebből következik, hogy mielőtt tisztába jöhettünk volna azzal, hogy ha van ilyen különlegesség, azzal miképpen éljünk, már nem egyszer visszaélték vele.

A kérdés megoldásánál semmiképpen sem mellőzhető Erdély történelmének ismerete és pedig olyan ismerete, amely nem az események felületes tudásán, hanem annak a léleknek mély átélésén alapszik, amely a történelmi személyiségek és a nép lelkületén keresztül az eseményeket mozgatta és irányította. Ezt a lelket nem olyan könnyű tisztán látni. A magyar történelem feldolgozói az utolsó ötven esztendőben a magyar nemzeti egység öntudatának kialakulását szolgálva, a köztudatot szükségképpen érzékelténné tették a különleges fejlődések és értékek iránt s az a politikai, irodalmi és egyházi centralizálás, ami ezt az időszakot jellemezte, természetzerűleg elnyomta és sokban meg is semmisítette a szűkebb pátria Öntudatát és hagyományait. Nem bírálni akarom ezt a törekvést, csak konstatálni.

A tény az, hogy nekünk, erdélyieknek, jelenleg szükségünk lenne erre az erdélyi öntudatra és ezeknek az erdélyi hagyományoknak intenzív birtoklására, hogy önfenntartásunk és jövődönk lelki alapját szolgáltatthassa és az is tény, hogy csak homályos sejtelmek és bizonytalan következtetések vannak meg belőle.

Ilyen körülmények közt néhány korvonal is hasznos lehet, ha az erdélyi magyar szellem lényegének öntudatosabb birtoklásához segít.

Először azt kell határozottan megállapítanunk, hogy az erdélyi magyar szellem nem más szellem, mint az egyetemesen magyar. Külön mivoltáról, sajátosságáról szó sem lehet abban az értelemben, hogy a magyar fajon és nemzetén kívül, attól lényegében idegen valóság lehetne.

Az úgynevezett erdélyi szellem legnevezetesebb történelmi képviselői közül Martinuzzi, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, Teleki Mihály nem is erdélyi származásúak. Mégis egészen és jellegzetesen erdélyiek s személyiségük kikapcsolásával nem tudom, mi maradna meg az erdélyi szellem történeti alapvonaláiból?

Ez azt mutatja, hogy itt az egységes magyar szellemnek egyik nyilvánulásáról van szó, melyet nem faji és nemzeti, hanem történeti, is, természeti viszonyok színezték sajátossá.

Viszont, ha az idézett személyiségek erdélyiek lettek, más oldalról Bethlen Miklós, Mikó Imre, Apáczai Csere János, Bod Péter, Körösi Csorna Sándor, Kemény Zsigmond, a két Bolyai, vagy a nők közül Árva Bethlen Kata nem voltak kevésbé magyarok náluknál, noha eredet szerint is erdélyiek voltak. Ez az ellenpróba a másik oldalról bizonyítja, hogy az erdélyi szellem ugyanaz a magyar szellem, mely a Királyhágón túl élt. (Erdélytői számítva.) Külön erdélyiségről tehát sohasem lehetett és ma sem lehet beszélni magunkkal kapcsolatban, hanem csakis a történelmi és természeti viszonyok által sajátos színezetű erdélyi magyar szellemről.

Önként értődik, hogy a magyarságnak ezt az egységét tisztán szellemi értelemben hirdetjük, a nyelv, a jellem és a kultúra kötelékében s távol áll tőlünk minden olyan tendencia, amely a mai állam jogi kötelekeket illetné. De igenis jelenti ez azt, hogy az erdélyi magyarságnak épúgy, mint a többi, nem magyar állami kötelekben élő magyar kisebbségnek, új helyzetében is magyarnak kell lennie nyelvben, jellemben és kultúrában s a történelmi egység és közösség öntudatában minden magyar egy, akár melyik államnak legyen is polgára.

Ezen a szellemi egységen belül azonban tényleg lehetséges és kell is beszélni az erdélyi magyarság sajátos szellemi önállóságáról, különös szellemi örökségéről és eredeti szellemi hivatásáról. Amint ugyanannak a családnak egy vérű és lelkű tagjait az élet és a kifejllesztő tényezők egészen különleges hivatás számára érlelhetik meg, úgy, hogy egyéni jellemük folytán a sorsuk és misszió-

juk is létrehozhatják a természeti és történeti körülmények és tényezők ezt a sajátos missziójú és sorsú testvértagot. S bármennyire meglegyen az egység és közösség két testvér között, mégsem vállalhatják át egymás misszióját és sorsát s életük tükre azon fordul meg, hogy mindenki a maga rendeltetésének különös öntudatára jusson és azt betöltse. Az, amire a mi magyar lélekünknek szüksége van, nem más, mint öntudatára jutni különös erdélyi hivatásunknak s azt magyar lélekkel betölteni. Ez a hivatás történeti örökségünk s csak más viszonyok között kell azt betöltenünk, de nem más lélekkel és nem más értelemben. Az erdélyi szellem mivoltáról tehát abban az értelemben kell beszélnünk, hogy mire hívja el és rendeli az erdélyi magyarságot mai helyzetében öröklött történelmi tradíciója és jelleme?

Nem lehet véletlenségnek tekinteni azt a tényt, hogy a magyar történelemben Erdély a protestantizmussal együtt kezd sajátos és önálló szerepet játszani. Ez a vallásos mozgalom, amely a lélek dolgát az egyén és pedig minden egyén ügyévé tette, osztály- és rangkülönbség nélkül, először adott módot arra, hogy a nép lelke maga nyilatkozzék meg a történelemben s ezzel természetesen messze kiható politikai, társadalmi és kulturális mozgalmakat is megindított. Ez a nagy szellemi átváltozás a magyar történelemben, Erdélyben érte el első határozott kialakulását. Ennek oka mindenekelőtt abban a történelmi körülményben rejlik, hogy az ország nyugati és keleti része közé óriási, pusztító ék gyanánt fűrődött török hódítás, míg a maga árterületén mindent változóvá és bizonytalanná tett, a két egymástól elszakított országszélen tömörödéssre kényszerítette a nemzetet. A nyugati rész a Habsburgok uralma alatt megmaradt a régi szellemben és lassanként az osztrák és katolikus Habsburg-politika érdekszféréjává lett, elvesztvén a lehetőségét arra, hogy rajta a magyar szellem új és sajátos virágzást hajthasson, míg Erdély relatív önállóságra jutván a császár és szultán között, területén a magyar szellem hirtelen szabad lélezgethez jutott s a kor vallásos szelleme, a protestantizmus jegyében lehetővé tette azt, hogy ennek a nemzeti szellemnek szélesebb és eddig rejtett lehetőségei nyilvánuljanak meg. Erdélynek ez az önállósága csak relatív volt. Politikai tekintetben a török császárság érdekszféréjába tartozott és tudjuk, hogy milyen áron és milyen nehézségekkel tudta úgy, ahogy megőrizni ezt a sokszor igazán csak látszólagos autonómiát. Azonban mégis nagy különbség volt a Habsburg-uralom és a török fennhatóság között. És ez a különbség éppen az erdélyi magyar szellemiség kialakulására nézve fontos. A török uralom nem volt

elég szervezett és kultúrált abban a tekintetben, hogy a jogara alatti magyarság lelkének meghódítására tört volna. Az akkori Habsburg-politika teljes céltudatossággal törekedett arra, hogy a magyarságot a vallásán keresztül elnemzetietlenítse és az összbirodalom német nyelvű és szellemű kultúrközösségébe teljesen beolvassza. Röviden: a magyarság lelkére pályázott. Ezt megmutatta Erdélyben is, azokban az időközökben, amikor átmenetileg alkalma nyílt rá. A töröknek hódolat és adó kellett, a lelket nem mérlegelte és nem tartotta fontosnak. És így történt, hogy a relative autonom Erdélyben teljes lelki függetlenség vált lehetségessé a fejedelemség keretében s ezzel lehetővé vált egy szellemi kulturális nemzetpolitikai koncepció megszületése, melyben az erdélyiség sajátossága keresendő. A Martinuzzi még egészen politikai erőfeszítéseiben, éppen mert ez a szellemi koncepció hiányzott belőlük, csődöt mondott a magyar jövő Erdély általi megmentésének terve, de mégis megadatott általa egy keret és irány, melyet tartalommal és jelentéssel a református fejedelmek: Bocskay István és Bethlen Gábor tölthettek meg.

E két lángelme tulajdonképpen, minden, olykor (főleg Bethlennél) bonyolultnak és titokzatosnak látszó törekvése a magyarság nemzeti egységének, függetlenségének, jövődjének megmentése volt. Ha minden egyébben kitanulhatatlanok és következtelenek voltak is a látszat szerint, ebben előttünk világosak, hívek és változatlanok s éppen ez a cél magyarázza meg a látszatok valótlanságát is. De ami fontos, ez a két férfiú azért lesz az erdélyi szellem megalapítója, mert a Martinuzzival azonos cél elérésére új meglátással törekszik. Ez az új meglátás mindkettőjükben a protestantizmus gyümölcse és annak érvényesítésében messze megelőzték egész Európát, örök dicsőségére Erdélynek és örök ismertető jegyül az erdélyi szellemnek. Meglátásuk lényege az, hogy észrevették és teljes jelentőségében méltányolták azt a körülményt, hogy a relatív politikai függetlenségben a török által nem mérlegelt és nem veszélyeztetett teljes lelki függetlenség hatalmas és elégséges eszköz a magyar jövő megmentésére és biztosítására.

A lelki és szellemi erők hatalmának ez a fölismerése, méltánylása, érvényesítése az új nemzetpolitika fundamentuma lett s míg egyrészt magyarázatául szolgál mindazoknak a méltán csodált vallási és kulturális intézkedéseknek, melyek a fejedelmi Erdélyt a lelkiismereti szabadság és műveltség tiszteletének klasszikus földjévé tették, másrészt ma is aktuális örökségképpen jelöli

meg kisebbségi életünk programjának vonalát. Erdély a nyugati és keleti kultúra és szellem találkozóponyján áll. Mind a kettővel van rokonsága és kapcsolata, de mind a kettővel szemben van védeni valója is. A Kelethez ősi származása, lelkületének és jellemének eredeti alapszövedéke kötik. Keletről hozta szabadságszeretetét, férfias egyenességet, magabizását, nagyratörését, igazságszeretetét és főleg nyelvét, mely lelkének társtalan tükre Európában. Viszont a Nyugattól kapta keresztyén kultúráját, társadalmi életének rendjét. A Kelet ellen nyugati keresztyén kultúráját, a Nyugat ellen nemzeti jellegét kellett védenie. És mind a két feladatra kicsiny és elégtelen önmagában, a fizikai hatalmak fegyvereivel szemben, melyek megsemmisítésére törtek. Az erdélyi magyarságnak, hogy nemzeti jellegét és keresztyén kultúráját megtarthassa, ennek a nagy hivatásnak teljesen fordított arányú kicsiny lehetőségek állottak rendelkezésére a földiekben: vagyonban és fegyverben. El kellett volna vesznie, ha öntudatára nem jut sajátos és egyetlen életlehetőségének: aki földi erőben és fegyverben szegény, ésszel és szívvel kell annak gazdagnak lennie lelkiekben, hogy létjogát megmenthesse. Aki a világ erőinek ütközőpontjába került, mint egy atom a mindenséggel szemben, annak egy atomban kell az egész világot magába fogadnia és önmagában kibékítenie. A világ egy atomban: ez Erdély és az erdélyi szellem lényege. Az erdélyi magyarság problémája ennél fogva sajátosan lelki problémává alakult. Arról szó sem lehetett, hogy a világ két fele közt akár az egyik fölé kerekedve álljon meg a másikkal szemben, akár a kettő között politikai értelemben önálló maradjon. Politikailag csak az egyiknek védelme alatt állhatott meg a másikkal szemben, hogy ez a hatalom annak idején a török lett, az abból az említett felismerésből származott, hogy ennek a hatalomnak árnyékában mindkettővel szemben megmenthette nemzeti és kulturális szellemi javainak egészét. Sőt védelmébe vehette ezt azoknak a testvéreinek érdekében is, akik a túlsó hatalom karmai közt annak elvesztése veszélyében forogtak. De az igazi kérdés ezek után éppen az maradt, hogy az erdélyi magyarság sajátmagában oldja meg létkérdését, lelki értelemben. Egy olyan lelki minőség kialakítása lett a sors kérdése, amely az ellentétes külső hatalmak nyomása alatt a lelki ellenállás lehetőségét biztosítsa. A külső körülmények ugyanis saját lelkünkben is megoszlast és ellentétet ébresztenek és a megmaradásnak más lehetősége nincs, mint a saját lelki egyensúlyának megteremtése a feszülő végletek között.

Ez az, ami az erdélyi magyar lélekben a történelem viharai

s a természettel vívott létharcok között típuszerűen megszületett s amelynél fogva kimondhatjuk, hogy az erdélyi sajátosság nem más, mint az ellentétek között kiegyensúlyozott magyar lélek manifesztációja. Ez az egyensúlyi eredő teszi a Martinuzzi, Bethlen, Rákóczy György, Kemény Zsigmond mély lelkiismeretességét, puritán erkölcsiségét, erősen felekezeti vallásosságát a lehetőségekkel számot vető önuralommá, bölcs alkalmazkodássá és türelmes liberalizmussá. Ez az eredő vezet a szellemi értékek magasra becsüléséből az arisztokrata Bocskayban a hajdúság demokratikus megbecsülésére s általában ez szüli az erdélyi demokráciát, amely az emberi jogoknak a szellemi értékek alapján való kiterjesztésében nyilatkozik meg. Igazi demokrácia ezért például Bethlen Gábornak az a tette, hogy a papságot egyetemesen és utódaikban megneemesítette. Ez az eredő mutatkozik meg abban, hogy a mindig egyetemességre törekvő Bethlen, Bod Péter, Apáczai, Körösi Csorna, Bolyai Parkas a legközelebbi kicsiny feladatok iránti hűségben és szeretetben ragyognak legszebben. Ugyanez az eredő nyilvánul meg ugyanezeknek a lelkeknek abban a sajátos, majdnem rezignált megnyugvásában, melybe pedig sokszor vakmerő nagyratörésből érkeznek meg. Milyen tipikusan egyensúlyozott lelkek még csalódásaikban is az a Bethlen Gábor, aki Gusztáv Adolffal a Kelet és Nyugat uralmán álmódott osztozkodást, de bölcs békekötésben a magyar koronát is leteszi fejéről; Apáczai, aki a nyugateurópai színvonalú magyar akadémiaért lánghoz, de csendesen dolgozik a kolozsvári schola nebulói közt; Körösi Csorna, aki az őshaza fantomja után fut, de megtört szívvel is lankadatlanul rója a tibeti nyelvtan sorait; Bolyai Farkas, aki húsz évszázad matematikusait akarja egy csapásra felülmúlni, de egész odaadással ápolja kertészét és építi a csempekályhákat a nagyszágos uraknak; Kemény Zsigmond, aki államférfiúi becsvágyának romjain hideg művészzel analizálja a szenvedélyek túlzásaiból kirobbanó végzet tragikumait. És végre a pesszimiztikus, fanyar kétely, amely a szertelen magabizás tüzes borának keserű sepreje.

Mindezek mutatják, hogy az erdélyi magyar szellemben a nagyság és kicsiség, a fontosság és jelentéktelenség ellentétes tudata ötvöződik sajátos egyensúlllyá, melyből egy uralkodó meggyőződés és testamentumos intés sugárik mireánk: kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a lelki egyensúlyozottság, a szellemi értékesség, a kultúr nagyság. Jövendők kiválóan szellemi és erkölcsi feltételektől függ s sorsunk szón fordul meg, mennyire tudjuk bizonyítani az egyetemes

európai kultúrába kapcsolódva sajátos magyar értékekkel azt, hogy világlátásban is magasrendű életünk van.

Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemé legyen. Erdély legkiválóbb fiai mindig érezték, hogy olyan magaslatokra kell emelkedniök és emelniök népüket, honnan ők is megláthassák a nyugati kultúra palotáinak és bástyáinak or-mait, de őket is megláthassák onnan azok, akik az emberi szel-lem haladásának határvonalát figyelik. A vallás, a tudomány, a művészet és az erkölcsi jellem csúcspontjai azok, amelyeken elérhetjük Európa látószíntjének vonalát s egyúttal egy vonalba kerülhe-tünk az egész világon mindazokkal, akik az emberiség jobb jö-vendőjéért küzdenek. Az erdélyi magyar szellem, ha jogot for-mál ahhoz, hogy sajátos tényezőként emlegettessék és mindörökre megemlegettessék, akkor nem lehet egyéb, mint tiszta magyar szel-lem, amelyet magyarsága nem zárkóztató, nem tunyává, nem te-hetetlené, nem álmodozóvá, nem konokká és nem egymást tép-desővé tesz, hanem egyetemessé, küzdővé, tevékenyé, gyakorla-tívá, készségessé és összetartóvá. Az lenne a kívánatos, ha erdélyi magyar szellemtörténetről csak azért lehetne és kellene külön beszélni az egyetemes magyar szellemtörténeten belül, hogy ezzel a névvel az egészséges, életrevaló és modern magyar szellem mintaképét je-lölhessék meg.

1925.

AZ „ÚJ UTAK”

Az „új utakra” tért magyar történetírásnak nem annyira az elvei, mint inkább a gyümölcsei s ezek között is főleg Szekfű Gyula művei (A XVI. és XVII. század és Bethlen Gábor) körül kavardott fel a vitatkozás szélvész. Ebben a viharban Erdély és a protestantizmus „átértékelése” jelentős szerephez jutott; voltaképpen ezek a témák ébresztettek fel ellentmondást és váltottak ki ellenvéleményeket a szellemtörténeti iránnyal szemben.

Nekem azonban az a meggyőződésem, hogy ezeket a konkrét átértékeléseket mindenesetre az irány elvi alapjának számlájára kell írunk s a kérdést radikálisabban kell kezelnünk, mint azok tették, akik az elvi alap tudomásulvételével, teljes, vagy részle-ges helyesléssel figyelmüket kizárólag a konkrét eredményekre fordították s így a „szellemtörténeti” módszerrel konstruált ké-peket nem szellemtörténeti módon vették bírálat alá, azaz elte-kintettek attól az elvi háttértől, amelyből ezek az eredmények szükségszerűen következtek.

Véleményem szerint tehát további szükség forog fenn a szellemtörténeti irány elvi kritikájának. A történetírás új utakra való térése az alapkérdést: a történetírás tudományosságának problémáját újította fel. A szakszerűség és tárgyilagosság azok a kritériumok, amelyek a szellemtörténeti irány munkájában ismét előtérbe nyomultak sa történetírással kapcsolatban általában kérdésessé tették.

A problémát világosan, precízen körvonalazta Hóman Bálint „A magyar történetírás új útjai” című műben (A történelem útja), ahol a szellemtörténeti irányról megállapítja, hogy módszerében nagy szerep jut az alapvető és átfogó tények ismeretén alapuló, de mégis egyéni és szubjektív természetű intuíciónak, a pozitív irány által háttérbe szorított történetírói interpretációnak és kombinációnak, mert a szellemisség csak beleélés és átérzés által fogható meg; az empirikus indukció eszközeivel legfeljebb megközelíthető.

Ezek a tiszta, mérsékelt, óvatosan határozott megállapítások mindenkéfelett alkalmasak arra, hogy az új iránynak is, de a történetírásnak általában is megállapíthassuk a tudományos karakterét és igényeinek határait, mert azt a reális mértéket tartják szem előtt, amely a tényleg megvalósíthatót jelenti. Az ideális mértéket Révész Imre állította fel, aki „A történettudomány új útjai és a protestantizmus” című tanulmányában (Protestáns Szemle 1931. 8—9) azt a kijelentést teszi, hogy „a történettudomány minden eddigi módszerei közül a szellemtörténeti módszer hordozza magában legtöbb biztosítékát az emberileg elérhető tárgyilagosság legteljesebb megvalósításának.” Ezt a kijelentését a következő feltételekhez köti: a történetírás száz százaléku tudományos művelése, a modern tudományosság minden műszerével és minden lelkiismereti kényszerével való fölfegyverkezés, adatudás a dolgok emberileg elérhető legmélyebb ismerete alapján, * módszeres képzettség, kritika, szorgalom, intellektuális becsületesség, az emberileg lehetséges legnagyobb elfogulatlanság, — és ezek után és felett még egy hatalmas többlet is: „egy tudományosan fegyvelmezett, de lényegében már tudomány fölötti, fölségesen szabad és újjáteremtő-erejű, tehát a művészi alkotással rokon tevékenység: a reduktív intuíció.” „A száz százaléku” tudományos történetírásnak ez a nemes hite és apológiája, amely nyilván azon a meggyőződésen sarkallik, hogy mindez lehetséges is, — a szellemtörténeti iránynal szemben épúgy, mint általában a történetírással szemben is: száz százaléku ideális mértéket alkalmaz. Mint ideál, megfelebbezhetetlen, de egy szakemberben és egy mű-

ben megvalósíthatatlan. Ha megvalósítható lenne, akkor minden további vita felesleges lenne: a történettudomány problémája végérvényű megoldást nyert volna.

Mindebből csakis azt szabad valóságnak vennünk, ami tényleg adva van és ami a történetírás (és minden tudomány) két alaptényezője: a tényt és a tényt magyarázó embert. A történetírásban e kettő mibenléte és kapcsolata a döntő; e kapcsolat értelmezése határozza meg az irányt és az értelmezés kritikája döntheti el az irány értékét.

A történettudomány revíziója ennél fogva azon a revízió sarkallik, amelyen a „történeti tény” és a „történettudós”, a „szakember” fogalma ment át, vagy fog átmenni. Ha Révész Imrével egyértelműleg, igen helyesen kikapcsoljuk a történetfilozófia és a történelmi belletrisztika szempontjait, — akkor a történettudomány új útjainak is csak egy célpontja lehet: minél inkább úgy konstruálni a történetet, ahogy tényleg volt. A történetírásnak ez az egyetlen, legrealisabb és legideálisabb célja egyben. Természetes, hogy így van és nagyon egyszerűnek is látszik a feladat, — de azonnal kiviláglik a nagysága és nehézsége, mihelyt megpróbáljuk tisztázni a „történeti tény” mivoltát. Goethe híres mondása, hogy minden ténymegállapítás már teória, a történeti tényre vonatkozólag sokszorosan is áll, mert hiszen itt egy, bár sokszoros analógiával megközelíthető, mégis egyetlen, kísérletileg nem ismételtető és elmúlt valósággal állunk szemben. A történeti tény ezért a történetíró szubjektív hozzájárulásától el nem választható, már annak ötvözetében jelenik meg. — A tény tisztázásában tehát a történetíró teóriája már szükségképpen benne van, a tény ennek a teóriának életadó fluidumában elevenedik meg.

Ez az a pont, ahol a szellemtörténeti irány szembekerül a tény objektivitását féltők, a tárgyilagosságot védők álláspontjával. A szellemtörténeti irány tény-felismerése azonban vitán felül áll. Ugyanis itt az a felismerés bukkant fel, hogy a történeti tény emberi tény lévén, annak megismerése, tisztázása az objektívitas nevében semmiképpen sem szorítható a tény külső vonásaira, sem annak csupán egyik-másik (politikai, jogi, katonai) oldalára, hanem kiterjesztendő annak szellemi, lelki gyökereire, mégpedig mindazokban a kölcsönhatásokban, melyeknek ritmusába tartozik. Ez a nagyobb objektívitas, a ténynek a történeti kölcsönhatások minél szélesebb összefüggésében való szemlélete, ahol az egyén, a közösség, a kor, a világ egymásra folytonosan ható nagy kontinuitása őrzi ellen és biztosítja azt, hogy a meg-

konstruált kép a megtörtént tényt, illetve ténycsoportot valóban fedi. A gyökerében szellemi és módszerében sokoldalú nézőpont a történeti tény fogalmát hatalmasan elmélyítette és kiszélesítette, sokszor a legegyszerűbb emberi gesztusnak is szinte végtelenül kimélyülő értelmet adott és ez a nagyfokú gazdagodás kétségtelenül a szellemtörténeti irány igazolását adja meg, mert ebből a történések sokkal emberibb és jelentősebb képe bontakozik ki.

De ez a tény-revizíó magával vonta a történetíró, a szakember fogalmának revízióját is, és — szintén helyesen és örvendetesen — sokkal szélesebb, mélyebb, aktívabb részt juttatott a szubjektív tényezőnek, a konstruáló elmének, mint a tényt szűkebben, külsőlegesebben és materiálisabban értelmező álláspontok.

E kettős revízió által mos már a történetírásnak az az egyetlen jogosult feladata, hogy úgy konstruálja a történet, ahogy tényleg volt, két feltétel parancsa alá került: a tények lelki, szellemi gyökeréig hatoló, viszont a történeti összefüggés és kölcsönhatások egészében, minél sokoldalúbb szemlélettel való tisztázása, mint az objektivitás parancsoló feltétele, — másfelől a reduktív intuíció, mint az újratereztető szubjektív parancsoló feltétele alá.

Mindebből nagyon fontos következmények folynak. A feltételek, melyeket körvonaloztunk, kétségtelenül rendkívüli mértékben felfokozzák a történetírással szembenálló igényeket, s feletébb súlyossá teszik a feladatot, amely a történetíróra vár. A tárgyilagosság és szakszerűség újszerű követelménye egyenes arányban növeli meg a történetíró szubjektív kellékeinek: az egyéni szintetikus elmeerő, az intuíció, a kombinatív fantázia érvényesülésének követelményeit is. A beleélés és átérzés, a szintetikus összefogás és életes ábrázolás képességei, anélkül, hogy a kritikai és adat-ismerési alapok fontosságát bármiképpen is csökkentenék, feltétlenül a döntőfontosságú szerepkört foglalják el, éppen a minél valószínűbb, minél igazabb kép érdekében.

Itt tehát olyan ellentett és heterogén szellemi tényezők egyensúlyáról van szó, amely mindig csak ritka és szinte kivételes esetekben produkálhat igazán értékes gyümölcsöket.

Szerintem éppen ezért a szellemtörténeti nézőpont és módszer a történettudomány számára irányító célkitűzés, a legjobb és legmagasabb törekvés zászlója, lényegében eszmény marad, melynek megvalósítása az alkotásokban természeténél fogva töredékes lesz, — hiányos vagy a tárgyilagosság, az adatszerű szilárdság, vagy a szintetizáló életábrázolás irányában.

Mindig csak a legkülönb, a legnagyobb történetírók életművében, fogja megközelíteni célját.

Az a meggyőződés, hogy a szellemtörténeti irány, mint iskola, mint dogmatikussá merevülő kizárólagosság, a történetírásnak nem fog előnyére válni. Princiiumai és követelése sokkal komolyabbak és jelentőségtejjesebbek annál, hogy tanítványok jelszavaivá és skémáivá üresedve, meg ne bosszúlnák magukat hamis átértékelések és célzatosságok mérges dudvaiban. Mert Spinoza szavaival szólva, minden kiváló dolog éppen olyan nehéz, mint amilyen ritka, Az pedig kétségtelen, hogy ilyen kiválóan magas célkitűzéssel és követeléssel, mint a szellemtörténeti irány, a történetírás egyetlen formája sem állott még elő.

Érdekes megfigyelni, hogy úgy Szekfü, mint Révész, kritikai megjegyzéseikben mint kivételeket fedezik fel a régebbi történetírók között azokat, akik a tények vizsgálatában a szellemi gyökereket és a sokoldalú szemléletet juttatták érvényre s akik bírták a konstruáló fantázia magasrendű adományát is, tehát mintegy előfutáruil tűnnek föl az új iránynak.

Nem figyelmeztetés-e ez arra, hogy az új irányban propagált követelmények általában az igazi, a nagy, a kivételes történetíró ismérvei, melyek többé-kevésbé minden korban kiütköztek és kiküzdötték magukat a kor divatja szerinti történetírás átlagából ?

Ezeknek az örökké igaz követelményeknek irányba-, sőt iskolába-tömörülése szerintem elkerülhetetlenül vonja maga után az eleven valóságukban életerős és alakítóhatalmú elveknek a kisebb és utánzó jellegű képességekben való alászállását, megmerevedését, megüresedését és erőszakoltságát. Távol minden lebecsülés! szándéktól, úgy találok, hogy ez a folyamat, egyes jeleiben „A magyar történetírás új útja” c. tanulmányorozaton is kiütközik. A szellemtörténeti irány a történettudománynak és történetírásnak nagy célkitűzője, ihletője, útmutatója és termékenyítője lehet és lesz is, — de a tudomány és az igazság érdekében őrizze meg az Isten attól, hogy iskolás tanná, utánzott skémává, jelszavá, divattá, — vagy ami mindezeknél még sokkal rosszabb: eszközzé váljon a tudománytól idegen és alacsonyabb tendenciák jármában. Mindez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a szellemtörténeti irány helyes és igaz alapelvei, komoly törekvései, felebezhetetlen koncepciója félreértések vagy rosszakarát folytán ki-sebbitést, mellőzést, vagy éppen üldöztetést szenvedjenek. Sőt ellenkezőleg: minél becsületesebb és tehetségesebb historikusok kezében válnak a munka szerszámaivá és lelkévé: annál értékesebb

gyümölcsöket fognak teremni. A fontos csak az, hogy senki se gondolja, hogy jelszavak átvétele százszázalékos tudományosságot és igazságot biztosít. A jelszavakban igen kevés, vagy semmi igazság nincs, ha pusztán jelszavak.

Szerintem az is bizonyos, hogy mivel a szellemtörténeti elvek teljes érvényesülése csak ritka és kiváló esetekben fog a történelmi művekben megvalósulni, — ennek az iránynak követelése nem teheti feleslegessé azok munkáját (és nem semmisítheti meg annak értékét), akik a történetírás konstruáló művéhez továbbra is az adatgyűjtés és közlés részleteit hordják. Igen helyesen mutatott reá Asztalos Miklós Szekfünek a XVII. század magyar történetéről írott műve ismertetésében (Protestáns Szemle, 1931. 561. l.) arra a körülményre, hogy a szellemtörténeti alkotás lényegében eszmei rendszerbe, konstrukcióba foglalása a történetnek, „mely a tények és események mindent elborító áradatából” megszabadította magát, de ezzel együtt az adatanyagot részben ki is hullatta és ezzel szükségképpen utal olyan nélkülözhetetlen művekre, melyek ezt az anyagot közlik. Ennek a gondolatnak különösen nagy jelentősége van a mesterek tanítványai számára!... A kutató- és közlő-munka gyakorlatilag nem is igen egyesülhet a konstruáló munkával, nem is igen jelenhetik meg ugyanazon művekben, de nem is pótolhatja, nem is teheti feleslegessé egymást soha.

Ugyancsak Asztalos Miklós mutatott reá az idézett ismertetésben *egy* olyan tényezőre, amely a szellemtörténeti művekben fontossá válik — s ami az adott esetekben a vita voltaképpeni forrása lett; t. i. a történetíró öröklött egyéni jellemzőire. Szekfünél pld. ilyenek az ő dunántúli és katolikus volta, amiből következik az erdélyi és a protestáns probléma sajátos szemlélete.

Ezekre vonatkozólag Asztalos Miklós és Révész Imre helyesen, alaposan kifejtették álláspontjukat, amellyel teljesen egyetértek. Éppen azért nem is akarok kitérni rájuk.

De le akarok vonni e fejtegetéseikből egy fontos következtetést. Amit Révész Imre az egyháztörténetírás szellemtörténeti jellegéről s e jellegből következő feladatairól mond, ahhoz szerintem szó sem férhet, az megdönthetetlen igazság. De éppen ebből következik, hogy bármi sokat is tett Szekfü a magyar protestantizmus történeti képének felderítésére, — katolikus adottságánál fogva (és ez nem elfogultságot, hanem csakis adott lelkiület jelent) még sem lehet a magyar protestantizmus történetének egyedüli és legtökéletesebb történetírója. Tehát elutasíthatatlan követelmény az, hogy egyháztörténetünket protestáns történetíróink

vegyék revízió alá és konstruálják újra a szellemtörténeti módszer erejével és eszközével. Másfelől lehet igaza, s bizonyára sok igaza is van Asztalos Miklósnak abban, hogy Szekfű Erdélyszemléletét nem tudja magáévá tenni s hogy benne idegen elméletet lát reá húzva a magyar szellem történetére, — de akármilyen mértékben van vagy nincs igaza, Szekfű, dunántúli adottságánál fogva (és ez nem erdélyellenességet, hanem csakis dunántúliságot jelent) mégsem lehet Erdély történetének katexochen történetírója. Tehát ismét csak elutasíthatatlan követelmény az, hogy Erdély történetét erdélyi historikus írja meg az új utakon megnyílt lehetőségek felhasználásával. Nem Szekfűt kell vádolni azért, mert megírta műveit, melyekben kétségtelenül új perspektívákat nyitott a múltba néző szemeink előtt és eddig nem látott életvalóságot állított elénk, hanem magunkat: a protestánsokat és az erdélyieket, hogy ők miért nem írják meg adottságuknál fogva jobban, teljesebben, vagy igazabban azt, amit csak ők írhatnak meg úgy?

Természetesen, ha meg fogják tenni, azzal sem tették feleslegessé mások munkáját, mert a szellemtörténeti munkának az is jellemzője, hogy a valóságot, az igaz történetet jogunk és kötelességünk minél több adottság alapján, minél több szempont alól közelíteni meg, abban a reményben, hogyha a teljes igazság nincs is maradék nélkül egyik vagy másik műben, de minél több értékes műben mindig teljesebben bontakozik ki. Nem hiszek abban, hogy a történeti igazság akármelyik egyes ember akármilyen értékes művében végérvényesen revelálja magát: ez olyan abszolút látást és a felemlegetett képességek olyan tökéletes komplexumát tételeznék fel, mellyel ember nem rendelkezhetik. Nem hiszek abban sem, hogy a tudományban egyedül üdvözítő elméletek, irányok, iskolák létezhetnének s így nem tartom ilyennek a szellemtörténeti irányt sem.

Hiszek ellenben abban, hogy öröklött és egyéni adottságainknál fogva egyikünk egyik, másikunk másik vonását, oldalát képes jobban megragadni a tényeknek, vagy az egyik ezt, a másik amazt a történeti ténycsoportot tudja jobban megközelíteni és végre hiszek a tudományos becsületesség, lelkiismeretesség és elfogulatlanság lehetőségében és hatalmában s mindezeknek az alapján, de csakis ezeknek az alapján hiszek a történeti igazságok felderíthetőségében, a múlt igaz képének megalkotásában és a történetírás tudományos érvényességében. Azt pedig, ha a történelem „átértékelése” előzetesen alkalmazott politikai, morális, felekezeti vagy pedagógiai tendenciák alapján történik, Macaulay

értelmezése szerint rosszabbnak tartom a váltóhamisításnál. Az igaz történelmi képből következhetnek ilyen tanulságok, de a történetírónak egyedül az igaz kép megalkotása a dolga. 1932.

BETHLEN GÁBOR ÖRÖKSÉGE

A legújabb magyar irodalomnak aligha volt mostanság hasonlítható eseménye Móricz Zsigmond „Tündérkert” c. regényének megjelenéséhez. Ennek a nagy műnek mind impozáns méretei, mind nagyszabású koncepciója, mind édes-bús, komoly és súlyos mondanivalója a kor lelkének megszólaltatásán át, mind nyelvének mesteri szépségei és történeti patinája alkalmasok arra, hogy kiemeljék ezt az alkotást az irodalom múltó jelenségei közül. Kekünk pedig kétszeresen is értékes és szívbemarkoló ez a könyv, mert az a „Tündérkert”, amelyről szól, a mi drága Erdélyünk. Szomorú és mégis legszebb tündérkert a világon. Nem kritikát, mégcsak nem is méltatást akarok most mondani erről a könyvről. Hiszen a maga helyén érdemes volna beszélni róla, hogy próbálja meg és hogyan sikerül az írónak, aki nem erdélyi ember, Erdély lelkét megérteni és megragadva, művészi ábrázolatba örökíteni és pedig egy rendkívül kuszált és eseményektől túlszűfolt, nem is minden részletében pontosan ismert korszak tükörképében. De nem itt van ennek a helye. Csak két hatalmas, eleven étellel teljes és mégis szinte szimbolikus jelentőségű főalakjára akarom most ráirányítani a figyelmet. Az egyik lángoló, féktelenül vad, mindent bírni és uralni akaró, s a saját emésztő tüzében hamuba fülő ifjú: Báthory Gábor Erdély fejedelme. Gyönyörű és rettentő, nagyakarató és tehetetlen ember. A másik a higgadt, türelmességében és megfontoltságában szinte öreges (noha még szintén fiatal), magát engedelmes önuralommal szolgálatra adó, látszatra hideg, sötét, de valójában állandó, csendes belső tűzből egy ország dermedt és rémült szívét felmelegíteni kész és képes székely főkapitány: Bethlen Gábor. Ez a két ember tartja a kezében Erdély sorsát, jövőjét azokban a szörnyű időkben. S amilyen gyökérből ellentétei egymásnak, olyan ellentétesen látják és bánnak Erdéllyel is. Báthory Gábor „tündérkertet” akar csinálni Erdélyből, a szép asszonyok tündérkertjét a maga gyönyörűségére. Neki Erdély egyrészt ideiglenes és feltételes megállóhely, ahol a lábát megvetve, napkeleti királyságot hódítani készül magának s a legkisebb baj az lesz, ha Erdély vére elfolyik érette, az ezért vívott harcban; másrészt örömtanya, csak megenni-meginni valója, feje-

delmi prédája, kéjvágyának, szeszélyének, mámoroszomjának engedelmes kielégítője. És ez a gyermekből, tigrisből és heroszból összegyúrt, önmagából reménytelenül kivetődött bolygó lélek szolgálkú-, gyáva-, hazug- és semmi-emberekké tette alattvalóit, borukkal és lakomáikkal együtt megette és megitta a lelket is: a férfiak kötelességérzetét, hűségét és lelkiismeretét s az asszonyok becsületét. Bethlennek az író által igen jellemzően szájába adott szavai szerint: „hajtotta az országot, mint a négy lovat” a déli-bábjai felé, amelyek örvény felett lebegtek. Ő volt az, aid zsarnoka és prédáló farkasa volt Erdélynek, mert nem látta s nem szerette a lelket, amely Erdély völgyeiben él; csak magát látta és szerette és vesztette el Erdélyben. Igen megrázó bizonyossága ez az alak annak, hogy az Erdély szívéből idegen lélek, hogy teszi tönkre Erdélyt is, magát is. Mert Erdélynek külön, lelke van.

Ennek az erdélyi léleknek igazi szobrát alakította ki, teljesen híven a történelemhez és a művész mély intuíciójával az író Bethlen Gábor alakjában. Ez a férfi, fejedelmi méltóságában nem dicsőséget és örömet, hanem terhet látott, amely elől nem térhetett ki, „nem virít, mint a virág a napban s nem tündöklök, mint az aranymadár az égen”; — szomorú és fekete. Nem tündérországot lát Erdélyben, csak elpusztult tündérkert, melyben a szépasszonyok hosszú farsangja után szenvedés, böjt, munka, takarékoskodás vár mindenkire, asszonyra, férfira. Nem hajtani, pásztorolni törekszik országát. Nem lealjasítani, hanem megnemesíteni szándékszik környezetét, népét. Elpazarolt, rombadőlt, reménytelen, vérevesztett szegény országot lélekkel akar megeleveníteni, önmagát feláldozó szolgálként, lemondva boldogságról és nyugalomról.

Kétszeresen is aktuális reánkézve ez a könyv, amelyben az erdélyi fejedelemség történetének ez a két példázatos alakja lép eléünk. Először, mert Báthory alakjában és sorában felmutatja azt, hogy Erdélynek sajátos lelke, élete és feladatai vannak, melyeket büntetlenül megtipornia nem lehet; másodsor, mert ezt a sajátos-ságot, mint embertípusban és eszményképben, annak a Bethlen Gábornak alakjában állítja eléünk, akinek leglelkéből szakadt alkotása, az egyetlen, mely alkotásaiból még áll s hordozza mindazt, amit Isten benne adott nekünk: a Bethlen-kollégium háromszázszendős jubileumát most ünnepli. Ennek az ünnepnek előestéjén, amely elsősorban és legfőképpen az erdélyi magyarság kultúrünnepe, méltó, hogy ezt az alkalmat se szalasszuk el, szám-bavenni és gyümölcözővé tenni a magunk számára Bethlen Gábor örökségét.

Ez az örökség nem ország: az immár minden vonatkozásában a múlté; nem fegyver: fegyvereit összetörte az idők fordulása; nem föld és nem pénz: a föld megindult és elment a lábunk alól s a pénz ronggyá lett; ez az örökség lélek és kultúra, láthatatlan, de erős valóságok országa, szellemi fegyverzet, lelki szántóföld és szőlő és örökké devalválhatatlan erkölcsi tőke. Boldogság és büszkeség a magunkénak vallani ezt az örökséget és annak vallhatjuk, mert kétségtelenül a mienk; — de nagy teher, felelősség és áldozat is annak vallani, mert olyan vagyunk, amely büntetésévé válik azoknak, akik visszaélnék vagy nem élnek vele.

Távol áll tőlem, hogy ezt az örökséget helyhez, fajhoz, valláshoz, állampolgársághoz kötöttnék tekintsem, hiszen egyetemesen örök emberi, de vétenék az igazság ellen, ha nem hangsúlyoznám, hogy mindenekelőtt, elsősorban az erdélyi magyarság öröksége az. Az erdélyi magyarságnak nemcsak történeti hagyománya, nem is csak képessége és joga, hanem egyenesen létfeltétele és életparancsa az önálló szellemi élet és a sajátos kultúra; önálló nemcsak a román és szász kultúrával, de a magyarországi magyar kultúrával szemben is, anélkül, hogy önállósága itt, vagy ott ellenségeskedést jelentene. Az a kultúra, amelyet Bethlen Gábor inaugurált Erdélyben, magában hordozta az erdélyi nemzetiiségek lelki, szellemi kapcsolódásának nagyszerű gondolatát építve, mint a magyarországi magyarsággal való lelki egység biztosítását, de mindenikkel úgy akart kezdet fogni, mint önálló fél, nrít erdélyi magyar lélek és kultúra. Az idők rettentően megváltoztak, de ez az eszmény ma parancsolóbb és egyetlenebb a mi i számunkra, mint valaha.

Erdéllyel szemben méltatlan és hálátlan politika volt a múltban is, lenne a jövőben is minden Báthory Gábor-féle törekvés, mely akármiféle irányban s így a kultúrában is, Erdélyt „megenni-meginni való” prédának tekintené csupán. Itt egy lélek szunnyad a bércek között s a folyamok völgyeiben, amely nem lehet csupán eszköze, témája, vagy kölcsönraktára más lelkek életének, hanem amely a magáét élni és önmagát öntudatosan kifejteni hivatott. Bethlen Gábor fejedelmi diplomával megnemesítette azokat, akik az ő kultúreszményének szolgálatába állottak. Ez a diploma melyértelmű szimbóluma a mi számunkra annak az igazságnak, hogy egy nemes, tehát eredeti, önálló, értékes szellemi élet eszménye és feladata jutott elidegeníthetetlen osztályrészünkül Erdélyben.

Mostani kisebbségi helyzetünkben a kultúránk az egyetlen terület és az egyedüli létmód arra, hogy nemzeti egyéniségünket

és az ebben adott értékeket megtarthassuk és gyümölcsöztethessük a jövő számára. Minden, e világ szerinti minoritás előtt, mikor a politikai és jogi életben becsapódtak előtte az élet ajtóit, felnyílik, örök kegyelemből a titkos csodaajtó, amely utat nyit előtte a lelki nagyság, a szellemi hatalom, a kulturális növekedés és tömörülés és a jellem dicsősége felé. A kisebbségé az a kegyelem, hogy megláthatják és beállhatnak az ember világát mozgató titkos lelki és erkölcsi erők munkájába, melyet nem látnak meg azok, akiknek tekintetét lebűvölte a külső világ, az extenzívitás életének lehetőségei, a politikai, jogi és gazdasági uralom mámora. Aki befelé kénytelen nézni és élni, az az élet műhelyébe lát bele s megérti a zajtalanul őrlő, de biztosan őrlő, láthatatlan malomkerekek munkáját.

Az erdélyi magyarság előtt — éppen most, amikor a kicsiny országot s népét a kultúrában nagyra s dicsővé tenni szándékozott nagy fejedelem alakja mementóként ismét felmerül előtte kollégiumának jubileuma alkalmából — kötelességünk erőteljesen és határozottan felmutatni egyetlen életlehetőségét, mely mint kisebbség előtt, nyitva áll előtte, mely szent joga s még szentebb kötelessége! Ez az egyetlen életlehetőség, igazi jövőjének és belső nagyságának kulcsa és biztosítéka: egy lelki megújulás és jellembeli megnemesedés, amely komoly és nemes szellemi kultúrában realizálja magát. Ehhez pedig a legfőbb és immár elkerülhetetlenül szükséges teendő: az erdélyi magyarság kulturális megszervezése. Legmélyebb meggyőződésem szerint az anyagi és gazdasági, vagy akár a politikai megszervezés is magában véve mindaddig céltalan és eredménytelen, s a magyar társadalom Romániában mindaddig oldott kéve marad, amíg ez a lelki megszervezése *meg* nem történik. Mert mindazok csakis a lélek komoly akaratából táplálkozva, lehetnek s lesznek egy nép életében megtartó tényezőkké. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az olyan népnek, mely testi, világi, gazdasági, jogi, politikai életében visszaszorítatva, elsovadással fenyegettetik, — a legelső és legfőbb teendő a lelkét öntudatra hozni, a saját szellemiségében, lelkületében, jellemében rejlő, világteremtő hatalmakat fölszabadítani, kifejteni, ápolni, építeni, munkába állítani. Nekünk azért az erdélyi magyar kultúra — akár az ismereti kincs, akár az irodalom és művészet, akár az egyéni és közerkölcsi jellem szempontjából tekintjük — nem felesleges luxus, hanem éhenhaló lelkünk mindennapi kenyere és elepedő szívünk szomját oltó élő vize.

Az előttünk álló kultúrfeladatnak pedig lényegében két sarkpontja van: az egyik az erdélyi magyar ifjúság nevelésére való

társadalmi megszervezkedés, a másik az erdélyi magyar irodalom tudatos kifejtése az írók és az olvasók megszervezése által.

Erről az utóbbiról nemrégiben más alkalommal szóltam; most az elsőről, ifjúságunk nevelésének kérdéséről kell beszélnem.

Erdélyben azok a keresztyén felekezetek, melyek történeti jögon kezükben tartják a magyar ifjúság nevelését és a magyar iskolákat, csaknem emberfeletti küzdelmet folytatnak az erdélyi magyar kultúráért s ennek keretében általában egy jobb humánnum kialakításáért. A magyar közönségnek főként az a rétege, amelyre éppen a gazdasági válság súlya zuhant rá, az ú. n. intelligencia, ezt a munkát ezerféle leleményességgel adózta meg magát, valósággal már az elvzés határáig menő áldozatossággal támogatja. Tanítók, tanárok olyan munkateljesítményt és önmegtagadást tanúsítva dolgoznak ebben a szent misszióban, amiért el nem múló hálával tartozik nekik a magyarság egésze. S mégis... milyen nehéz ezt kimondani s mennyire szükséges s elodázhatatlan kimondani ! ... sem a munkát, sem az áldozatot nem hordozza az erdélyi magyarság ifjúsága neveléséért, mint egy ember, egy lélek, egy akarat. Mondják, hogy ennek a szegénység az oka... de ne feledjük, hogy azoknál, akik a legtöbbet áldoztak, vannak sokkal nagyobb teherbíróképességgel rendelkezők, akik sokkal kevesebbet áldoztak, eltekintve természetesen szép kivételektől. Nem ez a baj, nem. A baj az, hogy népünk egészének öntudatában nincs « uralkodó eszmény az ifjúság neveléséről. A magyarság egészére nézve még most sem szívbemarkoló és lelkiismeretes gyötrő kérdés az, hogy mire neveljük ifjúságunkat s ehhez milyen iskola kell nekünk¹? A saját iskoláinknak, önálló kultúránk e termő kertjeinek és várainak fenntartásáért tudatos, egyetemes és éltető áldozatosságot csak akkor érdemes, de csak akkor is lehet hozni, ha a magyarságnak saját eszménye van az ő mindennél drágább ifjúsága nevelésére nézve s ezt tudatosan a saját iskolái megfelelő berendezésével akarja munkálni, élvén az élethez való eme törvényes, legszentebb jogával s nem elégedvén meg semmi más iskolával, melyben ezt meg nem találja. Az kétségtelen, hogyha csupán az a nevelési cél áll előttünk, hogy a tudásban, vagyonszerzésre, gazdagodásra, mások eltiprására, semmiről le nem mondásra, mindenki feláldozására a magunk javáért, az ú. n. „életrealóságra” adjunk eszközt gyermekeink kezébe, akkor a magyarságnak nincs miért nagy áldozatokkal szegényes, saját iskolákat tartani fenn, mert a világ pompás és gazdag iskoláiban és az élet piacára ezt a tudományt jobban elsajátíthatják. Az kell ide, hogy

az erdélyi magyarság magasabb és jobb életeszmenyt lsson meg maga és gyermekei elött s lelkéből megállítson egy mélyebb, nemesebb és tisztább emberi életet, mint a pusztán e világ szerint való boldogulásért mindennel megalkuvó s a lélek szomját s éhségét evés-ivással, pénzzel, földdel és olcsó gyönyörúségekkel kielégíteni akaró ember élete. Valami sajátos embertípust akarjon önmagából kitermelni, amely önmagán túl kész és képes legyen a beteg világ gyógyítására önzetlen odaadással ajánlani fel magát. Ifjúságot, amelyik a tudásért és az igazságért tanul s igazságos kenyeret vár a munkából, nem pedig a nagyobb kenyeret s a több hasznot és élvezetet mondja igazságnak; ifjúságot, melyik a lélek tisztaságát, békességét, áldozó szeretetét többre tartja és megszerzéséért mindent oda ad, nem pedig tisztasága árán vesz magának boldogságot és mámort, amelyik belül rothadás! Ifjúságot, amelyik tudja, mi szép s nem mondja a rútat szépnak; tudja mi jó s nem magasztalja jónak azt, ami aljas. Ifjúságot, amelynek jellem az elkölthetetlen, de gyümölcsözö tókéje s nem pénzzel vásárolható portéka a jelleme. Amelyik nemzetség pedig élni akar, annak kell ilyen eszményének lennie a maga ifjúsága felöl. Es amely nemzetség kicsiny és a világ szerint legyözetett, annak a maga jövendójét kell ilyen etikai eszményre alapítania s meg kell szünnie divatos cégérek alatt gúnyolódni az „elavult”, „kegyeskedö” morál felett és végre meg kell szégyellnie koldus futkosását a világ szekere után, amelyikről kikacagják a beati possidentes és lerögják, amikor fel akar kapaszkodni melléjük. Mindenekfelett pedig nekünk kell, hogy saját eszményünk legyen, uralkodó és parancsoló eszményünk ifjúságunk magyarsága, nemzeti jelleme és keresztyén élete felöl. Megvetésre és eltaposásra méltó csúf fereg volnánk, ha önkényt elpusztulni engednök magunkban és ifjúságunkban azt a páratlan értéket, amit tradícióinkban és természetünkben öröklött nemzeti jellemvonásaink képviselnek az emberiség nagy élő szönyegében. S ha ez így van, akkor a maga lábán járn tudó, önállóságra termett és érdemes, saját életéhez jogát gyáván el nem adó és ahhoz ragaszkodó nemzeti kisebbségnek mindennél drágább kincse a maga iskolája, ahol azt teszi ifjúsága lelkének szilárd fundamentumává, ami legdrágább és legértékesebb benne, mint keresztyénben, magyarban és emberben. Amelyik nép erröl lemondana, tunya öntudatlanságában és vak anyagiasságában maga mondaná ki halálos ítéletét s ha valaki eltaposná, még akkor is undorral kellene tennie ezt.

Az erdélyi magyar kultúra az erdélyi magyar ifjúság neve-

lésén sarkallik, ez pedig csakis az erdélyi magyarság saját iskola-rendszerének fenntartása és fejlesztése által biztosítható, ezért mondom azt, hogy kulturális megszervezkedés alfája a magyar társadalom minden rétegének, a legfelsőtől a legutolsóig való áthatása azzal az öntudatos meggyőződéssel, hogy a saját iskoláinak fenntartása nem felesleges erőlködés és saját nevelési terve és eszménye nem üres frázis és hiú fényűzés, hanem életének gyökere és erőforrása, melyből jövődjé buzog és aszerint, amint ősi bűneinek kiirtása és ősi nemes jellemkincsének beplántálása által az új nemzedék szívéből önmagánál jobb, keresztyénibb, nagylelkűbb, tisztább szívű és szeretetre képesebb embertípust tud felsarjztatni, aszerint fogja megnyerni — jelen kisebbségi helyzetében is —, más téren való, gazdasági, jogi, politikai érvényesülését is, a világ becsülését is, felebbezés alatt álló lét jogának helybenhagyó ítéletét is a történelem ítélőszéke előtt s kétségtelen, hogy azon mértékben kell egy lehiggadtabb korszak eljövételével, megbecsültetés taláinia azon államhatalom és másnyelvű testvérei részéről is, amelynek kötelékében és akik között a világ ítélete szerint — bizonyára nem Isten akarata nélkül — élnie kell.

Egy nép, amely meg tud szervezkedni a reá váró terhek hordozására, el tudja viselni a helyesen megosztott és szívből vállalt terheket. De az a nép, amelyik még arra is éretlen vagy kemény szívű, hogy önmaga legigazabb érdekéért áldozni kész legyen s hagyja, hogy egy töredéke elégjen és összeroppanjon a teher alatt, a nagy többség pedig csendes asszisztenciával nézze ezt, a maga kicsiny érdekecskéin túl nem látva, álmos kérdéssel baktasson a vágóhíd felé: az a nép élvén megholt.

Mi pedig nem akarunk meghalni. Békességet, csendességet, szeretet, tisztaságot, megértést, igazságot, jóságot és szépséget: életet akarunk. Neveljünk tehát erre az életre. Neveljünk olyan nemzedéket, amely a magasabb kultúra erőforrásaiból táplálkozik és tartja meg a világot a részeg bosszúszomj és szenvedély forgatagában. Igazában ez a kulcsa az irodalmi, művészi probléma megoldásának is Erdélyben. Mert író, művészt és közönséget is nevelni kell, és pedig a magunk lelkéből. Mi a kezdet kezdetén állunk, de ez jobb, mintha a vég kezdetén állanánk.

Az erdélyi magyarság, miután Romániához csatoltatva, megszűnt az önálló magyar nemzet tagja lenni, elérkezett oda, hogy nűnt nemzeti kisebbség — új hazájának törvényei között — a maga önálló lelki, szellemi és kulturális örökségét, amelyet újra és meggyőződéssel nevezek Bethlen Gábor örökségének, megint átvegye és éljen belőle magához méltó életet. Az első lépés ehhez:

saját mívoltának öntudatra ébresztése, amelyből aztán kiemelkedik saját szellemi erőinek számbavétele és megszervezése, öntudatos nevelési programjának megalkotása és munkálása az ifjúságban, saját lelkének és jellemének tükröztetése és propagálása irodalmában és művészetében; komoly és rendszeres vállalása és elosztása a kultúra anyagi és erkölcsi terheinek. És mindezek is csak állványok, csatornák, hálózatok, eszközök . . . Mögöttük és felettük kiragyog az örök cél, az önmagában való gyémánt, a koronás életkirály; az, ami nem a föld szülötte s nem hal bele a földbe, az, amiért van minden szervezkedés, munka, küzdelem s ami e földi életet is megdicsőíti, mert összeköti a mennyyel: a világtól szabad, önmaga felett lír, másoknak önkényt szolgál, a szeretetben igaz, jó és szép lélek: az erkölcsi jellem.

Boldog vagyok, ha erőtlen szavamra, ha csak egy pillanatra is, felemelte a fejét a lelkekben ez a királyi, ez az isteni Gyermek !

1922.

A KÉT BOLYAI TRAGIKUMA

Az erdélyi magyarság szellemi örökhagyói közt világraszóló fényvel tündöklük a két Bolyai: Farkas (1775—1856) és fia, János (1802—1860). Hogy életükről és munkásságukról aránylag mégis keveset tud a nagyközönség, annak oka az, hogy mindkettőjük génusza a szélesebb rétegek számára csaknem megközelíthetetlen területen: a matematika és geometria terén ragyogott a legmaradandóbb fényvel. Azt hiszem, ez lehet a magyarázata annak is, hogy annyira emberi tragikumuk és megragadóan érdekes történetük eddig nem ihlette nagyobb szabású alkotásra erdélyi elbeszélőinket. (E tanulmány írásakor Tabéry Géza „Szarvasbika” című regénye előttem még ismeretlen volt). Sem a saját képességeim, sem ez az alkalom nem engedik meg, hogy tudományos munkásságukat méltassuk. Erdély nagyjainak arcképsorozatában, a múlt örökségének hálás számbavételeképpen, minket elsősorban lelkületük és mély emberi tragikumuk érdekel. A két - Bolyai élete a legizgalmasabb lelki regény s ha tudományos munkásságukat csak ennek a regénynek megértéséhez szükséges mértékig vesszük is figyelembe, bőven van miről elmélnünk velük kapcsolatban.

Bolyai Farkasnak, az apának alakja sokoldalúbb, vonzóbb, melegebb, részvételre bíróbb; élete változatosabb és regényesebb. Csodagyermek volt, akivel 9 éves korában már úgy dicsekedtek az enyedi kollégium professzorai, mint egy öreg tudóssal. Latin

verseket rögtönzött, Homérosból 500 verset tudott könyv nélkül s héberül is gagyogott. 14-jegyű számokból hiba nélkül vont négyzet- és köbgyököt fejből, noha, mint maga mondta, az okok még rejtve voltak előtte. Már tanulóifjú korában beszélt latinul, németül, angolul, franciául és románul. Hol a teológia, hol a matematika, hol a festészet érdekelte, s nem tudott választani köztük. Az utóbbiról mégis lemondott, mert a sajátkészítette lőpor robbanása élete végéig meggyengítette szemeit. Volt ateista és ortodox, misztikus és az észvallás híve. Egyszer katoná akart lenni, egyszer színész. Már felnőtt korában tanult meg hegedülni s anynyira vitte, hogy a legnehezebb quartettekben játszott, a klaszszikus zene ismeretében és ártérésében pedig nem volt előtte terra incognita. Egy időben drámákat írt, a gondolatok mélységében és a nyelv buja eredetiségében gyöngyszemeket, melyeket azonban nem tudott a kompozíció szálaire fűzni. Szenvedélyes kertész volt, aki nem vetett számot a tér kereteivel s egy kis kertben patakvitelt, vízesést, erdőt, kunyhót, oltóiskolát, palántatelepet létesített. Majd eredeti rendszerű kemencét épített, majd olyan kocsit, amelyet a benne ülő hozzon mozgásba s amelyben még kályha is volt. A rossz nyelvek szerint a kocsi nem igen szaladt, de ez nem akadályozta Farkast abban, hogy felséges naivsággal egy hátulsó ajtócskát is ne alkalmazzon rá, amelyen „elragadás” esetén veszély nélkül le lehessen szállani. 1820-ban erdőinspektor akart lenni s evégből negyven könyvet tanulmányozván át, az első magyar erdészeti szakkönyvet írta meg. Mégis főleg atyja kedvéért tanár lett a marosvásárhelyi református kollégiumban, hogy, mint mondta, ne tartsák rossz polgárnak és embergyűlölőnek. Nagyon szegényes viszonyok között élte le itt hosszú életét s az elmondottak közben lett tudományos munkáival a matematikai kritika és a modern tartalmi matematika gondolatainak úttörője. Nem utolsó tette volt az sem, hogy a magyar nyelvet egy csomó új műszóval gazdagította, bár a szabadságharc utáni bánatában egyszer úgy látta, hogy csak a német nyelvnek az anyanyelv helyébe tételével lehet megmenteni a nemzetet a teljes elvesztéstől.

Rendkívül jellemző Farkasnak az életben s az emberek közt való forgolódása is. Egy cseppet sem volt a jólismert, savanyú matematikus. Csodálatosan érzékeny szíve volt, amelyet lobbánékony, türelmetlen természete csak még inkább izgatott . . . Németországból hazajövet Passauban 10 jámbor polgárt rémített halálra vadul forgatott szemével és botjával, amikor a kávéházból ki akarták dobni, a katonai őrszemet pedig, aki kedves pipáját akarta elvenni tőle, vakmerően falhoz mázolta. De nem volt

mindig ilyen veszedelmes sem. A Bécs felé menő hajón egy 15 éves ártatlanságot vett védelmébe, kioktatva őt az erénye ellen leselkedő veszélyekről, megsajnálva a Bécsbe szolgálatba menő, falusi libácskát. Azt kell hinnünk, hogy mégis ő volt az ártatlannabb, mert végre is alig tudta lerázni nyakáról védencét. Vigyázatlanul sajátmaga okozta sebében súlyos betegen fekvő Pesten, pénz és gyógyszer nélkül, még ő mulattatta a Vörös Ökör vendégeit, pedig hogy cudarul oda volt. Szép arcú, hosszú fürtű, tüzes szemű, kifogyhatatlanul ötletes legény létére a hölgyek kedvence volt s Erdély főrangú dámái nem ismertek nála külön gavallért. Úgy kurizált Farkas, hogy társaságból hazamenet maga mondta: ellobogtam s a szemei még akkor is szikráztak. A 18 éves Benkő Zsuzsanna szívét is egy rohammal vette be egy bálon, bár ennek a csatának ő lett szegény feje a vesztese, a szép és ábrándos asszonyka terhelt lelkű volt s örületben halt meg, beteg lelkét fiára hagyva szomorú örökségül. De kétségtelenül legszebb vonása volt életének Gaussai, a világhírű matematikussal való, a tudomány iránti rajongásból fakadt holtig tartó barátsága, amelyet boldog ifjú korukban kötöttek a göttingeni bástyán, ahol e már nagy hírű német tudós így kiáltott hozzá: ön lángész, ön barátom! Elválásuk után, fogadalmukhoz híven, minden hónap végén egy napot szenteltek a barátság ünnepének, mikor pipáikat egymás tiszteletére kiszíván, egymás felől gondolkoztak. Meg-megszakadó levelezésük életük végéig fennállott, dacára, hogy Gauss, Farkas szerint a dicsőség diplomába vitetett, ő pedig elesett. Farkas azonban szintén királyi lélek volt, nem is tartotta szükségesnek, hogy 1852-ben a kollégiumot látogató királynak neve említésével mutakozzék be, mikor a felség azt kérdezte a bemutatás után, melyet Farkas végzett: és ön kicsoda¹? a tudós így felelt: én a matézis professzora vagyok.

Jánosban, a fiúban már külsőleg kevésbé változatos, egyoldalúbb és végzetesebb módon nyilatkozott meg a lángész tragikus hatalma, az anyjától öröklött lelki terheltség sötét borújától is árny ázva. Megvoltak benne is a csodagyerek korán mutatkozó felvillanásai, de atyja szétfutó, mindenirányú érdeklődésénél tömörítettebben; a költészetet például gyűlölte s az ezermesterkedést megvetette. Virtuóz hegedűs, félelmetes vívó s atyjának ezirányú tehetségeit tökéletességre vívó, de viszont mord, kötekedő, összeférhetetlen természet, akinek fényesen induló katonai pályáját is el kellett hagynia. Kétségtelen, hogy amihez hozzányúlt, abban mind többre vitte, mint Farkas, így

főleg a geometriában, ahol halhatatlan dicsőséget szerzett a magyar névnek, de viszont emberi képéből hiányoznak az atyját oly, kedvessé tevő költőiség, emberszeretet és ideális lelkesedés minden nemes ügy iránt. Másfelől azok a hibák, amelyek az atyában csirájukban megvoltak, a fiúban végzetessé váltak. A makacsságból hajthatatlanság, a dévajásból összeférhetetlenség, a bátorságból vakmerőség, a szelíd melancholiából embergyűlölő búskomorság, a felrebbenő vágyakból magát nem becsülő érzékiség bozótja nőtt ki s fojtotta meg ezt a nagyra hivatott életet. Mind a ketten hordozták a megnemértés tragikumát a kisserű környezetben, de míg az atya egy szomorúan bölcs gesztussal megalkudott sorsával s sikerért és elismerésért lázongó szellemét mindig egész hévvel vetette bele méltó, vagy méltatlan dolgok, szórakozások sodrába, feledtetni magával az el nem érhető dicsőséget, a fiú mindenkit vádolva, gyanúsítva, marcangoló dühvel, sötét gyűlöletben sarkalta egyre fogyó erejét vad öröklődésekre, melyek a végén már egy, sajnos, sivár és szeretet nélküli vallás megalapítása felé tévedtek. Így Farkas mégis megőrizte lelki egyensúlyát s játékaiban fel-felüdülve, folytonosan haladva térhetett vissza életének hitestársához, a tudományhoz; míg János, bármennyire kicsinyelte is atyjának ezt a lelki kikapóságát, egyetlen ifjúkori remekművecskéje után egyre szomorúbb hanyatlással, öröklődéseiben egyre terméketlenebbül csúszott alá a testi-lelki züllés sötét lejtőjén, úgyhogy míg az atya meg nem érte is köztisztelőben élt és halt meg, a fiúval barátkozni is szégyennek tartották az emberek.

A két Bolyai tragikuma az egymással vívott harcban bontakozott ki s mivel a fiú nem volt más, mint az atya zsenijének tömörített, erejében és fogyatkozásaiban megnagyított, de egyúttal beteg kiteljesedése, ennek a harcnak megakadályozása a Farkas kötelessége és leckéje lett volna. Ha ő úgyis mint atya, úgyis, mint mester, a gyermekben és tanítványban megértő örömmel tudta volna üdvözölni a nagyobb igazságot s számot tudott volna vetni a beteg gyermek lelkiállapotával, akkor ez a megrázóan szomorú, noha tanulságos harc nem következett volna be. De Farkas csak addig tudta igazi, atyai szeretettel irányítani és figyelni gyermeke fejlődését, amíg az az általa taposott és egyedül helyesnek tartott ösvényen járt. Helyesebben mondva Farkas nem tudta elviselni, hogy fia egy általa megoldhatatlannak talált, kínzó rejtélyt, amelytől ő szeretettel óvta, megoldjon és pedig úgy oldjon meg, hogy atyjának és valamennyi előtte járt kutatónak fáradsága e megoldásban ne betetőződjék, hanem ok nélkülü-

linek és hiabavalónak bizonyuljon. A Bolyai János felfedezésének zsenialitása u. i. éppen abban van, hogy, míg az előtte járók és atya is az Euklides párhuzamos teóriáját, a XI. axiómát, vagy V. postulatumot be akarták bizonyítani s olyan szírtnek tartották, amelyen hajótörést szenved a geometria tudományának ellenmondás nélküli igazsága, amíg ez bizonyítva nincs: addig János felfedezte, hogy az atya által, a tiszta tudományon esett mocsoknak tartott rejtély kérdése egyszerűen hiabavaló, mert ez a postulatum a geometria felépítéséhez teljesen felesleges. Felfedezése által nem csupán egy antieuklidesi geometriához jutott, amelyben az V. postulatum nem igaz, hanem egy olyan abszolút geometriához, amelynek úgy az euklidesi, mint az antieuklidesi geometria a végtelen sok között csak egy-egy speciális esete.

Hogy az atya e felfedezés zsenialitását és véglegességét nem értette meg, az a maga gondolatához tapadt ember elfogultságából, szellemi életösztönéből, továbbá a Gauss iránti bálványimádó szeretetéből érthető meg, amely kicsinyes ellenkezésekre és a göggel védekező, legyőzött tudós szánandó magatartására vezette. Csak növelte a bajt a bírál felkért Gauss tartózkodó ítélete és az a kijelentése, hogy ő maga a János gondolatainak már régen birtokában van. Az ifjú Bolyai teljesen meg volt győződve a maga felfedezésének jelentősége felől s atyjától és Gausstól azt az önzetlen segítséget várta, hogy munkáját minden erejükből siessenek a megérdemelt nyilvános elismeréshez juttatni. És valljuk meg, hogy a két öreg tudósnak csakugyan ez lett volna a legszebb győzedelme és isteni diadalma önmaguk fölött. De, úgy látszik, nagy ily kísértés földi halandóra. Mulasztásuk következménye az lett, hogy a titok felfedezésére János után eljutott Lobatschewskij orosz tudós művéről hamarabb vett tudomást a világ s így az elragadta a magyar tudóstól az elsőség dicsőségét. Bolyai Jánost mérhetetlenül elkésztette a Gauss magatartása. Nem tudta elhinni, hogyha Gauss csakugyan birtokában volt az ő felfedezésének, miért nem tette közzé azt? „Az a körülmény, hogy a matematikusok között nagy számmal vannak felületesek, értelmes embernek nem szolgálhat okul arra, hogy csak felületes és középszerűt alkosson. Ez egyenesen természetellenesnek és merő oktalanságnak nevezhető. Gauss ahelyett, hogy (munkám) nagy becsét egyenesen, határozottan és nyíltan elismerte volna és nagy örömét és érdeklődését nyilvánítva, arra törekedett volna, hogy a jó ügynek illő fogadást szerezzen, inkább mindezek elől kitérve, csak jámbor kívánságokkal és a kellő műveltség hiánya feletti panaszokkal érte be. Bizony nem ebben áll az

élet, a munkálkodás és az érdem”. E keserű igazság bizony súlyos ítélet a nagy tudós emberi gyarlósága felett s Bolyai János lelkében megfészkelte gyűlöletnek szomorú, de világos magyarázata. De Gauss messze volt és magasan állt. A nyugateurópai tudósnak büszke magasságából könnyű volt egy hűvös és kegyes gesztussal elintézni a szegény barbárt, aki a világtalan Kelet sötét sáros és kultúrátlan zugában, megfosztva az éltető és számoitartó tudomány miliő segítségétől, egyedül benne reménykedett és általa hitte a nagy szellemi közösség levegőjére juthatni fulladásra ítélt igazságával. Hogy csalódott, nem első és nem utolsó magyar tragikum volt, amelyet ránézve későn hozogattak helyre derék külföldi és magyar tudósok. Egy égő könnyet lenyelve, nyugtázzuk Örök végzetünket ebben az esetben is, mert meg val a írva hogy nekünk Európáért csak véreznünk szabad, de büszke szellemi életébe elismeréssel belefónódni nem. Coki barbár!

De ha Gauss messze is volt, annál közelebb volt Bolyai Farkas. A dicsőség elérhetetlen álmait, amelyeket a maga hivatása terén hiába kergetett s amelyeket hol a költészetbe, hol a kertészkedésbe, hol a szép asszonyokkal folytatott flirtekbe iparkodott beleölni s megalkudni velük. Isten valóra váltotta gyermekében. Élete előkészítő talajul volt szánva, a fiú kivirágzásának. Az ő, igazi nagysága és életének koronája az a felismerés lett volna, hogy fiának növekednie kell, neki pedig alá szállá nia. Kivételes lelkéhez kivételesen nagy erkölcsi feladatot kapott. Az örök igazság megkönnyítette ezt a súlyos, szép leckét azzal, hogy tulajdon véreben kellett volna élete beteljesedését üdvözölnie, de ellensúlyozta azzal, hogy tulajdon hibájának túlzott szövedékébe burkolta a fiú lelkét. Így lett a tűzből kicsapó láng helyett a tűzre loccsanó víz kettejük viszonya. Ha Farkas megérti, méli tányolja és támogatja fiát, talán elmaradt volna annak setét erkölcsi bukása, sőt legalább az, atya szeretetében megértést találva, további gazdag fejlődésre jutott volna. De az ellenkezés és kicsinylés a fiú terhelt, rosszabbik énjét váltotta ki. Engesztelhetetlen gyűlölet lobbant ki az atya és a fiú között. Rettenetes szócsatáik, egymás bűneinek méltatlan felhányása, egymás pogány kicsinylése és gyalázása s az egymással egészen a súlyos kardparbaj vívásáig fajult gyűlölet sötétítik el életüket. Az atyának súlyosan kellett bűnhődnie: azt a vádat kellett fiától elhordoznia, hogy a felfedezésének elsőbbségével dicsekedő Gaussnak ő árulta el es játszotta ki fia titkát s így lopott jószágon hamisan játszottak az elégedetlent. S szörnyű fekete pontként zárja le az atya életét a fiúnak a holtan fekvő felett elhangzó csúf károgaása:

„keveset használt az emberiségnek!” De teljes a fiú bűnhődése is. Az apák bűnét hordozó s saját magában azokat soha nem fékező gyermek, az apjában magát gyűlölő és ítélő fiú, kilendülve az erkölcsei világrend szférájából, kilobbant géniuszának üres fantomját kergeti s a meghalt ihletet akarja vad erőltetésekkel egekig repíteni. Túlélve önmagát, feldúlt és békétlen élete sötét üszkeín hal el, immár senkitől se siratva.

A tudomány birtokába vette a Bolyaiak örökségét, amit alkothattak, az hat tovább. De hogy mit alkothattak volna, az fájó és hiábavaló kérdés maradt. Nem a körülményeken, önlelkük örvényein veszett el az, ami az Isten szívében drága tervként szunynyadott felőlük. Két magyar, még ha apa és fiú is, nem tudnak egy nagy isteni gondolat együttes megvalósítói lenni? Vagy éppen fájdalmas, tragikus intőjelekkül rendeltettek komor egünkre, hogy megértsük: ami nagy es értékes a magyar lélekben még a széthúzás átka alatt is, az a legnagyobb, a legértékesebb, örökre elpusztíthatatlan és örök életet adó lehet a szeretetben!

1925.

ERDÉLYI SZEMMEL

Ha már az ember hozzájut, hogy mindennapi munkájának forgatagából egyidőre kiszakíthassa magát és boldogabb tájak felé utazhasson, úgy kellene lennie, hogy minden elmaradjon mögötte, ami beteggé örölte testét-lelkét s elfogulatlaná üresített lélekkel szemlélje a világot. Erdély azonban mindenüvé elkíséri gyermekét s le nem szakad a vállairól soha, sehol édeskeserű terhe. Aki ennek a földnek felelőse, az csak erdélyi szemmel néz mindenütt s önmagát tépdéső párhuzamokat von hazája és a külföld jelenségei között.

Forró augusztusi nap ragyogó alkonyatában állok a velencei népkertben és megértő szájalommal nézem egy elveszett olasz sarkutazó szép emléksobrát. Soha különösebb, groteszkebb látvány nem nyilait belém, mint ez. a sarki dresszben, hegyesfülű sarki kutyái közt reménytelenül ülő mártír, kitágult szemeiben az értelmetlen halál borzalmas kérdőjelével. Körülötte a déli növényzet buja pompája és olyan rettentő hőség, hogy az ember szinte hallja a szobor kétségbeesett rimánkodását: az Istenért, vegyétek le rólam ezeket a bundákat, hiszen nincs semmi értelme, hogy Velencében főjtek meg, miután az északi sarkon már megfagytam! Távol legyen tőlem, hogy ne gondoljak kegyelettel a hősiességre, amely itt megörökítettett. Sőt, talán annál meghatóbb

a dolog, mert a Dél gyermeke az, akit Észak elragadott. Hajlandó vagyok megérteni, hogy pont az olasz nemzeti dicsőség szinképében maradt volna egy fekete csík, ha a sarkkutatók hősei között olasz ember nem akad. De mindennek dacára feltolakszik bennem az az illetlen kérdés, hogy feltétlenül szükséges-e olasz hősnek éppen az északi sarkot választania megdicsőülése helyéül? Nem szabott-e vájjon maga a természet feltételeket és korlátokat élénk, melyek nemzeteknek és egyéneknek egyaránt bölcsen jelölik ki a teret az emberiség nagy munkájában való részvételre? Ha már az északi sarkról van szó, talán mégis természetesebb és több reménnyel biztató azoknak a vállalkozása, akik közelebb élnek hozzá s mindennapi életkörülményeik már megadják az előiskoláját a megpróbáltatások elviselésének? Ilyen, valószínűleg kicsinyes tépelődések közt barangoltam Velence piszkos, szűk sikátoráiban, a rothadással teljes keskeny csatornák felett épített hidacskákon át, távol a nagy látnivalók unottá magasztalt csodáitól. Jött az este és árnyai közt labirintussá gabalyodott előttem a város tömkelege. Ama bizonyos regényes árnyak és színek, valamint hangulatok, melyek Velencével kapcsolatban mindenkinek a könyökén jönnek már ki, bizonyára ott voltak körülöttem, de nem értem rá őket megfigyelni, mert egészen lenyűgözött a zsúfolt élet maga, amely a sikátorokban, a házakban zajlott. Azt hiszem, egy óra alatt mindent láttam a bölcsőtől a koporsóig: játékot, szerelmet, üzletet, dulakodást, örömet és gyászt, éspedig olyan zsúfolásban, ami egyenesen ijesztő volt. A csatornák és sikátorok közé szorított élet minden szennyével és megfejthetetlen mélységével összetorlódott ebbe az emberkasba. A körülmények itt végzetesen megtagadták az élettől a szélességben való terjedés minden lehetőségét, azoknak, akik ebben a fülledt tömkelegben élnek, csak két lehetőség adatott meg: lefelé, vagy fölfelé. Le a csatornák moszatos, hulladékos fenekére, vagy föl, a ragyogó égbe. Míg ez a látás belémdöbbsent, hirtelen térre jutottam, amely már az este sötét árnyaiba burkolózott. A templom előtt sötét, hatalmas lovasszobor kontúrjai vetődtek az ég kék bársonyára: Colleoni csodálatos alakja. íme a másik ellenmondás: lovas alak Velencében. Tomboló harci mén a tenger cölöppjein. A sikátorokban surranó törös árnyékok, a gondolákon lappangó ellenfelek teretlen csatamezőjén a nagy síkságok harci paripája. Nem ugyanaz-é ez, mint az északi sark rejtelmait ostromló olasz hős bundái és kutyái? Kitérni a környezet lehetőségeiből, feléje emelkedni a tér fojtogató korlátainak, groteszk fenséggel tiporni a lehetetlenség fejére! De lehetséges-e az, ami lehetetlen?... Utat

keresve a ragyogó hotel felé, a kusza hálózatban ismét terecskére vetődtem, nem nagyobbra, mint egy kolozsvári belvárosi ház udvara. A pici területen hemzsegett az asszony és a gyermek. Az ajtócskák előtt készültek lepihenni, az ég alatt. Négy felől a kanális, mely felett hidacskkák ívelnek a sikátorokba. És ezen a zsúfolt, miniatűr négyszögön a velencei rongyos suhancok bámulatos ügyességgel futballoztak!

Hirtelen köddé vált a lagúnák városa és Erdély állott előttem, Erdély, az erdélyi magyarság zárt, kicsi, lehetetlen élete. A szélességben bezárult, a minden jó és rossz lehetőségeivel tengerárba szoritott, zsúfolt, füledt kicsi terecske s a csatornák sötét mélysége és az ég csillagos kékje. A lefelé, vagy felfelé nagy és egyetlen problémája. A sarkutazó, a lovas h Ős és a futballozó suhancok hirtelen erdélyi párhuzamokba villantak át: Körösi Csorna Sándor, Hollós Mátyás, erdélyi magyar iskolák, irodalom, művészet, tudomány ...

Ravennában, a Szent Vitális gyönyörű temploma mögött szögletes keresztalakú épület áll, vörös téglá és cserép, mint majdnem minden ebben a városban. Azt lehetne hinni, hogy valami gabonásféle. Pedig a Galla Placidia császárnő sírja. Nézzük meg a többi után. Belépek és a bámulat szinte megdermeszt. Először is azzal lep meg, hogy a külső formák szegletes hasábjáival ellentétben belül négy kerek félköríves fülkét képez, melyek a tágas középtér felett rendkívül finom, virágszerű hajlással magas, gömbölyű kupolában futnak össze. Es ezek a falak és kupolák az üvegmozaik-művészet legfelségesebb csodáival borítva. A kék-arany rozetták földöntúli színei, a csodálatos finomságú alakok, az ornamensek és szimbólumok titokzatos ragyogása elmondhatatlanul, hihetetlenül szépek, csak látni lehet őket, de beszámolni róluk lehetetlen. Egy más, lelki világnak, egy a rideg külső alatt végtelenül kiterjeszkedő isteni valóságnak megérezkítése ez, melyben a bárányai közt szelíd hívogatóssal tündöklő Jó Pásztor uralkodik. Aki ide belépett, annak számára tér és idő megsemmisülnek s a falak és boltok végtelenné tágulva, az örökkévalóságot zárják körül, azt az örökkévalóságot, melynek lelke, értelme, tartalma a Szeretet. Ennél beszédesebb szimbólumát a lelkiségnek sohasem láttam.

Már sokszor elcsüggedtem azon, hogy Erdély és az erdélyi magyarság milyen sivár, kevesetígérő, kisszerű és romladozó külsőt mutatnak. Nem hiheti az ember, hogy egy ilyen gabonásszerű épületben templom rejtőzhetik, még hozzá mérhetetlen boltzata, örökkévalóságot befogadó, isteni szépségek titokzatos mozaikjai-

ban tündöklő szentély. Mióta a ravennai lélek-szimbólumot láttam, sohasem felejttem el, hogy a legnagyobb csodák egészen közel rejlenek hozzánk, s ami Ravennában csak egy van és az is üvegből, Erdélyben sokszáz és százezer van és mindvalamennyi élő, öntudatos, végtelen lehetőségekkel gazdag és szeretni tudó emberi szív és lélek.

1929.

FIRENZE KIRÁLYA

Bolognától Firenzéig gyönyörű vonalon vágat az elektrizált vonat. Legalább harminc alagúton át jutunk az Arno nagyszerű völgyébe. Különböznél lehet több is, kevesebb is, mert az embernek, sajnos, mindig csak utóbb jut az eszébe, hogy ezt vagy azt meg kellett volna számolnia.

Egyébként nem ezek a remekbeépített alagutak fontosak, hanem a látvány, jobban mondva látványsorozat, ami gyors egymásutánjuk között egy-egy percre feltárul. Mintha egy sötét terem hirtelen felpattanó hosszú ablaksorán, egyiktől a másikig rohanva, pillantanánk ki s mindenik szebbnél-szebb, de más és más jellegű tájat mutat. A rohanás alig tart két óráig s ezalatt a rövid idő alatt az utas a vegetáció minden zónáján átsuhan. A szakállas öreg fenyők sötét rengetegét óriási cédrusok, majd pompás tányérú pineták váltják föl, mindjárt utánuk a ciprusok karcú tornyai szökkennek föl a magasba, aztán a szelíd gesztenye, a szőlő, olajfa, füge, narancs világa sorakozik. Az alagutak sötétje világokat választ el, amelyek hihetetlen közel fekszenek egymáshoz. Az olasz földnek ebben a tündéri változatosságában van a páratlan varázsa. Én, szegény erdélyi ember, fölöttébb büszke voltam (és az is maradok) Transylvánia-édesanyám arculatának gazdag szépségére. Egy percig se lankadt az iránta érzett csodálatom, de amit ezen az úton láttam, az feledhetetlen marad örökre. Azonban nagy megkönnyebbüléssel állapítottam meg, hogy ez a két szépség nem kelhet egymással versenyre, mert egészen más a jellegük. Ha valami, a fantázia gyorsaságával bíró szárnyas csoda, bekötött szemmel ide-oda röpitene Erdélyben s egyszer a Szilágyságban, aztán az Érchegeyknél, egyik pillanatban a Mezőségen, a másikban a székely Szépmezőn, most a Gyilkosnál, majd a Maros síkján tenne le s egy-egy pillanatra levehetnem a köteléket a szememről, mindig tudnám, hogy Erdélyben vagyok, nemcsak azért, mert tudom, hanem, mert minden változatosság felett is egyéges, önmagához hű, azonos jellegű Erdély szépséges arca. Itália

asszony felséges szépsége egymással ellentétes csodákat tár fel, valóban pillanatok alatt. Sokan vannak, akik a szeszélyes szépségért rajonganak. Én a hűséges szépség mellett maradok.

De én maradhatok akárhol, az bizonyos, hogy a velem egy szakaszban utazó csontos angol lady meg a felügyelete alatt világot járó két bájos miss nem törődnek az efféle összehasonlításokkal. Ők Bolognától Firenzéig semmit se láttak. Nagy munkában forgolódnak vala: szorgalmasan „tanulták” Firenzét egynémely útikönyvből. A tiszteletreméltó sárkány magas, jazz-band-szerű orrhangon olvasta föl a könyv megdönthetetlen ítéleteit a firenzei látnivalókról. A könyv is, a hölgy is arra helyezte a fősúlyt, hogy az ifjú lelkek valahogy el ne tévesszék majd: milyen hangulatot kötelesek érezni a Signorián, a Loggia dei Lanzi, az Uffizi, a Pitti csodáinak szemléletekor. Mire megérkeztünk, Firenze már tökéletesen el volt temetve a két ifjú hölgy számára és immár teljes pompájában előttük állt a papiros-Firenze, az X. és Y. urak Firenzéje, egy csomó frázis, ostobaság és hazugság, amelyekkel a szó legigazibb értelmében kiszúrják az emberek egyéni, élő, elfogulatlan és naivul friss szemeit, hogy feltétlenül és okvetlenül csakis azt lássák, amit valaki más parancsolt rájuk, és pedig nagyon sokszor kétségbeejtően buta valaki. A szegény lélek immár tudja, hogy: „... Firenze olyan, mint egy arany cipellőben mérlázva sétáló elátkozott királykisasszony, kebelén vörös liliummal, sápadt arcát szomorú merengéssel furdetve a holdvilágban, míg leheletszerű (mondjuk) fekete-kék fátylai fájdalmas sikolyokhoz hasonló hangok kíséretében szakadoznak a múlt tüskéiként meredező tornyok csúcsain...” vagy valami efféle hülyeség. A szegény lélek nem találja találnak ezt a talányos hasonlatot, de akármit is lát, nem tudja többé elhessegetni a szeme elől és rendkívül szegényli, hogy nem bírja megrögzíteni a „hangulatot”, mert, úgy látszik, érzéketlen és műveletlen a finom szépségek iránt.

Szánalommal néztem a gyanútlan áldozatokra és őszinte gyűlölettel a varázskönyvre, amellyel a vén Sibylla megbűvölte őket. Abban az órában mély és teljes meggyőződésemmé vált, hogy az összes hangulatos útikönyveket és egyéni hasonlatokkal telt műméltatásokat halombahányva el kellene égetni a firenzei Signorián, ott, ahol szegény Savanarolát égették meg helyettük. Persze, most már kissé higgadtabban nézem a dolgot s magam is válogatnék ... aztán eszembe jut, hogy most én is valami útinapló-félét firkálok ide és hátha valaki gúnyosan mosolyog... De nekem két mentségem van. Először is az, hogy ezt az írást az Er-

délyi Helikon szerkesztője kényszerítette ki belőlem s csak élénk ellenállás után és csak az erőszaknak engedtem. Másodszor pedig az, hogy firenzei tartózkodásom alatt egyetlen költői hasonlat se jutott eszembe és így nem fogok a kifogásolt kategóriába esni. Ezennel az érzéketlen és műveletlen szemlélők közé sorozom magamat.

Ennek dacára azonban sietek kijelenteni, hogy valóban érzéketlen és műveletlen lélek volna az, aki Firenzét nem találná szépnek. Firenze gyönyörű... nem mint egy ilyen vagy olyan királykisasszony, aki így és így... hanem olyan gyönyörű, mint Firenze. Szép úgy, ahogy van, ő maga, hasonlat nélkül, sőt összehasonlíthatatlanul, páratlanul. Egészen biztos, hogy a legszebb, amit a magam részéről eddig láttam a világon.

Ha már ezt a szépséget mérni akarom, akkor nem költői, vagy költőietlen perszonifikációkkal kell egybevetnem, hanem egy más várossal. Ismeretes, hogy az egyszerű szabólegény csak akkor tudott valcert táncolni, ha a „sifonertől” indult. Hát én is Kolozsvártól indulva rendeztem el a dolgot. Mikor fenn állottam a Piazzale Michel Angelo kilátóján és feltárult előttem Firenze egész képe, azt gondoltam magamban: íme, egy százszorszép Kolozsvár. Csakhogy ezt a Feleketetőt San Miniatonak hívják és gyönyörű templommal, épületekkel, kertekkel és Michel Angelo Dávidjával ékes. Alattam a Szamos völgye, csakhogy itt Arno a neve s dúsabb, színesebb, melegebb és a túlsó hegyek nagyobb, áldottabb, csodákkal rakott Hóják, Fellegvárak, Brétfük, Csillaghegyek. Es a város egy megdicsőült Kolozsvár, de nagyszerűségében is ismerős, otthonias, rokoni az erdélyi szemeknek.

Nem volna értelme, ha elsorolnám a paloták, templomok, múzeumok, szobrok és képek neveit s teletűzdelném ezt a felsorolást Firenze halhatatlan szülőiteinek neveivel. Lásd az útikönyveket és hangulatos leírásokat, azaz hogy ne lásd, hanem menj el Firenzébe, ha teheted. Ügy sem lehet elmondani, látni kell, — és so-hase lehet eleget látni őket.

Hanem... mire való az a sok Herkules-szobor! Mindjárt a Palazzo Vecchio előtt elénktornyosul egy, de tele van velük maga a Palazzo is, meg a terek és múzeumok. Akárhová megyek, mindenütt ott van ostoba bunkójával és vérengző hőstetteivel. Utálatos bálvány.

Dáviddal is túlsókat bajlódtak a firenzei művészek. A Michel Angeloéból is van vagy három, de kaphatsz belőle Donatellótól és Verocchiotól is a Bargelloban. Nagyon szépek és még szebbeket olvashatsz róluk, de az igazat csak a Szentírásból lehet megtudni.

Ezeknek a szobroknak, — szépek vagy nem, — semmi közük a Biblia legemberibb szentjéhez, akinek megrázó hőstörténetét Firenzében újra végigolvastam s tükrében tisztán megláttam a firenzei szellem örök pogányságát.

Ez a pogányság, — hogy egy alkotásáról mégis mondjak valamit, — a Benvenuto Cellini Perseüsében testesült meg tökéletesen. A nagy ötvösnek sikerült a lelkében alvó pogány „istenit” anyagba bővílni. Mondhatnám ugyan, hogy a szobor hatalmasan domborodó felső testéhez képest a lábak művészietlenül csenevészek, hogy az egész alak zömöksége nem klasszikus, hogy a lefejezett Medúza teste, — bizonyára a szűk talpazat miatt is, — lehetetlenül csavarodik és tekereg az isten lábai alatt, de akárki akármit mond, az a mozdulat, ahogy jobbjobban a szakállas kardot, baljában a levágott fejet tartja s főleg az arc szívtelen diadalnyugalma és fenséges közömbössége feledhetetlenül sűríti magába a pogányság „istenségét”. A Bargelloban több előtanulmánya látható. Az alak mindenütt szebb, mint az elkészült szobron, de azért meg se közelíti egyik is. Ezek a nyúlánk, gyöngéd, görögösen ifjú alakok nem „isteniek”. Az ötvös- és nem szobrászmódra kalapált aránytalan, zömök test a Loggia dei Lanzibon rettenetes realitással ábrázolja a legsivárabb vallásos léleknek, az antik görögnek egész mivoltát. Ezek után bátor vagyok megjegyezni, hogy a valláshoz jobban értek, mint a szobrászathoz, s így semmi igénym nincs arra, hogy más is így nézze és lássa a Perseüst.

Magának Benvenuto Cellininek a Ponte Vecchion látható a mellszobra, ahol a hamis ékszerekkel kereskedő ötvösök védszentjeként trónol. A híd és környéke a jámbor idegenek becsapására szabadalmazott terület. Annyira megy a dolog, hogy egy kis ékszerbolt ajtajára nagy betűkkel van kiírva: „Itt tényleg beszélnek angolul”. A főcikk t. i. mindenütt az angol „hal”, az ékszerek és dísz tárgyak csak „légy” a horgon. Az ötvösök nem a készítményekből élnek, hanem az angolokból, akik „bekapják” a falatot. Ha tőlem függne, kiüríteném Firenzét, a lakosait eltávolítanám belőle. Úgy, ahogy van, páratlan, gyönyörű múzeumma tenném, melynek csak a múltját hagynám meg, örök csodául. Isten őrizzen, hogy az olasz nemzeti dicsőséghez, vagy politikai önértettséghez nyúljak. Nem sértő szándékkal mondom és máskor is szeretnék még Firenzébe menni. Hanem tisztán egyetemes emberi szempontból rettenetesnek találok az élő jelent, amint a halhatatlan múltban kiabál, tolong, tapos, piszkol, izzad és verekedik. Ha az ember nem látná a szobrokban, képekben és épületekben fenséges arányokba emelt humánium körül ott csúszkálni az élőket, mint

valami hernyókat, hajlandó lenne hinni az emberinek nagyszerűségében. De ahogy a naplopók ott fetrengenek, vakaróznak, koldulnak és ebédelnek a nagyszerű alkotások lépesőin és talapzatain, ahogy a gyönyörű középkori paloták kapuin, udvarain, csodálatos kútj ai körül és folyosóin, — hivatalok lévén bennük, — adó, katona, cseléd, anyakönyvi, peres és mindenféle ügyeiket intézve ordítóznak és lökdösődnek az emberek, szörnyen kiábrándító ellentétet produkálnak és meztelenül vágják szemünkbe a művészet szép hazugságát: mindezek az alkotások csak üres lárvák, halott maszkok, a valóság: az őket alkotó ember százsorta kisebb, csúfabb, nyomorultabb náluk s a maga hiú és neveltséges istenítése ezekben az óriási bálványokban örök gúnnyal és ítélettel fordul vissza feléje, mintha mondaná: ez a nagyság mind a te törpeségednek, ez a szépség mind a te ocsmányáságodnak bizonyítéka.

Ahogy elnéztem ezeket az embereket, amint a Signoria előtt közönyösen taposnak át azon a védtelen bronzplaketten, mely Savanarola kivégzésének helyét jelöli, s szinte hallottam a lelketlen érc sírását a csikorgó talpak alatt, eszembe jutott, hogy a máglyán megégetett barát azt íratta a Palazzora: Jézus Krisztus, Firenze Királya.

Sohase írták ezt a nevet rosszabb helyre. A barát ellenségeinek igaza volt: az a felírás nem talált a Palazzo homlokára, Firenze királya nem Jézus Krisztus, hanem Herkules és Perseüs voltak.

De ezek a királyok igazi zsarnokok, akik kegyetlen gúnnyal trónolnak rabszolgáikon s pusztá megjelenésükkkel ítéletet hirdetnek a humánus felett. És mégis jól van ez így. Hadd álljanak ott az emberiség ragyogó bálványai s csúszkáljanak körülöttük a valóság kiesi férgerei. Mert ha valaki Firenzét tényleg az emberi szépség templomává tenné, kivonva belőle a mindennapi életet, ez a nagyon termékeny vád és ítélet elnémulna.

A barát jól hallotta ezt a vádat. Égette a lelkét a rettenetes szégyen, hogy az emberek az őket megszegyenítő bálványokat imádják. Azt akarta, hogy ők is leolvassák szívtelen istenarcukról a gyilkos megvetés ítéletét. Fel akarta szabadítani őket a rabságból, hogy az igazi Király népévé legyenek, aki lélekben és igazságban uralkodik s akiben nagygyá lehet lélekben a főregember. De Firenze istenei nem hagyták zsákmányukat,

Azért Jézus Krisztusnak is van, legalább otthona, Firenzében. Nem a nagyszerű Dómra, a csodálatos Battisterora és egyáltalán nem a templomokra gondolok. A „másik” világot, a lelkit,

a hit légkörét igazában nem bennük, hanem csak a San Marco-kolostorban éreztem meg.

A gyönyörű oszlopsorral bezárt udvar mélységes csöndjében, a hatalmas cédrus árnyékában, amely Savanarola rózsafájának helyén nőtt, a kontemplációra édesen hívogató cellákban, de mindenekfelett Fra Angelico képein az a lélek árad és lengedez, mely nem e világból való. A középkor áhítatos századainak formáin át, de valóban a Krisztus lelke nyilatkozik itt mindenütt. Nem csodálom, hogy Savanarola itt találta meg szívének Királyát s innen akarta diadalmenetben Firenze trónjába ültetni. Hogy mennyire más ez a szent sziget, mint a kívülről pompázó Firenze, azt ékesen bizonyítja az is, hogy az utazók varázskönyvei ennél a pontnál kifogynak a hasonlatokból. Itt már nem lehet hasonlítani. A Beato Angelico lelki képei nem tűnnek meg hiábavaló frázisokat s csak együgyű áhítatban elnémult szívekhez szólanak. A barát, aki ebben a csodálatos otthonban, a „másik” világ elzárt előcsarnokában élt, távol „ettől” a világtól, „a test kívánságától, a szemek kívánságától és az élet kérdésésétől”, s egyúttal a művészet sok-sok emberi feltételétől is, egyedül hívó képzeletének szárnyain emelkedett föl a lelki valóságok hatalmas szférájába s fehér, kék, rózsaszín és arany-álmainak mennyei színeiben olyan arcokat látott és festett meg, amelyek már nem emberiek, hanem magának a léleknek szinte anyagtalan és mégis valóságos megjelenítései. A földreszállott Kegyelem és a mennybe emelt Isten-sóvárgás misztériumának halk, édes, végtelenül megható és feledhetetlen tolmácsolása ez. Csak megragadóbbá teszi ezeket a képeket az ellentét, melyben ez a világ jelenik meg rajtuk. Az angyali művésznek rendkívül erős kritikája volt ennek a világnak királyai, hatalmasai, sőt egyházi vezérei felől is. Bizony, nagy és fényes csoportjukat láthatjuk az elkárhozottak között, igaz, hogy a mennyei paradicsomban is. De éppen az, hogy az égi lelkek festője esetével olyan kemény ítéletet tart a történelem és kortársai felett, adja meg képeinek különös hatását. Érezzük, hogy ezek a képek nem a világból menekülő jámbor misztikus álmai, hanem a látnokéi, aki a mennyei perspektívából erre a világra néz, ehhez szól és királyának ítéletét hirdeti. A maga módján ő is bizonyítja, hogy mégis Jézus Krisztus Firenze Királya, mert az egész világé is Ő egyedül.

Úgy látszik azonban, hogy a firenzeiek ezt a prédikációt sem akarják bevenni. Más királynak hódolnak ma is. A Firenzében töltött utolsó estémen az olasz tudomány kiállítását néztem meg. Nagy parkban, sok pavillonban, gramofonharsogás és néptenger

közepette. Rengeteg tudomány volt ott kiállítva, szemléltetve, statisztikázva, szakok és városok szerint szépen elrendezve. Főleg a haditudomány körül örvénylett az érdeklődés. Minden kiváló volt, de láát még az a büszkeség, ahogy az újjászületett olasz nemzeti lélek mindezt élvezte.

Tömegénél és lényegénél fogva irtóztatóan fárasztó látvány, amely sok időt, de mindenesetre szellemi érettséget, iskolázottságot is követelt.

Bájos és meggondolkoztató volt egyben, amint büszke olasz anyák, nem a felső rétegekből, halált megvető elszántsággal hurcolták a termék és pavillonok rengetegén és sivatagán végig bambinoikat, kit lábon, kit ölben, de többnyire ölben; — kit aludva, kit bömbölve, de többnyire bömbölve.

Hiába, nincsen párja egy népnek, amely a maga hatalmának tudatára ébredt és a fárasztó tudományos látnivalókban is a maga, bár nem értett, de megsejtett nagyságát csodálja s még a gramofonoktól is csak olasz énekesek áriáit tűri el.

Hogy ezen az öntudaton ki és mi célra uralkodik s kicsoda hát Firenze királya, arról sokat töprengtem hazamenet és a Palazzo holdsütötte homlokán szomorúan kerestem a barát egykori feliratát.

Nem volt ott. És miért is lett volna ott?

A Világ büszke palotáinak homlokán ma más név sötétlik. Vérrel, korommal írt név. A festéket, mellyel fölpingálták, mindenütt könnyben keverik meg.

A Hold végtelen, szelid békével sugárzott le a földre.

Ott nem lagnak emberek.

1930.

AZ ELÁTKOZOTT ÓRIÁSOK

— 1928. —

AZ ELÁTKOZOTT ÓRIÁSOK

Senki se várjon tőlem nagy és új dolgokat. Szerény és alá-
zatos tolmács akarok lenni csupán. Előadásaim célja az, hogy
az evangélium nagy igazságait, amelyeket mindenki éppen olyan
jól tud, mint én, egy olyan fényforrásból világítsam meg, amely
meglátatja azoknak örökkévaló újszerűségét.

A keresztyénségnek, értve alatta az egyházak s köztük a mi
egyházunk keresztyénségét is, egy nagy baja van. Ezt az egy
nagy bajt Idvezítőnk úgy fejezte ki, hogy „a só megízetlenült”.
Pedig tudvalévő, hogy ha a só megízetlenül, semmire se való, mert
egyedül a só az, amit nem lehet megsózni. A keresztyénség el-
vesztette az ízet: szokássá vált. Az emberek annyira ismerik és
tudják az igazságot, hogy e miatt az élet ereje és ingere veszett
ki belőle.

Nem új igazság kell tehát, hanem a réginek elveszett íze. Ezt
az igazi, Örökké új és friss ízet szeretném megéreztetni a keresz-
tyénségnek. Pótolnom kell tehát a megízetlenült sót. Egyetlen
hely van, ahonnan ízt, sót kérhetek hozzá: maga az evangélium, -t
Az evangéliumot kell visszaadnunk a keresztyénségnek, mert az
veszett ki belőle.

I.

Máté evangéliuma 9. részében (9—13. v.) el van mondva,
hogy Jézus, járása-kelése közben egy embert látott ülni a váms-
zedők asztalánál. Erről az emberről csak annyit tudunk, hogy
Máténak hívták. Jézus, elmenőben rápillantott Mátéra s így szólt
hozzá: Kövess engem. És az fölkelvén, követé őt. Bementek egy
házba s az asztalhoz telepedtek. Egyszerre sok bűnös és vámszedő
gyült oda. Természetesen a farizeusok is megjelentek, mivel ők
mindig ott jártak, ahol Jézus, csakhogy nem vele, hanem ellene,
látván a különös lakomát, a farizeusok szörnyen megbotránkoz-
tak a dolgon s megkérdezték a tanítványokat: Miért eszik ez a ti
Mesteretek a vámszedőkkel és bűnösökkel együtt? A kérdésre
Jézus felelt: Nem az egészségeseknek van szüksége orvosra, ha-
nem a betegeknek. Elmenvén pedig, tanuljátok meg, mi az: Irgal-
masságot akarok és nem áldozatot. Mert nem az igazakat hivo-
gatni jöttem, hanem a bűnösöket a megtérésre.

Az emberek megszokták „tisztellel” tekinteni az Isten Igéjére. Ez a szokásos tisztelet okozza, hogy számunkra ebben a történetben semmi feltűnő nincs. Nincs, mert nekünk a vámszedő, a farizeus, sőt maga a Megváltó is megszokott, üres, színtelen fogalmak, elveszett a történet levegője és realitása számunkra. Pedig, ha visszaállítjuk ezt az eseményt a maga történeti levegőjébe, látni fogjuk, hogy az akkori közgondolkodás előtt páratlan esettel állunk szemben. Amikor Krisztus bűnösökkel és vámszedőkkel ült egy asztalhoz s velük lakomázott: a legmegbotránkoztatóbb tettet követte el. Mi Krisztus minden tetteiben egy fenségében kővémeredt isteni gesztust látunk s eszünk ágában sincs gondolkodni a felett, hogy mit jelentett akkor ez a magatartása a bűnösökkel szemben? Mondhatom, hogy a „kegyes és istenfélő” farizeusok szemében ez a cselekedet egy cseppet sem volt fenséges. Ellenkezőleg: az elképzelhető legnagyobb botrány volt.

Ebben a számunkra színtelen történetben Krisztus, mint forradalmár, forgatta föl a régi világot. Ez a történet egy régi világ és régi emberiség halála s egy egészen új korszak születése. Ki gondolná, hogy itt, az evangélium nagy forradalma zúg el a szemünk előtt? És ki döbben meg rajta, hogy ez a nagy, szent forradalom a „tisztességes” ember, a „polgári” vallásosság ellen robbant ki a Máté házában? Krisztus, korának legtisztességesebb polgárai, a farizeusok ellen támad, hogy a polgári tisztesség formái közt megkövült és haszontalanná vált társadalomba a lélek bensőséges, szabad életét hozza be.

Krisztusnak ebben a forradalmi tényében az evangélium lelke nyilatkozik meg. Ez a lélek minden lehet, csak közönséges és szűkkeblű nem, sőt az evangélium mindenek felett élet-halálra szóló hadizenet a közönségesség és szűkkeblűség összes formái ellen. A farizeusi kegyesség szűk, lapos, közönséges, nyársatnyelt morálja volt az az átok, amelynek bilincseit megoldani, gonosz varázsát megörni az isteni Ember elküldetett.

A forradalmak e földön a tűz, vas és vér jegyében szoktak kitörni. Csak egy forradalom volt, az evangéliumé, amelyik isteni bélyeget hordott magán, mert a nagylelkűség forradalma volt. A nagylelkűség az evangélium örökifjú szelleme s ez az ifjúság az ő lényege: soha nem áll meg egy helyben, soha meg nem csontosodik, soha szűkkeblűvé és kicsinyessé nem válik. Örökké ifjú, mindig új lélek: erő, öröm és diadalmas élet. Ez a szellem áll szemben a Máté történetében a kor uralkodó fölfogásával és „tisztellemtelítő” kegyességével és pedig életre-halálra.

II.

Hogy igazán megérthessük: mit jelentett Krisztus magatartása Mátével szemben, tisztában kell lennünk azzal, hogy mi volt egy vámszedő a kegyes zsidó előtt? A zsidókat eltipró római hatalom a maga leghasználhatóbb eszközeit éppen a zsidók közül választotta és nyerte meg.

Ezek voltak a vámszedők, a publikánusok, akik arra vállalkoztak, hogy az elnyomó zsarnok által az elnyomottakra kirótt adókat és közterheket véreiken fölhajtsák s a hatalomnak beszállgáltassák. Az adórendszer akkor nem volt még olyan nagyszerűen és finoman kidolgozva, mint ma, sokkal egyszerűbben ment a dolog. A császár pénzt akart a provinciáktól udvartartása és költségei fedezésére. A prokuratorra bízta, hogy a kívánt összeget szerezzék meg neki. Azonban ennek is voltak szerény igényei, tehát a császárnak járó összeget a maga részéről is megtoldotta valamivel. Az így megállapított summát a légió tisztjeire bízta fölhajtás végett. Ezek a hódító urak persze méltóságukon alólinak tartották volna személyesen járni el a dologban, kerestek hát olyan egyéneket, akik hajlandók voltak ezt a piszkos munkát elvégezni. De érthető, hogy a légió tisztjeinek is voltak némi költségeik, amelyek természetesen ismét megnövelték a kirótt összeget. S a publikánusok, a nemzet fiai, akik saját véreik megnyűzására vállalkoztak, ilyen szép munkát szintén nem tehetek ingyen. Végül kijött hát az elbírhatatlan teher, amelyet tüzzel-vassal csikartak és préseltek ki a népből. Kik gyűlölhettek volna jobban a zsidó ember, mint a saját véréből való publikánust! Kire imádkozhatta ádázabb áhitattal az Úr haragját és bosszúját, mint a vámszedőre?

És ez a földhözvert, megnyűzott nép Messiást várt, Szabadítót. Az egész nép várta a Bosszúállót, de elsősorban és legforróbban a nép kegyes vezetői.

S ekkor jön Jézus, akiről mindenfelé szárnyal a hír, hogy ő a Messiás, a gyógyító és szabadító. Rendkívüli izgalom és várakozás fogadja, elsősorban a népvezérek, a farizeusok részéről. Eljött... és nem ment a papok, rabbik és farizeusok, a bölcs és szent emberek közé, hanem a publikánusokhoz !

Elmenőben megszólít közülük egyet: Kövess engem! Ez a tény nagyon csodálatos, teljesen elképzelhetetlen volt. De még sokkal csodálatosabb, ami rákövetkezett: az a vámszedő, aki kikacagta a szent hagyományokat, aki füttyült a vallásra, semmibe

se vette a zsidók megjövendölt váradalmait és az isteni ígéreteket, aki már csak a pénznek s a bosszúnak élt, ennek a szelíd rabbinak a szavára felkelt az asztaltól s otthagya a pénzt!

Mi hatotta meg ezt a vérszopót? A Krisztus nagylelkúsége, amellyel lehajolt hozzá s észrevette őt, aki mellett úgy ment el a farizeus, mintha levegő és pedig rossz levegő lenne.

De Krisztus nem állott meg ennél, hanem be is megy a Máté házába s engedi, hogy a többi publikánusok és bűnösök is köréje gyűljenek. Mert futótűzként rohan szét a hír, hogy Krisztus egy vámszedőhöz ment be, aki hívására követte őt. Minden publikánus kíváncsi volt: ki lehet az, akiért Máté otthagya a pénzt? Mind összefutottak a Maté házába, Krisztus pedig leül és együtt lakomázik velük. Talán most már megértjük, hogy a kegyeseknek és szenteknek milyen fölháborító lehetett ez a látvány. Sietnek is ennek a méltó fölháborodásnak kifejezést adni. Jézus válasza pedig, mint egy mennyből aláomló szent forradalmi zászló ragyogó selyme, suhog fölöttük: Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek. Irgalmasságot akarok s nem áldozatot. Mert nem az igazakat hívogatni jöttem, hanem a bűnösöket a megtérésre.

III.

Minden forradalomnak meg kell szűnnie, ha célját elérte. A nagylelkűség evangéliumi forradalma megteremtette a keresztyéniséget. Mi keresztyének vagyunk. Mi közünk hát ahhoz a forradalomhoz, amely a farizeusok ellen lángolt föl?

Sajnos, van közünk hozzá. Mert a mai keresztyéniség minden lehet, de nem nagylelkű. Legfőbb baja, hogy visszaesett abba a szűk és lapos közönségességbe, ahonnan egykor az embert a nagy forradalmár, az isten Fia kiragadta. A mai keresztyéniség képe ennek a történetnek tükrében nézve veszedelmesen hasonlít a farizeusok által képviselt kegyességhez.

Kérdem: melyik keresztyén férfi vagy nő hív magához s ültet le asztalához olyan valakit, akit a társadalom megvet? Ki ül le egy asztalhoz, egy szalonban, egy társaságban azokkal, akiket a „Társaság” bűnösnek nevez? Hol van az a keresztyén társaság, amelyik túl tudja magát tenni az előítéleteken, melyek az embereket méltókra és méltatlanokra osztják meg? Ki tud felül-emelkedni a szabályokon, amelyek a társaságban érvényesek? Ki

vállalja az orvos szerepét, hogy ne az egészségesekkel barátkozik, hanem a betegekkel? Ki az, aki nem fél attól, hogy a bűnösökkel való érintkezés által beszenyeezi magát, vagy könnyelműnek mondják érte őt magát is? Kérdeztem, de nem akarok én felelni. Feleljen kiki magának.

Kétségtelen, hogy reánk, keresztyénekre csak egy mérték lehet irányadó és kötelező: amit maga Krisztus állított fel. S ha ez ellentétben áll életünkkel és magatartásunkkal, akkor a keresztyenség beteg. Nagy baj, nagy bűn terheli: a törpeség átká. A ” keresztyenség törpévé torzult bennünk. Időtlen és határtalan lehetőségekre rendeltetett s a legszűkebb és legközönségesebb korlátok közé nyomorítva teszi a törpék szerencsétlen és nyomorék életét.

De ezek a törpék igazság szerint: elátkozott óriások.

Mert a keresztyének lényegük szerint óriásokká teremtettek s mégis a törpék elátkozott életét élék. Csak egy hiányzik belőlük, dő ezzel együtt minden: az isteni nagylelkűség.

Isten nem tartotta méltatlannak magához, hogy leszálljon erre a földre, pedig Isten és e föld között olyan szörnyű különbség van, hogy alig tudjuk elképzelni: hogyan is szállhatott le ebbe a fertőbe? De az ő nagylelkűsége nem tartotta méltóságával összeférhetetlennek, hogy lejöjjön ebbe a szennybe és nyomorba, megszabadítani a világot. Ez a megszabadítás úgy volt tervezve, hogy Isten nagylelkűvé teszi az embereket és így fölcsabadítja őket a törpeség átká alól. De az emberek sem akkor, sem ma nem akarják vállalni az óriások életét, jobban szeretik a* törpeséget és gyáván megmaradnak a nyomorúságban. Nagyon kevesen csinálnak úgy, mint egy a törpék közül: Máté, aki otthagya a pénzváltó asztalt s elment az óriás után, hogy követésében óriássá legyen ő maga is.

IV.

A mai törpe keresztyenség fölfogása szerint a vallás a tisztességes emberek közmorálja. Ez a fölfogás nem szereti az ellenmondást, a rendkívülit, a nagyszabásút. Megelégszik azzal, ha az ember megfelel a tisztesség és becsületesség átlagos mértékének, amely pontosan megszabja: mi illik és mi nem illik a társaságban. Mint tisztességes emberek, a keresztyének emelt fejjel járnak a világban és meg vannak elégedve önmagukkal. Tisztességük tel-

jesen kizárja a megbocsátást, az irgalmasság nagylelkűséget. É koncepció szerint a vallás különben is csak a tisztességes embereké s arra való, hogy minden fölösleges izgalomtól megvédje az embert. A mai egyházak keresztyénsége előtt ez a „nagy” cél lebeg: mentsük meg az életet az izgalmaktól, tegyük szép csendessé a lelket, szorítsuk jámbor korlátok közé az életet, hogy ne legyenek zavaró kilengései s a szép arany középúton sétálhassunk bölcsőtől koporsóig. Hogy ez út két szélén, rettentő szakadékokban farkasok üvöltenek s a mélységbe rántják a védteleneket és vigyázatlanokat, az nem baj, azzal nem kell törődni, amíg a tisztességes elemek biztonságban vannak. Mi, tisztességes keresztyének békésen járunk a kimért úton, irgalmasságot nem akarunk, de áldozatot, azt hozunk az egyházért. És milyen nagy áldozatot! Megfizettem az egyházi adót, megvettem az Énekeskönyvet, pedig nincs is hallásom, ötször is elmegyek egy évben a templomba, kivéve ha nincs nagyon hideg, úrvacsorát is szoktam venni olyankor, mikor az öregapám is vett... de ezen túl mit akarnak tőlem ?... Keresztyén vagyok a magam szűk, de biztos korlátai közt. Gondom van rá, hogy gyermekeim „hófehér” ártatlanságban és rózsaszínű ködben lépegessenek előre az aranyközépúton, bekötöm a szemüket a szeretetem kendőjével, hogy ne lássák a rosszat, ne tudják, hogy bűn is van a világon, „idealizmusra” nevelem őket, mert ez szép és tisztességes dolog.

Ilyen a mai tisztességes keresztyénség, amely e közben a legszívtelenebbül fölháborodik azokon, akiket az útszéli farkasok magukkal rántanak a mélybe s a legkönyörtelenebbül ítéli el őket. De a szívét mardosó láthatatlan mérges kígyókat, a könyörtelenséget és kárörömöt nem veszi észre és keblén melengeti. Pedig ez a kígyóméreg rontja meg és pusztítja el a keresztyénség lelkét.

Sajnos, nem mondhatom, hogy a keresztyénség különb s nem tarthatom jobbnak, mint a keresztyénségen egészen kívül álló pogányok életét. Azt kell megállapítanom, hogy az európai keresztyénség halálos betegségében nem látok biztató jelt, mely egyetlen lépéssel közelebb vinné a gyógyuláshoz a mai emberiséget.

Ezért mindenkit figyelmeztetnem kell, hogy az evangéliumot az Isten nem azért adta, hogy azt teljes tisztelettel dicsérve, életünkől kirekesszük s tovább éljük a törpék nyomorult, önző, torz életét. Az evangélium arra való, hogy vele Isten fölszabadítson minket az elnyomórító bűn átka alól s lélekben óriássá tegyen.

V.

A keresztyénség Krisztus szellemében arra vállalkozott, hogy a hűn által megkötözött törpe embert fölszabadítsa s újra lelki emberré, óriássá tegye.

Ez a földadat a legnehezebb, mert szelleméből az emberek ön-állóvá nevelése következik. A valódi keresztyénség nem juhokat, hanem hősöket, nem vak szolgákat, hanem isteni embereket akar nevelni, olyan életre, amely a személyes felelősség öntudatán sar-
kallik.

Mi senkit se biztosíthatunk arról, hogy saját feladatát helyette elvégezzük, hogy nélküle is megszerezzük számára az üdvösséget. Mi mindenkit segíthetünk és támogathatunk az egyház testvéri hit-es szeretetközösségének áldott erőivel, de a bűnnel való harcát neki magának kell megvívnia s az üdvösséget neki magának kell átven-
nie az Úristen kezéből. Ezért nem lehet a keresztyén ember közön-
séges ember, mert feladatát óriáshoz szabták.

Az igazi keresztyén ember mindig nagy ember. Nagy, lélek szerint. Óriásnak kell lennie, mert a Sátán hatalmával csak óriások tudhatnak megbirkózni.

Hogy hova jutott a keresztyénség, azt semmi sem mutatja szo-
morúbban, mint az a tény, hogy mi is a törpeségnek ugyanazzal a szellemével állunk szemben, mint egykor Jézus Krisztus. A törpe-
ség szelleme pedig nem tűri a nagylelkűséget s az evangéliumból éppen az evangéliumot irtja ki.

A szertartásos polgári keresztyénség gyáván alkalmazkodik a közszokásokhoz. Megengedhetetlennek tartja a bűnösökhöz való lezállást, mert az a meggyőződése, hogy a bűn beszennyezi a hoz-
záérőt. Lehetetlennek véli az irgalmasság gyakorlását, mert az a véleménye, hogy az irgalmaskodás áldozatul veti az embert a szentimentális, érzelő könnyelműségnek. A nagylelkűséget megbocsát-
hatatlan tékozlásnak tartja. Nemhogy az élete központjává tenné, sőt ellenkezőleg a kislelkűséget bátyázza körül bölcs szankciókkal és ezzel zavarba ejti a lelkeket az evangélium igazi lényege felől. A szegény törpe keresztyén nem tudja, kinek higgyen? Az evan-
géliumnak-e, amely azt kívánja tőle, hogy a betegek orvosa legyen, hogy irgalmasságot gyakoroljon és a bűnösöket megtérésre hívogassa, vagy az egyházi és világi közvéleménynek, amelyik óva inti őt a bűnösökkel való barátkozás fertőzésétől és az irgalmasság könnyelművé tevő szentimentalizmusától ? Végre is odajut, hogy

az evangélium „szép túlzásait” a mai viszonyok között nem szabad szó szerint venni s meg kell maradni a szertartásos imák és apró áldozatok keresztyéni nyugalomban. Hogyan is szállana szembe a társadalom hatalmas szellemével, mikor az öngyilkosság lenne?

Mélyen meg vagyok győződve affelől, hogy ez a szűkkeblű, tisztességes keresztyénség sokkal nagyobb ellensége a Krisztusnak, mint a megvetettek és bűnösök egész serege, mert a bűnöst megmentheti és meghódíthatja az Úr, de ezt a keresztyénséget, amelyik az ő szellemének megoltója, soha. Hiszen a törpe nem is tudja, hogy mi a Krisztus lelke? Meg se tudja érteni a Krisztus szavait: Szeressétek ellenségeiteket. A törpéknek nem is kell a Krisztus. Mivel ellenségei a nagylelkűségnek, a Krisztus követelései csak izgatják őket. Nem tudnak mit kezdeni Vele. De mivel „keresztyéneknek” születtek, természetesen kell valamit kezdeniök vele. E végből szeretnének valahogy alkura lépni és ki egyezkedni ötven százalékra a Krisztussal. Némely parancsát elfogadni, másokat nem. A nyilvános életben vallani Őt és keresztyénnek mutatkozni, a saját küszöbén belül pedig szabadnak lenni tőle. Mi köze a világnak ahhoz, hogy otthon, a saját házában milyen vagyok¹⁷? Nem elég, ha keresztyén vagyok ott, ahol mindenki lát s példát vehet rólam? Senki sem kívánhatja, hogy intím baráti körben ne mulathassak azokon a sikamlós históriákon, melyek hallatára a nyilvánosság előtt szabályszerűen fölháborodnék! Nem elég, ha nyilvános szavatelokban elítélem a pusztító szenvedélyeket, még azt is követelné a Krisztus, hogy titokban se gyakorolhassam őket? Nem elég, ha gyermekeim és az ifjúság előtt pályakoszorúzott bajnoka vagyok az erkölcsök tisztaságáért vívott küzdelemnek, még abba is bele akar szólni a Krisztus, hogy mit tegyek olyankor, amikor lelkiismeretesen gondoskodtam a gyermekek és az ifjúság eltávolításáról?

Ez a törpe keresztyénség, amelynek nem kell a Krisztus, de amelyik dicséri őt, egyedül jóknak nevezi elveit, hogy ne kelljen engedelmeskednie nekik.

Csakhogy ez a keresztyénség Krisztusnak sem kell. Mert ezzel a törpeséggel semmire sem mehet, nincs vele mit kezdenie. Csak ellenség és ítélőbíró lehet ezzel a törpe szellemmel szemben, amely dogmákba és frázisokba falazza be őt s szellemét az Ő nevében gyilkolja meg.

Ezek tények és nem ítéletek. Csupán konstatálni akartam s nem ítélni. A polyva és a hamu önmagában hordja ítéletét.

VI.

Az evangélium csak forradalmi úton győzedelmeskedhetik a lelkeken. Szelleme gyökeréből akarja megrázni, ledönteni és megváltoztatni a világot. Teljes elszánással tör az ember alacsonyabb természetének elpusztítására. Nemcsak a közönséges állati természet ellen küzd, amely, mint a földhöz kötő közös örökség, önmagában se nem jó, se nem rossz. Az evangélium igazi ellensége az emberben lakó civilizált állat, ez a gonosz bestia, amely ki van tanítva minden rosszra, olyan gazságokra, melyekről egy állat még álmodni sem tud. Mert ez a szörnyeteg képes az értelmét olyan pokolgépek föltalálására használni, melyhez képest egy jámbor oroszlán fogacskáit ártatlan gyermekjátékok. Az evangélium ezt az állatot, ezt a mélységből való fenevadat akarja elpusztítani, mint a romlás fészket és a bűn szolgáját. És ezért forradalmi megrázkódtatással akarja bennünk fölszabadítani az isteni embert, az óriást. Forradalmának jelszava: mindenki óriás, lélekben.

Az óriások közt pedig nincs különbség. Az evangélium csodálatos világában nem is lehetnek különbségek, mert Isten országát semmiféle mértékkel nem lehet megmérni. Itt a mérték csak egy: óriási, végtelen. A nagylelkű emberek egyformán óriások. Mindegy, hogy a világ szerint király, pap, tanító, földműves, munkás valaki: a nagylelkűségben mind egyformák. Mert a nagylelkűség az a csúcspont, ahol rangkülönbség nélkül látjuk egymás mellett a királyt és a koldust.

VII.

Ki a legnagyobb ember?

Aki a legmélyebbre tud lehajolni, hogy valakit fölemeljen. A lelki nagyságot tehát az elveszettekhez való lehajlás íve méri.

Ez az egyetlen, igazi nagyságmérő a Krisztus országában s ebben tündöklik az Örökkévaló dicsősége, aki mindnyájunkat elhívott a nagy életre.

Mi mind óriások vagyunk, csak a bűn átka alatt látszunk törpéknek. A Sátán átkozott varázsa tett elátkozott óriásokká.

De ha a szívünk meghallja a fölszabadító isteni varázsszót, egyszerre óriásokká lehetünk, akik szeretnek, megbocsátanak és irgalmasságot tesznek. Ezt csak óriás teheti meg, aki a magasságból le tud hajolni a mélybe, a nélkül, hogy beszennyezné magát. Ilyen óriás a Krisztus. Mikor a bűnösök közé vegyült, nem lett

bünössé s a törpék között nem alacsonyodott el, sőt ellenkezőleg, azok lettek tiszták és nagyok általa. Ahol az óriás megjelenik, ott a törpék is óriásokká lesznek. Akinek szívében a végtelen élet ég, az nem fél semmitől, ahhoz nem tapad a föld szennye. A nagylelkű folytonosan lelkeket nyer meg a nagylelkűségre. Az óriás Isten mesterségét gyakorolja a világban: a rosszból jót csinál. S a nagyszerű az, hogy mi mindnyájan erre a munkára teremtettünk.

Hogy lehetünk ismét óriássá?

A törpeségünk igazi megismerése és meggyűlölése által. Ez pedig úgy lehet, ha szívünk mélyére szállva, összemérjük magunkat a mi igazi lényünkkel, a mi óriás-másunkkal, a Krisztussal. Ebben az összemérésben látjuk meg, összetörve, hogy mi bennünk a rossz, a csúf, a törpe. Hogy milyen alávaló dolog haragudni, milyen utálatos és csúf haragban élni a hitvesünkkel, a barátunkkal, milyen ocsmányság bosszút állani. Mikor igazán látjuk végre ezt: akkor fölnyílik szívünk ajtója, hogy beléphessen az Óriás. De hogy léphet be a törpe szívbe? Csodálatos dolog, de úgy van, hogy az ember szíve befogadhatja a végtelent. Ki tud tágulni, hozzá tud nőni a végtelenhez. S ha megfogant benne az isteni új élet, betelik rajta a mustármag csodája, melyből egy nyár alatt terebélyes fa lesz az égi madarak fészkei számára. A léleknek ez a végtelenbe növése a szeretetben történik és nyilvánul. A szeretet végtelen nagy. Tér, idő, korlátok, halál nem gátolják. Aki szeret, annak érzését nem lehet megmérni, a szeretet nem fejezhető ki sem hosszúsági, sem súly-, sem űr-, sem időmértékkel: megmérhetetlen, végtelen. Aki igazán szeret, végtelenül szeret. Az ilyen szent, tiszta indulat határtalan. Az ilyen lélek: óriás. A szeretetben van a nagylelkűség boldog csodája.

VIII.

Ki lehet nagylelkű? Akárki. Mindenki, aki egészen komolyan veszi a nagylelkűség feltételeit. Ezek a feltételek a következők: kezdje el komolyan a megbocsátást saját ellenségeivel szemben, vegye föl teljes elszántsággal a harcot a maga bűneivel szemben. Gyakoroljon irgalmasságot azokkal, akik megbántották, legyen irgalmatlan önmagával szemben, Isten elleni bűneiért. Legyen gyógyító orvosa a bűnösnek, legyen halálos ellensége a bűnnek. Ezek a nagylelkűség feltételei. Ezekben jut kifejezésre a Szeretet Igazsága, amely ítélet, büntetés és kegyelem, gyógyítás egyben. Ez az igazság a kicsinyeké, hogy óriásokká lehessenek.

Krisztus mindenki által követhető. Evangéliumának lényege az, hogy lerontotta a szertartások, törvények, társadalmi feltételek, elemek, természeti akadályok korlátait, egyszóval a korlátoltságot mindenkit elhívott a nagy élet örömére és dicsőségére.

Ebben az elhívásban nem reménytelen többé a küzdelem, mert istennel a szívünkben küzdünk a bűn ellen s ezért annak „pokolba vivő lépcsői” számunkra „mennybe vivő lépcsőkké” fordulnak át a harcban. A bűn nem szűnik meg ugyan tovább kísérteni és ostromolni minket, de ha óriások vették fel vele a harcot, még időnkénti kudarcaikból is egyre fokozottabb lendülettel szárnyalnak föl a magasba.

Ez a nagy élet a mi törvényes örökségünk, mert a református keresztyénség az öntudatos keresztyénség s híveinek különös isteni előjoguk van a korlátok ledöntésére egyéni, családi és társadalmi életükben. A kálvinizmus a nagylelkűség vallása. De nem a nagyképűség! A kettő közt végzetes ellentét van. A nagyképűség nem keresztyénség, csak szent álarc alá bújtatott törpe felelőtlenség. A nagylelkűség viszont nem könnyelműség, hanem szent felelősség: az óriások vállára helyezett világteher önkéntes vállalása, melyen Isten országa nyugszik.

Rajtunk nyugszik. Mi vagyunk ezek az óriások.

EMBERI ÉS ISTENI MÉRTÉKEK

I.

Első előadásomban az emberi léleknek arról a bűnéről beszéltem, hogy kisebbnek tartja magát, mint amilyen. Nem akarja vállalni a nagy hivatást, amelyre rendeltetett. Törpévé teszi magát, holott óriás lehetne.

Most ennek az ellenkezőjéről fogok beszélni. A léleknek arról a bűnéről, hogy nagyobbak tartja magát, mint amilyen. S ha el kellett ítélnünk az emberhez méltatlan törpeséget, kárhozzatnunk * kell az emberi nagyozolást is, a magával való elteltséget, amely a bálványimádás lényege.

A fölfuvalkodottság az emberi mértékek teljes hamisságából származik. A pusztán emberi mérték alkalmazása, önmagunkra és Biásokra, végzetesen téves ítéletekre vezet. Az ember nem lehet mértéke önmagának. Hogy igazán megismerje és helyesen ítélhesse meg önmagát; az evangélium isteni mértékei alá keli állania.

Az emberi és isteni mértékek ellentétét szemlélteti a következő evangéliumi történet: Egy alkalommal néhány írástudó és farizeus így szólt Jézushoz: Mester, jelt akarunk látni tőled, ő pedig, felevén, monda nekik: E gonosz és parázna nemzetség jelt kíván és nem adatik jel néki, hanemha Jónás prófétának jele. Mert amiképpen Jónás három éjjel és három nap volt a cethal gyomrában, azonképpen az embernek ha is három éjjel és három nap lesz a föld gyomrában. Ninive férfiai az ítéletkor együtt támadnak majd föl ezzel a nemzetséggel és kárhoztatják ezt, mivelhogy ők megtértek a Jónás prédikálására és íme nagyobb van itt Jónásnál. Délnek királyné asszonya felkél majd az ítéletkor e nemzetséggel együtt és kárhoztatni fogja ezt: mert ő eljött a földnek széléről, hogy hallhassa a Salamon bölcseségét és íme nagyobb van itt Salamonnál. (Máté ev. 12. rész, 38—42. v.)

Ebben az evangéliumi történetben mértékek küzdenek egymással: emberi és isteni mértékek.

II.

A farizeusok és Krisztus teljesen ellentétes állásponton vannak. Krisztus hangsúlyozottan kiemeli, hogy az általa képviselt nagyság megítélésére minden emberi mérték elégtelen, ő nagyobb mint Jónás próféta, nagyobb, mint Salamon király. A farizeusok megértették, hogy Jézus ezzel a „nagyobbval” azt fejezi ki: én Messiás vagyok. De a Messiásra vonatkozólag a farizeusoknak más mértékük volt. Ők tényleg valami nagyszerű dolgot vártak Jézustól, azért mondták: Mutass nekünk jelt. Kétkeltek benne, nem voltak vele tisztában, nem tudták biztosan, hogy ő-e az, akit Izrael századok óta vár, akinél nincs nagyobb, akinek fellépése meghozza az utolsó feleletet, tehát hogy ő-e a Messiás, a csodák Királya? Lehetséges, hogy az, de az is lehetséges, hogy nem az. Jelt kívánt tőle, vagy ahogy mi mondjuk: csodát, valami természetfölöttit, a mindennapi élettel ellentétet. Szerették volna, hogy Krisztus csoda által bizonyítsa be előttük isteni nagyságát. Szemükben csak ez igazolta volna, hogy ő valóban az az Egy éltlen, akit várnak. Kérésük tehát kétségtelenül mutatja, hogy az, amit Krisztustól tényleg láttak, nekik nem volt elég nagy, elég isteni. Hogy Krisztus tanított és gyógyított, az nem győzte meg őket, nem volt előttük eléggé grandiózus megnyilatkozás. Váradalmaik Messiása mennyei király volt s azt gondolták, hogy a király nem bíbelődhetik sántákkal, vakokkal, koldusokkal, az utca szeméjével s a társadalom kivetett-

jeivel. Lehetetlen, hogy a király leüljön ezekkel lakomázni s idejét örökösen a söpredék közt töltsse. Lehetetlen, hogy fögondja ezek nyomorúságának enyhítése legyen. Fölszabadító királyi személyiséget vártak s Jézus nem királyi fényben és diadallal, hanem a köznapi ember igénytelen formájában jött közénk. Egyszóval: nem ütötte meg a farizeusok mértékét.

De mielőtt ítéletet mondanánk, gondoljuk el ezt a helyzetet a mi napjainkra és körülményeinkre átplántálva. Tegyük föl, hogy mi várjuk a Messiást, az egyetlen és legnagyobbat. S gondoljuk el, mi lenne, ha egy ember azzal az igénnyel lépne föl közöttünk, hogy ő az, de nagy tények helyett a Pata-utcai szegények között forgódná. Valószínűleg az összes hírlapok nagyon kicsinylőleg s kiábrándultan írnának róla. Legföljebb a söpredék ujjongana s lelkesedne érte. De a söpredék sohasem számított. A politikusok, tudósok, előkelők ma is csak úgy néznének reá, mint Jézusra a saját korának emberei. Az akkori öreg főpap, hosszú fehér szakállával, aranyos ruhájában, ítélőszék ében ülve biztosan úgy képzelte el, hogy Krisztus első vizitje mindenesetre őt illeti, vele fogja majd megtárgyalni a dolgokat s a zártkörű megbeszélés alapján fognak történni a világrendítő események. S a mai főpap nem így gondolná-e? Viszont a tudósok is ugyanígy gondolkodtak a saját fontosságuk felől a Messiás programjában. S a mai tudósok el tudnának-e képzelni egy világváltozást a saját bölcseségük igénybevétele nélkül? Akkor is, ma is természetes hát, hogy mikor Krisztus egészen másképp tesz, mint ahogy elvárják tőle, az emberek legszentebb váradalmukban érzik magukat megcsalva s dühösek a Messiás méltóságának lealacsonyítása miatt. Az előkelő kortársak tehát kicsibe vették s lenézték Jézust. Sőt odajutottak, hogy visszaélésről, csalásról beszéltek, mert szerintük Jézus magatartásával és igényével gúnyt űz egy egész nemzet legszentebb eszményével. A saját mértékükkel mérték. Nem mondták, hogy amit tesz, az nem jó, nem helyes, csak az volt a kifogásuk, hogy nem királyi, nem nagyszerű s ennél fogva válik csalássá és visszaéléssé. Ugyan, hogy fognak a római kohorszok megijedni egy ilyen királytól, akinek semmi hatalma nincs? Jelt, csodát vártak hát tőle. Ha azt akarod, hogy* higyjünk benned, mutass csodát, nagyszerű csodát, amelyet senki soha nem tudott mutatni !... Ez volt az emberi mérték Krisztussal szemben.

III.

A farizeusok kicsibe vették a lelki nagyságot, a lelki tényeket. Nem volt mértékük a Szeretet alászálló nagyságához. A politikai tényeket sokkal nagyobbnak tartották a lelkiéknél. Ha Jézus a világ külső rendjét, szociális vagy gazdasági helyzetét változtatta volna meg, vagy még inkább ha hatalmi váradalmaikat teljesítette volna, akkor „nagy”, sőt a „legnagyobb” lett volna előttük. De a lelki szabadítóra nem volt szükségük. Egyszerűen több volt nekik a földi élet a saját lelküknél. Mértékhibájuk folytán magukat sokkal nagyobbnak tartották Jézusnál. Úgy érezték, hogy ők magasabb régiókban járnak annál, aki tiszta lelki szférákban dolgozik.

Ennél siralmasabb eltorzulása az emberi életnek lehetetlen, mert ez azt jelenti, hogy az ember a külső dolgokat sokkal nagyobbra tartja a saját lelkénél s nagyságát külső körülmény ékkel méri. Nem is veszi észre azokat a lelki erőket, amelyek benne működnek. Krisztus ellenfelei nem is tudják, hogy van lelkük. A „jelkívánásnak” ez a „gonosz és parázna” nemzetsége csak egy jelt kaphat Krisztustól: a Jónás próféta jelét. Ez pedig az elítélés jele. E nemzetséggel szemben Krisztus csak az ítélet álláspontjára helyezkedhetik. Jelt kívántok tőlem? Rendszben van; itt a jel: Isten gyilkosai vagytok, akik föld alá dugjátok és mázsás kővel pecsételtek le az isteni életet. Ez az egyetlen jel, amit kaphatok tőlem. Az örökkévalóságig fog égni a homlokotokon, égetőbben, mint Kain szörnyű jele.

Az olyan nemzetségnek, amely mérték dolgában ilyen tévedést követ el, csak a saját kárhozatának jele adatik. Mert ez a nemzet-ség magamagát ítélte halálra.

... És ettől kezdve a világ végéig, minden jelkívánó nemzetségnek csak a kárhozat jele jár. A keresztyénségnek is, ha az isteni nagyságot külső jelekből akarja megítélni s engedelmességét azokhoz köti.

Mindenki, aki a maga akaratát s vágyait Istennel akarja igazoltatni, a jelkívánó nemzetséghez tartozik. Sajnos, a dolog úgy áll, hogy sok keresztyén hajlandó magának Istent „tartani”, ha az szolgálja őt s teljesíti kívánságait. Ha pedig nem, azonnal kész hűtle-nül elhagyni s bálványt állítani magának, hogy Isten helyett azt imádjá. Az ilyen keresztyén a halál jegyét hordja magán s nem adatik más jel neki, mint a Jónásé, mert megöli Krisztust, sírt és neki a lelkében s kipszűtjé önmagából Istent. Amilyen mérték-

ben a bálványimádás bűnében találhatik az ember, olyan mértékben áll közösségben a Krisztus gyilkosaival. Ez Krisztus félelmes ítélete minden gonosz és parázna nemzetség ellen.

IV.

A jelkívánó, hűtlen nemzetség önmagát teszi mértékké s önmagával méri Istent. Nem ismer a maga lényénél, akaratánál, szenvedélyénél nagyobb mértéket. Követi a szofista elvet: minden dolog mértéke az ember; jó az, ami nekem jó. Isten akaratát is csak akkor fogadja el, ha az megfelel az ő mértékének s elveti, ha nem. Ebből származik az a hihetetlen mértékbeli tévedés, amely mindent ellenkezőleg ítél meg, mint ahogy valójában van. Minden nagyot kicsinek s minden semmiséget nagynak fog látni, fonák világot terem magának, amelyben kicsinyesség, szűkkeblűség, önzés uralkodik. Gyermeekmesékben szerepelnek óriások, akik rettentően nagyobbak és hatalmasabbak, mint az ember, de mégis szolgálhatnak neki, mert a mese hőségének varázshatalom van a kezében. Ha megfúj egy sípot, rögtön három óriás jelenik meg s alázatosan tudakolja és teljesíti kívánságait. A jelkívánók is így szeretnék „kezelni” Istent. Úgy képzelik, hogy varázshatalom van a kezükben, melynek erejével a náluk sokkal hatalmasabb óriást, Istent tetszésük szerint dirigálhatják. A varázs-síp, amit fújdogálnak: önző imáik és lélektelen szertartásaik. Ezekkel sípol a kicsi ember a nagy, hatalmas Istennek s rendelkezik neki, hogy vágyait szolgálva szaladjon érte ide-oda. Nagyon jó, hogy mindenható és így mindent megtehet értünk: éppen ezért mondunk hozzá minél több imádságot s bővöljük minél több ceremóniával, mert így biztosabban kikényszeríthetjük tőle vágyaink teljesítését. De mindig azzal a titkos gondolattal sípolunk: ha nem teszed meg, amire kérlek, mért imádjalak? S mivel ezt az imádságot Isten nem szokta meghallgatni, szülötte a hitetlenség lesz. Nem imádkozom többé Istenhez, mert úgy sem hallgatja meg, nem hallgatja meg, mert nincs. Ki volna nálam jobb gyermeke, ha megtenné, amit én akarok? De mert nem ad jelt szolgálatkészségéről, nem törődöm többé vele. Élek, ahogy tudok.

De az ember nem tud megélni a maga erejéből. Ha nem hisz Istenben, hinni fog a gonoszban. A meg nem hallgatott imádság miatt hitetlenné lett ember szükségképpen babonássá lesz. Istenben nem hisz többé, de odajut, hogy egy gombját nagyobb erőnek tartja Istennél s remegve fogja, mikor valami bajról beszél. Isten

törvényeit nem látja s azokban nem bízik, de törvényt lát és hall a kuvik szavában, az úton átszaladó nyúlban, a tizenhárom szám-ban, a denevér röpülésében, a kéményseprőben, a tele cseberben, a kutya vonításában s ezeknek a „jelkeknek” vakon hisz. Nem is veszi észre, hogy mint teljesedik rajta az ítélet: jelkívánó lelke mindezt csak a halál és kárhozat jelét kapja, a babona halálos bilincssé kovácsolódik körülötte, élete töprengő, aggódó, félelmes, szomorú rabsággá lesz a Babona rettenetes bálványának karmaiban. A félelem vallásának lett rabjává s ez a vallás nem egyéb, mint az önimádat negatív oldala: istenített személyiségünk mágikus védekezése, melynek ceremóniái helyettesítik számára a vallást s ha ezeket elvonnák tőle, összeesnék, semmivé lenne. Magamagát tette a dolgok mértékévé, de ezzel együtt rabjává is lett a dolgoknak. Elvesztette a lelkét, mert „jelt” akart kapni. Mint a vak a színeket, úgy nem látja az igazi lelki valóságot. Behunyta szemmel retteg a képzelt démoniságtól, de ha kinyílna a szeme s meglátná, hogy milyen óriási lelki hatalom tölti be a mindenséget, a szent félelem súlya alatt roskadna le.

Sejtetnek valamit e hatalom létezéséből az emberiség nagy költői. Fantáziájuk erejével néha föl tudják nyitni egy pillanatra a szellemvilág zárt ajtóit s már ettől is káprázik a szemünk. Pedig ez még nem a valóság, csak a valóság sejtelve. Még mindig csak emberi mérték szerinti hasonlat, tükör általi homályos látás. Hová lesz emberi mivoltunk nyomorult mértéke, ha egyszer meglátjuk azokat a mérhetetlen lelki energiákat, melyek a világmindenséget betöltik s valósággal megismerjük, hogy mik vagyunk mi azok kezében¹⁾ Mekkora jótétemény, hogy nem tipornak el, sőt kezükön hordoznak, éltetnek és védelmeznek? Mivé lesz akkor a jelkívánó nemzetség, amely olyan nagyra tartja magát, hogy a lelki hatalmak Urát, Istent is szolgálatába akarja hajtani varázsimáival és ceremóniáival?

A jelkívánó ember szörnyű istenkáromlást végez. Bálványt imád, mert halvánnyá tette saját magát. Az önző imádkozó saját maga előtt térdel s sajátmagához intéz imádságot. Mert az az Istene, akihez imádkozik, épp olyan gyarló és önző, mint Ő, csak-hogy óriási méretekbe képzelve át. Ez a bálvány, mely föl van ruházva az ember irigységével, bosszúsomjával, zsarnoki szenvedélyeivel, teljesen elzárja az utat az igaz Istenhez, mert közéje és az ember közé állott. S ettől a faragott képtől kéri a jelkívánó saját akaratának teljesítését. A mértékbeli tévedésnek ez a bűne, mely Isten helyett bálványhoz kiált, nem kegyelmet, hanem kiszolgálást kér s nem is kér, hanem követel. Így térdel az emberiség az Észnek,

a Mammonnak, a Szenvedélynek borzasztó bálványa előtt s ezektől várja megváltatását. A maga igazolásának jelét keresi s csak a lélekgyilkosság jelét kaphatja, mert ki akarja szorítani a világból a lelkiséget, azt akarja, hogy a világban csak egymást ölő és marcangoló testek legyenek, melyeknek törvénye: aki bírja, marja.

V.

Az evangélium ezzel a mértéktelen önimádatlással szemben fölnyitja az ember szemét az igazi mértékek meglátására. Ezek lelki mértékek s csak lelki szemekkel láthatók, mert az igazi nagyság csak lélek szerint ítéelhető meg.

Van egy valóság, ami nagyobb, mint mi, ami abszolút, aminek feltétel nélkül engedelmeskednünk kell. Ebben az engedelmességben van a szabadság titka. Az ember számára csak egy szabadság létezik s ez a szolgálat szabadsága. Minden más szabadság: rabság. Az igazi szabadság abban áll, hogy engedelmesen alávetjük magunkat az Isten által elénk állított mértékeknek. Ezeket a mértékeket Krisztus hordozza az evangéliumban. Ezért lesz az evangélium életünk zsinórmértéke, mely mindenekelőtt arra vezet el, hogy meg-lássuk az emberi mértékek megbízhatatlanságát és teljes relativitását. Minden igazi keresztyén élet ezzel kezdődik. Ha nem tudjuk belátni emberi mértékeink helytelen voltát, menthetetlenül bálványimádásban maradunk és veszünk el.

Meg kell tanulnunk, hogy semmi sem érdemli meg a „nagy” nevet, ami földi és emberi. Ami pusztán emberi, az nem lehet nagy.

Erre az emberiség nagy bálványa, a tudomány is megtaníthat minket, ha bizonyágtételét az evangélium lelke szerint hallgatjuk. Tudományosan is rá kell jönnünk arra, hogy földünk, amelyen annyi dicső és szörnyű dolog történik, egyáltalán nem érdemli meg a nagy nevet. A világegyetem mértékei szerint olyan kicsi, hogy nincs is reá egyáltalában mérték. Maga a tudomány tanított meg minket erre, mikor összetörte a régi embernek azt a hitét, hogy a föld a világegyetem központja, a nap körülötte sétál s a csillagokkal együtt csak arra való, hogy nekünk világítson. Az új tudomány véget vet ennek a kedves, gyermekiesen önző világszemléletnek. Ma már tudjuk, hogy a csillagok nem lámpások, hanem óriási világok, melyeknek legtöbbször képest földcskénk elenyésző semmiség.

A tudomány mellett némely vallásrendszerek is megszégyenítették a keresztyénséget azzal, hogy híveiket a látható világ kicsi-

ségének, semmiségének alázatos megismerésére vezetik. A buddhisták naponként rendszeres meditációt fordítanak arra, hogy maguk elé állítsák a világ semmiségét.

A képzeletünknek is meg van adva a lehetőség, hogy erre rávezessen minket. Ha fantáziánk belehelyezkedik a világmindenségbe, gyűszűnyi vízzé válik előttünk a Csendes-óceán s a legmagasabb hegyóriás kicsike ráncá egy alma felületén.

De a tudomány és képzelet minden alkotása is magán hordja a kicsiség és bizonytalanság jelét. Meddig tart a híres természettudományi rendszerek érvénye? Az emberek hozsannával fogadják őket s esküsznek rájuk. Ha Isten ígéjére is így esküdne a világ, az Isten országa már régen megvalósult volna. De alig esküdtek reá, máris új természettudományi rendszer jön s noha megjelenésekor úgy fogadják ezt is, mintha az örök igazság maga volna, ötven év múlva szintén elavul s bolondsággá lesz. A filozófiai rendszerek sem dicselkedhetnek nagyobb maradandósággal s az ellenfilozófiák zürzavara Pilátusokat készlet fanyar mosolyra: Micsoda az igazság? És meddig élnek, azaz meddig hatnak az emberiség nagy költői és írói? Ha az iskolakönyvek pápaszemét levetve nézünk szembe a dologgal, szánalmasan rövid időnek fogjuk látni azt, amíg a költők és írók, a nemzet virágai hatni tudnak. Nagy dolog, ha egy író ötven évig olvasnak. S mi az az ötven év? Elenyésző buborék az emberiség életében. És mi az emberiség hatezeréves története a föld sok százezeréves életében? Creg bolygónk talán alig is vette még észre a bőrén mászkáló férgek s lehet, hogy mire egyet pillant, már nem is lesz ember a földön. Ha mindezt végiggondoljuk, mosoryognunk kell Horatius „Exegi monumentum aere perennius”-án. Ez a költő nem volt tisztában a versével. Ki tud ma hiba nélkül egy Horatius-verset? A latin-tanárokat is, akik hivatalból tudnának ilyet, az idő vasfoga kezdi végképpen megőrölni. S meddig tart egy szép festmény, egy hatalmas épület, vagy egy nagyszerű szobor? Tavaly láttam Paál László gyönyörű képeit csaknem kivehetetlenné feketedve. A gúlákról már Madách megmondta az igazságot s a szobrokról mi tudjuk a legjobban, hogy nem maradnak a helyükön sokáig... Meddig tart egy császár hatalma, egy hős dicsősége, egy asszony szépsége? Ezek az ember „nagy” dolgai?! Mi az, hogy „nagy”? Nevetséges és szánalmas semmi az egész. A földdel együtt minden, ami emberi, halálra van ítélve. És ez a semmiség akar jelt az Istentől, hogy neki van igaza, különben egyáltalában nem hajlandó elismerni, hogy van Isten, vagy zúgolódik, hogy nem kap más jelt, mint a kárhozzátását!

VI.

Ami térben és időben van, az sohasem lehet nagy. De az, ami e korlátoktól szabad, igen. A lélek számára nincsen sem tér, sem idő. Mi a feltétele annak, hogy a lelki valóságot igazi méreteiben meg tudjuk ragadni? Elfelejtkezni arról, ami korlátok közt van. Az igazi nagy valóság csak akkor látható, amikor teljesen el tudjuk felejteni a térben és időben élő önmagunkat. Ha ezt meg tudjuk tenni: belépünk Isten országába s azonnal látjuk a nagy, hatalmas, igazi valóságot. Szabadon állunk a végtelen lelki birodalomban s a Lélek birtokába vehet bennünket, hogy áthatva és átformálva minket, másokba is átzuhogjon. Az élet mértéke, az isteni mérték tehát ez: megsemmisülve szolgálni Azt, akiben igazi valónk él.

Ez az élet egészen új indulatban tör föl belőlünk s biztos, hogy ez az indulat nem a gyűlölet, amelyben legkevésbé felejtjük el magunkat, amelyben leginkább önmagunk vagyunk. Aki csak önmagát látja, az feltétlenül a gyűlölet sodrában van. Minél inkább feledkezik el valaki önmagáról, annál biztosabb, hogy kiárad belőle az az indulat, „mely volt a Jézus Krisztusban is”: a szeretet. Hogy az ember képes ennek az egyetlen „nagy” indulatnak kifejezője lenni, ez az egyetlen isteni jele annak, hogy a „nagyság” egészen emberivé lehet, mert Isten a szeretetben lett emberré. Ezenkívül más jelt kérni: bálványimádás, istenkáromlás. De viszont annak, akinek lelkében megvalósult ez a szeretet, minden alkotása, bár önmagában, földi relációiban mulandó, mégis diadalmas jelévé válik az alkotó lélek örökkévalóságának. Minden, amit az ember alkot, elmúlik, de az alkotó szeretet megmarad örökre. Aki alázatos örömmel fölfedezte magában az isteni szeretetre való képességet, meglátta a „jelt”, hogy Istennek üdvösségre kiválasztott gyermeke. Emberi mivoltunknak ez az egyetlen igazi, mert isteni mértéke.

FÖLSZABADÍTÓ KÖTELEKEK

I.

A mai ember szenvedélyes újságolvasó. Pedig az, amit az egész világsajtó napról-napra föltálal elénk, alig okozhat örömet az olvasójának. Egy szempontból azonban szomorúan tanulságos ez a mindennapos hírzuhatag: megdöbbenően tükrözi az európai emberiség ijesztő válságát. Az újságok közmondásosán színeznek

és túloznak, de csak a részletekben. A körülöttünk hullámzó élet és akármelyikünk társadalmi köre is, ha kissé mélyebben tekintünk bele, igazolja a szörnyű képet, mely az európai ember lelkéről az újságok híreiben kialakul. Reánk nézve annál ítéletesebb ez a kép, mert egy pillanatig sem lehet kétség a felől, hogy ez a válság a hagyományos keresztyén világnézetnek, erkölcsi fölfogásnak és társadalmi rendnek válsága.

Akik résztvesznek a keresztyénség jelenlegi nagy mozgalmában és világkonferenciáin, mondják, hogy az ott megjelenő ázsiai és afrikai kiküldöttek, hinduk, kínaiak, négerok ellenségesen állanak az európai keresztyénséggel szemben s azzal vádolják, hogy a keresztyénségből kihullatta az evangélium Krisztusát. Egyik keresztyén világkonferencián a hindu kiküldött így nyilatkozott: nekünk a Krisztus kell, de a ti keresztyénségetek nem.

Úgy látom, hogy ennek a válságnak legfőbb oka az Őszinteség hiánya a keresztyén társadalom életében. Végzetesen hiányzik belőle az az őszinteség, amelyre Krisztus sokszorosan kötelezte tanítványait. De ha így áll a dolog, akkor a keresztyén társadalom hazug életet él, a hazugság pedig az emberi lélek rákfenéje. Sajnos, ez a halálos nyavalya éppen azt az intézményt kezdte ki, melyen az egész keresztyén társadalom alapszik és áll: a családot. A társadalmi válságot éppen a családi élet kötelékeinek bomlása, fonákjára fordulása jellemzi. Világszerte ezzel küzd ma a keresztyén társadalom. A férfit és a nőt, a szülőket és a gyermekeket összefűző legszentebb kötelékek váltak kínzó rabláncokká, melyeket dühösen tépdésnek a mai kor gyermekei. Éppen ez mutatja, hogy a keresztyénség még sohasem volt olyan rettentő veszedelemben, mint ma.

Az igazság az, hogy ezeket a „bilincseket” Isten a szabadság kötelékeiül teremtette, azaz mi úgy vagyunk alkotva, hogy ilyen kötelékek közt élve érjük el és valósítsuk meg a szabad ember, a lelki szabadság eszményét. Ma már szinte túlzásnak hangzik az a természetes igazság, hogy az ember egyedül a családi élet kötelékeiben és azok által lehet a világgal szemben és önmagával szemben is szabad. Nagyon egyszerű ennek a magyarázata: a családi élet természete szerint a szeretet köteléke, ezért fölszabadító hatalom. De az a baj, hogy a szeretet üres szóvá, rongy frázissá alacsonyodott a hazug életű keresztyének szájában s így a szeretet isteni kötelékei pusztán emberi kötelékekké silányodtak, melyek önmagukban véve semmi maradandó értékkel nem bírnak. Az a patriarchális családi eszmény, mely föltétlenül a keresztyénség lényegéhez

tartozik, a pusztán emberi kötelékek közt elsorvadt s ezzel az emberiség elvesztette a lelki dolgok valósága iránti érzékét. Miután a mai embertípus nem tartja valóságnak azt, ami lelki, csak a közvetlen élvezetet vagy hasznot hajtó anyagi valóság iránt érdeklődik s abba a szörnyű állapotba jut, hogy nem tudja többé értékelni az élet drágább felét alkotó lelki tényeket: az elmélyedést, az odaadást, a türelmet, az áldozatokkal járó rászánást s nem is érzi többé, hogy a léleknek éppen olyan valóságos hatalma van, mint a természeti törvénynek. A lelkiség haldoklása megkezdődött. A betegség olyan súlyos, hogy nagyon könnyen a beteg életébe kerülhet. Még nagyobb baj, hogy ez a sorvadás nagyon hasonlít azokhoz a halálos kórokhoz, melyek csillogó szemeket és rózsás arcot adnak hazug ajándékkul a betegnek, aki soha nem érezte magát olyan jól, mint közvetlenül a halál előtt...

De a mélyrenező szemeket nem lehet megcsalni. A világstatistika hangtalan rovásai égbekiáltó vész jelt adnak: a családi életben soha nem ismert számban törnek föl olyan természetellenes bűnök, melyek nemcsak a fegyelmezettebb időkben, de még ma is természetellenesek az emberiség köztudatában, mint a szinte járvánnyá vált szülőgyilkosságok egész tömege... Hogy lehetséges ez a keresztyénség huszadik századában, kétezeresztendő keresztyén nevelés után?

Úgy, hogy a családi élet, amely mélyében és lényegében a szeretet fölszabadító lelki köteléke, pusztá emberi szövetséggé vált s ezáltal a világromlás fészkévé. Az ilyen kötelékből „szabaduló” gyermekek, mint azt a legutóbbi német diákragédia olyan meglepő világossággal mutatta, nem állhatnak ellent a bűn pusztító baktériumainak. Ha Istenítélet következik erre a társadalomra, az a családot fogja felelősségre vonni mindazért, ami romlás ma történik, mert Isten az emberi életet a családi élet szeretetkötelékére alapította.

II.

Egy megdöbbenő bibliai történetet fogok idézni. Azt a látzatot fogja kelteni, mintha Jézus magatartása családelles lenne. Különös kis történet, ami felett könnyen el szoktak siklani, nem szeretnek mellette hosszasan időzni az emberek. Így hangzik: „Mikor pedig még szóla a sokaságnak, imé az ő anyja és az ő testvérei állanak vala odakünn, akarván övele szólni. És monda néki valaki: imé a te anyád és testvéreid odakünn állnak és szólni akarnak veled, ő pedig felelvén, monda a hozzá szóló-

nak: Kicsoda az én anyám; és kik az én testvéreim? És kinyújtván kezét az ő tanítványaira, monda: imé, az én anyám és az én testvéreim! Mert, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát, az nékem fitestvérem, nőtestvérem és anyám.” (Máté ev. 12. r. 46—50. v.) Ez a különös történet nem akar egyebet mutatni, mint azt, hogy a családi élet nem pusztán vérségi kötelék, mert ha az volna, akkor rabiga, bilincs lenne. Az evangélium szempontjából csak lelki, szellemi kötelékek létezhetnek. Ezt ugyanaz a Krisztus mondja, aki édesanyjáról még a keresztfá kínjai közt sem feledkezett meg, tehát ebben a jelenetben sem akarhatta őt megtagadni. Csak arra akarta felhívni a figyelmet, hogy isteni szemmel nézve nem a vérségi kötelék az, ami az embereket egymáshoz fűzi, hanem a lélek. A pusztán emberi kötelék nem érték, csak ha lelki közösséggé, tehát a szeretet kötelékévé válik. Hogy mennyire mély igazságot fejez ki Krisztus Urunknak ez a nyilatkozata, mely szerint csak az lehet az én családom igazi tagja, akivel közös lelkvilágba tartozom, — azt a tények bizonyítják. És pedig sajnos, legerősebben éppen az ellenkező tények. Mindenki láthatja, hogy azoknak a házastársaknak viszonya, akiknél ez a kötelék tisztán testi, a gyűlölet rabszolgaságává változik, mégpedig elkerülhetetlenül. A tisztán testi viszony közössége úgy visszajára fordítja az emberi természetet, hogy a szeretet szabadságára elhívott lelkek — Schopenhauer hasonlata szerint — egymást halálosan gyűlölő gályarabokká lesznek, akik kénytelenek túrni a másik rettentő közelségét, mert össze vannak láncolva a gályapadon, pedig ha lehetne, szívesen gyilkolnák meg egymást. Tolstoj művészete alkotott megrázó képet erről a rettentő kötelékről. Az ilyen kötelékek csak leigázó s megalázó kötelékek lehetnek. De ha a szülőket gyermekeikhez is csak a vérségi kapocs fűzi, soha nem tudnak embereket nevelni belőlük. Ha gyermekeik életében csak a maguk testi életének folytatását látják, miben különbözik az a gyermek a háziállattól? Milyenné válthatik az a gyermek, akit szülői nem azzal a gondolattal nevelnek, hogy különb embert alkotnak belőle önmaguknál? A gyermek is, ha tisztán testi közösséget érez szüleivel, idővel szembe fog szállani velük s előáll a legszomorúbb harc: a szülők és gyermekek viszálykodása. S a gyermek ezt a harcot kiviszi majd az életbe is. Mert nem tanulta meg tisztelni szülőit a családi élet keretén belül, nem fog az életben sem tisztelni senkit s őt magát sem fogja tisztelni senki, mert nem tud tiszteletet ébreszteni maga iránt. Később még szomorúbb dolgok is következnek: a szülők megvetése, az előregedett szülők elnyomása. S mindezekért mégis a

szülőket vonja felelősségre az Isten. Az ő bűnök az, hogy összetartottak őszinteség nélküli szörnyű kötelékeket; természetes büntetésük tehát, hogy elnyomják s megvetik azok, akiket ők hoztak a világra. Természetes, hogy az elnyomók is bűnhődni fognak majd azokban a kötelékekben, amelyeket maguk hoznak létre. Így támad a bűn halálos, szörnyű láncolata, ellenfront azzal szemben, amit Isten akart. A Sátán ördögi gúnykacagása az Úr összetört remeke fölött. Kacag az ördög, mert sikerült neki Istennel?: ezt a legnagyobb, legszentebb gondolatát eltorzítania s visszajára fordítva megszenteltelenítenie.

Van egy másik kötelék is, amely a családot a verség mellett össze szokta tartani s ez az érdek. Ha a családi érdek nagyon erős, látszólag, a világ előtt, bámulatosan sokáig tudja összetartani ezt a köteléket. De ha ez az érdek nem a szeretet lelki érdeke, hanem csak pusztán emberi érdek, noha a világ számára sokáig egzisztálhat, belső büntetése beteljesül. Súlyos belső válságok, szenvedések folynak le benne, mert a hazugság mindig magában hordja a legrettenetesebb büntetést. Ez a családi élet sem fölszabadító kötelék, mert mikor a gyermekek megnőnek, rendszeren ők a legelső, akik az összetartozó érdekeket semmibe se veszik. Sok keserűszívű apát és anyát láttam, akiknek gyermekei pályaválasztásukkal, vagy házasságukkal szétépték a családi érdek kapcsait s ezáltal összetörték szüleik minden reménységét. A szülők csak természetes büntetésüket kapták meg, mert csupán érdek fűzte őket a gyermekükhöz, csak érdekközösség volt köztük s nem a szeretet közössége, amelyre Krisztus akarta alapítani az emberi társadalmat. A szülői tisztelet és tekintély megdöbbenő hanyatlása, a házastársi viszony fölbomlásának ijesztő tünetei, a gyermekek egyre fokozódó romlottsága kétségtelenül bizonyítják, hogy a polgári keresztyén családi típusa, amelyre századokon át épült a társadalom, összeroppanóban van. A társadalmi válság ma már egyenesen katasztrófális méreteket kezd ölteni. Ismétlem,? ha valami megássa az európai kultúra sírját, akkor a családi élet mai típusának csődje lesz az.

Mert a mai keresztyén társadalom elvakultan csak arra törekszik, hogy a látszatát őrizze meg a keresztyén életnek s a forma mögött épp az ellenkezőjét folytatja annak, aminek a látszatát őrzi. De ez a forma összeroppan és agyon fogja nyomni a hazug nemzetséget.

III.

A családi élet válsága mindenki előtt nyilvánvaló. A kérdés az, hogy miképpen lehetne megoldani ezt a kínzó problémát? — Vannak modern apostolok, akik ezt a megoldást nagyon könnyűnek tartják: egyszerűen meg kell szüntetni a családi életet s ezzel szabaddá tettük az emberiséget ettől a súlyos gondtól. A szabadságnak ez a gondolata, ami alatt a teljes kötetlenséget értik, a világ fiainak állandó, folyton visszatérő tévedése. E szerint akkor vagyunk szabadok, ha nem köt semmiféle szabály vagy törvény. Miután pedig a családi élet kötelék s miután azok, akik ebben élnek, ezt legnagyobbbrészt rabláncnak érzik, a szabadság apostolai azt hangoztatják, hogy ezt az állapotot csak úgy lehet meggyógyítani, ha az ember teljesen szabad lesz mindazokban a viszonylatokban, amelyek a családi élet alapját képezik. Ez tévedés. Az élet lényegéhez tartozik, hogy kötelékek közt éljük. Kötelékek nélkül nincs élet. Az életet a gátak, partok, kötelékek teszik életté, mert ha a sodrát semmi sem szorítaná, nem cél felé futó folyó lenne, hanem szétterülő mocsár. A mocsárnak pedig az a sorsa, hogy egyre lejjebb száll s végül pocsolya lesz belőle, amelyben a békák kuruttyolnak abban a hitben, hogy minden érettük van a világon.

Az emberi élet szabadságra van teremtvé, de a szabadságot a törvény biztosítja. Az emberi életnek két olyan törvénye van, amelyek, mint hatalmas tartó-oszlopok, minden emberi, erkölcsi és kulturális életnek egyedüli biztosítékai. Ezek: a felelősség és az önfeláldozás törvénye. Mihelyt emberi életről van szó, ez a két törvény feltétlenül érvényesül, mert ezek nélkül csak állati létről lehetne szó, sőt az embernek az a különös végzete van, hogy pusztán állat sem lehet, mert ha nem akar igazán ember lenni, akkor sokkal mélyebbre süllyed az állatnál: ördögivé lesz. Az embert ettől a lesüllyedéstől csak az mentheti meg, ha feljebb akar nőni önmagánál, ha felül akarja múlni önmagát. Ha fölemelkedik valakihez, aki nagyobb nála. Miután így áll a dolog, kétségtelen, hogy az ember számára a felelősség nem teher, hanem biztosíték. Mint ahogy kell ilyen biztosíték a forgókeréknek, éppúgy van szüksége az emberi életnek a felelősség törvényére. Számára a felelősség ajándék, ami által emberivé lesz. Az önfeláldozás pedig az embernek olyan előjoga, amilyen nincs senkinek ezen a világon, ami mindenki mástól meg van tagadva. Ez az Isten nemes levele az ember számára, amely följosítja arra, hogy sza-

badon föláldozhassa, odaadhassa magát azokért, akiket szeret, vagy akiket nagyobbnak tart magánál. Aki tölem ezt a jogomat el akarja venni, az a nemességem ellen tör. Az el akarja rabolni tölem azt, ami nekem a legdrágább. Az nekem nem barátom, hanem ellenségem. Ha eldobom a felelősséget, nincs védelmem többé önmagam ellen. Elvettem a páncélt, amely önmagam ellen megvédhet. S ha lemondok az önfeláldozás jogáról, az életem koronáját töröm össze. Ha ember akarok maradni, ha emberi életet akarok nevelni, — e két törvény erejét nem nélkülözhetem. De azok, akik a családi életet meg akarnák szüntetni, éppen ezt a két törvényt akarják az életből kivetni, mert a felelősség és az önfeláldozás nem gyakorolható máshol, csak a családi életben. Azaz ezt a két hatalmas erkölcsi erőt nem lehet addig érvényesíteni a társadalmi életben, amíg át nem éltük, be nem gyakoroltuk azokat a családban. Aki nem próbálta meg ott megvalósítani, *af* képtelen lesz másutt megvalósítani őket. Az Isten a családi életet csodálatos kis modellként alkotta, amelyben mint egy miniatűr mintában, benne foglaltatik az ő egész nagy világterve. Neki az egész világ számára van egy csodálatos terve, amelyben ez a két törvény óriási arányokat ölt: ez az Isten országa. A családi életet, mint *egy* picike Isten országát azért adta nekünk, hogy ebben az a két világot kormányzó törvény, a hozzánk mért arányokban, érvényesüljön. A család előtt ez az isteni parancs áll: Tanuljatok meg először a verség kötelékében felelősséget vállalni és áldozatokat hozni egymásért. Vállaljátok először ebben a kicsi keretben a szeretet misszióját, valósítátok meg az én nagy világtervem először ebben a kicsi modellben. Tegyétek lelki kötelékké először a családot, hogy aztán lelki kötelékbe léphessetek minden emberrel, az én szívem családi tűzhelye körül. A család tehát nem öncél, hanem csak áldott eszköz, boldog alkalom, hogy megtanuljunk benne az Isten tudományát, hogy előkészítsen s alkalmassá tegyen az Isten nagy országának munkájára. És így a verség köteléke csak jelképe a szeretet mindeneket egyesítő lelki kötelékének. Az igazi családi élet tehát csakugyan felszabadító kötelék, mert megvalósítja az Isten célját és akarát. Boldog leszek, ha gyerekeimért felelősséget hordozhatok s áldozatot hozhatok, mert ezáltal rokonságba kerülök Krisztussal, akihez semmiféle vérségi kötelék nem fűz, de aki minden érdek nélkül vállalta a felelősséget az egész emberiségért s föláldozta magát érettünk. Ezzel a szeretet legnagyobb mértékét állította fel: megalapítván az Isten családját a földön.

IV.

Nyilvánvaló tehát, hogy a társadalmi válság megoldása nem a családi élet megszüntetésében, hanem a vérségi kötelékek lelkivé tételében, megszentelésében rejlik. Ha ezek a kötelékek lelkivé változnak, megszenteltek, akkor többé nem rabságot, hanem szabadságot jelentenek: felszabadító kötelékeké lesznek. A felelősség s az áldozat lelki köteléke létrehozza az élet isteni egyensúlyát: a szabad lelkek szeretetközösségét a családban. Ez akkor valósul meg, ha a családi élet alapja a tisztelet lesz. Ez a tisztelet egy minden családtagnál nagyobb erő és hatalom előtt való meghajlás: Isten lelkének tisztelete a családtagokban. Mert csak akkor tisztelhetem a hitvestársamat s a gyermekeimet, ha magam is tiszteltek valakit, aki nálam nagyobb, akitől én is függök. Ez a tisztelet: önkény tes, engedelmes meghajlás Isten akaratára előtt, amely egyedül tökéletes. Ez a tisztelet biztosítja a családi élet egészségét. A főkérdés tehát az: kinek akaratára érvényesüljön a családban? Mivel egy emberi akarat sem tiszteletreméltó önmagában, csak a mennyei Atya akaratának betöltése lehet a családi élet törvénye, mert minden más akarat önzésre, gyűlöletre vezet, egyedül ez az akarat: szeretet. Ezt az akaratot teljesíteni nem teher, hanem boldog szabadság.

Mikor megszabadultunk a saját akaratunk bilincseitől, akkor lettünk igazán szabadokká Istenben. Mert ahol a mennyei Atya akaratára érvényesül, ott egyoldalú emberi akarat többé nem zsarnokoskodhatik. Szó sem lehet többé arról, hogy a férfi uralkodjék a házban, de persze arról sem, hogy a feleség. Mert evangéliumi szempontból mindketten szolgálni tartoznak a náluk nagyobbnak, az igazi házigazdának, az Úrnak, akinek uralma alatt az egész családi élet harmonikusan fejlődik. De viszont egyoldalú lemondás sem lehetséges többé, mert az is szolgaságra és zsarnokságra vezet. Akik igazán szeretik egymást, azok kölcsönösen mondanak le a saját akaratukról, hogy egymás javát az Úr akaratában keressék. Ami pedig a gyermekek vezetését illeti, legyünk őszinték s valljuk be, hogy mi nem vagyunk jó vezetői a gyermekeinknek akkor, ha a saját akaratunk szerint akarjuk nevelni őket.

Mi nem tudjuk, hogy mi jó nekik. A „boldogságukért” való küzdelmünk végzetessé válhatik reájuk nézve. Egyáltalában veszedelmes, ha „boldoggá” akarjuk tenni őket. Különbösen mit is jelent az, hogy boldoggá akarom tenni a gyermekeimet? Legtöbbször azt a törekvésemet jelenti, hogy anyagi jólétet biztosítsak számára. Ha nagyon szerén}’ vagyok, akkor diplomát értek ezalatt,

de a legtöbbször hatalmat, gazdagságot, dicsőséget kívánok a gyermekek számára. Pedig nem fontos, hogy a gyermek boldog legyen. Senkinek sem fontos. Kant szerint boldog csak az lehet, akinek nincs esze, mert a nyugtalankodó, kételkedő, vizsgálódó ész kizárja a boldogságot. De kizárja ezt a mi mélyebb emberi lényünk is, amely nem boldogságra, hanem tökéletességre teremtett: olyan lelki szabadságra és életre, amelynek egészen mindegy, hogy élete milyen külső körülmények közt folyik le. Gyermekeinknek lelki emberekké kell lenniök. Jellemükben kell olyan erőket kifejtenünk, hogy egészen mindegy legyen majd számukra az, amit az élet külsőleg hoz nekik. Annak a szülőnek tehát, aki a maga akarata szerint akarja nevelni gyermekét, vigyáznia kell, mert elbírhatatlan felelősséget vesz a vállaira. Senki sem vállalhatja gyermeke jövődjéért s nem is viselheti el ezt a felelősséget. Ha pedig kényszeríti a gyermeket arra, amit ő akar, szörnyű büntetéseket fog hordozni. A gyermek szembe fog fordulni vele s vádolni fogja, hogy ő rontotta el az életét. Azt ajánlom, hogy a szülők ne bizzanak a saját akaratukban, ne igényeljék, hogy az ő akaratuk legyen a legnagyobb a családban. Ez nem egyezik meg az önfeláldozás törvényével. De ott van ennek az ellenkezője is: a majomszeretet, amikor a gyermek minden akarata teljesedik. Ez súlyos megrontása a gyermeknek. Nem ajánlom tehát azt sem, hogy a szülő teljesen rabja legyen a gyermeknek. Tisztelje benne a lelket, az Isten önértékű gondolatát és legyen hűséges végrehajtója benne az Isten akaratának. Így értem azt, hogy a családi élet felszabadítja az ember lényegét, egyéniségét, azt, ami benne lelki s ezáltal mindenkit előkészít abba a nagy családba való belépésre, amely egy Atya uralma alatt mindenkit gyermekké tesz s egy lelki családdá egyesít. Hogy beteljesedjék Krisztus szava: „Aki az én mennyei Atyám akaratát cselekszi, az nekem fítestvérem, nővérem és anyám”. Csak azok tudnak ebben a világban szabad emberekké lenni, akik ilyen családi közösségből jönnek, csak ezek lehetnek Isten országának hírnökei és bizonyásgtevői, mert a saját akaratuk nem választja el őket többé másoktól. Véleményem szerint a szociális válság megoldása is csak egy ilyen lelki megújódástól várható. Mert az emberek közti ellentéteket nem lehet megoldani másképp, csak kölcsönös nagylelkűség által. Ha munkás és munkaadó százegegy vitatják is a maguk igazát, sohasem fognak egymással kibékülni. Következik a forradalom, amikor a munkás megpróbálja, hogy maga legyen a munkaadó, de ezzel eredményt nem ér el. Mihelyt hatalomra kerül, zsarnokká lesz s olyan terrort fejt ki,

hogy attól koldul a világ. A kérdés megoldása csak a nagylelkűség s méltányosság alapján lehetséges, azon az alapon, amelyen az evangélium képvisel. Ez azt jelenti, hogy az emberek ellentéteit csak a saját akaratukról való kölcsönös lemondás szüntetheti meg, hogy Isten akarata teljesüljön általuk. Kétségtelen, hogy az ellenkező felfogás zúdított a világra minden bajt. De azt gondolom: elég ijesztő a világ képe ahhoz, hogy komolyan gondolkozóba ejtsen: Folytassuk-e? Hiszem, hogy el jő az idő s talán hamar eljő, amikor olyan undor és csömör fogja el az emberiséget, amely meggyűlöli tétit majd vele azt, amit most folytat. S az önmagukból kiábrándult lelkekben fel fog támadni az a vágy, hogy Isten akarata szerint élve, még egyszer tiszteltreméltóvá tegyék ezt a szót: Ember.

EVANGÉLIUMI LAKÁSTÖRVÉNY

I.

Már a cím is mutatja, hogy az, amiről szó lesz, nagyon közélről érdekel mindnyájunkat. Mert sokféle nyomorúságaink közt, amelyekkel a körülmények kényszere folytán napjaikban küzdünk, világszerte a legégetőbb és legsúlyosabb az otthon, a családi hajlék veszélyeztetett volta. A katasztrófális lakásviszonyok miatt elveszett az otthon csendje, békessége, kényelme.

Minden ember arra vágyik, hogy legyen egy szentélye, ahol magában s az övéivel együtt lehet, ahol otthon érzi magát s berendezkedhetik a maga ízlése s jótetszése szerint. Hogy ez ma miért olyan nehéz s miféle külső körülmények és szociális viszonyok az okai, az természetesen nem tartozik az én előadásomhoz. De mindenestre megállapíthatjuk, hogy a mai körülmények közt éppen a lakáskérdés körül dűlnak a legnagyobb igazságtalanságok. Lehetetlennek és tarthatatlannak kell tekintenünk azt a helyzetet, hogy a huszadik században még mindig legyen egy nagy csomó ember, akinek nincs lakása, de még sokkal inkább azt, hogy némelyeknek viszont több lakása is lehet. Méltatlan az emberiséghez, hogy némely család ne férjen a házába s viszont más család tarthasson magának üres házakat is, ha neki tetszik. Ezek igazságtalan dolgok. De elsősorban azoknak kell rajta törniök a fejüket, akik a rendért, békességért s a társadalom egészséges fejlődéséért felelősek. Én most egy másik lakásügyre térek át, amelyben legjellemzőbb az, hogy sok tekintetben hasonlít a mindennapi lakásviszonyok képéhez.

Van egy nagy város, ahol minden ház 61. Ez a város Isten városa, a lelkek összesége. Együtt alkotják Isten nagy, élő városát. Ebben a városban minden házban egy lélek lakik s ezeknek a lelkeknek csodálatos módon olyan törvényeik vannak, úgy vannak megalkotva, olyan a hivatásuk, mint egy családi otthonnak, amelynek az a feladata, hogy benne virágzó élet valósuljon meg, amelyből megtartó erők származzanak a világ számára. Az evangéliumi lakástörvény az Isten városának, a lelkek összeségének törvénye, amely szerint be kell rendezniök az életüket.

Egy alkalommal a Megváltó rövidesen összefoglalta s szemléltette ezt az evangéliumi lakástörvényt. Már említettem egyik előadásomban annak a kornak azt a világszemléletét, hogy az egész világot telítve látta démoni lelkekkel s ezeknek a számlájára írt minden rosszat, betegséget, bűnt, szerencsétlenséget. A Krisztus gyógyításait is ördögűzésnek tartotta s nevezte. Ilyen ördögűzéssel kapcsolatban hasonlítja Krisztus az emberi lelket egy lakáshoz. Ez a példázata a Máté evangéliumában van feljegyezve (12. r. 43—45. v.): „Mikor a tisztátalan lélek kimegy az emberből, víz nélkül való helyeken jár, nyugalmat keresve s nem talál: Akkor ezt mondja: Visszatérek az én házamba, ahonnet kijöttem. S odamenvén, üresen, kisöpörve s fölékesítve találja azt. Akkor elmegy s vesz maga mellé hét más lelket, gonoszabbakat önmagánál és bemenvén ott lakoznak; és ennek az embernek utolsó állapotja gonoszabb lesz az elsőnél”.

Ez a példázat, amely a lélek törvényét, mint egy lakástörvényt szemlélteti, magában foglalja a lelki egészség feltételeit.

II.

Négy törvénycikkben fogom kifejteni a példázatban szemléltetett evangéliumi lakástörvényt.

Az első törvénycikk így hangzik: A léleknek sohasem szabad üresen állnia. Ez az Isten lelki városának, minden egyes lélekházra kötelező alaptörvénye. Isten megteheti, hogy ilyen intézkedésre alapítsa a lelkek életét, mert nem esik semmiféle olyan szociális hibába, mint a földi hatóságok, akik szintén kimondják, hogy üres lakás nem lehet, de viszont nem gondoskodnak arról, hogy mindenkinek legyen lakása. Isten országában mindenki Önálló, saját lelki házzal rendelkezik. Isten olyan építőmester, aki városának egyik házát sem alkotja olyanformára, mint a másikat. Minden ház úgy van építve, hogy eltért a másiktól, saját

törvényei vannak, egy különálló belső világ, amely csak egy léleké lehet. Ez a lelki ház egytől-egyig olyan csodálatosan van megszerkesztve az Isten által, hogy erőszakkal egyikbe sem lehet betörni. Egy embert sem lehet erőszakkal megváltoztatni. Nem lehet arra kényszeríteni, hogy kitarja a lelke kapuját s nem lehet semmiféle paranccsal, vagy csábítással arra kényszeríteni, hogy más legyen, mint a milyen. Az emberi lelket a világ minden ereje, hatalma sem tudja megváltoztatni, megtörni. Ha ilyen nagy hatalmat adott Isten az embernek, ha úgy alkotta meg, hogy belső világa védve legyen minden külső támadás ellen, akkor világos, hogy az egyéniség, az egyéni lélek a legfontosabb tényező a világban. Isten a maga világtervét alapítja reá!

Az Isten mindenki előtt elzárta a lelket, de viszont kötelezővé tette számára, hogy maga nyissa meg magát s közölje a benne levő erőket a világgal. Mindenkinek megadott, hogy egy külön világnak, a magáénak ura legyen, életnek és halálnak ura önmaga felett, de viszont isteni parancs kötelezi, hogy hajlékának soha nem szabad üresnek lennie. Üres lélek Isten világában nem lehet. Tulajdonképpen úgy áll a dolog, hogy Isten világában üres lélek a szó szoros értelmében nincs is. Szoktunk ugyan üres lelkéről beszélni, de ilyenkor már értékítéletet mondunk. Tulajdonképpen minden lélek telve van, lakói vannak s valóságos csodákat lát az ember, ha elmerül a lélek benső világának szemléletében. Ha valaki belefigyel a saját lelkébe, megdöbben annak végtelen számú lakóján. Nem is képzelnők, hogy mi minden lakik bennünk s hogy lelkünk csodálatos világa milyen óriási lakás. Nem is annyira háznak, mint inkább várnak nevezhető.

Bárha a lélek egy, mégis végtelen sok tényezőből tevődik össze. Leibnitz úgy képzei el a világot, mint végtelen számú parányok összességét, amelyek mindenike magában foglalja a mindenséget. A legközönségesebb ember lelkében is végtelenek a lehetőségek. A mi lelkünkben tényleg minden benne lakik, ami létezik. Sőt Megváltónk azt a csodát jött megvalósítani, hogy a legparányibb emberi lélek a legvégtelenebbet, az Istent is magába tudja fogadni. Minden lélek azért van, hogy önmagából kilépjen, célja föltétlenül a cselekvés. Fontos, hogy milyen az a lélek, amely cselekvésekben nyilatkozik meg? Bizonyos, hogy minden léleknek van egy, vagy néhány, vagy nagyon sok célja, minden lélek előtt ott lebeg, mint tulajdonképpeni tartalma, egy célnak a képe, amelyet meg akar valósítani. Ezek a célok lehetnek kicsi vagy nagy dolgok; lehet, hogy a célok az élet folyamán megváltoznak, lehet, hogy egyetlen egy céllá tömörülnek, de akárhogy legyen

hogy az ember kénytelen célokban gondolkodni, mert úgy van meg-
 gzerkesztve, ilyen a lelke. Mindig céllá válik benne minden. A cé-
 lok képei mellé az emberi lélek az eszközök képeit is megalkotja,
 amelyek által ezek a célok megvalósíthatók, a célhoz vezető uta-
 kat, terveket, módszereket is képpé alkotja. Ezekben a cél- és
 eszközképekben az emberi lélek különböző képességei öltenek tes-
 tet. A lélek házának e lakói igyekeznek mihamarabb kijutni a
 világba. Ezért a lélekben folytonos hullámozás és harc folyik. Az,
 hogy mi célokat tűzünk ki magunk elé: küzdelem, mert az élet
 céljának kitűzése s az eszközök megválasztása nagy harc és ver-
 sengés eredménye. Ezek a harcok nagy ellentéteket váltanak ki
 a lélekben. Van olyan eset is, amikor e miatt a lélek egyenesen
 meghasonlít önmagával, sőt bele is pusztulhat a küzdelembe.
 Gyakran a lélekben levő erők két táborra oszlanak s két cél és út
 képében tömörülnek s az ember nem tudja, hogy ezt válassza,
 vagy azt? Mi következik, ha erre megyek s mi, ha arra? Ezek a
 versengések, harcok kisebb vagy nagyobb mértékben minden lé-
 lekben folynak. A lélek tudja, hogy ezt a harcot véglegesen el
 kell döntenie. A döntés azonban attól függ, hogy van-e a lélek-
 ben olyan erő, amely a többi fölött úrrá tud lenni? Minden lélek
 tudja, hogy háza népe fölé parancsnokot kell állítania. A tuda-
 mány ezt a döntő hatalmat eszménynek nevezi. Amikor a lélek
 cselekszik, egy uralkodó eszmény hatalma alatt áll. A cselekvés
 úgy jön létre, hogy a célok közül az egyik elhatalmasodik a ház-
 ban s a többieket leszorítja a sötét helyekre, ahol többé nem érvé-
 nyesülhetnek. Mert ebben a lélekházban hihetetlen sötét helyek is
 vannak. Tehát előtör egy cél, amely telítve van a megvalósulás
 energiájával a úgy betölti az öntudatot, hogy az összes kisebb
 célok eltűnnek mellőle, leszorulnak a tudattalanba. Ez a hatal-
 mas cél az uralkodó eszmény, amely az öntudatot csupa akarattá,
 megvalósulási vággyá feszíti s addig fokozza ezt, míg nem fér
 többé bele s kiömlik a világba. Ezt a kiömlött eszményt nevezzük
 cselekvésnek. Most már az a kérdés, hogy mi teszi az egyik célt
 uralkodóvá a másik felett? Mi ölt testet az uralkodó eszményben?
 — A léleknek Istentől adott legnagyobb hatalma abban van, hogy
 ő maga választhatja meg azt a „lakóját”, képességét, akit úrrá
 tesz a többiek felett s ráadja az uralkodó eszmény királyi palást-
 ját és koronáját. Az emberek erre nézve többféle gyakorlatot kö-
 vetnek. A legáltalánosabb az, amikor a ház urává az emberek va-
 lamelyik ösztönüket teszik. Mikor egy ösztönt teszünk úrrá, ez az
 uralkodó ösztön természetesen a neki megfelelő célképekbe öltö-
 zik, hogy ebből tett, cselekvés legyen. Az öltöztető mester, aki

ráadja a királyi öltönyt: a képzelet. Tevékeny szolga, akinek kiapadhatatlan ruhatára van és mindig tud hízelegni valami csábító ékességgel, amellyel a „királyt” hódítóvá varázsolja. De éppen ezért sem tarthatjuk soha helyesnek azt az eljárást, amikor lelkünk háza felett egy ösztönt teszünk úrrá. Egészen más helyzetben vannak ebben a tekintetben az állatvilág tagjai. Őket természetesen az ösztönnek kell vezetnie. De ezek az ösztönök nincsenek fölcicomázva, befolyásolva, megfertőzve. Az emberi ösztönöknek az a bajuk, hogy a legszebb képek ruháiban is feltétlenül alacsonyabb célokat tűznek ki az ember elé, mint amilyenekre hivatva van. Így lesznek alacsony szenvedélyek rabjai, akik ilyen vezérekre bizzák az életüket. Az emberek nagy része előbb-utóbb ki is ábrándul ebből az „úr”-ból s elcsapva azt, másnak adja lelke fölött a parancsnokságot. Ez a más: az okosság. Közmegegyőződés az, hogy a lélek házában jobb rendtartót, mint az okos értelem, nem lehet elképzelni. Én azonban tisztelettel panaszt emelek ez ellen a házfelügyelő ellen is. Elismerem ugyan, hogy velem nem lehet könnyen elbánni, hogy csakugyan számottevő, sőt nélkülözhetetlen tényezője az életünknek, tehát a helyes házirend létrehozásában okvetlenül van szerepe. Azonban vezéri szerep, az én meggyőződésem szerint, nem illeti meg. Aki emberhez méltó életet akar élni, aki a legmagasabbat akarja elérni, tisztán az okosság alapján ezt el nem érheti. Az értelem sem az a tényező, amely az embert a legmagasabb célok elérésére lendíti. Az értelem mindig megalkuszik s a legnagyobb eszményeket, amelyek minden ember lelkében ott vannak, okosságból a sötét kamrákban fogja hagyni. Ha valaki önzetlenül szolgálni szeretne, ha az életét oda akarná szentelni, hogy a szenvedőkön segítsen: az értelem egész biztosan azt mondaná neki: nem lehetsz önfeláldozó, mert az ellenkezik a józan okossággal. Nem arra való vagy, hogy szenvedj, hanem arra, hogy boldog légy. Ez a tanácsadó nem lehet az életünk vezére. Megvannak a maga feladatai a lélek házában, de nem teremtetett úrnak. Az értelem mindig szolga, még akkor is, ha azt hisszük, hogy úr. Az a sajátossága, hogy mindig szuggesztíója alatt áll egy nála hatalmasabb erőnek. Ha ez az erő a hit, akkor a hívó értelem a legcsodálatosabb és legdicsebb tényezője az emberi életnek; de ha ez az erő egy gonosz szenvedély: akkor az értelem a legretentőbb és legveszedelmesebb szolgája a bűnnek. De tegyük föl, hogy az értelem önmagában is megállhat, se Istennek, se a Sátánnak nem szolgálva. Nézzük meg, mit érne egy ilyen pusztá értelem? Soha nem láttam még olyan értelmet, amely képes lett volna egy szenvedély uralma alól fölszabadulni

s azt legyőzni. Ki van zárva, hogy a józan értelem Pista bácsit fölszabadítsa az alkohol rabságából. Értelmileg talán meggyőzte arról, hogy az alkohol el fogja őt pusztítani, de a legokosabb tanácsok és a legmintaszerűbb szemléltető képek dacára rabja marad a szesz ördögének. Mert az értelem nem ad erőt a bűn legyőzésére. Idézzük emlékezetünkbe multunk egy uralkodó szenvedélyét. Szüleink, barátaink nagyon sok jó tanáccsal állottak elo, mindig megmondták előre, hogy baj lesz a dologból... — de még senkit sem láttam, aki követte volna a jó tanácsokat. Szenvédeyekkel megvívni az okosság soha nem tudott. Az evangéliumi lakástörvénynek pedig az a célja, hogy rend legyen a házban. Ezért kell más, jobb vezért keresnünk ösztöneink és okosságunk helyett. Vagyis: önmagunk helyett.

III.

Erre kötelez minket az evangéliumi lakástörvény második cikke is, amely így hangzik: Isten városában háztulajdonosok nincsenek. Ebben a rendelkezésben egy isteni kommunizmus jut kife^ jezésre s első pillanatra ellenkezni látszik a magántulajdon szent-ségének jogelvével, melyen egész polgári világrendünk nyugszik. De mintha az Isten világrendjével is ellenkezne, hiszen láttuk, hogy a lélek életnek és halálnak ura sajátmaga felett. De mégis igaz, hogy ebben a lelki városban háztulajdonosok nincsenek, hanem csak örök bérlők, akik a lakást használatra kapták, de rendelkezni felette nincs joguk. Megpróbálhatják, de csak a maguk vesztére. A lélek városának törvénye változhatatlan: nem vagy tulajdonos, csak bérlő. A házat azzal a föltétellel kaptad bérbbe, hogy benne azt a célt szolgálod, amire hivatva vagy. Kétségtelen tehát, hogy nekünk alkalmazkodnunk kell egy magasabb lelki törvényhez, amelynek rendelkezése alá tartozik a mi lelkünk is, összes lakóival együtt. Nekünk Urunk van, nem vagyunk a magunkéi. Mindenestől Isten tulajdona vagyunk.

Ennélfogva a lelki házat nem adhatjuk ki senki idegennek s magunk sem bitorolhatjuk benne a tulajdonjogot. Az evangélium arra való, a keresztyén egyház arra alapított s azért tartatik fönn a világban, hogy megőrizze az Isten tulajdonjogát a lelkek fölött. Mindig a tulajdonos érdekeit kell képviselnie és sohasem a bérlőt; sőt kétségtelen, hogy létjoga is csak addig van, amíg a tulajdonos összes jogait megvédelmezi a bérlőivel szemben.

Ebből következik a lakástörvény harmadik cikke: Isten házában nincs helye a gonosznak. Szükség szerint kell hadat üzenünk a lelkünkben lakozó bűnnek. Mert kétségtelen, hogy az Isten által nekünk adott lakásban méltatlan lakók nem lehetnek, pedig ugyan-csak laknak benne ilyenek. A keresztyenség a bűn ellen való hadjáratot mint legfőbb kötelességét, a maga eszközeivel mind a mai napig vívja. A mai keresztyenség is elfogadja ezt a törvényt s vallja, hogy a lélekben nem szabad helyet adni a gonosznak. De a törvény végrehajtásában egyoldalú. Kimerül abban, hogy megszabadít minket a gonosztól, tehát negatív harcot folytat a gonosz ellen. Ez a bűntől való mentesítésre irányuló törekvés uralja az egész keresztyén pedagógiát. Pedig ez csak fél igazság, mely beleütközik az első törvénycikkbe: nem szabad a léleknek üresen állnia. Nem, még a gonosz kiűzetése után sem. A keresztyenség nagy gőzzel igyekszik kiirtani a lelkekből a gonoszt, azonban könnyen elfelejti, hogy az ördögűzés, amely a lelket üressé teszi, nem menti meg azt a rossztól, sőt ha csak ezt csinálja, sokkal nagyobb veszélynek teszi ki a lelket. Azért mondja Krisztus, hogy amikor a gonosz visszatér, üresen, kiséperve és felékesítve találja azt. Akkor elmegy s vesz maga mellé hét más lelket, gonoszabbakat önmagánál s bemenvén, ott lakoznak és ennek az embernek utolsó állapot ja gonoszabb lesz az elsónél. Keresztyén nevelésünk „kisépri a házat”, azaz egy és más rossz indulatot kigyomlál s fölékesíti a lelket az „ezt ne tedd, azt ne tedd” falitáblával. De állandóan csak sepreget és szép jelszavakkal ékesítgeti a házat. Aztán az ünnepélyesen kisépert s szépen felcicomázott lakást ott hagyja üresen s engedi, hogy még sokkal inkább beteljék azzal a gonosszal, amit kiűzött belőle. Nagyon természetes, hogy ebből az ürességből nem származhatik más, mint az előbbinél sokkal rosszabb állapot. A magára hagyott lélek sötét kamráiból betódulnak az üres öntudatba a még sokkal gonoszabb hatalmak s a lélek föltétlenül a prédájukká lesz. Az ördögök egymörködnek az üres lakásban. „Milyen szép ház!” — dicsérik egymásnak vigyorogva. Milyen szépen ki van seperve ! Milyen szép mondások vannak a falain ! Éppen nekünk való ! És bemenvén, ott lakoznak. Csak negatív küzdeni a rossz ellen, nem jó módszer. A gonosztól megszabadított lelket meg kell töltenünk valamivel, ami elég erős arra, hogy ne engedje többé vissza a gonoszt. Urat kell keresnünk, aki ki is tudja szorítani a gonoszt, de nem is engedi többé vissza, mert Ő maga tölti be a házat teljesen. Ki az a hatalmas, aki úgy ki tudja tágítani a lelket, hogy beleférhessen s aztán úgy be tudja tölteni azt, hogy ott többé a gonosznak ne legyen helye? Egyedül a Krisztus.

Az evangéliumi lakástörvény negyedik cikke azért így hangzik: A lélek házában csak Krisztus uralkodhatik. Mi a titka ennek az uralomnak? Egyszerű szavakban szólva: gonosz indulatot csak egészséges indulattal lehet meggyógyítani. A bűn sohasem a gondolat betegsége, hanem az indulaté. A megmérgezett indulatokban van a bűn hatalma, tehát ha meg akarom gyógyítani a beteg szenvedélyt, azt csak egy hatalmasabb, egészséges szenvedéllyel tehetem. Ha kiüzzük a rossz szenvedélyt, akkor a jót kell szenvedéllyé tennünk a lélekben. Miért nem helyezkedik a keresztyénség erre az álláspontra s miért nem veszi komolyan azt, hogy ép úgy föl lehet gyújtani a lélekben a jó mámorát, mint ahogy az ördög a gonoszság mámorával lángba tudja borítani a szívet. A bűn azért tud győzni, mert szenvedéllyé tudja fokozni magát, meg tudja mámorosítani az embert. De van egy szent mámor is, amely a lelki tisztaságból, a jóságból, a szeretetből tud szenvedélyt csinálni! És ez az, amit Krisztus gyújt lángra abban a lélekben, amelyik Urává tette őt, átadta magát neki. Isten nem szenvedheti az ímmel-ámmal jó embereket, Krisztusnak nem kellene a tutyi-mutyi keresztyének, akikkel semmire sem mehet, mert csak helyeslik az Ő elveit és tanításait, de nem tudják s nem akarják magukat szent mámorban odatetni érette áldozatul. Krisztus azt akarja, hogy szent szenvedéllyé fokozza lelkünkben a szeretet ösztönét, az önfeláldozás mindenki-ben meglévő képességét, gyönyörű szépségeit, isteni nagyszerűségét. De még többet is akar. Lelkekkel, amelyeket betöltött, más, üres lelkeket akar fölgyújtani és elárasztani élete szenvedélyes tűzé-vel, szolgálóinak személyes bizonyágtétele által. Azt akarja, hogy legyünk „keresztyének”, Isten szerint boldog bizonyágtévők, akik nem kötelességből, nem félelemből azok, hanem mert szenvedélyük az, hogy isteni szeretetet gyakoroljanak. Egyedül ezek a keresztyének képesek arra, hogy a szeretetet átplántálják az üres szívekbe. A mi keresztyénségünk, ez az óriási intézmény csak akkor tudja misszióját elvégezni, ha tagjai ismét szenvedélyesen szerető lelkek lesznek.

A léleknek Krisztussal kell telítve lennie. Ezt így is mondhatom: a hitnek kell kormányoznia a lelkünk minden képességét. Mert a Krisztussal azonosult lélekben a hit az úr, aki megszentelheti az értelmet és az ösztönöket is. Milyen nagyszerű dolgokat csinálhat a hitből fakadó értelem! Az emberi ész alkotásai jelenleg nagyrészt istenellenes célokat szolgálnak. Pedig az ész a legdicsőségesebb eszköz lehet Isten kezében, ha mindazt a találékony-

ságot, zsenialitást, amellyel rendelkezik, arra használja, hogy Krisztus ügyét szolgálja vele. Isten nem kíván lehetetlenséget. Ellenkezőleg, a legtermészetesebbet kívánja: összes erőink, egész lelkünk átadását a szeretet szolgálatába, amelyre teremtett minket.

Ami ma történik, az a természetellenes. Mert a gyűlölködő ember visszaél azokkal a törvényekkel, amelyeket értelme fölfedez és ösztöneinek hízlalására fordít. Ezek a törvények mind a szeretet törvényei. Ha a lélek ezt fölismerte és így él velük, betölti azt, amire rendeltetett. Az egyház és a vallásos élet nem arra való, hogy zárkózzon, szűk, szomorú életet teremtsen, ceremóniák és üres szertartások formáiban, hanem hogy végre az legyen, amire rendelve van; töltsse be az életet az áldozatnak s a szolgáló szeretetnek lelkével. Mert Isten a lelket a maga lakásául teremtette, honnan szeretete kiáradhasson a világba.

A VÍZZÉ VÁLTOZTATOTT TŰZ

I.

Az emberiség gyermekkorából, ősi történetéből tudjuk, hogy a vallás már fejlődése kezdetén is a lélek tisztelete volt. Ezúttal ennek a lélektiszteletnek csak egyik legkifejezőbb formájáról akarok beszélni s ez a tűz kultusza. Nagyon sok ősi népnél ez volt a vallásos élet középpontja. A tűzimádásnak eltérő magyarázatai lehetnek, de a legtermészetesebb magyarázata az, hogy a tűz a lélek látható megjelenése, kiábrázolása, amelynél különbet a gyermeki ember el sem képzelhetett. Mert a láng az anyagtalan anyagság kiábrázolása volt a számára. A tűz mindenesetre anyagnak tekinthető: ha hozzáérünk, érezteti a jelenlétét azáltal, hogy éget, de látszik is, mert fénye van. Azonban mégis megfoghatatlan valami, mégsem test s így a primitív ember a láthatóvá vált léleknek, ennek a különös anyagtalan anyagnak a képét látta a láng misztériumában. A lelket nem is tudta másképp elképzelni, csak valami finom anyag: füst, pára, tűz képében. Az ó-testamentum is tele van ilyen képekkel. Jáhvé, az Úr, a pusztában vándorló zsidó népet köd- és tűzoszlop képében vezet.

Ebből a gyermekies lélek-kultuszból következhetett-e nagyobb Isten-káromlás, gonoszabb blaszfémia, mint ha valaki vizet öntött az égő tűzre? Bizonyosan tudjuk, hogy ez halálos bűn volt, amelynek büntetése: halál. Később külön papokat s papnöket rendeltek a tűz őrzetére, amelynek sohasem volt szabad elaludnia,

s jaj lett volna annak a Vesta-szűznek, akinek a felügyelete alatt a tűz kialudt volna, de százszor jaj, ha azt önmaga oltotta volna el!

Akármennyire primitív a mi szemünkben ez a gondolat, azért mégis nagyon kifejező képét tartalmazza magának az evangéliumnak is. Krisztus tüzet hozott erre a világra. Ő maga is azt mondotta: „Azért jöttem, hogy erre a világra tüzet bocsássak: és mit akarok, ha az immár meggerjedett?”

Keresztelő Szent János is úgy ábrázolja az eljövendő Messiást, mint aki olthatatlan tűzzel jön, hogy a polyvát megégesse. Az evangélium azért jött erre a földre, hogy kiégesse azt, ami nem Istentől való, hogy megtisztítsa a földet a bűntől. Mindenekfelett arra való, hogy mint ősi forrása a tűznek, lángra gyűjtsa a lelkeket. A Krisztus szemében a lélek a legtűzfogékonyabb valami, ha rokontűz közeledik hozzá. S neki az volt a célja, hogy mennyei tüzet hozzon azoknak, akiknek erre való hajlandóságuk van. A lelkek világában kell ennek az égési folyamatnak megtörténnie. A Krisztussal való találkozás: tűzzéválás, egy régi világ és élet megsemmisülése, elomlása s egy egészen új, tiszta teremtés születése. Ennek a szent tűznek, az evangéliumi léleknek ebben a világban az a sorsa, hogy küzdenie kellett folytonosan, mind mai napig a vízzel, vagyis azokkal a lelkekkel, akiknek az a természete, hogy megoltsák a tüzet, amely hozzájuk közeledik. Nem is lehet nagyobb ellensége az evangéliumnak, mint az olyan lélek, amely nem kap új lángra ettől az evangéliumi szellemtől, hanem ellenkezőleg, megoltja azt. S a mai előadás ép azt akarja megmutatni, hogy milyen súlyos s nagy akadályai vannak kezdettől fogva, mind mai napig ennek az evangéliumi tűznek, a maga gyújtó útján való előrehaladásában. A felvizezett keresztyénség-, ről akarok beszélni. A keresztyénségről, amely tűznek volt teremtve s vízzé változott, amely a hozzá közeledő evangéliumi lelket, a tüzet, a maga lényegévé, vízzé változtatta s ezzel a legnagyobb káromlást követi el.

II.

Az evangéliumban van egy történet, amelyhez mondanivalóimat fűzöm. (Máté ev. 12. r. 22—32. v.) Ez a történet azt mondja el, hogy Krisztus beteget gyógyított, vagyis az akkori kor felfogása szerint ördögököt űzött. Tudvalevőleg az akkori kor felfogása szerint a némaság, süketség, bénaság is démoni lelkektől származott s úgy gondolták, hogy a néma azért néma, mert benne

néma ördög lakik. Tehát, aki a némát meggyógyítja, az kiüzi belőle az ördögöt. Krisztus ilyen néma s vak lelkeket gyógyított meg egy alkalommal úgy, hogy a vak látott, a néma beszélt. A sokaság, amely ezt látta, elálmélkodott s azt kérdezte: Vájjon, nem ez-e a Messiás? Mondanom sem kell, hogy ott voltak a farizeusok is. S mikor hallották, hogy a nép a Messiásról beszél, így szóltak: Ez nem üzi ki az ördögöket, hanemha Belzebubbal, az ördögök fejedelmével. Tehát azt fogták rá, hogy az ördöggel van szövetségben.

Jézus tudván az ő gondolataikat, így felelt nekik: „Minden ország, amely magával meghasonlik, elpusztul; és egy város vagy háznép sem állhat meg, ha meghasonlott magával. Ha pedig a Sátán a Sátánt üzi ki, önmagával hasonlott meg; mi módon állhat meg tehát az ő országa? És ha én Belzebub által üzöm ki az ördögöket, a ti fiaitok ki által üzik ki? Azért ők magok lesznek a ti bíráitok. Ha pedig én Istennek Lelke által üzöm ki az ördögöket, akkor kétség nélkül elérkezett hozzátok az Isten országa. Avagy mi módon mehet be valaki a hatalmasnak házába és rabolja el annak kincseit, hanemha megkötözi előbb a hatalmast és akkor rabolja ki annak házáat? Aki velem nincsen, ellenem van; és aki velem nem gyűjt, tékozol. Azt mondom néktek: Minden bűn és káromlás megbocsáttatik az embereknek; de a Lélek káromlása nem bocsáttatik meg az embereknek. Még aki az ember Fia ellen szól, annak is megbocsáttatik; de aki a Szent Lélek ellen szól, annak sem ezen, sem a másvilágon meg nem bocsáttatik.”

Ehhez a történethez akarom fűzni mondanivalóimat. Először is azt állapítom meg, hogy az emberi természet még ebben a megromlott állapotában is, amelyben van, megőrizte eredeti természetének egy lényeges vonását, t. i. · azt, hogy senkinek sem kell megmagyarázni: mi a jó? A jó azonnal felismerhető. Senki sem tagadhatja meg lelkének ezt az őszinte s természetes megnyilatkozását, amely rögtön, azonnal tudja akármely cselekedetről, gondolatról, eseményről, hogy az jó, vagy nem jó, ha önmaga nem is a jó pártján van.

A jóról közös alapmeggyőződéseink vannak, mert úgy vagyunk teremtve. Senki sem mondhatja a szeretetet rossznak, mert mindenki érzi, hogy az jó. Senkisémondja az igazat rossznak, mert tudja, hogy az igazságosság természete szerint jó. A szép megnyilatkozásairól senkisémondhatja, hogy az csúf, mert a szép érzése s meglátása alapján véve közös képességünk. Ha egy ember jellemét s cselekedeteit vizsgáljuk, akkor mindnyájan

megegyezünk annak alapvonásaira nézve, mert nem lehet valakiről, aida hazug, igazságtalan, zsarnokoskodik, gyűlölködik, bosszút áll, azt mondani, hogy milyen jó, mert mindenki tudja, hogy milyen rossz. Ezt se bizonyítani, se vitatni nem kell. De mikor! Természetesen csak akkor, ha az ember nem hazudik, ha Őszinte, ha minden előítélet nélküli őszinteséggel áll szemben a világgal. Akkor ki van zárva, hogy csalódhassák. Minden őszinte lélek tanítás nélkül tudja, hogy mi a jó. Ez bizonyítja a mi magasabb származásunkat. S hogy ez így van, mutatja ebben a történetben a nép magatartása is, amely szemtanúja a gyógyításnak. Ez a műveletlen, kritikátlan nép, látván Jézus cselekedeteit, rögtön a Messiásra gondol, nem az ördögre. Azt kérdezi: Nem ez-e a Messiás? Nem ez az Isten Szentje, akit mi várunk? Mint a tűz, úgy futotta át, borította lángba az ott állók lelkét az igazság, hogy ahol a gyógyítás, ott az Isten. Futótűz volt ez, mert a Lélek megérintette a tömeget; a Lélek, amely tűzből való, anyagot, táplálékot kapott magának az ebben a pillanatban őszinte lelkekben s lángra lobbantotta a meggyőződést: ez a Messiás, aki eljött, hogy meggyógyítsa s megszabadítsa az embereket. Ebből látszik, hogy a lélek előtt a Lélek mindig nyilvánvaló, rögtön megismeri azt, nem kell neki magyarázat: a köztük levő rokonság folytán abban a pillanatban jelzi a lélek, hogy Lélek van jelen, vele közös, vele rokon Lélek. Az Isten Lelkének ez a tüze pedig úgy akar minden szennyet megégetni, hogy az emberi lelket gyújtja meg, hogy önmaga váljék tüzzé s sajátmagából égesse ki azt, ami önmaga ellen való. Aki tehát gátat vet lélek s Lélek közé, hogy a tűzregyülés meg ne történhessék, az megoltja, vízzé változtatja a tüzet. Ebben a történetben bizonyágtétel történt Isten jelenlétéről s mert azt a lelkek rögtön észrevették, eljöttek azok, akik vízzé változtatták a tüzet. Megjelentek a farizeusok s megöntözték ezt a tüzet, Isten Lelkét, mert mikor látták a jót, nem Istenre gondoltak, hanem a Sátánra. Nem az Istenember megjelenését látták benne, hanem hazug természetüknél fogva rögtön ördögi hatalomra gondoltak. A jót rossznak, az Istent ördögnek káromolták. Természetellenes dolgot követtek el, mert ha az ember a jó láttára gonoszra gondol, ez azt mutatja, hogy idegen elemmel van megfertőzve, ami nem természete, ami idegen a lelkétől. Ilyen eset az, amikor a farizeusok a jót látva, a Sátánra gondoltak. Ezt nevezi Krisztus a Szent Lélek elleni bűnnek s erről mondta, hogy ez a bűn soha meg nem bocsátható.

III.

Nem lehet semmikép sem természetesnek tartani ezt a magatartást. De mi lehet az oka, hogy ezek az emberek megoltották a tüzet; nem ismerték el a Lélek jelenlétét, hanem a jót rossznak, az Istent Sátánnak akarták nyilvánítani? Miért nem voltak ezek a farizeusok őszinték, mi akadályozta meg, hogy a lelkük azonban, természetesen, ösztönszerűleg fel ne gyűljön a Lélek jelenlétére? Két dolog akadályozta meg őket ebben: az első ok hazug váradalmaikban rejtett, a második ok pedig abban, hogy titkos szövetségük volt az ördöggel.

Hazug váradalmaik akadályozták meg azt, hogy lelkük természetesen reagáljon az isteni jó megjelenésére s azt elfogadja. Hiszen a farizeusok szintén várták a Messiást. Csakhogy annak a realitását ők valami egészen földi értelemben gondolták. A földi viszonyok csodálatos megváltoztatását várták, hogy a természeti világregend megforduljon, ne legyenek többé betegségek, egy évben négyszer legyen aratás, az olajfákból patakokban ömöljék az olaj. A zsidóság világhatalmát várták a rabbá tett többi nép fölötte. Hazug boldogságról álmodtak; ebben merült ki a váradalmuk. Természetes tehát a természetellenességük. Lelki Messiást, lelki megváltozást, lelki országot nem is tudtak elképzelni, de nem is akartak vállalni. Nem fért a fejükbe, hogy Isten nem csodamester, aki ilyen érzéki csodák által végzi munkáját, forgatja világát, hanem Lélek, örökké alkotó és teremtő lélek s hogy a világban ez a lelkiség az igaz realitás és Isten célja az Istenember létrehozása. Az ilyen lelki váradalmak tőlük teljesen idegenek voltak. Pedig az evangélium a lelkiség realitását hozta a világba. Az evangélium titka abban van, hogy valósággá tette a lelkiséget, olyan hatalommá, amelyről a farizeusoknak fogalmuk, sejtelmük sem volt.

A Krisztus küldetése abban állt, hogy a világ erőinek központjába a lelki energiákat állította s a lelket öntudatosná tette, hogy belépjen a Lélek büvökörébe, hogy tapasztalásból ismerhesse meg a Lélek hatalmát, amely, ha egyszer megragadta, új életet, világszemléletet, magatartást és kultúrát ajándékoz neki. Miután az evangélium ilyen lelki ajándék, azok az emberek, akik nem akartak lelki világot, s nem óhajtottak lelki realitást, hanem megfogható, érzéki és anyagi realitásokra törekedtek, a Jézus lelkét nem tudták s nem is akarták megragadni. Nekik a legnagyobb csalódás lett volna elfogadni, hogy a Messiás csak ennyi. Az olyan

embernek, aki a földhöz van tapadva, minden, ami lelki, az: „csak” ... Tehát a farizeusok így szóltak: Ha csak ennyi az egész, akkor nekünk nem kell! Nem is akarjuk elfogadni, nem ismerjük el. Mert ahhoz képest, amit mi várunk, ez nagyon kevés. Ezt a szent tüzet nem akarták a világba engedni, mert az minden hazugságnak, frázisnak, földhöztapadtságnak végét, elégetését s megsemmisülését jelentette volna. Inkább megtagadták, ördögnek csúfolták, csakhogy ne kelljen lemondaniok előítéleteikről s váradalmaikról.

De ez még csak az egyik ok volt, amiért megtagadták az isteni Lélek jelenlétét Krisztus munkáiban. A másik, sokkal mélyebb ok az volt, hogy a farizeusok nem is akarták kiűzni az ördögöt. Nem örvendtek annak, hogy Krisztus kiűzi az ördögöket, jobban szerették volna, hogy ne űzze ki őket. Nem akartak szakítani az ördöggel, mert az ördögi hatalmak megsemmisülése a farizeusok hatalmának megsemmisülését jelentette volna, mivel az ő hatalmuk ezeken az ördögi hatalmakon alapult. Ezeknek az erejével uralkodtak a nép felett. A farizeusok a félelemre alapították hatalmukat s ezért nem akarták, hogy az ördög kiűzetésék. Mikor az ördög kiment, le akarták tagadni s azt mondták, hogy itt valami nagyobb ördögösség van. A farizeusok s az ördög közt titkos szövetség volt. Kétségtelen, hogy éjjel-nappal a törvény betűi szerint cselekedtek, nehogy Isten kifogást találjon bennük, mert ezért jutalmat, vizontszolgálatot vártak. De úgy akartak Istennel lenni, hogy megmaradhasanak a világban is, hogy ne kelljen elszakadniuk attól, ami ebben a világban jólétet, hatalmat s gyönyörűséget jelent. Tehát az ősi alkut szerették volna szerződésbe tenni, mely szerint az Úristen elégedjék meg 50, 30, sőt esetleg 20 százalékkal. Vállaltak imát, böjtöt, alamizsnálkodást, de azzal a feltétellel, hogy ezek mögött megmaradhasanak azoknak, akik „az özvegyek és árvák házat megemésztik.” Ez az isteni szellem megoltása. A farizeusok a vizet s a tüzet akarták egyesíteni, tehát meg kellett oltaniok a tüzet. Lehetetlen volt, hogy a saját vallásosságukban is vízzé ne változtassák az Isten bünt kitorló s elpusztító tüzét, a Szent Lelket. „Az ördögöt ördöggel üzni ki”, ez voltaképpen a saját iparuk, mesterségük volt s ezt akarták ráfogni Jézusra. Tehát ők voltaképpen azt tagadták, amit tettek s mindezt az erkölcs, a vallás, az igazság nevében. Ez a bűn a hazugság bűne, amely soha meg nem bocsátható, mert teljes elárulása az ember isteni természetének.

IV.

Most azt kellene röviden megmutatnom, hogy az evangélium, amely ez ellen a tűzoltás ellen jött, meg tudta-e változtatni a világot? Megvalósult-e a keresztyén egyház életében az, amiért alapítottát? Mert a keresztyénség összes formája arra való, hogy utat engedjen ennek a mennyei tűznek a világban, hogy utat nyisson Isten erejének s engedje Istent működni az emberi lelkekben. Odaadás és engedelmesség az, amit Isten az emberektől kíván; hogy a lelkek az evangélium által lángra gyúlva, lobbot vessenek s hatalmas tűzfolyammá válva kiéuessék a világból, ami benne nem Istentől való. A jelenlegi keresztyénség arcát nézve s az evangélium szellemével összevetve azt a szellemet, amely a keresztyén ember gyakorlati életében megvalósul, kétségtelennek látom, hogy a keresztyénség megszokott formáiban a farizeusságnak kimetszett bélyegét hordozza magán.

Be kell ismernünk, hogy a keresztyén társadalomnak az a tendenciája és magatartása, hogy szép és szent frázisok tömegének akarja megtartani a vallást, az evangéliumot, amelynek álarcá alatt más törekvések s szenvedélyek szabadon érvényesülhetnek. Az a törekvése, hogy ezek a szép s szent frázisok, mint pl. „A szeretet mindent elfedez”, érintetlenül megmaradjanak s minél többet hangozzanak. De ezzel maradjanak is meg frázisoknak, olyan nyilvános jelszavaknak, amelyeket kegyes társaságokban az ajkunkra veszünk, de nagyon komolyan nem vesszük őket. Lehetőleg csak szavak legyenek s ne életformáló erő. Felháborodunk, ha valaki tiszteletlenül beszél Isten igéjéről, tiltakozunk ellene, elismerjük, hangoztatjuk, dicsőítjük a Krisztust, bevalljuk, hogy nem lehet szebb élet, mint a Krisztusé s aki ellene beszél, az ellen készek vagyunk felháborodni, de ennél többet tőlünk ne követeljenek, mert egyéb dolgunk is van! Van foglalkozásunk, társadalmi összeköttetésünk, világbeli helyzetünk, majd következik az üzlet, a szórakozásaink, passzióink, szenvedélyeink s a vallás szentsége megkívánja, hogy ezeket elválasszuk egymástól. Nem lehet kívánni az embertől, hogy kártyázás közben vallásról beszéljen, hogy pedig ne kártyázzék, azt éppen nem! A másik törekvés az, hogy az evangéliumot nemcsak frázissá, hanem sajnos, álarcá is akarjuk tenni. Meglepő példáit találjuk az életben annak, hogy az ember álarcnak használja a keresztyénségét, amelyet a világ felé nyilvánosan mutogat, de alatta magánelveket gyakorol. Álarcá messze látszik, mint a görög színész tragikai maszkja, de mögötte kacagni lehet.

A keresztyén társadalom életének e vonásai kétségtelenül ugyanabból a lélekből valók, amelyből a farizeusoké. A mai keresztyén emberek átlaga nem hajlandó az evangéliumot annak tekinteni, ami, t. i. lelki viharoknak, szent izgalomnak, amely arra való, hogy fölforgassa az ember életét s nem arra, hogy a szeszélyeit cirógassa s az ösztöneit táplálja. Nem hajlandó elfogadni, hogy az evangélium mindenekelőtt ellene jött s csak ha meghódíthatta, azután van érte is. Nem akarja elfogadni, hogy az evangélium tűz, amely éget s önkényt el kell fogadnunk, hogy hadd égessen. Ki kellene tárnunk előtte sebeinket önkényt... de mi vizes csebrekkel vesszük körül magunkat, nehogy elégjünk s a legkisebb közeledésre leöntjük a tüzet. Nem vállaljuk, hogy a lelkiség valósággá legyen az életünkben, nem akarjuk nagyobb realitásnak tartani, mint a farizeusok. Hiszen azért használunk frázisokat s álarcot, mert nem vagyunk hajlandók úgy fogadni, mint realitást. A mai embernek is csak a földi realitások a fontosak, az önző hatalom, amelyből hasznot s élvezetet vár. Az ördögöt felöltöztetjük szép jelmezbe: ideálok, eszményeket csinálunk belőle. Azt mondjuk: nincs szebb, mint az idealizmus... Meghalnék, ha nem volna idealizmus... Idealistákká neveljük gyermekeinket s nem szeretjük, ha valaki őket az idealizmusból ki akarja zökkenteni. Nem szeretjük, ha arra tanítják őket, hogy „az életben nehézségek is vannak.” Azt akarjuk, hogy gyermekeinknek csak ideális fogalmuk legyen az életről. De ha megkérdeznők, hogy voltaképpen mit értenek idealizmus alatt, meg vagyok győződve, hogy a legtöbb ember nem tudna választ adni. Azt nevezi ő így, amit léleknek kellene neveznie, de akkor élnie is kellene azt a valóságában. Az „idealizmus” a mai keresztyéniség igazi tűzoltófecskendője. És ebből következik, hogy nincs kifogásunk a keresztyén eszmék hirdetése ellen, csak egyedül a komolyanvevése ellen van. Nagyon szeretjük a keresztyéniséget az élet egy bizonyos korszakára, az ifjúság idejére korlátozni. Különösképpen iskolai frázist csinálunk belőle; főképpen az iskoláktól, a nevelőktől kívánjuk meg az idealizmust, úgy, hogy teljesen iskolás fogalomká is vált. Amíg iskolába járunk, addig illik az embernek idealistának lennie s a tanítónak a legszentebb kötelessége, hogy ebben az idealizmusban megtartsa minket. Mikor vége az iskolának, azt mondjuk: Most következik az élet! Most már szabad vagy, most jön a harc a létért, az érvényesülés s a gyönyör. — Ezért van, hogy keresztyén nevelésünk akarva, akaratlanul, de kényszerűen nevel az őszinteség hiányára, a hazugságra, a képmutatásra. Ebből következik, hogy a keresztyén

élet két részre oszlik: templomra és piacra. A templomhoz bizonyos szent dolgok vannak kötve, de ott el is végződnek. Más a piac, oda más dolgok tartoznak. Nem szabad ide templomi dolgokat vinni, itt csak a piaci dolgok érvényesek. Így oszlik meg a keresztyén élet két mezőre: a templomra, az idealizmus és a kegyesség területére és a piacra, az üzlet és a verseny mezejére. Viszont az egyének élete így oszlik meg: nyilvános ember és magánember. Nyilvános elveiben olyan, mintha a templomban volna, magánelveiben pedig rosszabb, mintha a piacon volna. Ez a vízzé változtatott és megoltott tűz. Az igazi felvizezés, amit az álarcos keresztyénség vitt végbe az evangéliumon.

De sajnos, nagyobb bűne is van a keresztyénségünknek: szintén, nem akarja kiűzni az ördögöket. Nincs erre benne akarat, sőt, tartja a titkos szövetséget az ördöggel. Csak fenntartásokkal tagadja meg. Némely bűnöket nagyon keményen elítél, hogy más bűnöket annál inkább gyakoroljon. S az ördög szívesen engedi, hogy egyik formájában kiűzzék, hogy egy másik formájában annál nagyobb hatalmat gyakorolhasson. Amit az ördög nagy örömmel szemlél, az a nyilvános keresztyénség. A „nagy” keresztyénséggel komoly szövetsége van. Mert a gonosz bölcsen tudja, hogy csak akkor uralkodhatik, ha bizonyos formájában üldözik. Ennél fogva nagyon szereti a prédikációt, ő a legfigyelmesebb hallgató: még akkor is ébren van, mikor már mindenki elaludt. Nem barátja az alvásnak, minden prédikációt élvez, de jobban szereti a jó prédikációt, az olyan igehirdetőt, aki hatásosan szidja. Ilyenkor a nagy kapukat hangosan becsapják előtte s ő aztán a kicsi ajtócskákön visszabújik, hogy annál erősebben uralmába kerítse a lelkeket. Minden bűnt elítél a szokványos, szertartásos keresztyénség, amelynek látható következményei vannak. S az ördög sem bánja, ha ezeket a bűnöket ostorozzák. Mert zavartalanul megmaradnak neki azok a bűnök, amelyek emberileg nem büntethetők s külső következményeik csak nagyon későre mutatkoznak. A finom ördögök vannak titkos szövetségben a mai farizeusokkal, ezek a tisztán lelki ördögök s miközben az ember a bűn ellen kiabál, bent ezek a finom kis ördögök oltják a Lélek tűzét. Így állnak elő az olyan különös lelkek, mint a szívtelen adakozó, vagy egy másik különös teremtmény, aki a legnagyobb szószólója a keresztyén igazságoknak, de ugyanakkor kevély, kegyetlen, irgalmatlan, meg nem bocsátó lélek. Hány meg hány keresztyén emberben uralkodik a bosszúvágy ördöge s mennyire nem tud tőle szabadulni, pedig nyilvános bűnöket nem követ el, úgyszólván nagyon tisztességes életet él, talán példaképpen is hivatkoznak rá,

de lelkében haragszik valakire s holta napjáig sem tud neki megbocsátani. Hát még a káröröm ördöge, amely eltéphetetlenül kapaszkodik az ember lelkébe s azt műveli, hogy titkos örömmel ujjongjunk szerencsétlen testvéreink bukásán, akik pedig csak példázatosan mutatják a saját mivoltunk következményeit. El se lehetne számlálni, hányféle variációja van ennek a démonnak. Ezzel a finom ördöggel szemben legnehezebb a küzdelem. Mert amíg a nyilvános bűn ellen küzd valaki, mindenki szövetségben van vele, de ha valaki felveszi a küzdelmet először önmagában ezek ellen a titkos bűnök ellen s aztán küzdeni akar mások titkos bűne ellen is, azt fogja elérni, amit Krisztus urunk: az erkölcs nevében Sátánnak fogják bélyegezni. Mert az emberek nem szeretik, hogyha a saját kis ördögeikhez hozzányúlnak. Az ilyeneknek gyanússá teszik az álláspontját s bűnpártolóknak bélyegzik őket. Következik az ismeretes lélekoltás, felvizezés, a Lélek nevében!

Nem akarom tovább rajzolni ezt a szomorú képet. A Szentlelket nem lehet nagyobb káromlással illetni, mint magunkra öltetni képét s ebben a képben tagadni meg őt! Ez a keresztyénség jeges vízzel oltja a Lelket, kegyetlen merev, lelketlen, mozdulatlan, közönyös magatartás Isten Lelkével és céljaival szemben, de azért „ékesítik és építik a próféták és igazak síremlékeit.” — Hódolnak emléküknak, de nem szeretik, csak a halott prófétákat. Ha meghaltak, megkoszorúzzák őket s gyönyörű síremléket állítanak nekik. Ez az a szörnyű bűn, amely nem bocsátható meg.

Ha tehát a keresztyénség rá nem ébred arra, hogy az evangéliummal milyen szörnyű ellentétbe került, akkor hordozni fogja a jövőendő ítéletét. Mert örökre meg nem akadályozhatja a tűz eljövételét. S az lesz a mi keresztyén korunk legszörnyűbb ítélete, hogy fiaink, utódaink, a következő nemzedék fogja lélekgyilkosnak, a Lélek megoltójának bélyegezni. Mert egyszer világossá fog lenni, hogy a Sátánt nem lehet a Sátánnal kiűzni s hogy ahol igazán ördögöt üznek, ott föltétlenül az Isten van jelen. Világossá fog lenni, hogy az ördögöt csak egy nála hatalmasabb üzheti ki: Krisztus. Vagyis csak a Krisztussal lehet öntudatos harcot vívni a bűn ellen. Csak ez az egy változtathat a világon: elszánt küzdelem, határozott harc a tűzért a víz ellen. Egyszer világossá kell lennie, hogy Istennel nem lehet megalkudni se 50, se 30, se 20 százalékra, hanem egészen az övének kell lennünk. Aki vele nincs, ellene van. A hazugság vizéből nem lehet keresztyén tüzet éleszteni — ez az a bűn, amely felett az Isten végítélete harsog. De miután az Isten világában sohasem késő megfordulni, az a reménységünk van, hogy nekünk sem késő. Mert ha ez a remény-

ségünk nem volna, akkor minderről nem volna érdemes beszélni. Egy dolog fontos: A hazugságot nem szabad többé eltűnirni. Rá kell jönnünk arra, hogy micsoda hazugságokkal van megfertőzve egész gondolkodásunk, életünk s komoly elhatározással kell törekednünk arra, hogy többé senkinek a kedvéért nem fogunk hazudni. Ha a hazugság démonát valaki le tudja győzni, lehetetlen, hogy belőle is az égi tűz megölője legyen. Mert egyedül a hazugság oltja meg a tüzet. Azért mondtam, hogy a keresztyénség, az evangélium az őszinteség forradalma: mindenkifelett azt akarja elérni, hogy a lelkek őszintén álljanak vele szemben s dobják el életük álarcát és frázisait. Inkább legyenek teljes gyengeségükben s nyomorúságukban, de őszintén a Krisztuséi. Engedjék, hogy az evangélium lelke szabadon gyűjthasson és égethessen, mert ez a tűz képes egyedül életet s jövőt adni a világnak.

SZOMORÚ LAKODALOM

I.

Néhány évtizeddel ezelőtt iskolás leánykák évfárá vizsgáin és egyetemi ifjak irodalmi ünnepein egyaránt szavalták Reviczky híres versét: a Pán halálát. Úgy szólva divatos vers volt s el kell ismerni, hogy van valami ebben a szép költeményben, ami az emberi lélek gyökerét ragadja meg. A költő fölmutatja benne a keresztyénség világot átforgató hatalmát, de úgy, hogy megsiratja a szép pogány örömet, mint a Kereszt diadalának árát. Az élettel játszadozó, a világban gondtalanul gyönyörködő s annak szépségeit minden lelkiismereti aggodalom nélkül élvező szép pogány öröme meg kellett halnia, mihelyt az emberiség egére fölkomorlott a győtrelem és halál jele: a Kereszt. Mert: aki nem szomorú, az mind pogány, ő rendele ezt így a Golgotán...

Nagyon szép vers, de nem igaz. Hiszen az evangélium azt jelenti: örömhír. Már a nevében kifejezésre jut az, hogy az igazi örömet Krisztus ajándékozta a világnak. Az evangélium az öröm forradalma s célja az, hogy a szomorú emberiséget az örvendő élet kegyelmi ajándékával koronázza meg.

Senkinek se volt erre nagyobb szüksége, mint éppen annak a pogány léleknek, melynek örömet Reviczky és annyi más költő dicsőítette. Mert a történeti igazság az, hogy a pogányság örvendő életének látszata alatt valójában a legsivárabb unalom és

kétségbeesés örvénylett. A Krisztus megjelenését megelőző időben a pogány világ már semmi örömet és élvezetet nem talált a földön. Hogy ismét egy irodalmi példát idézzek, Sienkiewicz „Őt kövessük” című novellájában nagy művészettel szemlélteti azt a szörnyű félelmet és unalmat, mely annak a kornak éppen a legkiválóbb lelkeit betöltötte. Ez az örvendező ó-világ, melyet megszoktunk a korlátlan örömök korának tekinteni, csak álarcként viselte magán a vidám és gondtalan derűt, a lelke mélyén halálosan szomorú volt, mert elvesztette életének célját. Aki ismeri a hellenisztikus kor lelki történetét és társadalmi formáinak belső arculatát, az tudja, hogy micsoda gyötrelmek kínozták az idők teljességében az emberi lelket.

Mint valami apokaliptikus rém, úgy tornyosult ekkor a világ fölé a halálfélelem irtózata. A misztériumok, melyekben az akkori világ minden valamirevaló embere résztvett, jelképes cselekmények által szimbolizálják, hogy miképpen törekedtek az emberek önmagukat elámitani és megcsalni a halál legyőzése, a lélek halhatatlansága felől. De mivel a lelkükben nem volt semmi igazi érték, ezt a hitet csak mámorral és extázissal tudták fölébreszteni. Eljátszották, drámailag megélték az istenek halálát és föltámadását. Résztvettek ebben a jelképes istendramában s beleszuggerták magukba, hogy akik az istennel együtt meghaltak, vele együtt föl is fognak támadni. Ezzel a misztikummal bődították el a lelküket s vétek megnyugvást találni azzal a sivár jövővel szemben, melyből a megsemmisülés borzalma meredt rájuk. Mélyen megrendítő látnunk azt, hogy miféle eszeveszettségekre vetemedett az életre szomjúzó, de üres emberi lélek. A dionizoszi misztérium hívei égő fáklyákkal, őrzöngve üldözték az istent megszemélyesítő vadkant, fogaikkal tépték szét, forró vérét itták s a fölkorbácsolt szenvedély önkívületében a halál és a föltámadás kínos gyönyörét élvezték, vagyis képzeltek élvezni. Ennél még sokkal megdöbbentőbb szertartások is bizonyítják, hogy ez az „örvendező” pogányság a halálfélelem vacogó kínjai közt gyöttrődött.

Egy másik gyötrellem, amely különösen a görög lélekből fakadt és borította el azt a világot, a szenvedéstől való kétségbeesett félelem. A görög lélek a szép imádója volt s a szépséget a rendben, szimmetriában és harmóniában kereste. Ideálja az arányos emberi élet: a szenvedéstől mentes, derűlten élvező, kiegyensúlyozott életöröm. Ezért az igazi görög nem ismert visszataszítóbb és irtózatosabb rémet a szenvedésnél. Nemcsak félt tőle, hanem utálta is, mint az emberi élet szépségének megrontóját, Valami különös megvetéssel és borzadállyal szemlélte és fogadta a

kényszerű testi szenvedést, a betegséget, melynek még a látásától is menekült, az orvismunkát rabszolgákra bízta s saját haldokló családtagjait is eszeveszett rémülettel és undorral hagyta magukra. Hogy képzelhette volna el ez a görög ember az, önkénytes szenvedést? Ha a kényszerű szenvedés átok volt előtte, az önkénytes szenvedés nem lehetett egyéb, mint bolondság. És íme Pál apostol elhozta a görögök közé ennek a bolondságnak evangéliumát: Azt, aki kényszerítés és bűn nélkül magára vállalta a legszörnyűbb halál kínjait, a keresztfeszítettet, melyre csak a legelvetemültebb, legutolsó rabszolgát lehetett ítélni, mint az embertelen kínok mellett megalázó és gyalázzal teljes büntetésre. Egy ilyen elitéltről hirdette Pál a görögöknek, hogy az Isten fia, akit hívó odaadással követni és szolgálni az egyetlen öröm. A bölcsességet kereső görögnek ennél képtelenebb bolondságot nem lehetett volna hirdetni. „A megfeszített Krisztus a görögöknek bolondság.” (I. Kor. 1. r. 23. v.) A baj csak az, hogy a szenvedést rettegő és gyűlölő bölcs görög sem kerülhette el a nemzetileg és egyénileg katasztrófáisan rázúduló csapásokat s szenvedő élete és bölcs filozófiája közt olyan rettentő ellenmondás tátongott, amely halálosan megmérgezte őt.

Igazán nem mondhatjuk róla, hogy örvendező nemzetség volt.

És végre ezt az egész pogány világot betöltötte a holnap gyötrő gondja: mit együnk, mit igyunk, mivel ruházkodjunk? Ha van valami, amit az életöröm gyilkosának nevezhetünk, úgy ez a kicsinyes, töprengő aggodalmaskodás az, mely mindent és mindenkit ellenséggé tesz s kétségbeesett babona igájába alázza az embert. Babonásabb, tehát szorongóbb, remegőbb és nyomorultabb lelket pedig nem mutat föl a történelem a Krisztus eljövetelekor élt emberiségénél.

Ha ezek után lehet még beszélni a pogány kor öröméről, akkor nyilvánvaló, hogy az csak a mámor lehetett, az az öröm, melynek a „habzó serleg” a szimbóluma. Ebbe akarta beleölni a pogány lélek a benne remegő félelmet, szomorúságot és aggodalmat. Mindent elkövetett, hogy igazi, szomorú lelki arcát valahogy elrejttesse önmaga elől. Mámorba fojtotta a lelkét. Megpróbálta ezt azóta is a reménytelen ember: de ez a mód csak addig jó, amíg a mámor tart. A kétesértékű vigasztaló elpárolgása után még kétségbejött és sivárabb marad az élet.

II.

Így örvendezett a pogány világ, mikor Jézus ajkáról elhangzott az örvendetes izenet.

Az evangélium a szomorú lelkek ellensége, harcba száll az emberek félelmeivel s aggodalmaival. Egyáltalán nem igaz hát, hogy a keresztyénség szomorúságot hozott a világra. Ellenkezőleg: új s igaz örömet. Az evangélium: forradalom, mely az élet örök diadalát jelenti. Tudjuk, hogy az öröm nem egyéb, mint fokozott érzése annak, hogy élünk. Az örvendező ember abban különbözik a szomorú embertől, hogy életét nagyobb mértékben érzi. Viszont a szomorú ember úgy érzi, mintha kevesebb élete lenne. A kétségbeesésben pedig az életerő teljesen megsemmisül. Az öröm testi is, lelki is lehet. Mikor a testi örömet akarjuk fölfokozni, bort iszunk, mikor a lélek öröme fokozódik föl, Szentlélekkel teljesedünk be. A Szentlélek másféle mámort ad, mint a bor. A Krisztus Lelke az a szent bor, melyet az Ő életének szimbólumaként az Úr asztalán látunk: új élet tüzét, mámorát, menyeyei életörömet jelent. Az igazi öröm a lélek felfokozása, a vég-<telén élet lelkünkbe szakadása. Ezért nevezi magát Jézus az evangéliumban Völegénynek. Völegény, aki lakodalmát üli. Belőle teljesen hiányzik a gyász és szomorúság. Azért jött, hogy „hegyenvölgyön” lakodalom legyen, hogy megülje menyegzőjét menyasszonyával, a lélekkel: „Vájjon szomorkodhatik-e a násznép, amíg velük van a völegény? De eljönnek a napok, amikor elvétetik tőlük a völegény és akkor böjtölni fognak. Senki sem vet pedig új posztóból foltot az ócska ruhára; mert ami azt kitoldaná, még elszakít a ruhából és nagyobb szakadás lesz. Új bort sem töltenek ó-tömlőkbe; máskülönben a tömlők szétszakadoznak és a bor kiömöl, a tömlők is elvesznek; hanem az új bort új tömlőkbe töltik és mindkettő megmarad.” (Máté ev. 9. r. 14—17. v.).

Ez az öröm forradalmának ünnepélyes kikiáltása.

Először azt szeretném megvilágítani, mit is jelent az, amikor Jézus így szól: „Eljönnek a napok, amikor elvétetik tőlük a völegény s akkor böjtölni fognak.” Jézus nem arra céloz, hogy még csak rövid ideig marad a világon s eljön az idő, mikor nem lehet többé tanítványaival. Ugyan miért és mikor nem lehetne velük, holott azt mondja nekik: „Veletek leszek mindennapon, a világ végezetéig?” íme, Ő maga biztosította őket, hogy mindenkor velük marad. Ennélfogva úgy kell magyarázni a dolgot, hogy csak az böjtöl, akivel nincs Krisztus. Ha a keresztyénség állandó életközösség a Krisztussal, akkor a keresztyénségben nincs helye a

bőjtnek. Jézus itt a bőjtöt egyértelműnek veszi a szomorúsággal. Minket viszont násznépnek nevez, akinek nem kell szomorkodnia. És ha a keresztyénség mégis szomorú?... Akkor... elvesztette a Völegényt. Valóban, keresztyénségünk szomorúvá s bőjtőlővé lett. Ha lakodalom: szomorú lakodalom, mert lehet-e szomorúbb lakodalom, mint az, ahonnan a Völegény hiányzik!? Ha vád érheti a keresztyénséget, akkor a vád az, hogy olyan lakodalom, amelyben nincs ott a Völegény, Jézus.

A bőjtőlő, szomorkodó élet — az Ige további hasonlata szerint — olyan, mint az ócska ruha s az ó-tömlő, amely nem való Krisztushoz és híveihez, ő nem új foltot vetett korának ócska ruhájára, nem töltötte az isteni erők új borát a nyomorult, szűk élet ócska tömlőibe. Mert az új folt a régi ruhát elszakítja, az új bor sohasem fog megállni az ócska tömlőkben, hanem szétveti azokat. Mi is úgy akarunk keresztyének lenni, hogy az életünk ócska ruháját foltozgatjuk az evangélium egy-egy szép mondásával s a krisztusi élet erős új borát bele akarjuk töltögetni nyomorult régi életünk amúgyis szakadozó tömlőibe! Pedig, Krisztus olyan életet ad, amely csak új, lakodalmi köntösbe öltözhetik, amelyet csak egészen új tömlőbe lehet tölteni. Új, örvendező emberek kellenek, akik az isteni élet mámorával akarják az életet széppé tenni. Ez Krisztus szelleme s jaj nekünk, ha az evangéliumot csak foltként akarjuk elfogadni az ócska posztóra! A keresztyénség nagy mértékben megmaradt pogány és zsidó öröksége mellett, nem tudott megszabadulni a pogányság félelmétől, nem tudta megszabadítani híveit a szomorúságtól, az aggodalomtól, a mindennapi élet gondja felett való kicsinyes töprengéstől. Csak szertartásokat, szép mondásokat vett át ebből az új posztóból s tudjuk, hogy ebből már egyszer milyen nagy szakadás lett! Egész seregnek kellett kiválnia az anyaszentegyház testéből, hogy új egyházi közösséget hozzon létre. De ez a köntös is megavult. S van-e még jogunk arra, hogy az evangélium borára bármilyen jogot formálhassunk? Az új tömlő is szakadozik... így lett a keresztyénség lakodalom helyett szomorú, féltő és aggódó bőjté. A Völegény nincs vele.

III.

Az evangélium lelkét tehát a neki megfelelő ruhába kell öltöztetni, a maga tömlőjébe kell tölteni. Az evangélium igazi lelke az öröm, amely csak szabad, aktív, tevékeny életben valósulhat meg. S ha a mi keresztyénségünk nem ilyen, akkor a Krisztus

szemében semmit nem ér, nem evangéliumi, nem a Krisztus élete. Mert Krisztus élete szabad, munkás élet s mindezeknél fogva, a saját erejét érezve, örvendő élet. A szomorú, félő és aggodalmaskodó léleknek tisztában kell lennie azzal, hogy harcban áll Krisztussal. Mert Krisztus hadat üzen annak a keresztyénységnek, amely az ő nevét dicsőíti, ünnepeit megüli, de lelkétől teljesen idegen. Krisztus nincsen ott, ahol az életet szomorúság uralja, ahol az ember lelke tele van bánattal, ahol nincs reményesség és öröm. Sőt, mint ellenség áll szemben az ilyen keresztyénekkal. A keresztyénység nem lehet szomorú, nem lehet félő és # aggodó, mert ezek a vonások evangéliumellenesek.

Ez a bőjtőlő keresztyénység különböző csoportokat mutat.

Az egyik: a bánatos keresztyének csoportja. Feketeruhás, szomorú, nyúltképű pap és komor, szertartásos, nyársatnyelt hívők alkotják. A bánatos keresztyén szereti a lemondást. Ez a világ annyira rossz, olyan borzasztó dolgokat lát az ember, annyira nincs segítség, hogy ő kénytelen félrevonulni és magasból szemlélni az elveszett világot. Szertartásos rezignációval kerüli az akciót, a tevékeny munkát. Szomorú gög fejlődik ki benne, egy olyan fekete szentség, amely nagyon türelmetlen s kemény a „nyomorult” bűnösökkel szemben. Azt vallja, hogy az üdvösségnek csak egy útja van s az az övé. Aki nem ezen jár s nem olyan rítus szerint akar üdvözülni, mint o, az egyáltalán nem üdvözülhet. Erősen hangsúlyozza ezt a megkülönböztetést: „mi” és „ti”. Mi szentek vagyunk, mi tudjuk, hogy mit kell cselekedni, mi tudjuk, hogy mit jelent keresztyénnek lenni; ti nem tudjátok, ti könnyelműek vagytok, ti talán még táncoltok is s más efféle szörnyűségeket műveltek. Mi nem közlelhetünk felétek, mi nem lehetünk veletek közösségben. Kekünk olyan dolgaink vannak, amelyek kizárólag a mieink, amelyeket a mennyei Atya kizárólag velünk közöl. Ti nem vagytok a mennyei Atya gyermekei, ti nem tartoztok ő hozzá. Ellensége lévén az örömmek, siralomházzá és dologházzá szeretné tenni a világot. Pedig meg vagyok győződve, hogy Krisztus legelőször ezt a két intézményt takarítaná el az útból. Mert Krisztus sohasem volt tömlőc tartó porkoláb! De a bánatos keresztyén igenis az: csörgeti a láncot az emberek háta mögött s vigyáz, hogy jól viseljék magukat. Igaza van abban, hogy ő más, mint a világ, de ez az ellentét nem örömdetes. Mivel nincs reménysege a világ és az emberek felől, boldogtalan ellentétben áll a környezetével. Nem lakodalmi nép, a Vőlegény nincs vele... Vájjon nem kellene-e szembenéznie azzal a félelmes gondolattal, hogy aki természetellenessé teszi az

életet, felelősséget vállal azért a féktelen örömért, amelynek mámorában a megvetett világ szerencsétlen fiai keresnek hiábavaló enyhülést?

A böjtölő keresztyénség második csoportja a félelmesszívű keresztyéneké. Sok tagja van. Ezek félnek nem hinni Istenben, mert reszketve gondolják el, hogy ha Ő tényleg van, akkor hitelenségükért megbünteti őket. Félnék a vallásos dolgokból gúnyt fizni, mert ebből esetleg igen nagy hátrányaik származhatnak. De tulajdonképpen jobban szeretnék, ha nem volna Isten, mert túlnagy követelésekkel áll szembe velük. Ez az álláspont feltétlenül babonára vezet. Minden félelmesszívű ember babonás ember. Kopogtat az asztalon, fél a 13. számtól, minden bokorban veszedelmet sejt s ezzel szemben olyan dolgokba kapaszkodik, amelyekről segítséget s védelmet remél, mégha azoknak a dolgoknak egyáltalán nincs is értelme. Ennek pedig az az oka, hogy amint a bánatos keresztyénségből hiányzik a reménység, úgy a félelmes keresztyénségből hiányzik a szeretet. A félelem mindig annak a jele, hogy a lélekben nincs elég szeretet. Fél saját magát odaadni valakinek, aki nagyobb, mint ő. Vallása, babonái önvédelem az Isten követelései ellen. Ez se lakodalmas nép.

Végre a harmadik csoporthoz majdnem mindnyájan odartozunk. Ennek tagjai nem tudnak szabadulni attól a gondtól, hogy mit együnk, mit igyunk, mivel ruházkodjunk? Azaz nem tudnak menekülni az aggodalmaskodás lelkétől. Mi keresztyének, akiknek Krisztus kijelentette az Atyát, akiknek Ő benne szabad gondtalanul élni, egymást szeretni s egymás szeretete által a leg szebb életre eljutni, mi, az Isten gyermekei, folyton azon aggodalmaskodunk, hogy vajjon nem fogunk-e éhenhalni? Az életnek e szörnyű gondjai aztán úgy a földre nyomnak, hogy nem tudunk a szabad isteni életből megvalósítani semmit. Ezeknek az aggodalmaknak a hitben való szegénység az oka. Itt arról van szó, hogy nincs bennünk elég hit. Nem hívő lélekkel nézzük az életet, a világot. Azt hisszük, hogy ez a világ gyötrelemre és aggódásra van berendezve. Hiszünk a természet merev törvényeiben, de nem hiszünk a Lélek világformáló erejének óriási hatalmában. Ilyen a bánatos, félelmesszívű és aggodalmas keresztyénség. Így ül szomorúan a lakodalmas asztal körül, ahonnan hiányzik a Vőlegény.

Pedig a keresztyénségnek megint lakodalmas néppé kell lennie. Van-e lehetőség erre? Van. A bánatos keresztyénekből örvendező keresztyének lehetnek. De ennek két feltétele van: a szerénység és a türelem. Igazi öröme csak a szerény s türelmes embernek lehet. A szerénység abból a tudatból táplálkozik, hogy én nem magamért vagyok, nem magamért élek, nem magamért munkálkodom, hanem csak eszköz vagyok egy olyan hatalomnak s eszménynek a szolgálatában, aki végtelenül nagyobb, gyönyörűbb, dicsőbb, mint én. Ha az ember lelkében úrrá lesz ez a meggyőződés, akkor a szerény megalázkodás az öröm végtelen forrásává válik. S csak a türelmes ember lehet örvendező, mert a türelem abból az öntudatból fakad, hogy örökké élünk. Meg kell tanulnunk azért a dolgokat magasról s messziről nézni. Csak az, így látó ember képes az élet nehézségeit könnyű szívvel elviselni. Aki messziről néz, azt az élet kiesi dolgai nem bosszantják annyira, mint azt, aki nem lát tovább az orránál. Az igazi keresztyén ember is más, mint a világ, de ez az ellentét örvedetes, mert reménységgel szemlélvén a világot és az embereket, boldog ellentétben áll a környezetével. Boldog ellentét a keresztyén ember öröme is a világ örömével szemben, mert a világ szomorú öröme után kiábrándulás és unalom következik, a keresztyén öröme soha.

A félelmesszívű keresztyénség is átalakulhat bátor keresztyénséggé. De bátorrá minket csak egy erő tehet: a szeretet. A szeretet, amely a legnagyobb öröm, mert maga az igazi élet. Gyáva s félelmesszívű ember csak az lehet, aki nem tud vagy nem akar szeretni. Mert az igazi szeretet rögtön bátorrá teszi az embert. Látott-e valaki olyan embert a világon, aki szeretett s gyáva volt? Teljesen lehetetlen! Mert ha én valakit szeretek csak földi értelemben is, minden aggodalmaskodást félretéve, boldog örvendezéssel s minden félelem nélkül vetem magam oda érte. Egy anyának végtelen öröm lenne gyermekéért meghalni. Nem félve, nem aggódva tenné ezt, ha kellene, hanem nagy, sikoltó boldogsággal. Ha valaki szereti a feleségét, akkor boldogan áldozza föl érte az életét. Akit igazán szeretünk, azt végtelenül szeretjük. Az igazi, a teljes szeretet „kiúzi a félelmet”. Amilyen mértékben szeretni tudunk, olyan mértékben tudunk legyőzni minden félelmet. S így győzi le az ember, aki az Istent szereti, a halálfélelmet, mert aki így tud szeretni, annak számára már halál nincsen, annak a lelkén korlátlanul zubog át az örök élet öröme. Ahogy a reménység a bánatos keresz-

tyénséget átfőmálja őrvendező keresztyénséggé, úgy teremt a szeretet a félelmeszívűekből bátor keresztyéneket.

S végül az aggodalmaskodó keresztyénség is hívő keresztyénséggé lehet. Az igazi öröm titka a gyermekiesség. őrvendezeni csak a gyermek tud. Igazi őrvome senkinek sincs ezen a világon, csak egyedül a gyermeknek. Lelki értelemben is csak az Isten gyermekeinek lehet őrvome ezen a világon, azoknak, akik azt a gazdag életet, amelyet a Krisztus élt, gyermeki szívvel el tudják fogadni. Nem bölcs okoskodással, kételkedéssel, hanem gyermeki, aláztos, hívő odaadással. Az Isten gyermekei a hit kerekre nyílt nagy szemével csupa csodát látnak meg mennyei Atyjuk világában. Az Isten gyermeke számára a mindenség egyre nagyobb csodává válik. Felfedezi a világ titkát: ez a világ azért van teremtve, hogy itt minden eszköze, szolgálja legyen a lélek örök életének. Milyen csodálatos, mikor az ember felismeri, hogy nem a létért való küzdelem a világ törvénye, hanem az odaadás, a szeretet áldozata. Milyen csodálatos, hogy a gyermeknek megint szülővé kell lennie, hogy az áldozat nagy törvényét betöltse. Milyen csodálatos, ha észrevesszük, hogy Isten keze van mindenben, ami bennünket ér, ő maga munkálkodik érettünk mindenekben, ő, aki nem hányja szeműnkre a bűnt, nem aszerint bánik el velűnk, amint megérdemeljük, hanem kegyelmének meghálálhatatlan irgalmával mindent javára rendez az őt szeretőknek.

Ez a hívő keresztyén élet őrvomének a titka. A hívő keresztyén nem aggodalmaskodhatik a holnapért, mert neki csak egy nagy gondja van: olyan életet élni és terjeszteni, amelyet Krisztus mutatott s élt; az Isten fiának őrvendező életét. Ezért mondja a fogoly Pál apostol, kezén-lábán bilincsekkel: „Őrvöljetek az Úrban, mindenkor; ismét mondom, őrvöljetek!”

A világ őrvome s a Jézus őrvome közt olyan különbség van, mint a bor s a víz között. A kánai menyegzőn Krisztus a vizet borrá változtatta. Ez azt jelenti, hogy a mi szomorú, őrvomtelen őrvomeinket igazi őrvommé teszi. Szabad, őntudatos, isteni életet ad, mely Vele legyőzi a szomorúságot, félelmet, aggódást. Az új élet lakodalmi köntösében, a Lélek isteni újborával a szívűnkben űlhetjük lakodalmunkat a Vőlegénnyel.

A KICSORDULÓ POHÁR

I.

Az evangélium a természetesség hirdetője, mert az igazi emberi természetet akarja fölébreszteni bennünk. Hogy a mai ember mégis annyira idegennek érzi az evangéliumot, annak nem az evangélium természetellenessége az oka, hanem ellenkezőleg az, hogy az emberi természet fordult a visszájára. Természetellenessé lett az, aminek magátólértetődőnek kellene lennie. Az evangélium naaga a természetesség az igazi ember számára. Krisztus fölhívása: Legyetek tökéletesek! — egyértelmű ezzel: Legyetek természetesekek!

A „természetesség” általánosan használt kifejezés. Köznapi értelemben őszinteséget jelent. Rendesen elismerést, dicséretet foglal magában arra nézve, akit természetesnek minősítünk, mert azt fejezi ki, hogy az illető nem affektál, nem mutat mást, mint a mi. Ugyanilyen értelme van az evangéliumban is, csak a mértéke magasabb. Mikor evangéliumi értelemben beszélünk természetességről, nem az ember természeti lényének, hanem lelki egyéniségének őszinte megnyilvánulását értjük alatta. Az evangélium szerint az embernek isteni értelemben kell természetesnek lennie. Meg kell tehát különböztetnünk a természetesség kétféle formáját. Természetes dolog, hogy az állat ösztönök szerint éljen, de természetellenes, ha az embert irányítják ösztönök, miután az ember természetessége magasabb mértékű, mint az állaté. Az ember akkor természetes, mikor öntudatos. Nem csinált, hanem lélekből fakadó öntudatosságra gondolok. Amilyen biztos és magától jövő az állat ösztönössége, olyannak kell lennie az ember öntudatosságának. Az embernek az öntudat az ösztöne, azaz annyira öntudatosnak kell lennie, mintha ösztönből cselekedne. Mintha nem is kellene gondolkoznia azon, amit gondol, érez és cselekszik. Ebben az értelemben a legöntudatosabb lélek a legmagasabb értelemben természetes ember.

II.

Ha igaz, hogy az ember akkor természetes, mikor minden megnyilatkozásában öntudatosan adja saját magát, úgy a természetellenesség lényege is világos: aki öntudatosan nem saját magát adja, az természetellenes. A nem természetes ember tehát hazug ember. Aki hazudik, annak egész élete hazugság, mert ellene mond annak, ami benne van. Vétkezik saját maga és az emberiség ellen

s egyik hazugságból a másikba esvén, a világ megrontója lesz, mert egy hamis világ felépítésén mesterkedik. A keresztyénség nagy erőpróbája azon dől el, hogy ki tudja-e pusztítani a világból a hazugságot, vagy nem. Mert a hazugság az ősi ellenség, akivel Istennek élethalál harca van. A mai keresztyének programm-parancsa: küzdjetek a hazugság ellen, hogy az emberi élet ismét természetessé legyen.

III.

Kezdetől fogva nagy vita dúl a keresztyén egyházban a hit és a cselekedetek elsőbbsége fölött. A kérdés az, hogy melyik szükségesebb, lehet-e az egyiket a másikkal pótolni, lehet-e valamelyiket a másiknak alárendelni¹? Az e körül folyó vita olyan régi, mint maga a keresztyénség. Már Pál apostol leveleiben ott van ez a kérdés, mert a keresztyénség hazug világba érkezett, amelynek a legfőbb baja éppen az volt, hogy a cselekvés¹ s a lélek belső tartalma között áthidalhatatlan ellentét állott fenn. Az evangélium célja ennek az ellenmondásnak megszüntetése volt. Láttuk, hogy Krisztus küzdelme a farizeusok ellen az isteni természetesség szent haragjának lángolása a nem természetes emberek hazugsága ellen, akiknek egész magatartása, nyilvános működése ellentmondásban van a lelkük valódi tartalmával. Ezért vádolja őket minden alkalommal a képmutatás bűnével. A farizeusok és minden idők farizeusi gondolkozása azt vallja, hogy az ember értéke abban van, ami belőle kívülről látszik. Mivel az ember cselekedetei nyilván» valóan megmérhetők, ennél fogva egyedül a cselekedetek mértékadóak. Ezért törekedtek a farizeusok mindig arra, hogy a világ szemében nagy értéket képviseljenek, ezért végezték úgy minden cselekedetüket, hogy az emberek lássák. Utcasarkon állva imádkoztak, böjt idején bekormozták az arcukat, hangosan trombitáitattak maguk előtt, amikor alamizsnát osztogattak. Ezen a farizeusi alapon egész gyakorlat fejlődött ki: az elismerésreméltó jó cselekedetek rendszere, amely mögött lélek nincsen, mert az egészet végig lehet csinálni lélek nélkül is. Ha az a céloom, hogy elismerést szerezzek vele: jótékonykodhatom szeretet nélkül is, csak az a fő, hogy lássák. Nem is ritka példány a szívtelen adakozó !... A keresztyénségnek először ezek ellen a „keresztyének” ellen kell küzdenie, akik, mint átkozott örökséget, származtatják át nemzedékről nemzedékre a belső és a külső élet szörnyű ellentétét, a hazug képmutatást.

A jónak az a természete, hogy lélek nélkül utánozható, nagyon sok igaz ember lelkét elcsüggesztette. Minden korban akadnak ilyenek, akik a cselekedetek arcátlan hazugságán megundorodva félreálltak s valósággal lenézték a cselekvést, mint a valódi szentség akadályát. A remeteség szentsége magába zárkózik g egyedül akar lenni az Istennel, félrevonulva a hazug világtól. Már az őskeresztyének lelkiismeretét is zavarba hozta ez. Jakab apostol szükségesnek látja hangoztatni, hogy a hit cselekedetek nélkül halott. Nagy nyomorúságnak kell tartanunk a keresztyén-ség történetében azt a tényt, hogy a hitnek és a cselekvésnek nem a kapcsolatát, hanem az ellentétét állította előtérbe. Sajnálatraméltó, hogy az egyik oldal máig is a hitet, a másik viszont a cselekvést hangsúlyozza. Így alakult ki a jó cselekedetek rendszere s egy szörnyű gondolat vette bele magát az emberek lelkébe, amely végtelenül megnehezítette azt, hogy az ember természetes lehessen. Az a gondolat, hogy a jócselekedetnek érdeme van, hogy én „kiváló ember” vagyok, ha jót teszek, hogy a jó cselekedet rangkülönbséget képez az emberek között, sőt egyes-nesen üdvösséget szerez. Ezt a szörnyű eltévelyedést azzal koronázták be, hogy Isten rendeléseként hirdették.

IV.

Az evangéliumban ennek az ellentétnek nyoma sincs. Az Üdvözítő evangéliumában a hit és a cselekvés olyan viszonyban állanak egymással, mint a fa és a gyümölcse. A fa és a gyümölcs nem két különböző dolog, mert a gyümölcs a fa eredménye, az amiért a fa él, amit létre akar hozni. Ha a gyökereiből táplálkozik a fa, akkor él s akkor gyümölcsöt fog teremni. Ez a természetes kép mutatja a hit és a cselekedetek közti igazi viszonyt. A természetes emberi élet törvényét a gyümölcsstermő fa ábrázolja. Miért terem a fa? Az evangélium gyönyörű felelete szerint: hálából. A gyümölcs nem érdeme a fának, hanem a hálája. Ezzel hálálja meg a fa a kertész, a föld, az eső, a nap munkáját, akik érette dolgoztak, hogy teremhessen. A lélek Istenből táplálkozik. Megkapott Tőle ingyen, kegyelemből minden feltételt arra, hogy megszabadulhasson a bűn vadhajtásaitól s egészséges fává lehessen. Természetes, hogy ez a lelki fa, hálaáldozatul nyújtja a kertésznek édes gyümölcset: a szent életet. Itt nincs ellentét hit és cselekedet között. Nem is két párhuzamos vonal áll egymás mellett, hanem csak egy, amely kiinduló pontjában hit, vég-

pontjában cselekedet. Kezdetben gyöker, eredményében gyümölcs. Ez a természetes álláspont, amelyre az evangélium helyezkedett.

V.

A lélek benső tartalma és külső megnyilvánulása között természetes, egészséges esetben nem lehet ellentét. Ezt az igazságot Krisztus egy alkalommal, amikor a farizeusokra rásüti, hogy hazudnak, így világítja meg: „Vagy legyetek jó fák és teremjeteik jó gyümölcsöt, vagy legyetek romlott fák és teremjeteik romlott gyümölcsöt; mert gyümölcseről ismerik meg a fát. Mérges kígyóknak fajzatai, mi módon szólhattok jókat, holott gonoszok vagytok? Mert a szívnek teljességéből szól a száj. A jó ember az ő szívének jó kincseiből hozza elő a jókat; és a gonosz ember az ő szívének gonosz kincseiből hozza elő a gonoszokat. De mondom néktek: Minden hivalkodó beszédért, amit beszélnek az emberek, számot adnak majd az ítélet napján. Mert a te beszédeidből ismertetel igaznak és a te beszédeidből ismertetel hamisnak”. (Máté ev. 12. r. 33—37. v.) Ez a kijelentés a krisztusi lélektan esszenciája. Ez a krisztusi lélektan ideális, azaz nem tényt állapít meg, hanem egy eszményt állít föl. Így kellene lennie, ha az emberek krisztusi értelemben természetesek lennének. A szívnek teljességéből szól a száj: ez annak a léleknek törvénye, aki engedelmeskedik a maga igazi természetének. Aki önmaga lényének ellenáll, abban ez a törvény nem valósulhat meg. A hazugság rettentő hatalma éppen abban fészkel, hogy a száj úgy szólhat, mintha a szívnek teljességéből beszélne s mivel a szív maga rejtve van, csak „beszédeidből ismertethetel igaznak vagy hamisnak”. Az embereket tehát félre lehet vezetni a hazug megnyilatkozás ártatlan álarcával s föl lehet építeni a hazugság egész világrendszerét. Az emberek talán soha, vagy csak nagyon későn vennék ezt észre. Krisztus azonban szent komolysággal figyelmezteti a hazug lelkeket: Minden hivalkodó beszédért számot adtok majd az ítélet napján! — Mert Isten látja és ismeri a szívet magát!!

Krisztus szemében az emberi lélek olyan, mint egy pohár, amely folytonosan telik s mikor tartalma elérte a pohár peremét, kicsordul. Amíg telőben van a lélek kelyhe, indulatok, tervek, eszmények buzognak benne, de abban a pillanatban, amint a pohárból kicsordultak: tettekké váltak. A pohárból csak az csordulhat ki, ami tényleg benne van. Mi tehát a tett? A teljessé lett lélek kicsordulása a világba. Krisztus gondolata szerint ez a lélek ter-

mészetes megnyilvánulásának módja, az igazi tett születése. Ez a mód akkor is természetes, ha a lélek tartalma gonosz. Mert a gonoszsággal teli lélekből is természetesen csordul ki a bünett. Krisztus ellensége a bűnnek és azt akarja, hogy a jóval teli szívek ömöljenek tettekbe, de mindenekfölött azt kívánja az embertől, hogy megnyilatkozása őszinte, azaz valódi tartalmának megfelelő legyen. Vagy őszintén jó, vagy őszintén gonosz. A Krisztus csak egyet nem állhat, azt a lelket, amelynek megnyilatkozása sem nem jó, se nem rossz, azaz hazug. Egy helyt azt mondja: „Te sem hideg nem vagy, sem hév; vajha hideg volnál vagy hév. így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból”. Ha gonoszság van a lélekben, csorduljon ki belőle, mert ahhoz, hogy leszámolhassunk vele, ki kell jönnie a napvilágra. De ami Krisztus szemében a legtermészetellenesebb s a leggyűlöletesebb, az, ha a gonosz lélekből látszólagos jó csordul ki. A hazugságnak ezt a tényét halálosan kárhoztatja. Méltán, mert a „báránybőrbe öltözött farkas” nehezíti meg leginkább Krisztus küzdelmét a világban. A gonosz azért utánozza a jót, hogy megtévessze az embereket. A jó látszata alatt kicsordult gonosz elárad az emberek közé, mint egy fertőző folyam s végzi a maga romboló munkáját. Nem ismerhetjük föl valódi lényegét, mert mindig szebb, mint a jó. Lehetőleg még krisztusibb, mint Krisztus maga. A keresztyénség ősi képzete szerint az Antikrisztus olyan, sőt szebb, mint Krisztus. Gyanússá is csak túlzottan krisztusi volta teheti. Krisztus a maga híveire nézve éppen ezért a legszigorúbban kötelező törvényként parancsolja, hogy életük a lélek poharának kicsordulása legyen.

VI.

Itt áll előttünk a krisztusi lélektan egyszerű, de egészen új világot teremtő alaptörvénye: Krisztus nem fogad el más cselekvést, csak azt, ami teli lélekből jön. Ebből következik, hogy nem szabad cselekednünk addig, amíg a lelkünk nincs tele. Milyen természetes és magától értetődő ez a követelmény. S mégis, ha tetteinket, nyilatkozatainkat őszinte kritika tárgyává tesszük, látnunk kell, hogy a legritkább esetben vannak ilyen „kicsorduló” cselekedeteink. Krisztus bizonyágtévökké akar tenni minket. Nem elég, ha hiszünk benne, ha némán, titokban szeretjük. Nem akarja, hogy el legyen zárva bennünk, mint egy sírban. Krisztus a mi lelkünkben is a Húsvét Krisztusa akar lenni. Meg akarja tölteni a lelkünket s diadalmasan ki akar lépni belőlünk is a világba. De

épp azért a lélek őszintesége, a keresztyén élet természetessége azon fordul meg, hogy amíg Vele nincs teli a lelkünk, nem szabad cselekednünk. Tévedés azt gondolni, hogy Krisztus a folytonos cselekvést kívánja. Sőt egyenesen tiltja azt, mikor a lélek nincs készen reá. Mert csakis így nem fogunk érdemeket tulajdonítani tetteinknek, jól tudván, hogy nem mi cselekszünk, hanem valósággal kiömlött belőlünk a jó, mi pedig csak poharává lettünk a bennünk működő isteni hatalomnak. Csakis így lehetséges, hogy elbizakodottság helyett hálát adjunk, hogy egyáltalán szabad s lehet cselekednünk, Vele és Érette. Hogy minden érdemet egyedül Neki tulajdonítsunk, mert cselekedeteink, mint éltető forrásból, Belőle buggyannak ki. Az ilyen cselekvés az élő hit áldott gyümölcse. Ezért mondja Pál apostol: Ami nem hitből van, az bűn. Mi mutatja jobban keresztyén életünk szomorú elfajulását, mint az, hogy ezt a mély értelmű kijelentést elfelejtettük és nem akarjuk megérteni, hogy az a megnyilatkozás, ami nem a Krisztussal tele hívő lélek kicsordulása: bűnös hazugság. Egész szokás-keresztyénségünk, gépies cselekményeink, elcsépelet frázis-vallásunk nyomorúsága abban gyökerezik, hogy nem vesszük abszolút komolyan Krisztus parancsát: Ne cselekedj addig az Én nevemben, amíg Én ki nem csordulok belőled. Mint az ítéletharsonája, zúg korunk keresztyén társadalma felett Krisztus tiltó és követelő szózata: „Nálam nélkül semmit sem cselekedhettek!” (Ján. ev. 15. r. 5. v.)

... Nagyon jól hallom a szomorú sóhajt: mit tegyek hát, ha a lelkem nincs tele Krisztussal, ha üres vagyok, ha nem csordul belőlem magától az élet áldott folyója... és a kötelesség, a helyzet, a hivatás, a körülmények mégis azt kívánják, hogy cselekedjem és beszéljek?... Mi fog történni velem, ha Krisztus egyáltalán nem tölti meg soha a lelkemet?... A felelet egyszerű és mindenki által teljesíthető. Ha üres vagy, ne cselekedj, — de táplálkozz! Igyál az élet forrásából, egyél az élet kenyereből, töltsd meg magad az Én kincseimmel; addig táplálkozz, amíg majd kicsordul belőled a cselekvés. A farizeizmust csak úgy lehet a keresztyénségből kiirtani, ha ezt a parancsot komolyan vesszük. A bizonyágtéves nagy kötelessége azért sorvadt el az egyházban, mert elhomályosult a táplálkozás nagy kötelességének tudata. Valljuk be, hogy az Isten ígéjével és az imádsággal való rendszeres lelki táplálkozás egyházunkban ritka jelenség. Ez megint azt mutatja, hogy a lelket nem tartjuk komoly valóságnak. Ki mulasztaná el csak egy napig is testét táplálni?... De azt, hogy a lélek is éhes, hogy a lélek sem élhet meg táplálék nélkül, ki veszi komolyan?

Az éhhalál szélén már nincs éhség. Ez a tényleges helyzet a lelki életünkben. Pedig be lehet magunkba inni a krisztusi életet, mint egy mennyei italt, hozzákapcsolódhatunk, elfogadhatjuk parancsait, fölöltözhetjük jellemét, befogadhatjuk szeretetét, mint Isten kenyerét. Táplálkozhatunk, hogy cselekedhessünk! De aki meg se próbálja, mi módon panaszkodhatik, hogy nem érzi Krisztust a lelkében s mivel védi lélektelen, nem hitből való hazug életét?

VII.

Az Isten ítélőszéke előtt egykor eldőlt az igazság és hazugság nagy pöre. Ebben a világban mindig a látszat lesz a győztes, mert az ítélkezés alapja a látható cselekvés és a hallható beszéd. Mi következik ebből reánk, keresztyénekre nézve? Félelmes felelőség, melyet nem a világ, hanem Isten előtt hordozunk. Hogyan viselhetjük el ezt a megvesztegethetetlen Bíró előtt, aki a lelket, a forrást látja?... Nem kell-e megdöbennünk arra a gondolatra, hogy látszat-keresztyénységünkre a hazugság egész világa épül fel, amelynek Isten előtt végre is össze kell omlania, mert belül egészen más, mint amit kívülről mutat? Minden „hivalkodó” beszédért számot kell adnia ennek a világnak Isten előtt, az ítélet napján. Számonkérjük tőle a „világbéke” hivalkodó beszédét, melyet állandóan nagyon hangosan hirdet, de álarca alatt annál elszántabban fegyverkezik. A világháború előtt is minden visszhangzott a leghumánusabb frázisoktól s amikor a legjavában zengett a hazug jelszavak kórusa, akkor következett be a katasztrófa. De nemcsak a szándékos hazugság az, amely a kicsorduló pohár törvényét megcsúfolja. Vannak keresztyén életünkben olyan hazugságok is, amelyeket szentesített a keresztyén világ, amelyeket egyenesen jónak, humánusnak, nemesnek tart. De Isten előtt minden hazugság egyforma. Gondoljunk csak arra, amit „konvenciónak” nevezünk! Az egész konvenció-rendszer merő hazug megalkuvás s csak arra való, hogy igazi szándékainkat és érzéseinket elfedezze. Az egész arra megy: ne mutasd az igazi arcodat, bolondítsd el a világot, csapd be az embereket! Ott van az elhallgatás hazugsága. Az emberek úgy alkudtak meg a lelkiismeretükkel, hogy nem hazudnak, csak nem mondják meg az igazat. Pedig, ha nem állunk bátran az igazság mellé, a hazugság világának építői lettünk. Életünk valóságos zsarnoka a „nem illik” nagy hazugsága. Valamit illik elhallgatni, valamit nem illik észrevenni. Vannak hazugságok, amelyek félelemből származnak

s vannak olyanok, amelyeket kíméletből mondunk, sőt vannak jószándékú hazugságok is, amiket „tekintettel erre vagy arra” mondunk. Minden esetben a meggyőződésünk ellen cselekszünk. Pedig a keresztyén embernek csak tele szívből szabad beszélnie vagy cselekednie. És pedig olyan tele szívből, amelyben már a Krisztus maga cselekszik. Ha azt akarjuk, hogy keresztyéneknek nevezhessük magunkat, ha azt akarjuk, hogy keresztyénségünk igazán s valósággal természetes legyen, vissza kell térnünk ahhoz az egyszerű lélektanhoz, amely ebből a tételből áll: ne cselekedj, amíg a lelked egészen tele nincs. Mert ha valamivel lehet ezen a világon segíteni, akkor csakis a természetes őszinteséggel, a szívből jövő cselekvéssel lehet. Ennek a drága, isteni orvosságnak szimbóluma a kicsorduló pohár.

ISTENI IGASZÁGTALANSÁG

I.

Ebben az előadásban, ellentétben az eddigiekkel, egy emberi erény kerül összeütközésbe az evangéliummal. Ez az erény az igazságérzet, egyike a legélénkebben jelentkező, legáltalánosabb érzéseinknek. Természetesen ebben az erényben is kell lennie hibának, ha ellentétbe kerülhet Krisztussal. Az volna hát a céloom, hogy fölmutassam: miért s mikor ütközik össze az emberi igazságérzet, amely önmagában véve elismerésre méltó, az isteni igazsággal. Vagy másképpen szólva: mi az oka, hogy az ember sokszor igazságtalannak látja az Istent? Három példát hozok elő az evangéliumból s ezeken fogom megmutatni az emberi és isteni igazság összeütközését, hogy az egyetlen igazság fénye fölragyogjon előttünk.

II.

Az első példa: Máté ev. 21. r. 23—32. verseiben foglaltatik. Ebben a történetben a főpapok és a nép vénei számon kérik Krisztustól, hogy micsoda hatalommal cselekszik és ki adta neki a tanításra való fölhatalmazást? Az akkori szokások és törvények szerint az ige hirdetése s az isteni dolgokkal való foglalkozás hozzá volt kötve a rabbinusi és a papi hivatalhoz. Krisztusnak tehát — emberileg szólva — először fölhatalmazást kellett volna nyernie a főpaptól, hogy ezeket végezhesse. Mikor kérdőre vonták, nem

adott direkt választ. Azt feleli: „Én is kérdek tőletek egy dolgot, amire ha megfelelték nékem, én is megmondom néktek, micsoda hatalommal cselekszem ezeket. A János keresztsége honnan vala? Mennyből-e, vagy emberektől? Azok tanakodnak vala magukban, mondván: Ha azt mondjuk: mennyből, azt mondja majd nekünk: Miért nem hittetek tehát néki? Ha pedig azt mondjuk: emberektől; félünk a sokaságtól; mert Jánost mindnyájan próféta-nak tartják. És felevén Jézusnak, mondának: Nem tudjuk. Monda nekik ő is: Én sem mondom meg néktek, micsoda hatalommal cselekszem ezeket. De mit gondoltok ti? Vala egy embernek két fia és odamenvén az elsőhöz, monda: Eredj fiam, munkálkodjál ma az én szőlőmben. Az pedig felevén, monda: Nem megyek; de azután meggondolván magát, elméne. A másikhoz is odamenvén, hasonlóképpen szóla. Az pedig felevén, monda: Én elmegyek uram; de nem mené el. E kettő közül melyik teljesítette az atya akaratát? Mondának neki: Az első. Monda nekik Jézus: Bizony mondom néktek, hogy a vámszedők és a parázna nők megelőznek titeket az Isten országában”. A zsidó nép vezetői hivatalos és hiteles kegyességüknél fogva állottak első helyen: mikor tehát Krisztus azt állította róluk, hogy a söpredék megelőzi őket az Isten országában, a legbotrányosabb igazságtalanságot követte el velük szemben. Ez a nyilatkozat örökre elszakította őket Krisztustól. Többé köztük békesség, megegyezés, sőt elképzelhető viszony sem létezhetett. Mennyire fel lehettek háborodva ezek az emberek, akiknek egész élete a törvény betűjéhez való szigorú ragaszkodásban telt el. Úgy gondolták, hogy jogosan s igazságosan tarthatják magukat kegyes embereknek s jog szerint várhatják Istentől az elsőség jutalmát. Róluk azt mondani, hogy alábbvalók, mint a publikánusok és a parázna nők, hallatlan igazságtalanság volt... Az a kérdés, ami itt fölmerül és megoldásra vár, az igaz élet kérdése. Ha egyáltalán lehetséges és van igaz emberi élet, akkor Krisztus nyilatkozata igazságtalan, mert nem különböztet az emberek között... Minden ezen fordul hát meg: van-e egyáltalán tisztaság, igazság, érdem és jog az emberi életben, Istennel szemben? ...

A tény az, hogy Isten törvénye szerint igazak és bűnösök közt nincs különbség, mert nincsenek igazak. Igazságos, vagy igazságtalan-é ez az isteni ítélet?... Talán, ha egy eltípró zsarnok mondaná ki, igazságtalan lenne annyiban, hogy elbírhatalmat mértek alá állítja az embert. De ezt az ítéletet a kegyelem mondja ki felettünk, akinek csak egy megkülönböztetése van az emberekre nézve: aki megalázza magát és aki fölmagasztalja magát. Krisz-

tus példázatában a farizeus így szól: hálát adok neked Isten, hogy különb vagyok mindenki másnál! — A publikánus pedig megalázkodik s megbánja bűnét. Ez a két ember tényleg különbözik egymástól. De nem abban, hogy az egyik igaz, a másik bűnös, mert mind a kettő bűnös. A különbség abban van, hogy egyik megbánja bűnét, a másik nem is ismeri el. Krisztus szerint Isten nem a kegyes farizeusnak ad igazat, hanem a bűnbánó publikánusnak. A papok szemében ez igazságtalanság. Mert ha így van, akkor mit ér a harmincéves kegyesség, holott egy harmincéves bűnös élet előbb kerülhet a mennyek országába? Emberi értelemmel nézve igazságtalanság, mert semmibe se veszi a kegyes élet előnyeit. Emberi értelemmel nézve, nem is érdemes kegyesnek lenni, mert semmiféle előnnyel nem jár. Sok mai keresztyén ember is méltatlankodik azon, hogy Isten nem tesz különbséget a jó s a rossz ember közt. Ez nem változtat ugyan Isten fenséges törvényén, de azt bizonyítja, hogy az ilyen emberek keresztyénsége nem keresztyénség többé, az ilyen már elfelejtette ősei hitvallását. Az evangélium szemlélete szerint igenis van valami, ami számít, ami mindenetre tekintetbe jön Isten előtt s ez a bűnbánatos megtérés. Krisztus nem mondja azt, hogy a meg nem tért bűnösök megelőzik a kegyeseket, csak azt mondja, hogy hiábavaló, azaz hamis a kegyesség, ha hiányzik belőle a bűnbánat. A farizeusok azért látják igazságtalannak Istent, mert igaznak képzelik magukat. Nem Isten igazságtalan, hanem a saját magukról alkotott hizelgő kép. Egy hiányzik belőlük: a saját rosszasságuk megismerése. Az a baj, hogy Istennel szemben jónak gondolják magukat. Viszont ha egy bűnös csakugyan érzi, hogy milyen rossz s megalázkodva Istenhez fordul, természetesen, hogy megelőzi a kegyeseket, ámbár azok kegyességükkel 30 éves előnyben voltak, mert igazságosan ítélte meg önmagát. Megtalálta az emberi élet titkát: mivel minden ember bűnös az Isten előtt, csak egyet tehet: elfogadhatja a Jó segítségét, megragadhatja a kegyelem mentőkötélét. Aki ebben megelőzi a másikat, az az első.

Ismételjük meg tehát azt a törvényt, mellyel az isteni „igazságtalanság” a világot forgatja: Isten szemével nézve semmi különbség nincs az emberek közt. Emberi szemmel nézve nagy differencia van egy kegyes főpap s egy publikánus között. De emberi szemmel nézve a Fellegvár s a Montblanc közt is nagy különbség van, pedig fölülről mind a kettő elenyésző kicsi. Bizonyos magasságból nézve a föld felszíne egészen sima. Isteni szemmel nézve az emberek egyformán semmik. Ha ezt megláttam, nincs semmi jogom többé ahhoz, hogy embertársamat lenézzem, nem ismerhe-

tek többé megvetett embert. Ha egy kicsivel magasabbra emelkedtem is az általános romlásban, azért épügy el fogok veszni, mint a legutolsó. Mert igazán mindegy, hogy egy arasszal, vagy 500 méterrel a víz felszíne alatt fulladok meg; végeredményében egyre megy a dolog: mind a ketten megfulladunk. Isten szentségéhez mérve a legjobb is, ami emberben található, csupa szenny és szégyen. Önmagában véve minden, ami csak emberi: hiábavaló és rossz. Hogy volna hát jogom lebecsülni egy másik embert s mi-féle alapon tarthatnám magamat különbnek akárki másnál? A kegyes” és „igaz” lélek persze felháborodik ezen: Nem vagyok különb? Hát hiába imádkoztam? Hiába adtam fizetésem tíz százalékát egyházi célokra? Hiába jótékonykodtam? — Nincs igazság az égben, mert hiábavaló a kegyesség: a jó embert is érik csapások, sőt talán sokkal nagyobbak, mint a gonoszt, aki sohasem törődött az Isten dolgaival! Tény, hogy mihelyt az ember igazságot tulajdonít magának, érdemeket lát a cselekedeteiben, azonnal kibogozhatatlan zűrzavar áll elő az életében. De Isten éppen azt akarja, hogy világossá legyen a szomorú valóság: egy embernek sincs igaza. 0 kivétel nélkül mindnyájunkat betegnek lát s egyetlen kívánsága, hogy a beteg engedje: hadd vizsgálja meg az orvos, állapítsa meg a baját s gyógyítsa meg. Ez az „igazságtalan” Isten forró szeretettel szeretne meggyógyítani mindnyájunkat, de ennek feltétele van: engedjük meg az Orvosnak, hogy elvégezhesse rajtunk a maga munkáját. Az „igazaknak” az a bajuk, hogy egészségesnek tartják magukat, ezért előzi meg őket legtöbb beteg a gyógyulásban. Minden emberi szív beteg, de legrosszabb a helyzete annak, aki beteg szívét az igazságosság kövértjével burkolja körül és zárja el az orvos elől. Isten nem mond le ezekről sem, de az ilyeneknél először szét kell törnie a köburkolatot, hogy a sebhez érjen s biztos, hogy ez cirógatással nem mehet végbe! Istennek vannak finom műtőeszközei, de van pörölye is s az „igazaknál” sokszor ezt kell elővennie, hogy célt érhesen. Ilyenkor hangzik az értelmetlen jajgatás: Miért üt éppen engem, mikor én igaz vagyok? Pedig világos, hogy miért. A Szeretet ütései ezek, aki azért töri össze, hogy ne maradjon benne egy ép porcika sem, hogy végre kegyelemért kiáltson az igaz is! Végre, mikor már sok porbahullt bűnös szív megelőzte őt a mennyek országában. Ez az isteni igazságtalanság a szeretet igazsága. Azé a szereteté, amely kivétel nélkül meg akarja menteni gyermekeit.

Az evangéliumi keresztyénség meglátta ezt az isteni igazságot s egész gondolkozásának alaptételévé tette a bűnbánatos megterés egyetemes szükségességét. Azt tanítja, hogy a kegyelmes

Isten mindenkit meg akar gyógyítani, aki meg akar gyógyulni. De csak azt gyógyíthatja meg, aki magát betegnek tudja és vallja. Csakis önmaga állapíthatja ezt meg magáról, senki más ebben nem ítélhet fölötte. Csak a bűnös ember találkozhatik a kegyelmes Istennel, a felfuvalkodott ember a sorssal, a végzettel találkozik. Ez az a pont, ahol az evangéliumi keresztyénséget magát szokták fölfuvalkodottsággal vádolni, mivel azt tanítja, hogy Isten kiválasztja és eleve elrendeli azokat, akik a bűnből megtérnek és azokat, akik magukat megkeményítik a kárhozatra. Ha ez igaz volna, mondják, akkor Isten a legnagyobb igazságtalanságot követné el, a kiválasztottak pedig a legigazságtalanabb fölfuvalkodottsággal kérkedhetnének. De nem szabad elfeledni, hogy a kiválasztottak époly bűnösök, mint a többiek. Igazságtalanság csak abban az esetben történne, ha igazakról és nem igazakról lenne szó s Isten a nem igazakat választaná ki az igazak mellőzésével. De ha eljutunk arra a meggyőződésre, hogy nincsenek igazak, nyomban megszűnik az igazságtalanság. Keresztyén életünk első föltétele az, hogy ne tegyünk különbséget igaz és nem igaz közt. Mondjunk le a magunk igazáról, mint akik magunktól semmit sem tehetünk s kérjünk segítséget, mert Istennek minden ígérete hirdeti, hogy azt, aki nyomorúságában segítségért kiált, nem hagyja el. Mihelyt valaki a maga nyomorúságának tudatában kér segítséget, meghallgattatik. De lemarad az Isten országából az, aki a farizeusokkal kérdi: micsoda hatalommal cselekszi Isten mindezeket? Az ilyenek meg kell tanulnia azt, hogy Isten mégis csak jobban tudja a maga dolgát, mint ő.

III.

A második példa Lukács ev. 19. r. 12—27. v.-ben található.

„Egy nemes ember elméne messze tartományba... előszólítván azért tíz szolgáját, ada nékik tíz girát és monda nékik: Kereskedjete, amíg visszajövök... És visszajöven előhívta azokat, akiknek a pénzt adta, hogy megtudja, hogy ki mint kereskedett. Eljőve az első, mondván: Uram, a te girád tíz girát nyert... És jöve a második, mondván: Uram, a te girád öt girát nyert... És jöve egy másik, mondván: Uram, imhol a te girád, amelyet egy keszkenőben eltéve tartottam. Mert féltem tőled, mivelhogy kemény ember vagy; elveszed azt, amit nem te tettél el és aratod, amit nem te vetettél... És monda az ott állóknak: Vegyétek el tőle a girát és adjátok annak, akinek tíz girája van. És mon-

dának néki: Uram, tiz girája van! És ő monda: Mondom néktek, hogy mindenkinek, akinek van, adatik, akinek pedig nincs, még az is elvétetik, amije van.” Itt abban van az igazságtalanság, hogy annak adatik, akinek van. Az emberi természet ellenkezőleg gondolkozik: Miért ad annak, akinek már úgyis van s miért vesz el attól, akinek nincs¹? Ennek az igazságtalanságnak az a magyarázata, hogy az ember a saját magáénak tartja magát, rendelkezni akar önmagával, mint aki Istennek semmivel se tartozik. De Isten ellenségeinek nevezi azokat, akik nem akarják, hogy ő uralkodjék rajtuk (27. v.). Mert Isten uralkodni akar. Nem csinál úgy, mint a Sátán, aki Ádám és Éva esetétől elkezdve mindig azt mondja, hogy szolgálni akar és mindig alázatosnak mutatkozik. Az ember elbizzá magát, hogy milyen nagyszerű szolgát kapott. Pedig a Sátán is uralkodni akar s éppen a hazugságával teszi magát úrrá, tiporja el az embert. Ezzel szemben Isten a leghatározottabban kijelenti, hogy Ő uralkodni akar. A tízparancsolatot is így vezeti be: „Én, az Úr, vagyok a te Istened”. Ezzel az Úrral szemben az embernek csak egy teendője lehet: az engedelmesség. Ha mi ezelőtt a tény előtt meghajlunk, az igazságtalanság rögtön megszűnik. Aki az Isten tulajdona, arra nézve nincs igazságtalanság. Aki gyarapszik, azt gyarapítja az Isten is, de mit kezdjen egy olyan szolgálával, aki nem dolgozik, tehát szembehelyezkedik Istennel, az egyetemes lelki törvényekkel, amelyek a lelki életben époly érvényesek, mint a természeti törvények a fizikai világban! Aki szembeszáll ezekkel a törvényekkel, annak el kell vesznie. A mi életünk törvénye a szolgálat, nem az uralkodás. Aki ezt nem akarja megérteni, az ellenkezésbe jut az élet törvényeivel s azért el kell pusztulnia. A döntő tény az, hogy az ember szolgál s az Isten Úr, ennél fogva az embernek szolgálnia kell az Urat. Dolgoznia kell az Isten céljaiért és aki dolgozik érte, semmit nem tartva meg magának, megérti az isteni igazság mély és áldott értelmét. Az Isten szolgálata ajándék s így szűnik meg az igazságtalanság. Isten gyermekeket teremtett s a gyermekek felett akar uralkodni, akik a szolgálatban ajándékot kapnak tőle. Isten az ember szolgálata nélkül is époly nagy Úr marad, ellenben az ember aljassá válik s elkárhozik, ha nem szolgál Neki. Ebben a szolgálatban nyilvánítja meg Isten bennem az ő Lelkét. A szolgálatban kegyelmet gyakorol velem, mert nem engedi meg, hogy elpusztuljak magamban. Aki nem akarja, hogy Isten rajta uralkodjék, az elpusztul. Aki nem szolgál, az elvész, aki engedelmeskedik, az gyarapodik.

A harmadik példa mutatja meg Isten legnagyobb „igazságtalanságát”. Ez a szőlőmunkások példázata (Máté ev. 20. r. 1—12 v.), akiket reggeltől estig különböző időben hívott szőlőjébe a gazda. A munkások közül a legutolsók csak egy órát dolgoztak s mégis ugyanazt a bért kapták, mint az elsők. Nem szabad elfelednünk, hogy az elsők megkapták azt a bért, amiben a gazda megalkudott velük. Nem is e miatt zúgolódtak, hanem mert igazságtalannak tartották, hogy az utolsók is ugyanannyit kaptak, mint ők, akik a nap hevét és terhét hordozták. Igen jellemző eset ez az emberi igazságérzetre. Tudom, hogy miért dolgozom, ismerem a bért, amit kapni fogok, meg is kapom. De ha valaki, aki sokkal kevesebbet dolgozott és nem is volt kikötött bére: ugyanazt kapja, amit én, föl vagyok háborodva az igazságtalanság miatt. Nem mintha én nem kaptam volna meg, ami illet, hanem mert más is megkapta, akit szerintem nem illet meg. Most hallgassuk meg a gazda ítéletét: „Barátom, nem cselekszem igazságtalannul veled, avagy nem tíz pénzben szerződte-e *meg* velem ? Vedd, ami a tied és menj el... Avagy nem szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? Avagy a te szemed azért gonosz, mert én jó vagyok?” Mégis csak furcsa dolog — gondolják az emberek —, hogy én egy egész életen át becsületesen és hűségesen dolgozom s akkor egy kedves testvérem bájosan belibben az utolsó órában s mindjárt besétál a paradicsomba! Ez igazságtalanság! Bizony az, ha az első munkások szemével nézzük a helyzetet. Az első munkások u. i. vakok voltak, gonosz volt a szemük, nem értették meg a gazda intencióit. A gazda által kikötött bért mindenik munkás megkapja. A lelki életben minden jó érzés, gondolat és cselekedet föltétlenül maga után vonja a neki megfelelő gyarapodást. Ez a bér mindenkinek kijár, aki az Isten országában dolgozik. De Isten nemcsak bért akar nekünk adni, hiszen mi nem béresek vagyunk, hanem gyermekek, akiknek ajándékot készített az Atya. És az ő igazságos szeretete az első munkásoknak akarta adni a legnagyobb ajándékot s előre örült a szíve, hogy milyen boldogok lesznek majd ezért az elsők, azok a legkedvesebb gyermekek, akik az élet üde hajnalától kezdve mindig vele dolgoztak. Mi volt ez a titkos ujjongással előkészített drága ajándék? Az utolsó munkásokat akarta ajándékba adni az elsőeknek. Azt gondolta, hogy gyermekei végtelenül boldogok lesznek, ha majd látják, hogy szerencsétlen testvéreiket, akik ebbe a munkába csak olyan későre érkeztek el, mégsem állítja hátrább

az atyai szeretet. Azt hitte, örvideni fognak azon, hogy elkésett testvéreik végre is egyformák lettek velük. Gondolta, nem béressek, hogy ne értsék meg s haragudjanak érte, hanem gyermekek s szívükre ölelik testvéreiket, akii? olyan sokáig voltak távol az atyai háztól, de végre mégis hazaérkeztek s az Atya elfogadja őket, úgy, amint vannak, mindent elfelejt s nem tesz különbséget gyermekei közt, hanem egyformán asztalhoz ülteti őket. Ez a legnagyobb isteni jutalom, amit az Atya szeretete kigondolhatott: az« elveszettek megtalálásán, a halottak feltámadásán való öröm, mely egyformává teszi az Isten összes gyermekeit, hogy ne legyen többé köztük semmi különbség. Isten azt akarja, hogy mindenki az övé legyen. Mindenkit bünösnek tekint, hogy végül mindeneket egyformán gyermekévé tehessen. „Mindeneket bün alá rekesztett, hogy mindeneken könyörüljön” — mondja Pál apostol. Ez a legnagyobb isteni igazság, mert ez a szeretet igazsága. Örök igazság az Isten gyermekei számára, melyet csak a béres nem tud megérteni. Aki ezt az igazságot elfogadja s élete alapjává teszi, az keresztyén. Az megértette az evangéliumot. Aki nem fogadja el, az lehet a világ szerint igaz, de mindörökké béres marad. Soha nem lesz gyermek s nem örökölhet, mert az örökségből a béresek kimaradnak. Mindnyájan meg vagyunk hívva az Atya kegyelmi szövetségébe s rajtunk áll, hogy béresek maradunk-e, vagy gyermekek leszünk, akik meghallották az Atya hívó szavát s nem mondták: elmegyek Uram, hanem szó nélkül elmentek, hogy elérhessék a boldog, örök életet.

Bünbánat, engedelmesség, szeretet: ez a három feltétel a hívő ember áldott örök-életének kulcsa. Ebből a háromból szövődik össze az az emberi magatartás, amelynek számára megnyílik az örökkévaló isteni Igazság kapuja. Az ilyen lelkek tudják és vallják győzedelmes ujjongással: mindig az Istennek van igaza, mert Isten: Szeretet.

NEM BÉKESSÉGET!

1932.

I.

EVANGÉLIUM ÉS HUMÁNUM

A protestáns teológiai gondolkozásban körülbelül egy évtized óta mélyreható változás indult *meg*. A reformatory vagy dialektikai teológiának nevezett irány most abból a szempontból érdekel minket, hogy határozottan és élesen kimutatta azt a szakadást, amely a protestantizmus történetében az utolsó két évszázadot az eredeti örökségtől egészen eltérőnek és idegennek mutatja. Ez a beállítás csak kritikai megállapítása és öntudatos tisztázása annak a már régebben ébredező és terjedni kezdő meggyőződésnek, hogy a protestantizmus lényegének értékelésében közkeletű és általánosságá vált tévedések uralkodnak, amelyek rendkívül súlyos következményekkel jártak a kulturális és közéletben betöltött szerepére nézve.

A magyar református egyházban a lelki ébredés első jeleivel egyidőben kezdődött meg a mind határozottabb tiltakozás az ellen, hogy az evangéliumi keresztyénséget a politikai, világnézeti és etikai liberalizmussal, a humanisztikus kultúra racionalista szellemével és a modern filozófia criticizmusával azonosítsák. Mihelyt a protestantizmus az evangélium igazi szellemének érvényesítésére kezdett törekedni, azonnal látnia kellett, hogy a nagy reformáció tulajdonképpen öröksége: az életnek Isten Igéje, mint egyetlen szuverenitás alá rendelése, megalkuvások és hamisítások prédája lett annak a törekvésnek következtében, hogy az evangéliumot a világ nyelvére fordítva tegyék a modern emberiség életének tényezőjévé.

Ha nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból tekintjük meg ennek a törekvésnek eredményeit a saját egyházunk életében, ki kell mondanunk, hogy a protestantizmusnak a korszellemmel való azonosítása valóban a lényegét: az evangéliumot hullatta ki a keresztyénségből. A XVIII. és XIX. századok új evangéliumot hirdettek, mely külső vonásaiban sok olyant hordozott, ami a reformáció által felszabadított igazi evangélium látszatát mutatta, de egész lelkületében idegen tőle. Gyökerei a reformációt történetileg megelőző reneszánsz és humanizmus talajába bocsátkoznak, majd

a történeti protestantizmussal egyidejűleg és párhuzamosan kibontakozó szellemi áramlatokban ölt testet, de magától az evangéliumi keresztyénségtől egész szellemében teljesen különbözik és azzal mély elvi ellentétben áll. Ez az új evangélium a humánus kultusza, mely a modern nyugati kultúra szülőanyja és éltető ereje. Ez az evangélium az emberi műveltség megváltó erejébe vetett hit. Ha az ebben megnyilvánuló lelkiületet szembeállítjuk Krisztus evangéliumával, azonnal látnunk kell a kettő közötti kibékíthetetlen ellentétet. Krisztus azért jött, hogy megváltsa az embert, aki magát meg nem válthatja. Az elveszett bűnöshöz jött, akinek egyetlen reményése a kegyelmes Istennel való találkozás lehet. Benne Isten lett emberré, aki egészen más, szentségében félelmesen idegen, kihez az embertől út nem vezet s az csak a maga szuverén akaratából verhet hidat az emberhez, a maga választotta úton: Krisztuson keresztül. Az evangélium megtagadása annak, ami pusztán emberi: lemondás arról, hogy az ember megtarthassa önmagát, meghódolás a magát kijelentő igazság előtt; engedelmesség az emberfeletti akaratnak; megterés az emberi természet útvesztőjéből és újjászületés más teremtménnyé, mint ami az ember Ádámban volt. Mindebből csak az következtetik, hogy a Krisztus által megmentett ember egész élete hitből fakadó háládatosság, melyben az új élet gyümölcsei: a szeretet jótéteményei hirdetik a szabadító Úr dicsőségét. Kétségtelen, hogy a reformátorok ezt az evangéliumot hirdették. A hitvallások ezt foglalták össze a fogalmi rendszer modelljébe s a teológiában ennek kellett volna a keresztyén élet szellemi fegyverzetévé kovácsolódnia. Ezzel az evangéliummal szemben az ész hatalmát és istenségét hirdető humánus, — melynek alapmeggyőződése az, hogy az emberi természetben magában rejlik a megtartó erő s hogy az ember maga alkotja meg világát, amely felett uralkodik, — úgy áll, mint egy teljesen idegen és ellentétes világrend, melynek az előbbivel nemcsak szövetsége, de érintkezése is lehetetlen. A protestantizmus életében tehát ott állott elő a szakadás, ahol a reformátori teológiával radikálisan szakítva, ezt a két világrendet kísérelték meg kibékíteni és egyesíteni. így jött létre a kultúrkeresztyénség s így lett az evangélium azzá, aminek ma látszik: üres beszéddé, amely az önmagát halálra marcangoló emberiség feje fölött úgy hangzik el a magasban, mint valami távoli, érthetetlen zene, aminek felfogására nincs felvevőkészülék. Két olyan fontos tény van, amit nem szabad elhallgatnunk s a mi a mai helyzet képét megmagyarázza. Az egyik az, hogy a protestantizmus sokáig igyekezett híven megőrizni és érvényesíteni a reformátorok által megtisztított és isteni jogaiba visszaállított evangéliumot s

nem rajta múlt, hogy ez nem válhatott az új kor vezető lelkévé. Az evangéliumi keresztyénség kénytelen volt ortodoxiává merevülni, hogy az evangélium mennyei palántáját a tan falaival körülzárva, megvédelmezhesse abban az élet-halál harcban, melyet ellenségei indítottak és vívtak ellene a földi impériumok fegyvereivel. Kénytelen volt visszahúzódni a betűbe, hogy a lelket a jövőndő számára megtarthassa. Ennek következménye lett az, hogy szabadjára kellett hagynia azokat a tendenciákat, melyek az emberi természet szabadságösztonéből fakadva, a humánumot politikai és kulturális tereken diadralra vitték az evangélium erői nélkül, sőt azzal az igény-nyel, hogy ami az evangéliumban értékes, azt nem az egyház, hanem az emberiség szabadságharcai és a felvilágosult emberi szellem művei valóstították meg. Az evangélium nárdusolaja ott rejtőzködött az ősi hitvallások és az őket magyarázó ortodox teológia egyházának cserépedényében. Ma is csak alig kezdte el bontogatni annak pecsétjét az életre ébredő keresztyénség s ki tudja, mikor köszönt be az a jövőndő, mikor a krisztusi élet valóban betöltheti illatával azt a világot, melyben a humánum virágai most már a pusztulás halálszagát lehellik magukból.

A másik annak a ténynek beismerése, hogy a humánum méreteiben és tartalmában egyaránt hatalmas munkát végzett az ember uralmának kivívása és megszilárdítása érdekében. Ha a saját szeművegén át nézzük, el kell ismernünk, hogy nem is álmódott lehetőségeket tett valóssággá a földön. Az emberben rejlő képességek és tendenciák számára tágas kaput és széles utat nyitott meg, amelyen az emberi léleknek végtelenül gazdag és színes kibontakozása vonult föl, mintegy diadalmenetben az Ész-isten dicsőségére. Csak az a baj, hogy az elfelejtett evangélium szerint a tágas kapu és a széles út a veszedelemre visz. Ma már egész rémületességében látjuk a veszedelmet, ahova a humanisztikus kultúra diadalútja vezetett.

Ezek a tények magyarázzák meg a kultúrkeresztyénség keletkezését is. Természetes, hogy a protestantizmus kebelében nem maradhatott hatás nélkül a humanisztikus kultúra hatalmas hullámverése, mely az ősi hit szikláját hol dühös tajtékozással, hol gúnyos megvetéssel csapkodta. A világ szekere rohant a széles, pompás úton és az egyháznak látnia kellett, hogy az emberek felülnek reá és őt otthagyják. Tanításának egyhangú zümmögését elnyelte ennek a diadalkocsinak robogása. Szükségképpen állott elő magában a protestantizmusban a meghasonlásnak az a szeleme, mely a racionalizmus és pietizmus, a liberalizmus és pozitívizmus, a historizmus és a profetizmus ellentett irányiban

nyilvánult meg. Természetes, hogy a protestantizmus előtt állandóan ott meredezett és kísértett a végzetes dilemma: elzárkózni vagy alkalmazkodni? Bármennyire fontos is az, hogy az egyház tisztán és hamisítatlanul őrizze meg az evangélium igazságát a maga hitrendszerében, mégsem volt lehetséges, hogy lemondjon az emberről, akihez az evangélium üzenete szól. Semmiképpen sem lehetett közönyös reá nézve, hogy az ő nevelésére és gondozására bízott emberrel nélküle és ellene mi fog történni? A protestantizmus vezetőszeleleit mindinkább az a meggyőződés hatotta át, hogy a humanisztikus kultúrától való elzárkózás árulás az evangélium ellen, mert megakadályozza azt, amiért az evangélium van: hogy kiáradjon a világba és megszentelje az embert életének minden vonatkozásában és munkájának egész területén. Az igazhitű keresztyéneknek nem lehet az a feladatuk, hogy néma és megvető sorfalat álljanak a veszedelembé vivő úton. Két lehetőség maradt. Az egyik: kiemelni a veszedelemből, letépni a világ szekeréről azokat a lelkeket, akiknek szívéhez az egyetemes romlottságban is elhatol a megtérésre hívó szózat. És azokat, akik ezt meghallották, különszakítani az elveszettektől és beleöltöztetni egy megkülönböztető szentség életrendjébe. Sok hősiességgel és önfeláldozással, viszont sok keménységgel és kizárólagossággal hozták létre a névleg keresztyén világ misszionáriusai a megtértek szigeteit a bűn óceánjában. De ennek a mentőmunkának két szükségyszerű fogyatkozása maradt. Az egyik az, hogy már módszerénél fogva sem érhetett el általános és a kor lelkét megváltoztató sikert. A másik az, hogy akiket kiszakított a humánus szellemközösségből, azokba kultúra-ellenséget plántált, ami ismét oda-vezetett, hogy az evangélium igényét az egész emberre erőszakosan megcsönkította.

A másik lehetőség az alkalmazkodás. Az evangélium alkalmazása a humánushoz, melynek célja a kultúra keresztyénné tétele, átítatása az evangélium lelkével. Ez a törekvés szülte a modern protestáns teológiát, a keresztyén hit filozófiai átöltöztetését, a protestantizmus világnézetét, az evangéliumi parancsok és humanisztikus célkitűzések közötti rokonságok keresését és megtalálását, mind azzal a gondolattal, hogy az evangéliumot, vagy amint e törekvés harcosai mondani szerették: a vallást, a művelt ember előtt elfogadhatóvá, azután természetessé és végre nélkülözhetetlenné tegyék. Keresztyén kultúrával akarta ez a sokirányú, de egy lelkületű törekvés az evangéliumot a kor lelkévé tenni, de sajnos nem keresztyén kultúrát, hanem csak kultúrkeresztyénséget hozott létre, Ennek a kultúrkeresztyénségnek lé-

nyege a szabadelvűség. Kész volt feláldozni a formákat, abban a bizalomban, hogy *így* biztosítja az evangélium tartalmának irányító hatalmát a tudomány, a művészet és az erkölcsiség területén. A dialektikai teológia művelői azt tartják, hogy ennek a szellemnek képviselői szívük szerint titkos szövetségben állottak a humánummal, az evangélium rovására. Szóval azt lehetne mondani, hogy a humánus szívügyük volt, míg az evangélium „csak a becsületügyük”. Én nem merném ezt az ítéletet kimondani, de e helyett az a meggyőződésem, hogy a kultúrkeresztyénség a megalkuvás szelleme, amely annyira szereti az evangéliumot, hogy kész engedni is belőle, csakhogy a másik fél számára hozzáférhetővé tegye. Természetesen, ez nem változtat azon a tényen, hogy ezzel az evangéliumon hamisítás történik és sajnos nem változtat azon sem, hogy a humánus marad az ami volt. A kultúrkeresztyénség végeredményében megengedhetetlen és hiábavaló áldozatokat hozott a humánumnak. A tudománynak feláldozta a Bibliát, amikor megengedte, hogy annak tanításai, formáik miatt minden ponton feladhatók, ahol a tudomány világképével ellentétesek, tehát megengedte, hogy a Bibliába a képes értelem magyarázó elvét vigyék be. A művészetnek feláldozta a hit irracionális igazságait, mikor elfogadta, hogy azok a képek, melyekben Isten beszél, szimbólumok. Az erkölcsiségnek koncessziót tett az Isten parancsainak emberfelettségéből, mikor azt tanította, hogy az Isten törvénye az autonóm emberi ész törvénye. A nevelésben a kijelentés tényeit valláserkölcsi eszmékké degradálta és az engedelmesség Isteni pedagógiájából az idealizmus emberi pedagógiáját csinálta, mikor a megváltó Krisztust emberi példaképpé tette, akinek valláserkölcsi személyisége és annak hatása a fontos. A politikának Isten uralmát kínálta engedmény gyanánt, mikor az evangéliummal igazolta az emberi uralom meglévő tényleges formáit. Elvesztette az evangéliumot, *hogy* kedveskedjék az ő balkézről való férjének: a Világnak. Nem megmentette az embert, hanem vele ment a széles úton a veszedelembé.

Bármilyen jószándékú is volt tehát a kultúrkeresztyénség gondolata, a humanisztikus kultúrát lényegében meg nem változtathatta, s míg egyfelől ez a kultúra az evangéliumi keresztyénségnek hitelét csak lejáráthatta, másfelől maga is, attól érintetlenül haladt tovább a maga végzetes útján. A modern tudomány két törekvés vezérelte. Az egyik, hogy a természetet az ember hatalma alá kényszerítse, a másik, hogy az emberi társadalmat a természet törvényeinek rendszerébe iktassa bele. Emberivé tenni a természetet és természetivé tenni az embert: ez a modern kul-

túra értelme. Csodálatos eredményű szabadságharc a természet ellen, mely másik oldaláról az ember legnagyobb rabszolgaságához vezetett. Minél inkább állítatott a tudomány az igazság öncélúsága helyett a technika szolgálatába, hogy ezáltal a természet erőt az emberi életet szolgáló értelemmel ruházza föl, annál inkább lett maga az ember élete céltalanná és értelmetlenné. Ez rögtön érthetővé válik, ha bepillantunk abba a lelkiületbe, amely ennek az egész folyamatnak a mozzgója. Ezt a lelkiületet az a törekvés jellemzi, hogy megváltoztassa, azaz egész terjedelmében emberileg felhasználhatóvá tegye a természetet, de csak azért, hogy maga az ember megmaradhasson annak, ami: a maga bálványának, akit az egész világ szolgál és imád. Ez a törekvés olyan óriási tömegekben halmozta föl az embert szolgáló javakat, hogy végül azok messzire túlnőttek magán az emberen s egyszerre csak oda jutott a világ, hogy a fölhalmozódott termelés, a technikai kultúra szédítő arányú gyümölcsözése öntevékeny hatalommá lett, melynek összehalmozódása, eloszlása, dagálya és apálya zsarnoki meghatározója lett emberek, népek, világrészek életének, forrása pusztító háborúknak, beláthatatlan gazdasági, politikai és társadalmi válságoknak. Értsük meg világosan azt a tragikus ellenmondást, melyben a humanisztikus kultúra lelkiülete önmagával hasonult meg. Az ember ura a természetnek, mert ura önmagának, teljesen elég a maga élete számára. Ez az egyik vezérgondolat, mely a modern természettudomány és filozófia evangéliuma. Az ember életét a nyers anyagból gazdasági javakká, áruvá átalakított és földolgozott természet határozza meg s úgy történelmét, mint eszményeit egyformán az anyag uralma dönti el. Ez a másik vezérgondolat, melyet a történelmi materializmuson fölépülő szociológiai elméletek hirdetnek. E két gondolat közötti ellenmondás, bár ugyanazon forrásból származott, többé föl nem oldható, ki nem békíthető és az emberiség tragikumát hordozza magában. Igaz, az ember elég volt önmagának arra, hogy tudományával a természetet egyre bonyolultabbá váló szükségleteinek áruraktárává alakítsa, de már arra nem, hogy ezen az óriási árutömegben uralkodni tudjon s annak rettenetesen fenyegető nyomásával szemben a maga parancsoló akaratát érvényesítse. Maga emelte föl a Mammon bálványát, amely most alkotóját elnyelő szörnyeteggé elevenedett. Hogy lehet megmagyarázni ezt a helyzetet? Csakis úgy, hogy az ember, aki megmaradt annak ami volt, ezzel méltatlanná tette magát a természetfölötti uralomra és azt, ami a tudomány áldása lehetett volna, a maga átkává fordította. A telhetetlenségnek az a szelleme, amellyel a természethez közeledett,

ez a soha meg nem változott és a pusztá emberi természetből soha jnég sem is változható lelkület a magyarázója a humánium csod-iének. Közismert megfigyelés, hogy az ember, akit napról-napra szinte elborítanak azok a technikai csodák, melyek ezelőtt elképzelhetetlenek voltak s amelyek végül megsemmisítik ránézve a tér és idő korlátait, mint például a rádió, rendkívül rövid idő alatt megszokottá sőt unalmassá lesznek előtte anélkül, hogy tulajdonképpen megérteni és értékelné tudná őket. A csodálkozás képességének ez a kihalása, amely annyira összefügg az életöröm és háládatosság érzésével, a legjobban mutatja a ma emberének sivárrá és üressé válását. Így történik meg az a kétségbeejtő folyamat, melyben az emberi elme győzelmei ahelyett, hogy az embert megmésésíténék, életét folyton gépiesebbé és lélektelenebbé teszik s csak új és új zsarnokságoknak és szenvedéseknek forrásává változnak. Az emberi természet bensőségének és lelkiiségének elhalása szomorúan érthetővé teszi azt is, hogy a művészet is kénytelen lesz az emberi természettől idegen, annak igazi értékeitől egyre távolodó utakra térni, egy műembert teremteni és ábrázolni, mely az igazinak elfacsarása és fonákja. Legmegdöbbentőbb azonban az az eltolódás, amit etikai téren tapasztalhatunk. A lényeges és valóságos erkölcsi értékelés folytonosan periferikusabb, külsőségesebb és kétértelműbb lesz. Megrázó igazság van Ghandi szavaiban, aki az európai embert azzal vádolta, hogy már nem tud különbséget tenni a lényeges és a lényegtelen között. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy az élő lelkiismeret központi világossága halványodott el, amelynek sugaraí adhatnak egyedül természetes erkölcsi megvilágítást az élet különböző mozzanatainak. Azt kell tapasztalnunk, hogy az önzés, a hazugság, a bosszúállás csaknem természetes és jogszerű magatartássá lett az általános életfelfogásban s ahol egyes cselekedetek ellen szigorú társadalmi ítékezés lép föl, ott ez a magatartás a legtöbbször hasonló cselekedetek eltakarására szolgál.

Így érkezünk el a humanisztikus kultúra haldoklásához. A trónt, melyre az ember önmagát akarta ültetni, az ördögi állat készüí elfogadni. Az ember íme nem elég önmagának. Az embernek le kell mondanía arról, hogy önmagát megtartsa. Az ember nem teheti magát Istenné és nem teremthet Istent. Mikor e világra eljövendő volt az igazi ember, az angyal így szólt Máriához: »A Szent Lélek száll tereád; azért ami születik is, szentnek hivatik: Isten Fiának».

Az Isten ízenete ítélet a humánium fölött is, de a humániummal megalkuvó kultúrkeresztyénség felett is, Az evangélium

az emberhez szól, de az emberfelettinek a szózatával. A világban akar élni, de nem a világból, a világnak, de nem a világ szerint. A keresztyénségnek, mely az evangéliumért van, sem elzárkóznia sem megalkudnia nem lehet. Hozzájárulhat és hozzá is járul az ember életéhez, mert Isten akarata ez, de az egyetlen lehetőség, melyet ad, a föltétlen parancs, amellyel szemben csak engedelmes-ség lehetséges. Krisztus így szól az emberhez: „Végy tőlem tűzben megpróbált aranyat, hogy gazdaggá légy; és fehér ruhát, hogy öltözeted legyen és ne láttassák ki a te mezítelenségednek rútsága; és szemgyógyító írral kend meg a te szemeidet, hogy láss”. (Jel. 3:18.) Ez az, amivel az evangélium úgy járul hozzá a kultúrához, hogy azt áthatja és lelkületében megszenteli. Az evangélium ezt az egész roppant nagyságú, ragyogó és mérhetetlenül gazdag kultúrát szegénységnek, mezítelenségnek és vakságnak ítéli: „Az mondod: gazdag vagyok és meggazdagodtam és semmire nincs szükségem; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és a n³7ava-lyás és szegény és vak és mezítelen”. (Jel. 3:17.) Ilyennek látja, az Isten szeme a puszta embert, a maga egész világával és ennek az embernek ajánlja föl ingyen kegyelemből az evangélium aján-dékait.

Mindenekelőtt új öntudatot. Az evangélium azért szemgyó-gyító ír, mert meglátatja a tudomány igazi lelkét, amit ebben foglalhatunk össze: az igazságszeretet. Nem lehet az a célja az emberi észnek, hogy a világot változtassa meg a maga megváltoz-tatása nélkül, a maga önző szolgálatára. Ő nem maradhat az, aki, neki kell odaváltoznia, hogy lelkével utolérhesse a természet áldá-sait, melyeket csak az Isten akaratának szeretetből való teljesí-tésére megérett elmével vehet birtokába. Ez az érettség kizárná azt, hogy a természet titkait zsákmánynak tekintse olyan találmá-nyok készítésére, melyek az emberpusztítás lehetőségeit elképzél-hetetlen arányúvá növeljék. Az evangélium fehér ruhája, mely minden elzárkózás fekete gögijének és minden elmerülés vörös mámorának ellentéte: új életrendnek és ezzel új művészetnek lel-kületét adja, amelynek törvénye az, hogy a szépség jóság. És az evangélium hirdeti és világítja meg az új életparancsot, hogy az embert csak az mentheti meg és emelheti maga fölé, ami más mint ő, de amit hívó engedelmességgel mégis magáévá tehet: Krisztus élete. Ez az, amiben az ember különbözik a természet-től. Enélkül a természet nagyobb, mint az ember, s aki olyaHj mint ő, az elvész benne. Az ember élete a természeti környezettel való boldog ellentétben teljesedik ki. Ha a világ alatt a természeti ember lelkületét értjük, ami az evangélium szerint a szemek kíván-

sága, a test kívánsága és az élet kérdése, azaz a puszta emberi természet, akkor ennek boldog ellentéte, szabadító és megtartó megkülönböztetése a tűzben megpróbált arany: a jellem, amely Krisztus életébe gyökerezett és abból épül föl. Ez az új erkölcsiség evangéliuma, melynek lényege az, hogy a jóság háladatosság, amely hitből fakad és amely az életet és a világot ajándéknak ismeri föl, amit annak szolgálatában kell használnia, akitől kapta.

Az evangélium nem megsemmisítője a kultúrának, de kétségtelen, hogy annak a kultúrának, amely a humánus szolgája, majd zsarnoka lett, nyílt ellensége és kárhóztató ja. Az emberi akarat csődje felett az isteni akarat engedelmes szerszámának tekint és csak abban a vonatkozásban becsül minden emberi alkotást. Mégsem szabad azt mondanunk, hogy ez az emberi élet és kultúra megsemmisítését jelenti, valami korlátolt, szűklelkű, szomorú szentséget, mely az embert gyáva és tehetetlen rabszolgává teszi. Elég különös, hogy nemcsak a világ fiai, hanem a keresztyének is elfelejtkeznek arról az életparancsról, mellyel az Úr Isten az embert útnak indította, mikor a világba helyezte: „A kert minden fájáról bátran egyél”. (I. Mózes, 2:16.) Ez nem engedmény, hanem parancs volt, egyenes kötelezés arra, hogy merj enni, hogy ne engedd ki az életet a kezeidből, hogy egyetlen lehetőséget se hagyj kihasználatlanul, amit a világ kínál, azzal az egyetlen korlátozással, hogy mindent szabad, sőt kötelesség fölhasználni, de csak legmélyebb értelme szerint, vagyis arra, amire Isten alkotta. Mi a keresztyénség bűne a kultúrával szemben? Az, hogy nem mert élni ezzel a világgal, nem volt bátorsága hozzá, hogy a kert minden fájáról egyék, nem értette meg, hogy tele kellene ültetnie az emberi pusztaságot gyümölcsTERMŐ fák új és új kultúrájával, hanem hol elzárkózva, hol gyáván megalkudva engedte, hogy azok nyúljanak a gyümölcsökhöz és azok ültessenek fákat, akik mertek élni, de nem az Isten akarata szerint. Mindaz a lehetőség, amit az ember ebből a világból életrehívott, ugyanakkor egy lehetőség az Isten akaratának győzelmére és egy lehetőség az ember lealjasodására. Kétféleképpen lehet élni a hatalommal és a szolgálattal, a gazdagsággal és a szegénységgel, a szerencsével és a megpróbáltatással, az erővel és a gyöngeséggel. Mert lehet élni is, visszaélni is velük. A keresztyénség nem élt bátran mindazzal, ami lehetőségessé teszi bármely helyzetben Krisztus életének megvalósítását és ezzel utat engedett annak a szellemnek, amely mindezzel visszaélt, hogy magát tegeye istenné és így evett halált az élet fájáról. A kultúrát evangéliumivá lehet és kell tenni. De csak egy módon:

ha a lelke lesz evangéliumi igazoknak, akik a tudománnyal, a művészettel, a jellemmel sáfárkodnak az Isten kertjében.

Van egy olyan kötelesség, melyet a megmérgezett kultúrvilágban egyedül a keresztyén személyiségek végezhetnek el és pedig öntudatos és szervezett szolidaritásban. Ezt a kultúrát le kell szerelni. A saját életünkben meg kell indulnia egy elszánt lemondásnak a technikai kultúráról, amelynek mágiája tehetetlenné bővölte és rabszolgává tette az embert. A mágikus kultúrának meg kell halnia, hogy az ember újra urává legyen a munkának, azáltal, hogy azt maga végzi el, hogy a maga személyes ügyévé teszi, és hogy a lélek szolgálatába állítja. A technikai kultúra fölhalmozó természete olyan jellemrontást eredményezett, mely ellen csak egy elszánt egyszerűségi és takarékosági szabadságharcra lehet fölvenni a küzdelmet, ami az evangéliumi keresztyénségnek és mindenekfelett a kálvinizmusnak lelkéből folyó életprogramra. Az élet örömet, tartalmasságát, nemességét katasztrófával fenyegeti a technikai kultúrának az a rabszolgává alacsonyító természete, hogy mindent készen ad az embernek és ezzel feleslegessé teszi a munka és az alkotás lelki izomzatának működését és természetesen el is sorvasztja azt. Ezzel az embert kiszolgáltatott rabjává alacsonyítja azoknak, akik adhatják, de el is vonhatják tőle mindazt, amire szüksége van. Az önerőből való személyes élet, a küzdelemben kibontakozó erő, az alkotó munkában megacélosodó jellem, a lélek szükségleteihez és a lelki célokhoz alkalmazkodó életberendezés azok a gyógyító módok, melyek által a gép uralma alól fölszabaduló ember ismét ott lélekelhet Isten kertjében a csillagos ég alatt, kebelében az erkölcsi törvény-nyel, melyek nem üres frázisok többé, hanem Isten kijelentése által valóságos hatalmak, tanítván őt önmagában való semmisségére, Krisztus által való uralomra önmaga és a világ felett.

II.

AZ EVANGÉLIUM SZOCIÁLIS IZENETE

Lehet, hogy nincs igazunk, amikor magunkat annak a szerencsétlen nemzedéknek hisszük, amelyik a történelem legnagyobb válságát éli át. Lehet, hogy azoknak van igaza, akik azt tartják, hogy a történelem nem is egyéb, mint válságok sorozata, amiből következik, hogy minden kor embere a maga idejét tartja a legválságosabbnak. Lehet, de nem változtat a dolgon. Nekünk így is,

úgy is a magunk baja marad a legnagyobb. Ha ezt a bajt túlzottan látnók, a tévedést szívesen megbocsáthatnók magunknak. A , magam részéről alig tartom lehetőnek, hogy erre sor kerüljön. Inkább azt hiszem, hogy a világunkat megrendítő tények sorozata még csak kibontakozóban van. Amit pedig ebből a kibontakozásból máig láthatunk, az méreteiben is, minőségében is elég félelmes ahhoz, hogy elvegye a kedvünket minden könnyelmű vigasztalódástól.

A válság az egész emberiségre kiterjed. Áradása szédítő tempóban, a szemünk láttára dagad fel a humánium legmagasabb csúcáig, mint egy új vízözön. Faji, gazdasági, műveltségi viharcentrumok gyűrűznek bele egyetlen apokaliptikus örvény tölcserébe, melyben maga az ember őrjöng és csapkod, halálraváltan. Rettentő ellentmondásnak látszik, hogy a technikai kultúra hatalmas sikerei, melyek a tér, idő és ember korlátait diadalmasan döntögetik, ezt az egyetlen vihartölcserőt mélyítik el, a végletekig fokozva forgási sebességét. Mert a technikai kultúra eredményeitől azt lehetett volna várni, hogy a Gép nem sokáig tűri meg és szétrobbantja az emberiséget eltagoló politikai, gazdasági és társadalmi gátakat s ezzel az embervilág kibékülését és egységét teremti meg. De a valóság az, hogy a Gépisten magát az embert[^], nem tűri el.

Ezért különbözik a mi válságunk a történelem minden krízisétől nemcsak méreteiben, hanem minőségében is. Az eddigi válságok megérzői és prófétái a kultúra halálszagára riadtak fel, de sohase vonták kétségbe, hogy maga az ember túlélheti a kultúra halálát. Új barbárság, sötét századok közeledésétől remegtek, de az ember új kultúra-teremtő képességét nem tagadták meg. Félítették a kultúrát, de nem félítették az embert. Ez a félelem minden eddigi válságra nézve elég volt. De most nem erről van szó. Nem a kultúra, hanem a kultúrát teremtő ember haldoklik. Az az értékrendszer készül fölbomlani, amit a humánium fogalma zár magába. Az „emberi” válik porrá és köddé.

Új és más jelenség ez, mint minden, amit eddig láttunk. A történelemben nagy hullámszok és ellentétek vannak s a láncolatból kiszakított végpontok közt áthidalhatatlannak látszik a távolság. De ennek dacára az eddigi történelmet mégis töretlen egységgé teszi a humánium minden korban való lényegi azonossága. Különbözhetett az indokolása, bővíülhetett a tartalmi köre, színesedhetett az értelmezése a lélekhullám vonala szerint, de egy volt és maradt az értékvalósága. Ezért az eddigi krízisek valóban csak fordulóok voltak, nemcsak azért nem halálosak, mert az em-

beriség tényleg túlélte őket, hanem mert az élet forrása nem volt megmérgezve. A kórokozók természetesen nem mai keletűek. Talán születése óta keringtek az ember vérében. De végzetessé válható virulenciájuk most rajzott fel. A természettudományos és szociológiai materializmus elméleti jelentkezéseiből ez a virulencia még hiányzott. Az elszigetelt és lappangó halállehetőségek csak napjainkban lobbantak kollektív és gyakorlati valóságú szepszísbe. A felett, hogy ő ember, — az ember csak most kezdett végzetes módon kételkedni.

Próbáljuk felállítani ennek a halálos betegségnek a diagnózisát. Eddig az ember a kultúrában kifejezte önmagát. Kultúrája ő maga volt. A saját igénylése és érvényesítése. Ez jelentette és biztosította a kultúra benső, életteljes, értékvalósító, szóval lelki realitását. A baj ott kezdődött, hogy az ember helyettesíteni akarta magát a kultúrával. Az alkotómunka helyett a kiszolgálás, az élvezet és haszonhalmozás terére lépett. A kultúrának az alkotótól való ez az elválasztása az ember önmagáról való lemondását jelenti. így jött létre a technikai kultúra, az embert helyettesítő mechanizmus, a Gép uralma, amelyből minden bensőség, élet, érték és lélek hiányzik. Ez a materializmus a Gépet öncélú Bálvánnyá teszi, melynek uralma alatt az alkotó ember egyszerűen feleslegessé válik, az egyéniség pedig eltíporva, megsemmisül. Nekem az a meggyőződés, hogy az emberiség halálos betegsége a munka értelmével való visszaélésben fészkel, az alkotó lélek és a kiszolgáló gép bűnös felcserélésében, amely előbb a gépkultuszra, azután elkerülhetetlenül az ember halálára vezet.

Ha megállapítom azt, hogy ez a halálos mérgezés, mint helyileg és időileg körülhatárolható realitás, az orosz bolsevista-kommunizmusból árad szét a világba, ezzel nem azt akarom mondani, hogy kizárólag oda vezethető vissza. Nagy könnyelműségnek tartanám ezt a felfogást. A bolsevista-kommunizmus a bajnak első nagyarányú, szervezett tünete, de csak tünete. Az emberi lélek maga van mindenütt megfertőzve s az egész világon ugyanazt a leromlottságot és előkészítettséget mutatja a humánus, a lelkiesség elhalására. Tévedés tehát azt hinni, amit egy javaslat tartalmazott, hogy ha a bolsevizmust egy nemzetközi hadsereg beavatkozása megsemmisíthetné, akkor az emberiséget egy csapással meg lehetne menteni a pusztulástól. Eltekintve attól, hogy az ilyen javaslatok dacára az európai államok egyre-másra sietnek kereskedelmi szerződéseket kötni Szovjet-Oroszországgal, a politika nem tartozván e fejtegetés keretébe, csak annyit akarok megjegyezni, hogy ezt a veszedelmet sem országhatárok, sem fegyve-

rek, sem vámsorompók fel nem tartóztathatják, mert maga a veszedelem már mindenütt ott van. Az ú. n. keresztyén emberiséget a politikai, gazdasági, társadalmi életformák élesen szembe helyezik ugyan a bolsevizmussal, de a lelkiület humánumellenessége és gépisége azonos. A ragálynak tehát csak egy lelki ellenállás emelhetne gátat, ha a lelkekben megvolna egy ellentétes pozitív tartalom ellenálló ereje s ha azt meg lehetne szervezni az egész világon való együttműködésre. Ma ellenkezőleg, sokkal inkább a titkos rokonság vonásai ütköznek ki. Ebből magyarázható, hogy a kommunizmustól igen sokan új korszak megnyitását várják. Bizonyos optimizmussal remélik, hogy „majd letisztul” s levetkeztvén véres iszonyatosságát és szélsőséges hóbortjait, „csendes átsugárzással” áldásos megújulást fog árasztani a korhadó társadalomba. Ezek az ördögöt az ördöggel akarják kiűzni.

Itt nem új korszak derengéséről, hanem a régi világ éjbeborulásáról van szó. A bolsevista-kommunizmus szükségképpen következménye az utolsó évszázadok humanizmusának. A kimerült fa meddő halálvirága. Ha van új élet, akkor az csak ennek dacára s nem belőle, hanem ellene fakadhat a lélek önmagába való vissza hajlásából.

Mindazáltal nem tagadható, hogy a bolsevista kommunizmusban van valami meglepő és ezért újszerű. Ez helyezi szembe nemcsak a polgári társadalommal, hanem a szocializmussal is. Van egy polgári és keresztyén illúzió, melyet a szocializmus sem tépett szét. Ez az, hogy lehet harcolni a polgári társadalom és a keresztyén egyház formái ellen, de morális tartalmának lényege ellen nem. Az emberiséget formák, visszaélések, érdekek szétválaszthatják, de a lényeges dolgokban: a „jó”-ban és a „szeretet”-ben való hit közössége örökre egyesíti. Végre tehát a formák elleni támadások, akárhonnan jönnek is, a lényegre csak jótékonyak lehetnek, mert annak megújulását eredményezik.

Én igazán nem tartozom azok közé, akik tagadják a „polgári keresztyénség” hibáit. De ha valaki azt hiszi, hogy a keresztyénséget a kommunizmus fogja megreformálni és újjászülni, el sem tudom képzelni, mit gondolhat a felől, hogy vájjon a keresztyének miért vannak a világon? És aztán: tényleg reménykedhetik valaki abban, hogy a Bárány vérét beleolthatja a Tigrisbe? Hiheti azt, hogy a Bárányt csak a Tigris vérével lehet ismét hatalommá tenni? Mi közössége van Krisztusnak Beliállal? Végre, meg kell látnunk, hogy engesztelhetetlen ellenséggel állunk szemben, akinek a „jó”, a szeretet, a lélek: nincs. Nem formák, szer-

vezetek és tanok, hanem a Lélek ellen indult meg a harc, mely nem ismer kegyelmet.

Ma már éppen elég bizonyítékunk van arra, hogy túlzás nélkül kimondhassuk: a bolsevista-kommunizmus nem más, mint a kollektíve szervezett, nyíltan vallott és kíméletlenül érvényesített állatltság, monstuozus materializmus, mely mindazt, ami az emberi életnek csak fizikai feltétele és kerete lehet, öncéllá tette s mindazt, ami tartalom és érték, teljes tudatossággal kiirtotta. Lényegében és módjaiban a legszörnyűbb gyilkosság. Hirdeti ugyan, hogy pusztításai csak egy új építést készítenek elő, de ma már nem lehet kétség a felől, hogy ez az új építmény új zsarnokság és bálványimádás, és pedig minden eddiginél sokkal rettenetőbb: a Gépisten kultusza, melynek birodalmában csak gépemberek és embergépek létezhetnek. Ez az emberiség dallamának szörnyű fináléja, mely a teljesen céltalanná vált életet, az életundor nihilizmusát kattogja és bömböli a világűrbe. .

Hogy lehet megérteni egyáltalában ennek a törekvésnek lehetőségét? Miféle izgalma, mámorra van ennek a vállalkozásnak, hogy embereket, tömegeket ragadhat magával! Ne tévesszen meg az a körülmény, hogy a szovjet parancsnoksága ideiglenes, őt, majd megint őt évre szóló célkitűzésekkel pozitív élettartalmat szuggerál ebbe a haláltáncba. Ez nem fedheti el a végső igazságot, hogy a lélektől megfosztott emberi életnek nincsen semmi értelme. Éppen ezt akarja az öntudatból kiszorítani, ennek feliszonyodására nem akar időt hagyni az embergép-rendszer. S hogy ezt elérhesse, méreteiben teszi izgalmassá a céltalanná tett életet. Ördögien újszerű és izgalmas benne az, hogy az emberiség ilyen még sohase próbált: sohase kísérelte meg ilyen óriási arányokban szervezett, kollektíve végrehajtott lélekgyilkosságot követni el önmagán. Az életfa utolsó halálvirága nyílt ki, sötétvörös kelyhéből rettentő bódulat száll, mint egy új kultusz mérges tömjénéé. Ebben a kultuszban az emberiség ünnepélyes, gigantikus formák közt nyilvánítja állatát magát.

Ez az Antikrisztus legnagyobb támadása a Krisztus ellen. Nyílt, végső támadás, a lélek kiirtására maga, az ember által. Mert mindaz, ami ebben a bűvöletben izgalmas és ösztökélő, szükségszerűen el fog párologni és akkor, talán már nemsokára, Ádámot semmi sem tarthatja vissza attól, hogy megutált önmagát a megsemmisítő mélységbe vesse. Évát és a jövőt elvették tőle, az égi szóra visszhangzó fehér falat leontották benne, nincs miért küzdjön és bízza-bízzon többé.

Egy mély pillantással átfogva ennek a páratlan emberválságnak egész kibontakozási folyamatát, azt kell találnunk, hogy annak előidézője a polgári társadalom etikai bomlása volt. Az emberiség betegsége lelki, és pedig etikai természetű. Az a tény, hogy a veszedelem világszerte gazdasági zavarokban jelentkezik, csak következménye a lelki bomlásnak és nem megfordítva. Maga a bolsevista-kommunizmus is ezt igazolja, mert dacára a marxista dogmának, nem bízott abban, hogy a gazdasági élet új rendszere magától megváltoztatja az emberi gondolkozást s nagyon jól tudta, hogy az magában véve semmit sem ér. Ezért egyetlen útja annak a kiirtása maradt, ami az ő gazdasági rendjét ellenzi, szóval a terror. Csak úgy igazolhatja magát, ha az ellenkező igazságot bizonyító valóságot: a lelket és egyéniséget megsemmisíti. Nincs ellentmondás, ha nincs aki ellentmondjon. Ez a logika azonban a legfényesebb bizonyítása a lélek önhatalmának. Hogy pedig ez a lelki válság mindennekfelett az etikai gyökeret támadta meg, azt ismét csak a bolsevista-kommunizmus igazolja, mikor terrorjának súlyát az erkölcsi törvény emberfelettsége, egyetemes és kötelező érvénye s megcsúfolhatatlan szankciói ellen fordítja, tudván, hogy ezeket kell összetörnie ahhoz, hogy az embert állattá és géppé tehesse. Azt állítom, hogy a kommunista támadás nem politikai, vagy gazdasági szempontból veszedelmes, hanem csakis erkölcsi szempontból.

Magától értetődik, hogy ez a veszedelem nem volna, ha a keresztyén polgári társadalom világrendje nemcsak formailag, hanem valóságosan is az erkölcsi törvény uralma alatt állana. De minden bajunknak forrása éppen az, hogy a Sátán hatalmas szövetségést hívhatott segítségül az emberi lélek sötét mélységeiből az egész világon. Mihelyt lehetségessé vált a Földnek egy területén nemcsak büntetlenül, de törvényesített formák között imperiumot szervezni az erkölcsellenességnek, a Föld kerektségén mindenütt, az erkölcsi törvényt elismerő és védő imperiumok keretében is azonnal felneszelt és villogó szemmel megnyalta a száját az emberi lélekben szunnyadó Fenevad. Az erkölcsi válságnak tehát nem az a legfélelmezbeteljesítő jelensége, hogy létezik egy hatalmas földi ország, ahol nincs erkölcsi felelősség, hanem az, hogy az egész világ titkos szövetségben van ezzel az álarcát levett Bestiával. Hogy biztosan merészelt számítani a várkaput megnyitó áruóra mindenütt.

Egy kérdés áll most elénk: hol volt és hol van a keresztyénység ebben a tragédiában? E kérdésre a felelet abban a tényben van, hogy a keresztyéniség elválaszthatatlannak látszó módon ösz-

szeszövődött és azonosult a polgári világrénddel s ezért ugyanott volt és van, ahol ez a polgári világrénd. Annak válsága és veszedelme teljes mértékben az övé is. De mindenekfelett az övé a felelősség és az ítélet. A polgári társadalom rendjével való azonosulás bűne a keresztyénségnek. Ez a bűn az evangélium diszkreditálása. A keresztyénség létjoga, élete az evangéliumban van, annak letéteményese és magát csak az evangéliummal azonosíthatja. Az evangélium pedig egyetlen társadalmi renddel sem azonosítható. Arra van hivatva, hogy megszentelje a társadalmat, de szolgálja, ügyvédje, cinkostársa sohasem lehet. A keresztyénség pedig nagymértékben ezzé lett, amikor alkalmazkodott a világhoz s hallgatásával is, szavával is igazolta a „keresztyén” társadalom evangéliumellenes életét. Az a bűne, hogy megengedte, hogy az erkölcsi törvények a társadalmi élet pusztá formáságaivá legyenek, odaadta magát felszínnek, mely alatt a hazugság és bestialitás érvényesülhetett. A világ szeretetéért garantálta, hogy ez a világ „keresztyén”. Nem tudott inkább halálraadatni, mint akire nem volt méltó e világ! Nem vállalta a tüzes kemencét és inkább meghajolt az „arany állókép” előtt.

De most az a kérdés, hogy tehet-e valamit és mit tegyen a keresztyénség a halálraadott emberi társadalomért? Helyrehozhatja-e a maga bűnét és meggyógyíthatja-e a beteget? Ha van bátorsága ahhoz, hogy az evangéliummal azonosítsa magát, ez neki is, az emberiségnek is újjászületése lesz.

Az új keresztyénség evangéliumi beköszöntője így hangzik: „Lemondtunk a szégyen takargatásáról, mint akik nem járunk ravaszságban és nem is hamisítjuk meg az Isten Igéjét, de a nyilvánvaló igazsággal kelletjük magunkat minden ember lelkiismeretének az Isten előtt.” (II. Kor. 4. 2.)

Bevallani és ezzel megölni a szégyent, vádolni magát és vállalni a felelősséget az ember nyomorúságáért: ez az egyetlen, becsületbeli kötelessége a keresztyénségnek. Nem szabad többé takargatnia, hogy gyáva volt a Mammon kedvezésével és a Kard fenyegetésével szemben. Nem az emberiség lelkiismeretének kellett magát, ami nagyon kényelmetlen és kellemetlen lett volna, hanem az önzésének, amelyet az igével is kész volt igazolni. Ebben volt a ravaszság és hamisítás. A keresztyén igehirdetés volt az oka annak, hogy az emberek véleménye szerint a Bibliával mindent igazolni lehet. Mert az Ige nyilvánvaló egyetlen értelme csak akkor tárul fel, ha egyenesen a lelkiismeret elé állítjuk, minden kedvezés és megalkuvás nélkül. Minden más eljárásban ravaszság és hamisítás van s csak azáltal lehet az Isten Igéjével egyformán

igazolni a zsarnokságot és a forradalmat. Ha a keresztyénség az Igét állhatatosan és következetesen mindig a lelkiismeret elé állította volna, ha minden esetben a lelkiismerethez apellált volna, nem hagyván azt elaludni, vagy elnémíttatni, lehetetlen lett volna, hogy az emberiség előbb kételkedjék, azután meg is nyugodjon abban, hogy nincs is lelkiismeret. Mindenki kételkedhetik a lelkiismeret létezésében és hatalmában, egyedül a keresztyénség nem, neki hinnie kell benne s e hittel győznie. Rendkívüli és döntő-jelentőségűnek kell azért tartanunk az emberiség szociális válságának megoldásában azt, hogy a keresztyénség minden ravaszsággal és hamisítással radikálisan szakítva, az Igét minden ember lelkiismerete elé állítsa és nyilvánvalóvá tegye az evangélium igazságát, melyet szégyenének takargatásával maga tett leplezetté és bizonytalanná.

Egy pillanatilag se higyük azt, hogy ez az igazság vitatás és bizonyítgatás által lehet nyilvánvalóvá. A Krisztus életének lehetőségére felőli vitatkozás egyenesen eltakarja őt a világ szeme elől. Az elvek hangoztatása a szégyen takargatásához tartozik. Az evangélium maga nyilvánvaló igazságát örök fenséggel mutatta meg annak a két tanítványnak, akik vita közben nem ismertek rá a velük járó Krisztusra, de a „kenyér megszegésére” azonnal megnyilatkoztak az ő szemeik. (Luk. 24.) A keresztyénségnek a Krisztus önmagát osztó szeretetével, valóságos életével kell az emberiség lelkiismerete elé állania, mert ez az egy igazság nyilvánvaló és megfellebbezhetetlen.

Az Ige „képmutatás nélkül való” szeretetet követel és azt tanítja, hogy erre az Ige iránti engedelmisség tisztítja meg a lelket. (I. Pét. 1., 22.)

Ha a keresztyénség nem képes az igazságot nyilvánvalóvá és hathatóssá tenni, ez csak azt bizonyítja, hogy nem alkalmas a szeretetre. Nem a szeretet alkalmatlan, hanem 5. Nem tiszta a hangja, az élete, mert nem félreértésnélküli a szolgálata. Két úrnak is szolgál. Hogy a világ orvosa lehessen, meg kell szabadulnia a világtól s egyedül Isten Igéjének kell engedelmeskednie. Ez a feltétlen engedelmisség az egyetlen Úr szeretetének ellenállhatatlan kisugárzójává tenné.

Állami és társadalmi rendek, hatalmak, érdekek és terrorok uralma alól a keresztyénségnek elszántan függetlenítenie kell magát. Megszégyenítő ítélet reánézve, hogy az állam és a társadalom, csak mint a világi törvény és rend szolgáját ismeri és becsüli. Mivel az evangélium adja azt a mértéket, melyhez a világ rendjének alkalmazkodnia kell és nem megfordítva, nem csoda, sőt

szomorúan természetes, hogy a világot szolgáló keresztyénségnek hitele magában az állami és társadalmi rendben is lejáróban van, a laikus állam kezdi feleslegesnek és drágának tartani a lelki rendőrséget, mely nem tudja kellően megfélemlíteni és kordában tartani a „felvilágosult” tömegeket, viszont az uralkodó társadalmi rétegek is megkezdték a keresztyénség takarékosági leépítését, mert frazeológiájukban most már a keresztyén jelszavak másodrendűekké váltak. E megszegyenítő’ rabszolgaságból nemcsak azért kell a keresztyénségnek kitépnie magát, mert ez a szerep méltatlan hozzá, hanem magának a társadalomnak érdekében is, amely a prófétai igehirdetés és a szeretetszolgálat szabad tevékenysége nélkül ostoba felfuvalkodottságába és szívtelen önzésébe belehal. A keresztyénség az evangélium által a Szeretet Imperiumának megvalósítója és ennek az imperiumnak olyan nyilvánvalóvá kell általa lennie, hogy senkise védhesse meg magát vele szemben, se szegény, se gazdag, se úr, se szolgál, akinek ez a világ minden. A keresztyénségnek ismét oda kell jutnia, hogy Pál apostollal mondhassa: „Ha mégis leplezett a mi evangéliumunk, azoknak leplezett, akik elvesznek.” (II. Kor. 4., 3.)

*

A kérdés most már az, hogy miféle impériuma van a Szeretnek? A Tőke és a Fegyver imperiumával szemben lehet-e *ügy* beszélni róla, mint valóságról? Először: ez az impérium nem intézményes, hanem egyéni. Az evangéliumi szellem ellene mond annak az egyházi magyarázatnak, hogy Krisztus, amikor a „kősziklára” alapította egyházát és neki adta a „kulcsok” hatalmát, a Szeretetet földi intézménnyé tette, azzal a kötelezéssel, hogy a világ analógiájára uralkodjék a lelkek felett, sőt a világi imperiumok feladatát is ő határozza meg és irányítsa. Ezt nem mint felekezeti kérdést tekintem, hanem mint olyan tendenciát, amely bárhol fordul is elő, mereven ellenkezik az evangélium szellemével.

A szeretet evangéliumi impériuma nem kevesebb, hanem más, mint bármely földi impérium, amiből az következik, hogy a világi analógiákhoz való alkalmazása csak korlátozhatja és meghamisíthatja. Ezért az egyházat semmi esetre sem szabad szociális intézménynek tekinteni vagy állítani, mint amely külön terület képez a szociális kérdések saját körében és módján való megoldására. A világban élő és számtalan viszonylatban álló embereknek ez a kiszakítása és intézményes elkülönítése egyenesen megfosztja az evangélium Lelkét attól az isteni igényétől, hogy min-

denkié lehessen, éspedig olyan körülmények között, amelyekben az emberek vannak és bárhol, ahol vannak. Minden lélek útjává lehet annak, hogy Krisztus szeretete rajta keresztül bevonulhasson az életbe és világba. Ahány egyéni lélek van, annyi létmódja is van a Szeretet imperiumának s tényleg csak annyi realitása a ahány egyéni lelket meghódított. Figyeljük meg, hogy Krisztus semmiféle intézményes megoldást nem alkalmazott, hanem egyenesen és kizárólag az egyént állította döntés elé, egyéni nyomorúságát gyógyította meg, egyénileg tette a maga imperiumának, az Isten Országának tagjává és ami a fő, egyéni paranccsal küldötte más egyének meghódítására. Ez a Szeretet imperiumát nem kisebbitette, hanem végtelenül kiterjesztette és megsokszorozta. Csakis ez teszi lehetővé, hogy az evangélium minden ad hoc, idői, átmeneti, intézményes megoldás szükségképpen elavuló kísérlete helyett magát a lelkületet plántálja az egyénekbe, akik e lelkület hatalmával minden korban és minden változó feladatban a megoldás kulcsát, örök lehetőségét bírassák.

Mindez nem jelenti azt, hogy a keresztyénség, mint egyházi közösség, a maga tagjainak szociális szükségzeit és feladatait megoldhatja, hanem csak azt, hogy ő maga nem szociális rend és kate-gória, hanem szeretetközösség, melyben a tagokra, mint egyénekre koncentrálódik minden tevékenység, hogy mint a szeretet erőközpontjából, az egyházból tagjain át kisugározhassék Krisztus élete mindenüvé, ahol a tagok mint az állami és polgári életrend legkülönbözőbb tevékenységű részesei élnek és munkálkodnak. Ebből következik az evangéliumi keresztyénségnek egy olyan aktuális missziója, melyet csak ő végezhet el, de amelyet el kell végeznie, mert a világkatasztrófa egyik legfőbb okát szünteti meg vele. A kollektivizmus mániájával szemben, a diktatúrák, terrorok, tömegimádatok e borzalmas századában meg kell védelmeznie az egyéniség valóságát, öncélúságát, szabadságát. Azt mondják, hogy a keresztyén igehirdetés a ma emberéről lepattan, mint a gyöngye nyíl, amelynek nincs átütő ereje. Álljon csak az igehirdetés és a szeretetmunka valóságos evangéliumi lélekkel és bátorsággal szembe ezekkel a tömegbálványokkal és melléje az elnyomított egyéniségnek: olyan érdekes, aktuális és hatékony lesz, hogy örjöngeni fog körülötte a zsarnokság valamennyi istensége. Az evangéliumnak a tömeg nem létezik. Az evangélium az egyénnek szól. De az egyének keresztyénül, mindig csak személyes meggyőződésből, minden imperiumnál hatalmasabb.

Másodszor: ez az impérium nem materiális, hanem lelki. Ismeretes az a frázis, hogy Krisztus volt az első szocialista. A szo-

ciáldemokrácia nagy elégtétellel mutatott rá, hogy proletár volt, kizsákmányolt, elnyomott, a gazdagok ellensége, a szegények barátja. A vagyon előtt bezárta országa kapuját. Mindebből az következne, hogy az őskeresztyénség gazdasági forradalom, proletártámozgalom volt. Kétségtelen, hogy az evangélium élesen rávilágított a gazdagság lelki veszélyeire, de viszont a materiális javakat annyira semmibevette, hogy az egész világ bírását haszontalannak nyilvánította, ha az a lélekben kárt tesz. Az őskeresztyén kommunizmus a lélek útjából akarta a nehézségeket eltolni, s nem a javak elosztása, hanem teljes jelentéktelenné tétele volt a célja. Krisztus egyenesen elutasította, hogy az örökség kérdésében döntsön, de a telhetetlenséget kárhoztatta. Pál apostol azt mondja, hogy akik élnek a világgal, úgy legyenek, mintha nem élnének, mert elmúlik a világ ábrázataja. (I. Kor. 7. 31.)

Jellemző, hogy a „skéma” szó, mely ábrázatnak van fordítva, szociális viszonylatban államformát és társadalmi rendet jelent. Így hát az evangélium az emberre nézve közönyösnek tartja, hogy milyen állami, társadalmi rendben és milyen gazdasági helyzetben él. Ezek mulandók, maradandó értéke csak a léleknek van. De nem közönyös az evangélium szempontjából az, ami a szociális életrend lelki hátterét és következményeit illeti. Az evangélium nem anarchia, természetesnek és szükségesnek tartja az emberi élet rendjét. Ennek formáit nem szabja meg, tartózkodik minden intézményes beleavatkozástól, a gazdasági, politikai és szociális imperiumot magára nézve egyenesen sátáni kísértésnek tartja, melyet Krisztus elutasított magától. De viszont a szeretet szellemét és parancsát hozza minden társadalomba s ezzel mindeniket megítéli. Mértéke alatt az a jó szociális rend, amely a szeretet lelkét szabadon engedi kiáradni. Az evangélium nem kapitalista és nem szocialista, nem polgári és nem proletár, nem az uraké, de a szolgálké sem, nem családi, ha a család önzést jelent és családi, ha a család Isten atyaságának, országának modellje, nem nemzeti, ha ez sovinizmust jelent, nemzeti, ha a nemzet lelki értéket jelent, semmi és minden: az örök jó lehetősége, az isteni életparancs képviselője mindenütt. Az pedig lelkiségéből következik és magától értetődik, hogy minden kizsákmányolásnak, telhetetlenségnek, elnyomásnak, igazságtalanságnak, bosszúállásnak nyílt és megalkuvás nélküli ellensége. Ha a keresztyénség az evangélium e lelkiségét teljesen fölöltözi, akkor feltétlenül aktuálissá válik lelki impériuma e világban, csak legyen bátorsága és hite hozzá.

A Szeretet Szimfóniája (I. Kor. 13.) csodálatosan énekl meg ezt a hatalmat. Egyedül ez a lelki impérium képviselheti a

társadalmi rend egyensúlyát és isteni arányosságát, mert a szeretet „nem cselekszik éktelenül.” Élő tiltakozás az erőszak ellen, legyen az forradalom, vagy terror, fehér, fekete, vagy vörös.

Éktelen minden cselekedet, amely a szeretet hiányából fakad. Krisztus isteni szelidsége az ő öröksége, a hősies szelidség, mely a legnagyobb hatalom. Visszfénye ma ott ragyog Gandhi szabadságharcának erőszaknélküli erejében. Nem szégyen, hogy nem az európai keresztyén államok fegyvere? És lehetne-e így, ha a keresztyének lelki szolidaritása azon a sokmillió nagy és kis pozíción, ahol az egyház tagjai vannak, egyszer hatalmas tiltakozással megzendülne? De „a szeretet hisz.” Mégis ő a letéteményese az ember jövőjének, mert hiszi, hogy az ember lélek. A szeretet ennek a hitnek a gyümölcse. A szeretet az a kategória, melyben a lélek felismeri a lelket, az ember az embert, mint Isten gyermekét. A gyűlölet testi, a szeretet lelki. És „a legnagyobb.” Mert ami nem szeretet, az készületlen, éretlen, torz, gonosz. Megoldás csak a szeretetben van.

Harmadszor: ez az impérium nem humánus, hanem krisztusi.

Bármennyire erőszakoltnak lássék is első pillanatra ez a megkülönböztetés, a döntő mégis ez a keresztyénségre nézve. Világunk katasztrofális állapotát a humánus megrendülése jellemzi. Mi az oka ennek? Az az egyetemessé vált megrendítő tapasztalás, hogy az ember nem elég önmagának. Ebből következik a humanisztikus kultúra csődje is. Az önmagából kiábrándult embernek pedig csak két lehetősége marad: maga alá szállani, vagy maga fölé emelkedni. A humanizmusnak pedig az a gyöngesége, hogy a maga alá süllyedéstől nem tudja megtartani, a maga fölé emelkedésre pedig nem tudja fölszárnyazni az embert.

A humanizmus programja: a szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy rövidebben az „általános” emberszeretet hazugságnak bizonyult. Nem sikerült az embert általában szeretetreméltóvá tennie s minthogy szeretni „általánosan” nem is lehet, e Program vagy pusztá szó, vagy egészen egyebet takaró álarc lett. Több, mint két évszázaddal a humánus programjának forradalmi megfogalmazása után az emberiség szabadság helyett porig alázó szolgaságban él, egyenlőség helyett türhetetlen megkülönböztetések szakítják szét s az embertestvériség úgy hat, mint a legarcátlanabb gúnyolódás. De ezt meg kell értenünk. Az emberi természetből, mely hitvallásunk szerint „Isten és felebarátaink gyűlölésére” hajlandó, egyéb nem származhatik. Ez a humanizmus ma már utálatos bárányszőr, amelybe a pusztá emberi termé-

szet farkasa bújt, hogy széttépje azokat az ostoba bárányokat, akik még felülnek neki.

A humanisztikus emberszeretet erőtelenségét és ürességét az indokolatlansága magyarázza, amit úgy is mondhatnák, hogy a hitetlensége. Nem lehet tényezője az életnek, mert nincs igazi tárgya.

Az evangéliumi szeretet indokában más. Ezt az indokot kell föl szabadítani, hogy az álevangéliumot meg lehessen különböztetni a valóditól. Az igazi szeretet indoka emberfeletti. Az ő indoklásában az emberek csak egy szempontból lehetnek egyenlők: ahogy nyomorúságukat az isteni szem látja. Szabadságuknak csak az az egy valódi értelme lehet, hogy önmaguktól szabadíttassanak meg. Testvérek pedig csak azok lehetnek, akiknek Atyjuk van. A szeretet kapcsolata szükségképpen istenre utal, mint indokára és tárgyára. A humánus valami olyant keresett az emberben, ami nincs meg benne, de ami nélkül nem élhet meg. Az evangéliumnak az a nélkülözhetetlen és csak az emberiség végzetes romlására mellőzhető döntő jelentősége van, hogy az emberi társadalom életéhez ő adja az egyedül szeretetreméltót: Krisztust, mint lelkületet, jellemet és életet.

Nem lehet azt mondani, hogy az ember ezt az igazán és egyedül szeretetreméltót képtelen fölismerni. Ellenkezőleg: azonnal fölfogja és kénytelen előtte meghódolni. De amíg indokát öntudatosan nem tette sajátjává, az a csüggesztő érzése van, hogy a szeretet tényei csak elszórt tünetek e világban, fellobbanó és megint kialvó lángok. Ebből származik az a pesszimizmus, hogy ebben a világban, ahol a rossz magától nő, és pedig oly sűrűn és gyorsan, mintha húznák, a jónak nincs jövője, mert az a legkritikább jelenség. Az evangélium azonban arra való, hogy megbizonyítsa: a Szeretet nem tünet, hanem érintkezés egy másik világrenddel, amely a lelkeken át képes behatolni, meggyökerezni és elhatalmasodni e világban. Ez a lelki utakon elterjedő krisztusi impérium nem utópia. Az utópia a humanizmus elmélete volt, mely a pusztá emberi természetből remélte fölépíthetni az emberiség jobb jövőjét. Valódi utópia, mert ezt az emberek közötti különbségek eltörlésétől várta és ezt lehetségesnek hitte. Az evangélium ezt az egyenlőséget teljes realitással tagadja. Hogy ne legyen senki se szegény, hogy a nyomor végleg megszűnjék, ez nem evangéliumi célkitűzés. Krisztus azt mondja: a szegények mindenkor veletek lesznek. A megoldást nem abban keresi, hogy társadalmi és vagyoni állapotában mindenki egyforma legyen, hanem abban, hogy mindenki abban az állapotában legyen a szeretet imperiu-

mának tagja, amelyben van, ahová helyeztetett. Az utópiák az ellentétek kizárásával az életet magát állítanak meg, míg az evangélium az emberek közötti különbségeket világrendi tényezőnek tartja, és pedig egyenlően alkalmasnak arra, hogy bennük a szeretet éppen a sajátos gétek és veszedelmek fölött győzedelmeskedjék. Társadalmi és vagyoni helyzet azt jelenti, hogy az ember végzetes lehetőségek között él, melyekben a helyzettel való visszaélés kísértése gazdagságban vagy szegénységben egyformán elbukással fenyegeti, de amelyekben a szeretet lelke által egyformán győzedelmes lehet. Krisztus nem azért jött, hogy jogviszonyokat szabályozzon, hogy a javak elosztásának kulcsát megállapítsa, hogy a társadalmi különbségeket intézményesen eltörölje. „Ki tett engem közöttetek bíróvá, vagy osztóvá?” Ő nem közöttünk, hanem felettünk áll, hogy bennünk valósítsa meg azt a lelkületet, amelyből kérdéseink megoldásának igazi lehetősége fakad.

Természetes, hogy a Szeretetnek ez a lelke a szeretet munkáiban mutatkozik meg. Igaz, hogy már sokszor rámutattak: a szeretetmunkásság képtelen megoldani a szociális problémákat. Én többet mondok. A keresztyén szeretet munkáival a szenvedés nem fogyott, hanem hatványozottan nőtt. De miért? Mert a Szeretet láttatja meg a nyomort. Az a hivatása, hogy kihívja a bűnt és bajt, ami mindenütt lappang és pusztít a világon. A legnagyobbat azzal cselekszi, hogy a maga elégtelenségét mutatja föl a retentően felhalmozódott nyomorral szemben. Ezzel képviseli Isten vádját az emberi társadalom ellen, amelyben még ma is lehetséges ilyen szociális helyzet, a Krisztus eljövetele után két évezreddel. Krisztus sok betegséget gyógyított meg és sok szenvedést törölt el isteni jótéteményeivel, de magát a betegséget és a szenvedést meghagyta. Kihívta és megmutatta a bajt, feltárta a gyógyítás lelkét, de a munkát nem végezte be, átadta tanítványainak, és pedig „a Told végső határáig” és „a világ végezetéig.” Csodáiban a Szeretet isteni impériuma esetenként nyilvánult meg, de teljességében akkor, mikor elégtelenség nyilvánította magát azáltal, hogy meghalt a Kereszten. Ez volt a Szeretetnek a világ elleni leghatalmasabb vádjá, mely a bűnbánat és az új élet végtelen egyéni sorozatát indította meg.

A szeretetnek ezzel a vádjával élni és munkálni a világban az első és legfontosabb küldetése az evangéliumi keresztyénségnek. Ez minden társadalmi megalkuvással és azonosulással végeleges szakítást jelent, hogy a szociális megújulás valódi forrásává lehessen. Ebből következik az élet minden fórumán a Szeretet bátor intelme, hogy másképpen kell élni, ha az ember élni akar. És

végre a keresztyén élet önmagában hordott és kisugárzott reményteljes ígérete: hogy lehet is másképpen élni.

Ebben a vádban, intelemenben és ígéretben a Szeretet valóságos hatalma nyilvánul meg a humánus álevangéliumával szemben, amelyben csak szó és álarc volt a szeretet.

Lehet, hogy azoknak, akik egyetemes, gyors, intézményes megoldást sürgetnek, az evangélium e szociális üzenete kevés.

De azzal a többel, ami hiányzik belőle, az evangélium sokkal kevesebb volna, mint ami. Nem követelhet és nem adhat többet, mint ami a legtöbb: igazi keresztyéneket.

III. EVANGÉLIUM ÉS EGYHÁZ

A társadalmi életben és a kultúrában megmutatkozó emberválság a keresztyénséget el nem némítható kérdésekkel, legtöbbször vádakkal figyelmezteti mulasztásaira, hibáira, felelősségére, melyeknek gyökere mind abban van, hogy a keresztyénség a tiszta és igaz evangéliummal való azonosságát feladta s vagy magára hagyta, vagy kiszolgált a végzetébe rohanó világot. Kétségtelen, hogy ezek a vádak magát az evangéliumot egy pillanatra sem érinthetik, hanem csak a keresztyénséget, amennyiben nem evangéliumi. Most kifejezetten arra a vádra akarom irányítani a figyelmet, amely a keresztyénséget, mint egyházat éri és itt is megszűkítem a kérdést arra, mivel vádolja az egyházat az embereknek az a része, amelyik nem szakított végleg vele, amelyik, legalább féligmeddig az egyház tagjának mondja magát és vár valamit tőle. Úgy is mondhatnám, hogy most arra a meghasonlásra és bomlásra akarok rámutatni, amely magában az egyházban, az egyház tagjai között mutatkozik.

Ez a meghasonlás és bomlás tagadhatatlan. Az egyháztagságról való felfogás és annak következményei rendkívül figyelemre-méltóan dokumentálják ezt. Általános tünet, hogy az emberek nem áldozni akarnak az egyházért, hanem követelésekkel állanak vele szemben. Nem reális valóság és nem igazi érték számukra az, amit az egyház ad. Az ígéhirdetés nem tud belekapni a lelkekbe s nem lesz azokban komoly, döntő tényezővé az életre nézve. Az egyháztagok életét — általánosságban — nem az Isten Igéje irányítja. Mindazáltal várakozás él a lelkekben. Ezt éppen az a vád tükrözi, amit saját megrendült bizalmú tagjai szegeznek ellene. Legáltalánosabban ismert kifejezése ennek az, hogy az egyház

nem szól az élethez, közte és az élet között áthidalhatatlan szakadék tátong. Távoli, üres szavakat kongat, melyekben vagy lehetetlen, vagy egyáltalában nem aktuális követelmények hangzanak el. Igehirdetése az agyoncsépeelt frázis szerint hol „magasan szárnyaló”, a mindennapi élet kérdéseit észre sem vevő hagyományos szólamokból, hol „mélyen szántó”, aprólékos pepecselésbe vesző elemzésekből áll. Ha végső menedékül felkeresik azok, akikkel az élet, vagy a történelem irgalmatlanul bánt, nagylelkűséget és irgalmat prédikál nekik. A nyílt hitetlenség által szorongatott és ostromolt lelkeknek szélesen és részletesen fejtegeti a képmutató farizeizmus bűneit. A földhözverteket, kizsákmányoltakat, elnyomottakat azzal vigasztalja, hogy a megtérők mind egyenlők Isten előtt. Azoknak ajánlja az őszinteséget, akik a hazugság-áldozatai és azoknak dicséri a szeretetet, akiket a gyűlölet fosztott ki és zúzott össze. Neki nincs összezúzó vádja és ítélete a bűnös hatalmasságok ellen, nincs irányító útmutatása az idők dzsungelében eltévedt csörtetőknek, szóval nincs szava és nincs helye a mai világban, mert csak időszerűtlen dogmái és megavult formulái vannak. Az élet egészen más! Az egyház és az élet között minden gyakorlati értékű összeköttetés megszakadt.

Erre a vádra az egyház is vádakkal felel. Nem benne van a hiba, hanem azokban, akik panaszkodnak reá. Ő Isten ígéjét hirdeti és szolgálja, de az emberek „az egészséges tudományt nem szenvedhetik” és azt akarják, hogy az egyház az ő kívánságait igazolja. (II. Tim. 4:3—4.) Arra „viszket a fülök”, hogy a maguk vágyainak, a bosszúállásnak, sorsuk megfordulásának igazolását és ígéretét hallják, mint Isten akaratát és csodáját. Ez aktuális és hatékony lenne. Ebben a kölcsönös vádban mind a két oldalon vannak igazságok is. Az egyházra panaszoló emberek bűne az, hogy „a test és vér” sugallatára hallgatnak. (Mt. 16:17.) Ez a sugallat azt diktálja nekik, hogy Krisztusban a csodatevőt hívják, aki érettük egy csapással megváltoztatja a világ rendjét, anélkül, hogy nekik meg kellene változniuk. A maguk igazának csodáját akarják, mint feltételét annak, hogy higgyenek. Hajlandók hinni Krisztusban, ha ez a csoda megtörténik. Mert ha nem történik csoda, akkor a Krisztus semmi, az egyházra pedig nincs szükség. Ha a Krisztus a köveket nem változtatja kenyérré, ha nem áll bosszút az én ellenségeimen, ha nem adja vissza, amit elveszítettem, akkor miért Krisztus¹? És ha az egyház ezekben nem tud igazat adni és segíteni, akkor miért van egyáltalán? Mivelhogy nekünk ezekre a csodákra van szükségünk, semmit se ad, ha ezeket nem adja.

De van bűne az egyháznak is és ez éppen abban van, hogy nem tudja képviselni, bizonyítani a másik igazságot: a lelki impériumot a szenvedő lelkek számára. Nem árad ki igehirdetéséből és munkájából győzelmes erővel, az élet bizonyágtételével az, hogy Krisztus nem a világ megváltoztatásával akarja a mi akaratunkat érvényesíteni, hanem minket változtat át a maga dicsőséges képére, hogy Isten akarata érvényesüljön általunk és így változzék meg a világ is Isten országává. Az egyháznak ősi hitvallásai, megszentelt szertartásai, régi intézményei vannak — szent betűk, formák, falak —, de az élő Krisztus el van rejtve közöttük.

Az egyházból nem sugárik ki hódító erővel az Akarat, Isten akarata Krisztusban: az élő evangélium. Ezért hiányzik ez a világban is.

Nemcsak a vakon tapogatózó lelkeknek, hanem az egyháznak is meg kell hallania a kérdést: „Ti pedig kinek mondotok engem?” (Mt. 16:15.) Mi vagyok nektek — én magam? Bizonyára ez dönti el az egyház és a lelkek pörének igazságát.

A keresztyénség egyöntetű hitvallása szerint Krisztus az egyházban él. Az őt kisugárzó evangélium az egyházhoz van kötve. Egyház nélkül, egyházon kívül Krisztus és evangélium nincs. Az Ef. 1:17—23. szerint Krisztus és az egyház között a lélek és a test kapcsolata áll fenn. Az egyház Krisztus teste, az az orgánum, amelyen át az Erő — hat. tehát van. A Szellem-Krisztus a mi számunkra csak a saját testén, az egyházon keresztül hat. tehát van: élő, uralkodó hatalom csak ezen az orgánumon át lehet. Az az alapvető igazság, ami ebben foglaltatik, az, hogy Krisztus csak a maga tagjainak létező erő, Krisztus tagjai pedig csak az ő testében, az egyházban vagyunk és lehetünk.

Figyeljük meg alaposan, hogy ez mit jelent. Egy ember önmagábanvéve is befejezett egész, külön világ. Miért ne találkozhatna Krisztussal mindenki mástól elkülönítve, önmagában? Miért ne lehetne az evangélium az ő egyedülálló, külön egyéniségének belső törvényévé és rendjévé? Miért ne lehetne ő keresztyén a maga számlájára, mindenkitől függetlenül? Ahhoz, hogy életét keresztyén elvek szerint élje, miért volna szüksége az egyház tanára, szertartásaira, intézményeire, a gyülekezet közösségére?

Először azért, mert Krisztus csak egyetlenegy van, aki tegnap és ma és mindörökké ugyanaz. Ő nem külön tulajdona, nem kisajátítható zsákmánya senkinek, másfelől, akik őt igazán ismerik, egyformán ismerik és szolgálják és ez egységbe foglalja, egymáshoz köti a benne hívő lelkeket. Krisztus a találkozás, az egység és nem az elválás és szétszakadás Lelke.

Másodszer, mert mérhetetlen emberi felfuvalkodottság és vakmerőség azt képzelni, hogy akárki is képes elszigetelten, egyedül, a maga semmiségében az egész Krisztust élni s a maga önkényes elgondolása szerint az ő evangéliumát képviselni. Krisztus olyan mérhetetlen nagyságú és gazdagságú energiaforrás, akinek életét csak egy egész organizmus élheti, melyben az egyén csak sejt, rész vagy tag lehet. A kegyelmi ajándékokban, a szolgálatokban és cselekedetekben, melyeken át Krisztus élete megvalósul, különbség van (I. Kor. 12. rész); éppenúgy, mint a test egyes szerveinek eltérő, de összevágó hivatásai között; — Krisztus élete különféle kegyelmi funkciókban működik, melyekben az egyének a szerint részesek, amint az nekik egyéniségük szerint adatott, és sok-sok egyéniség kegyelmi adományában nyilvánul meg csak az egyik funkció is. „Avagy mindnyájan apostolok-é? Vagy mindnyájan próféták-é? Avagy mindnyájan tanítók-é? Vagy mindnyájan csodatévő erők-é? Avagy mindnyájunknak van-e gyógyításra való ajándéka!?” Vagy mindnyájan szólnak-é nyelveken? Vagy mindnyájan magyaráznak-é”? Az ember — egyedül csak egy sugara lehet a krisztusi fényforrásnak, de az is csak akkor, ha egységben van vele. Mert nem ő sugárzik, hanem a Nap, akitől elszakadva — ő nincs többé. Az elszakadt, elszigetelt keresztyén életnek nincs semmi értelme; részlet, melynek éppen a magyarázata veszett el, kiszakított lap a könyvből, mely a többi nélkül csak szomorú talány. És — ami a legfontosabb — az organizmus közösségében mégsem az, mégis egész, mert: „mindezeket egy és ugyanaz a Lélek cselekszi, osztogatván mindenkinek külön, amint akarja”.

Harmadszer pedig azért, mert Krisztus léletsugárzásának célja nem elszakadozott egyéni pontocskák megvilágítása, hanem Isten országának világossága és melege: valóságos impérium e világban. Senki sem ország önmagában, Krisztus tehát csak a maga élő, lelkekből organizált testében, az egyházban található meg és uralkodik, mint Isten Országá magvában, modelljében. Csak ebben az organizmusban maradhatnak a szőlővesszők az élő és életadó Tökén s az egyház nélkül keresztyénnek lenni éppenúgy nem lehet, mint tökéről lemetszett vesszőnek gyümölcsöt teremni.

A száraz vesszők élettelen halmaza természetesen akkor is csak ugyanaz, ha esetleg egyháznak is nevezik. Tagok, akik az Igét nem ismerik és azzal nem táplálkoznak, akik feleslegesnek tartják istentiszteletet gyakorolni, igehirdetést hallgatni, szakramentumokkal élni, a szeretet munkáiba bekapcsolódni; egyéni, családi, társasági életükbe és világi foglalkozásukba hitvallásuk lelkét belevinni: ugyan kinek, minek a tagjai? Krisztusnak bizo-

nyára nem! Még akkor sem, ha egyébként presbiterek és főgondnokok s az egyház kormányzatában és anyagi ügyeinek viteleiben élénk részt vesznek, sőt ha jótékonytságot is gyakorolnak — a maguk dicsőségére.

Mert amilyen igaz az, hogy Krisztus csak az egyházban van, éppen olyan igaz az is, hogy egyház csak ott van, ahol Krisztus él és uralkodik. A lélek test nélkül, a test lélek nélkül nem élő valóság. Az egyház élő valóság, ha benne az evangélium nem betű, hanem élet. Az igazi élő evangélium: Krisztus hatalma és jelenléte az egyházban. (I. Pét. 1:16—19.) E nélkül az evangélium élettelen „mesterkéltné mesék” papiroszörgése, az egyház pedig emberi csinálmány, mindenféle érdek szolgája és eszköze. A valódi egyház a találkozás Szenthegye, ahol a lelkek Krisztussal együtt vannak, látják az ő dicsőségét, személyesen hallják Isten Kijelentését: „Ez az én szerelmes Fiam!”

Csak ebből a megrendítő találkozásból, a bűnösnek a Kegyelemmel való találkozásából születhetik a „prófétai szó” bizton-sága: a személyes bizonyosság Lételeknek az igaz hitben megegyező, hatalmas szózata, a sötétségben világító szövétnék: az élő evangélium. Az egyház az evangéliumért van: a Krisztus hatalmas jelenlétéről való személyes, de egyúttal egységes bizonyoságtételért. Ez az evangélium félreérthetlenné teszi az egyházat a világban. De egyúttal olyan aktuálissá és hatalmassá is, melyet többé nem lehet azzal vádolni, hogy semmi köze az élethez. I¹em lehet mindenféle egyéni és világbeli, testből-vérből fakadó akaratoeszkával nyafogni vagy átkozódni körülötte, hogy ezt vagy azt tegye meg, hogy miért nem tudja éppen ezt vagy azt megtenni!¹? Jósok, kuruzslók, csodadoktorok kerülhetnek ebbe a helyzetbe: divatosak lehetnek, vagy kikacaghatják őket, háttal fordíthatnak nekik. De az evangélium élő egyháza nem az emberek akaratának szolgája, hanem maga a testet öltött Akarat: ő akarja megváltoztatni az embereket, ő hozza az élet új parancsát és a megújulás erejét. Van programja az ember számára és van felelete a világ kérdéseire, így van, ha tényleg evangéliumot hirdet és ad, valódi Kijelentést, mely isteni szuverenitás jogán követelheti az engedelmességet, melyből élet fakad.

Élet — és nem gyakorlat! Az egyházat az tette erőtlenné és félreérthetővé, hogy benne az életből gyakorlat: az evangéliumból vallás lett. Az egyház krízise abban áll, hogy az evangélium és a vallás között ellentét fejlett ki és hogy a keresztyénség abba a végzetes helyzetbe került, hogy a vallás nevében megtagadhatja az evangéliumot. Ugyanaz a veszedelem ez, amely ellen Krisztus

harcolt korának tudósaival és farizeusaival. Az evangélium azt követelte, hogy meg kell keresni azt, aki elveszett, a vallás megtiltotta, hogy a bűnösöl valaki szóba álljon. Az evangélium azt hirdette, hogy a gyógyítás a fontos, a vallás azt, hogy a szombatnapi munkatiltalom. Az evangélium szerint maga a jótétemény értékes, a vallás szerint a példaadás. Az evangélium egy mustármagnyi hitet elégnék tart arra, hogy a szeretet csodái szülessenek belőle, a vallás a cselekedetek hegyeit kívánja ahhoz, hogy bizonyítsák a hitet. Az evangélium azt hangsúlyozta, hogy a lélek tisztasága mindent tisztává tud tenni, ami kívülről van, a vallás ellenben azt, hogy minden megfertőzi a lelket, amit előbb a szertartás meg nem tisztított. Az evangélium lelkületet, jellemet, életet jelent, a vallás magaviseletet, szokást, szabályt, gyakorlatot. Ez a kettő nem tud összeférni és kibékülni soha. A keresztyénség, az evangélium letéteményese, végzetes választást tett: a vallást választotta az evangélium helyett. Alkalmazkodott a polgári társadalom világrendjéhez. Az életből gyakorlatot csinált. Őszinteség, nagylelkűség, szeretet nem komolyan vett és követelt, nem valószínűs és elsőrendű tényezők az egyház életében. Ezeknél sokkal fontosabb az, hogy az egyház a polgári világrend érdekeit szankcionálja s azoknak őrző szolgája legyen. Mi következett ebből az egyház tagjaira nézve? Mit gondolnak ők az egyházzól, a vallásról, a Krisztusról? Nem az a fontos, hogy Krisztus fölszabadító lelke éljen és uralkodjék az emberen, hanem hogy vallásos tiszteletben részesüljön, minél fogva olyan szent lesz, hogy az élet közönséges dolgaiból, a mindennapi kötelességekből, az üzletből és a szórakozásból ki kell zárni, hogy ezek meg ne szentségtelenítsék isteni méltóságát. Így jut neki — talán — egy nap, távol a világ gondjaitól, — esetleg a mi személyes részvételünktől is, hiszen elég, ha tudjuk, hogy ma vasárnap van és róla prédikálnak, a vásárra, harcra, szenvedélyekre piszkos hat napot kell fordítani, mert ez az élet. Nem szabad összekeverni az áhítatos szent álmot a valóság sivár és alávaló realitásával. Ez a vallás, a társadalmi tisztesség köpenye, melyet a köpenyek fajtái közül leginkább a „malaclopó”-hoz lehet hasonlítani. Aztán, elismerem, jönnek olyan súlyos idők, amikor gyász, szerencsétlenség, elemi csapás, történelmi katasztrófa, gazdasági világkrízis, ördög és pokol lehetetlenné teszik az életet, mikor kell valami vigasztalás, valami csoda. Akkor — hopp! — tántorogjunk be a templomba, hátha mond valamit, hátha tesz valami csodát Jézus! — Nem tesz? Persze! Az egyház és az élet között áthidalhatatlan a szakadék! Az egyháznak nincs szava a világhoz. Az egyház idejétmúlt ócs-

kaság, Krisztus régi jó ember volt, talán hős is, de nagy álmódó — aki nem támadott fel.

A vallásnak azonban nemcsak köpenyegviselői és eldobói, hanem hősei is vannak. Kétségbeesett erőszakoskodók, akik kétségbeesett kísérletet tesznek annak bebizonyítására, hogy van valóságos ember, akinek a vallás az élete, a „dolga”. Hogy lehet a vallás élettartalom, foglalkozás? A gyakorlatok olyan megsokszorosítása által, hogy azok az egész embert, az egész napot, az egész életet lefoglalják és betöltik. Ezeknek minden ruhája fekete, minden étkezése vagy böjt vagy bocsánatkérés, hogy testi táplálékra is rászorultak; azzal a tudattal sétálnak, hogy minden pillantásukra az ördög les, hogy megkísértse őket, tehát vagy lesütik a szemüket, vagy az égre néznek; beszélgetésük mindig fölöttébb tanulságos, mert mindig tanítanak és számtalan bűneinket ajánlják figyelmünkbe; igen találékonyan hozzák összefüggésbe foglalkozásaikat a jócselekedetekkel és napjaik azon óráit, melyeket a világ fiai „üres óráknak” neveznek és haszontalan dolgokra pazarolnak, ima- és bibliórakká teszik. Társaságukba csakis megtért Isten-gyermekek juthatnak és csak megtért igehirdetők prédikációját hallgatják, minélfogva nem nyugosznak addig, amíg ilyenre szert nem tesznek és az eclésiában az eclesiólát meg nem alakíthatják.

Mondanom sem kell, hogy csak felületes ember nevezheti ezeket képmutatásnak. Nem, ez egy igen elszánt, komoly, önmegtagadó és nehéz küzdelem azért, hogy a vallás tényleg élettartalom, foglalkozás legyen és ne üres szó, szép frázis, takarója a hazug és önző életnek.

De abban, hogy a felületes ítélkezés feltétlenül képmutatásnak tartja ezt a kísérletet és ezért utálatosnak bélyegzi, — mégis van valami megérzése az igazságnak. Annak az igazságnak, hogy a vallás nem lehet foglalkozás, nem lehet mennyiségi élettartalom, hogy „életnek” — „kevés”. Azt az élettartalmat, amivé ez a kísérlet a vallást akarja tenni, nyilvánvalóan csak a munka és a játék adhatja. A gazdaság, az ipar, a kereskedelem, a hivatal, a társadalmi tevékenység, a politika, a tudomány, a művészet, az ezek által adott feladatok és örömök: ezek adnak tartalmat, foglalkozást az életnek: mennyiségi értelemben és egyúttal ezek formálják a lelkvilág, a jellem alapvonásait is. Ezekből él az ember, de a vallásból nem élhet meg.

Azonban mindezek a foglalkozások, mindez az életet kitöltő tartalom — önmagában mégis elégtelen, minthogy maga az ember nem elég önmagának. Mindé sokféle munkának és örömeinek —

éppen a hozzájuk kapcsolódó szükségképpen kísértések, megpróbáltatások, csalódások, szenvedések, bukások, ellentétek, versengések, gyűlölködések ösztökéje folytán — égő szüksége egy lelkület, egy parancsoló cél, egy föltétlen Úr, aki az embert magát maga fölé emeli, egy magasabb és örökkévaló életrend közösségébe iktatja, fölszabadítja önmagától és a világtól s boldog engedelmességgé teszi életét az egyedül szeretetre- és imádatraméltó Szellem szolgálatában.

Ezt adja az evangélium. Nem azt mondja az embernek: ne légy földműves, asztalos, gyári munkás, tisztviselő, boltos, orvos, ügyvéd, nőszövetségi elnök, tanár, festő, miniszter, katona, hanem légy vallásos ember! Nem! Csak azt mondja: légy evangéliumi ember, akármi is vagy a világban. Nem azzal leszel evangéliumi ember, ha leteszed a hatalmat, amely a hivatásoddal jár, hanem azzal, ha azt a hatalmat evangéliumi lélekkel gyakorolod! Ez a feltétele annak, hogy a vallásból ismét evangélium legyen, valóságos élethatalom, amely minden foglalkozást megszentel és amely — a munkanélküliség szörnyű csapására gondolok! — egyedül teheti lehetővé, hogy mindenkinek legyen foglalkozása.

Azt jelenti ez, hogy az evangélium ellensége és kizáró ja a lélek rendszeres táplálásának az Igével, az imádsággal¹⁾ Hogy feleslegessé teszi a közösség gyakorlását, a szeretet munkáiban való részvételt, a keresztyén életrendet és annak külső megnyilvánulásait? Távolról sem. Csak azt, hogy ezek többé nem az életet helyettesítő gyakorlatok, hanem magának az életnek szükségszerű és természetes megnyilatkozásai lesznek.

Éppen ezt jelenti az, hogy az evangélium csak az egyház élő közösségében, a Krisztus élő testében változik eleven hatalommá. Az egyház nemcsak a legfőbb, de az egyetlen orgánus arra, hogy az evangéliumot élni lehessen. Hitvallásai, szertartásai, intézményei, törvényei és fegyelme megkötik ugyan az evangéliumot, de ezzel védik és őrzik is azt, mint drága, évezredes edények a Lélek tüzes borát, hogy el ne ömöljön és fel ne igya a por. Hivatásuk azonban az, hogy inni lehessen belőlük, hogy fölszabaduljon ölükből a Szent-Lélek mennyei Szeretetmámora.

A lelket, az evangéliumot az egyházban az Ige hordozza, az Ige pedig a betű köntösében van. Ennek a köntösnek természete hozza magával, hogy az Igéért, annak élettámasztó fölszabadulásáért az egyház örökké harcol. Két halálos veszedelem örvénye közt folyik ez a harc és mind a kettő örökké fenyeget. El lehet veszíteni a lelket a betűben: ez a betűhit veszedelme. El lehet vetni a lelket a betűvel: ez a hitelenség veszedelme.

A betűhit elzárja Krisztust a világtól. Istenségének hatalmát nem szellemének örökkévaló munkájában és győzhetetlen teremte-
erejében látja, hanem azokban a jelekben, melyek rendkívüliségét,
páratlanságát csoda-mivoltukkal bizonyítják. Nem Krisztusért,
hanem a csodáért kész tűzbe menni és átok alá vetni a tagadókat.

Ezzel szemben a betű elvetése azzal fenyeget, hogy a lélek
is elvész vele. Az a törekvés, mely a protestantizmust a legutóbbi
évtizedekig jellemezte, hogy a betűt mindenképpen meg kell ma-
gyarázni, az evangélium szelleme csak úgy szabadulhat fel, ha szét-
törjük a betűk bilincseit. Az allegóriákat, képeket, a lelki igaz-
ságok érzéki burkait, melyeknek betűszerinti értelme ellenkezik
az ésszel, a magvarázat által észszerűvé kell tenni. Mi lett az ered-
mény? A betűt elvetették és az evangélium lelke köddé vált.
Helyette lapos, közönséges, emberi tanítások és erkölcsi szabályok
maradtak. A keresztyén élet pedig elsorvadt.

Az egyetlen lehetséges és helyes magatartás csak ez lehet:
ne dobd el a betűt, ne is esküdj a betűre, ne magyarázd bele azt,
ami nincs benne, hanem olvasd ki belőle a lelket, amelyet hordoz.
Élj az egyház áldásaival és tedd evangéliumivá magadban mind-
azt, amit az egyház ad. Az egyház: Isten Fiának élete az Isten -
fiak közösségében, a hitnek azon a köszikláján, melyre Krisztus a
maga Anyaszentegyházát felépítette és a kulcsok hatalmával: a
közösségbe való befoglalás és az abból való kirekesztés hatalmá-
val felruházta.

Az evangéliumi egyház a Krisztusban kijelentett igazság élő
hitén nyugvó, önmagát fegyelmező lélek- és életközösség. Az egy-
ház tagjává semmi más nem tehet minket, csak maga Krisztus,
ha az ő „kenetének” részeseivé, a maga tagjaivá tesz — hit által.
(Heidelbergi Káté 32.) Az egyház a „választottak nemzetsége” (I.
Péter 2:9.), akik bizonyágtételükkel, életük hálaáldozatával és a
bűn feletti diadalmas harcukkal Krisztus prófétái, főpapi és ki-
rályi életének megvalósítói.

Ma az a nagy reformátori kötelesség áll előttünk, hogy az
egyházat, mint az evangéliumi élet impériumát igazoljuk a világ-
ban. Bizonyossá kell tennünk, hogy az egyház nem intézmény és
nem felekezet, óriási életében ezek a vonások csak idői létmó-
dok, de ömaga végtelenül több és más, mint ezek. Ami az egyház
mivoltát ma a legjobban, a legaktuálisabban és mégis teljességé-
ben kifejezi, Krisztus maga jelölte meg, mikor azt a Föld végső
határáig terjeszkedő élő tanúk seregének nevezte (Ap. Csel. 1:8.).

mert ezzel az egyháznak nem lezárt, álló, intézményszerű, hanem örökké mozgó, terjedő, személyes, lelki karakterét emelte ki.

Az egyháznak ezt az evangéliumi képét adta meg felülmúlhatatlan tökéletességgel a református hitvallás, a Heidelbergi Káté 54. kérdésében: „Mit hiszesz a közönséges keresztyén Anyaszentegyházról?” Felelet: „Hiszem, hogy az Isten Fia, világ kezdetétől fogva világ végezetéig, az egész emberi nemzetségből, szentlelke és Igéje által, magának az igaz hitben megegyező, Örökéletre elválasztott sereget gyűjt, azt oltalmazza és megtartja, és hiszem, hogy ennek a seregnek én is élő tagja vagyok és mindörökké az maradok”.

Milyen életteljes, milyen aktív és megragadó ez a hitvallás! Hogy zengenek benne az életre, tetterre, harcra hívó harsonák, hogy lobognak belőle a szabadságharc zászlói, hogy lüktet benne az egység, az erő szíve és hogy sugárzik felette a győzedelmes Király dicsősége!

Ez az igazi egyház és ez az egyház kell Krisztusnak és embernek egyaránt. Mert az egyháznak az evangéliumért harcolnia kell, harcolni pedig csak hadsereg tud. Hadsereg, amelybe az egész emberi nemzetségből folyik a sorozás, a Szentlélek fogva a diadalmas végig, Krisztus uralmáért folyó óriási, személyes és az igaz hitben egységes harcra. Ez az evangéliumi egyházfogalom az egyetlen, melyből természetesen és életszerűen következik az öntudatosság, a szervezettség, a belső és külső rend, a fegyelem, az egységes munka és a hősies szeretetszolgálat, mint a győzedelmes élet feltételei és biztosítékai.

Abban az óriási emberkrízisben, mely a mai egész társadalmi és kulturális életet összeomlásba sodorja, a Krisztus egyházára olyan misszió vár, amely minden eddigi megbízatását messze felülhaladja. Nem lehet többé a világtól menekülő hajótöröttek csön-des aziluma, nem lehet összeroppanó emberi rendszerek eszköze és igazoló ja, hanem az Antikrisztus ellen szervezeten és felfegyverkezeten fölvonuló, egyetlen parancsszóra együtt harcoló hadserege kell, hogy legyen Krisztusnak a Föld végső határáig. Megvagyok győződve felőle, hogy az idők kohójában új reformáció ég ki a pusztuló salakból, mely végre igazán és egészen az evangélium szívéig visszahatolva, Krisztus egyházát alkalmassá fogja tenni arra, hogy a „kétélű éles karddal” kezében eldöntse a harcot, melyet az ember ellen, de az emberért kell vívni. Ma az egyházban sok minden megvan, de hiányzik az, ami a kor döntő tényezőjévé tehetné: a lelki, evangéliumi értelemben vett katonai

szellem. A pedagógiai és pásztori szellem, az adminisztrációs és liturgikus szellem elhomályosították az evangéliumban elsődleges, eredeti katonai lelkületet. Állóvá, merevvé, intézményessé, passzívva tették az egyházat, mely a rohanó világban nem tud az eseményeken úrrá lenni. A menetelő, hajlékony, átkaroló, aktív, fegyelmezetten és engedelmesen célbatörő, parancs alatt együtt működő, magát odavető és hősiés katonaegyház, a Krisztus hadserege az, amivé az egyháznak át kell szerveznednie. Nem szabad allegóriát látnunk Pál apostolnak a Krisztusért való táborbaszállásról és fegyverkezésről szóló nagy behívójában (Ef.: 6:11—18.). Ellenkezőleg! Meg kell értenünk, hogy a katonaságot és a háborút nem a fegyverek mibenléte, hanem a háború lelke, a katonai lélek teszi. Az Ecclesia Militans a mai idők követelménye és ez az egyházi élet teljes mozgósítását parancsolja.

Az egyháznak a maga hamis békességét, melyet a világgal kötött, ezt a mindkét felet megrontó megalkuvást föl kell bontania. Nem szabad békében hagynia az embert, aki megbékült a benne lakó állattal és feladta a lelkét. Krisztus az evangélium riadózával kiált ebbe a békébe: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert!” (Mt. 10:34.) „Azért jöttem, hogy e világra tüzet bocsássak: és mit akarok, ha az immár meggerjedett?” (Luk. 12:49.) Ez a két szó evangélium és egyház, a Lélek fölszabadító háborújának indulási parancsa az egyházhoz és hadizenet a világnak.

A VÁLSÁG TÜKRE.

— 1933 —

AISTHESIS

I.

Kosztolányi Dezső a Nyugat 1933. évi első számában „Önmagáról” cím alatt egy nagyon figyelemreméltó vallomást tett, melyben a költészet öncélúságát védelmezve a homo aestheticus, az ízlés-ember, a szép-lélek jellemzését adja. Ez a vallomás, önmagában való művészi értéke mellett azért érdekes és jelentős, mert a maga paradoxonos költői módján fölvet egy általánosan emberi jelentőségű és nagyon aktuális problémát: mi az aisthesis, vagyis a megérezés szerepe az életben és mi következik abból a ma emberének krízisére?

Mivel ebben a vallomásban költő beszél önmagáról, természetes, hogy az aisthesis alatt elsősorban művészi tevékenységet ért, a szónak azt az ősi értelmezését, amely művészi észreveget, érzéki és érzékletes szemlélődést jelent. A homo aestheticus másként lát, mert a jellemzőt, a kifejezésre alkalmasat látja meg s ezalapon érzi és gyakorolja a kifejezés rejtelmes gyönyörűségét. Az ilyen ember ma népszerűtlen, sőt gúnyolódás tárgya, mintha haszontalan és az életre teljesen hatástalan játékokat űzne. Ezzel szemben a költő azt mondja, hogy ez a csodálatosan elvakult és alacsony század a tulajdon szellemtelenségét és lélektelenségét gyűlöli benne s nem hajlandó megelégedni azzal, hogy a műalkotásnak nincs és nem is lehet más célja, minthogy szép legyen. Ez ma kevés, vagy semmi. Korunk szelleme mindenképpen színvallásra akarja kényszeríteni a művészt politikai és szociális irányban. Kosztolányi szerint ha egy költő bármely érdek szószólójává válik, szolgává aljasul. Mindegy, hogy az az érdek milyen és mekkora, egy kis vállalat szolgája éppen úgy szolgál, mint egy nagyvállalat szolgája. A tett szélhámosai, a népszerűség kis vámszedői nem tudják, hogy a költészet nem a szavakkal, hanem az étellel játszik, s a szavak oroszlánok, melyek már óriásokat is széttéptek. Becsmérlik és kárhoztatják a költő elefántcsont-tornyát, pedig az még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda. Ezért a költő változatlanul megmarad a maga helyén és semmi okot nem lát arra, hogy megtagadja hitét ezekben a mostoha időkben.

A művészet öncélúságába vetett hit, mondja Kosztolányi, a művész erkölcsé s más erkölcsé nincsen. Ez az álláspont eddig semmi olyat nem tartalmaz, amiért szükséges volna vitatni. Igaz, hogy csak bizonyos embereké s mint ilyen, nagyon szubjektív és egyoldalú, de maga Kosztolányi is úgy tartja, hogy ez magánügy, lévén az egyedüli közügy a művésszel kapcsolatban az alkotás, a mű. Most azonban az történik, hogy a költő hirtelen kilép a maga szubjektív igazából s egyszerre világnézeti általánosságot igényel annak. Neki azért nincs más erkölcsé, mert szerinte kétféle emberfajta van: az egyik a homo morális, az erkölcs-embere, a másik a homo aestheticus, a szépség embere. Utóvégre így is lehet látni és osztályozni az embert, ha az valakinek a privát szempontja, de azonnal közügy lesz a dologból, mihelyt Kosztolányi azt állítja, hogy ez a kettő: az erkölcs és a szépség embere egymásnak ellentéte és ellenképe, sőt gyökeres tagadása. Szerinte a világtörténelem a szépség és az erkölcs emberének élet-halálharca. Minden attól függ, hogy mit értünk homo morális, erkölcsi ember és erkölcs alatt. Kosztolányi a maga részéről mindent, amit gyűlöl, az erkölcs kategóriájába soroz. Azt mondja, hogy az erkölcs embere szigorú, kegyetlen önmagához és másokhoz, követelőző, egyoldalú, korlátolt és folytonosan ellentmond önmagának, mert az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy adjuk oda kabátunkat másoknak, aztán ugyancsak az erkölcs nevében arra, hogy húzzuk le másokról a kabátot. Szerinte az erkölcs indíttatja a háborút, szervezi a forradalmat, gyűjtja a máglyákat, az erkölcsös ember akasztat, kényyszerít önsanyargatásra, állati robotmunkára milliókat, egy szebb jövő ígéretével, amelyet még sohase váltott be. A homo morális áltató ember, aki mindig tökéletes boldogságot, paradicsomkertet ígér, de csak későbbre, a túlvilágon, vagy a háború után, vagy a gazdasági élet végleges rendezése után, öt vagy ötezer év múlva. A paradicsom ígéretetője még mindig siralomvölgygé változtatta a világot. Az erkölcs mindennel elégedetlen, még a napugarat is kifényesítené s nem enged pihenést, még lélekzetvételt se, csak fut-fut és nem tud megállani. Mihelyt így mindent az erkölcs számlájára írtunk, amit helytelenítünk és rossznak tartunk, természetesen jutunk arra az álláspontra, mint Kosztolányi, hogy az erkölcsi értékelés teljesen viszonylagos, mert a létharcban lehetetlen eldönteni, hogy ki erkölcsös és ki nem, azaz mindig az lesz az erkölcsös, aki győz. Kimondhatjuk, hogy Kosztolányi szerint az erkölcs lényege az erőszak, a terror. Ezért helyezkedik arra az álláspontra, hogy az erkölcs jószerével nem az erkölcstelen ember, hanem a homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélés embere áll szemben.

Ennek éppen az a jellege, hogy nem ismer jót és rosszat, melyet különben semmiféle lángelme nem különböztethet meg, hanem csak szépet és rútat. Ebben a kategóriában dől el az ő véleménye szerint az igazság és a hazugság kérdése is. Az igazság éppen olyan vitatható és viszonylagos dolog, mint a jó. A szépnak ellenben meg van a biztos megérező je, a művész egyéni sugallata, az ízlés, amely megbízhatóbb és irgalmasabb kalauza az embernek minden egyébnél. Egyedül ez a megérezés vagy ízlés pártatlan, nem áll se jobb-, se balfelől, egymagában áll, távol minden végelettől, mindig egyedül, mindenkit külön szerethet vagy gyűlölhét az érdeme szerint, esetről-esetre. Azért ellenfele az erkölcsnek, mert azt ítéli el mindenütt és mindenben, ami az erkölcs lényege: az erőszakot. De nem azért, mert rossz, hanem mert rú. Nem a rossz, hanem az ízléstelenség az, amit a homo aestheticus sohase tűr el, s egyformán elítél, ha az arcult egy öreg asszonyt, akár vörös mosónő az illető, akár fehér grófnő. Az ízlés embere az a furcsa jellemtelen, aki jellemtelenségéhez acél jellemmel ragaszkodik, az a gerinctelen, aki vasgerinccel vállalja gerinctelenségét, mert szabad és független ember akar ma” radni, boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan s a legnagyobbat cselekszi, mert néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot. A homo aestheticus már megváltotta magát, mindenekelőtt a világmegváltóktól, ő a széplélek, a másik a rútlélek. Végül kijelenti az önvalló, hogy ennek a konfesszionak megtétele se nem bátorság, se nem gyávaság, mert ezek morális ítéletet jelentenek, az ő lényétől pedig minden morál merőben idegen, amelyet meg is vet. Azért kellett vallania, mert rú lett volna nem vallania: homo aestheticus sum.

II.

Először méltányoljuk azt a nagy igazságot, mely Kosztolányi önvallomásában megnyilvánul. Nagyon helyesen állapítja meg, hogy korunk elfogultsága, alacsonyága a szellemtelenségből és léleketelenségből származik. Ezek lesznek azok a szomorú jelzők, melyekkel valaha jelezni fogják a világtörténelemnek ezt a legsötétebb századát. Semmi sem fontosabb reánk nézve, mint ezer és ezer jelenségből, apró esetekből és nagy eseményekből tisztázni korunk tendenciáját. Ez a tendencia napról-napra félreismerhetlenebbül leplezi le önmagát és sokszor ellentétesnek látszó megjelenéseiben ugyanannak az apokaliptikus lénynek, mélységből a fenevadnak ábrázatát hordozza. A világszellem többé le nem tagadható karak-

térjegyei a terror, a tömeggé alacsonyítás és a gépiesség. Ezért akarják e kor irányító hatalmai az ember figyelmét elterelni a saját lelkétől. Ezért kellett a gazdasági válságnak az emberiség egyetlen izgalmává és gondjává tornyosulnia s ezért van az, hogy ennek a gondnak mindent agyonnyomó terhét csak a testiség apró szenzációival szabad és lehet pillanatokra elfeledtetni. Tudom, hogy ennek a világlátásnak látszólag ellene mond egy csomó olyan jelenség, mely korunkat a történelemben legnagyobb méretű emberi szolidaritások szociális epokhájának akarja magasztalni. Első pillanatra, felületes látás szerint tényleg úgy fest a helyzet, mintha régi idők kötöttségeit fajokon és világrészeken áttörő egyesítő gondolatok és törekvések oldozgatnák. Hiszen maga a gazdasági válság is világjelenség s nem szigetelődik el sem földrajzilag, sem politikailag csupán egyes rétegekre, vagy fajokra s már ez a tény is a nyomorúság szolidaritását váltja ki. Ugyancsak egyémissza az emberiség képét az életgyakorlat világszerte egyforma divatú és alacsnóságú formája. Korunkon tagadhatatlanul szociális felfogás uralkodik. De mindezek a jelenségek csak megerősítik századunk alaptendenciáját, mert az egyöntetűség és szolidaritás sajnos nem az ember nivójának fölemelkedését, hanem mindenütt egyforma lesüljedését jelenti. Én semmi örvendetest nem találok abban, hogy a nemzetek gondolkozása például az irodalomban, zenében, moziban kétségtelenül óriásit közeledett és hasonult egymáshoz, mikor ez az eszmények leszállásának, a lelkiség megzavarodásának, a célok törpeségének és az ízlés megromlásának közösséválását bizonyítja csupán. Tudom, hogy sokszoros ellenmondást hívok ki, de kénytelen vagyok kifejezni azt a meggyőződésemet, hogy korunk úgynevezett szociális öntudata, mivelhogy alapjában véve teljesen materialista, voltaképpen nem szocializálás, hanem atomizálás, mert az egyéniséget vagy a kapitalizmus és kommunizmus osztályszemléletében, vagy a sovinizmus nemzetszemléletében süllyeszti el. Ebből az állítólagos szolidaritásból tehát szükségképpen harc, gyűlölet és szenvedés fakad, akár osztályharcnak nevezzük annak formáját, akár nemzetvédelemnek. Az emberiség ilyen egységtörekvései elkerülhetetlenül csakis a terror, a tömeggé alacsonyítás és a gépiesség uralmához vezethetnek. Egy ilyen világban a lélek, a teremtő egyéniség csak rettentő izoláltság, gúny és gyűlölet tárgya lehet, amint azt világszerte és magunk körül is láthatjuk. Ezt érezte meg Kosztolányi s ezért kell helyeselnünk önvallomásában az egyéni lélek és szellem létjogának védelmét, mely nála, költő létére, a szemlélés és a művészi teremtés függetlenségének és szabadságának hangoztatásában nyilvánul meg. Sokkal szélesebb értelemben, de feltét-

lenül egyet kell értenünk vele, mert vallomása magában rejtegeti a század inkvizíciója által üldözöbe vett bujdosó király fiát az uralkodó eszmény nélkül maradt boldogtalan emberiségnek: a teremtő lelkeséget, melyen egyedül törhetik meg valaha a terror, a tönieg-bálványozás és a gépisten ereje. Vallomásával egyetértésben kell kimondanunk az agyonhallgatott igazságot: szégyene és gyalázata az emberiségnek, hogy a gazdasági válság és a testiség az ő egyedüli gondjává lehetett. Sőt tovább kell mennünk és ki kell kiáltanunk, hogy az emberiség válsága nem gazdasági természetű, mert ez csak következménye és büntetése az emberi természet leszállásának és ezért hiába is próbálják meg akármelyik rendszerrel ezt a válságot gazdasági úton orvosolni, mert az emberiség lelkibeteg s azért állapotán csak lelki úton lehet segíteni. És itt kell kifejezést adnunk az evangélium ősi igazságának, melyet korunk elfelejtett és nem tud többé, de amelyet addig kell kiáltanunk, amíg meghallja és fölriad reá a végzetes álomkórból, amelyben haldoklik. Ez az igazság az, hogy éppen azért, mert az emberiség krízise egyetemes, azt csak lelkileg és egyénileg lehet megoldani, mert egyetemesen rendezni egy kérdést mindig azt jelenti: lelkileg és egyénileg rendezni.

III.

Most lássuk Kosztolányi tévedését. Ez a tévedés abban áll, hogy ő a szépséget és erkölcsöt, a homo aestheticust és homo moralist egymást kizáró és egymással viaskodó ellentéteknek látja.' Pedig ha költőileg rapszodikus mondatait logikai alapokra szorítjuk vissza, kitűnik, hogy nem az erkölcs és a szépség, azaz két értékvalóságot jelentő fogalom áll nála ellentétben, hanem csupán két funkció, melyek által ezek az értékek is, de nem kizárólag csak ezek, megvalósulnak: tudniillik a tett és a szemlélés. Azt hiszem nem kell se Kosztolányinak, se senkinek hosszasan bizonyítani azt, hogy a tett embere nem azonos az erkölcs emberével, hiszen a gazember is a tett embere. Meg vagyok győződve a felől, hogy neki magának kell a leghevesebben tiltakoznia az ellen, ha valaki a szemlélés emberét egyszerűen azonosítja a szépség emberével, a művésszel. Hiszen ez azt jelentené, hogy a fűzfa-poéta és a mázoló is Kosztolányival egyformán igényelhetné a művész nevet. A homo morális tehát nem általában a tett, hanem csakis a jótett embere. A homo aestheticus nem általában a szemlélés, hanem csakis a művészi szemlélés és alkotás embere. Tett és szemlélés,

ezek önmagukban pusztán pszichológiai tevékenységek, nem erkölcsi és nem erkölcsellenesek, nem művésziek és nem művésztelnek, egyszerűen közönyösek. Erkölcs és művészet, ezek értékvalóságot jelentenek. Az értékvalóságok között nemcsak hogy ellentétek nincsenek, hanem ha bennük azonos értékelés jelenti ki magát, akkor ugyanannak az értékteremtő princípiumnak különböző síkokban való megvalósulásai, lényegükben tehát azonos realitást fejeznek ki. Mi az az azonos realitás, melyet az erkölcs és a művészet, a maguk sajátos módján, de a lényegét tekintve azonos értelemben fejeznek ki? A lélek, a szellem. A homo morálisnak és a homo aestheticusnak tehát közös neve: lelki ember. A költő, aki lándzsát tört a szépség öncélúsága mellett, az erkölcs elleni minden tiltakozása dacára a lelkiség lovagja s nem az erkölcsnek, hanem a materializmus rettenetes Mammonjának ellensége. Az, hogy az ízlés nevében szól, nagyon természetes, mert művész, aki a szemlélés síkjában áll. De ugyanaz a lélek, aki mint szemlélő, szükségképpen az ízlés szószólója, azonnal az erkölcs nevében fog beszélni, mihelyt az élet állásfoglalásra és tette fogja kényszeríteni, ízlés és erkölcs ugyanannak a lelkiségnek kétféle módon való tiltakozása minden ellen, ami vele ellentétes, manifesztációja minden mellett, amiben a maga lényegét ismeri föl. Mind a kettő, erkölcs és művészet, ugyanazt ítéli el: a terror erőszakos emberét, az egyéni lelket eltipró állatiasságot és gépiességet. Mert ez a lelki ember ellenfele, ez a rút, de egyúttal rossz is. Mert rútnak, rossznak és végre hazugnak csak egyet nevezhetünk: ami lélektelen és lélekellenes.

IV.

Szép, ha valaki meg akar maradni a maga elefántcsont-tornyában. Próbálja meg, aki tudja. De ha igazán lélek, nem fogja megtehetni, mert mint művész is felelős azért, ha az állatiság kirtja a világból a szépséget. A lélek emberének éppen az ízlés nevében nincs joga meglépni az élet küzdelme elől. Az élet nem az ízlés dolga. Nem, ha ízlés alatt csupán egy szubjektív szeszélyt értünk. De mondhatjuk, hogy ízlés dolga, ha ezzel az ízlés legmélyebb és legteljesebb valóságát jelöljük meg. Az aisthesis, vagyis a megézés, melynek csodálatos biztonságáról a költő valamást tett, legmélyebb értelme szerint lelkifogékonyságot jelenj. Az élet azért a lelkiség kérdése, mert az ízlés maga is lelkiiség. Miféle fogékonysága ez a léleknek? Az a képesség, melyne

erejével a lélek mindenben és mindenütt megérzi azt, ami önmaga, ami lelki. Az emberiség betegsége lelki sorvadás, a megérzés képességében nyilvánuló lelkiség elszáradása. De ha ennek a megérzésnek vagy ízlésnek ezt a legmélyebb értelmet tulajdonítjuk, akkor kötelesek vagyunk az aisthesist az ő igazi nevén nevezni meg. Ez az igazi név: lelkiismeret. Alatta értjük a legáltalánosabb értelemben a lelkiség mindenirányú fogékonyságát és képességét arra, hogy a megismerés, az alkotás és a tett síkjában győzedelmesen magáévá tegye, kifejezze és érvényesítse önmagát. A lelkiség, amely önmagához mindig hű, amely mindenütt önmagát követeli, az életet a lelkiismeret dolgává teszi.

A művészi lelkiismeret, a művészi ízlés mindig a dolog lelkét ragadja meg, azaz a benne jellemző lényegét teszi emberileg jelentővé az érzékletes szemlélés és kifejezés útján. A művészi lelkiismeret megköveteli a művészi igazságot, melynek éppen olyan szigorú áthághatatlan törvényei vannak, mint a gondolkozásnak vagy a cselekvésnek. A művészet ereje a művész lelkiismeretének mélységében, érzékenységében, fogékonyságában és tisztaságában rejlik. Ez nem logikai vagy erkölcsi törvény, de mindenesetre lelki törvény, amelyet ha valaki áthág, föltétlenül összetöri a művészieségét.

Van tudományos lelkiismeret, melyet a logikai törvények éppen olyan szigorúan kötnek, mint a művészt az esztetika törvényei, s aki ezeknek nem engedelmeskedik, hazugsággá változtatja az igazságot.

És van erkölcsi lelkiismeret, amely a cselekvés értékét állapítja meg, követel és ítél s amelynek megtagadása rossz és bűn. De mind a három sajátos megnyilatkozás, magának a lelkiismeretnek kérdése, a lelkiség dolga s ezért az élet valamennyi kérdését a lelkiismerethez kell intézni, mert egyedül ez az, amely nem tűr hazugságot, rútságot, durvaságot, aljasságot, amely előtt hazugság, rútság és rossz ugyanaz: merénylet a lélek ellen.

Nyilvánvaló, hogy a lelkiismeret nem kollektív tulajdona az emberiségnek, hanem mindig az embernek, mint egyéniségnek legmélyebb sajátja s éppen ezért állítjuk azt, hogy minden terror, minden tömeggé alacsonyítás, minden gépiesség: lelkiismeretlenség, melyből csak az emberiség végzete következhetik és ezért hirdetjük azt, hogy a világ végzetét csak a lelkiismeret mindenirányú föltrebredése és uralomra jutása fordíthatja el.

LÉLEK ÉS GYAKORLAT

I.

Míg Kosztolányi Dezső önvallomásában a szemlélés emberét, mint gyökeréből való ellentétet, szembeállítja az erkölcs emberével, addig Erich Kästner Fabian című regényében éppen ellenkezőleg a szemlélődőt nevezi moralistának, az erkölcs emberének. Hirtelen nagy sikerre jutott regényének alcíme is ez: egy moralista regénye. Mindenképpen érdemes foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy miképpen jelenik meg az erkölcs problémája egy olyan modern regényben, melyben az emberek ezrei ismernek reá korunk hű portréjára.

Fabian, a regény főalakja a jó ember, a homo morális. Napjaink Németországában él, terror, munkanélküliség, céltalanság közepette. Irtózatos testi-lelki piszok, sivárság és betegség veszi körül, mint valami fantasztikus mocsár. Lényege szerint csak szemlélője a zűr-zavarnak s ha olykor belesodródik is, hogy kénytelen szerepet vállaljon benne, sokkal inkább viteti magát az ár sodrával, semmint aktíve úszik vele. Nem öntevékeny résztvevő és vállaló, hanem inkább olyan statiszta, akin átzúdulnak a tőle független cselekvések szennyes hullámai. Az író elgondolása szerint ő az erkölcs képe, de ami fontos és jellegzetes: az erkölcs hiábavalóságáé. Nem lehet azt mondani, hogy ez a könyv propaganda volna akár az erkölcs mellett, akár ellene, inkább csak nagyon éles, szinte fotografiaszerű rajz, melynek mélyén a morál szimpátiával megírt gyászjelentése hangzik. Az egész könyv azt dokumentálja, hogy a jó embernek nincs helye a világban és hogy voltaképpen vele együtt a világ maga is halálra van ítélve. Az emberiség egészéről való meggyőződése az elképzelhető legmesszimisztikusabb. Az emberi haladást a körben csúszó csigák képével szemlélteti. Az a valami, amit Fabian erkölcsének nevezhetnénk, tisztán érzés. Ez az érzés teljesen ellenkezik azzal az életgyakorlattal, amelyet a körülmények bábjaként folytat. Érzelmileg áll az elnyomottak, értelmetlenek és áldozatok pártján. Érzéseit tekintve jó gyermek és barát. Az emberiséget a gyógyíthatatlan betegeknek szóló részvétellel szemléli. Olyan puhán jólelkű, hogy képtelen minden visszautasításra, bármiféle kívánsággal találkozni. Természetes, hogy el kell pusztulnia. Azt várják, hogy ezt a jó embert a gazdasági válság fogja megölni. Az író azonban ennél sokkal mélyebbre száll és eredetisége éppen abban mutatkozik meg, hogy ennek az erkölcsi embernek sorsát a gazdasági válságtól függetlennek, azaz önmagából

következőnek láttatja. Fábiánnak, mint igazi jó embernek semmiféle érzéke nincs a gazdasági valóságok, a pénz és az anyagi egzisztencia problémái iránt. Úgyszólván abból él, amit éppen kap és a lehető legközönyösebben szórja el, amije van. Ő maga mondja, hogy cseppet sem érdekli mindaz, ami pénzre és pénz által megszerezhető dologra vonatkozik. Mint egy álomban szemléli a rothadást és örültséget, amelyben él. Nagyon jól látja és meg is ítéli, hogy rosszul van így az emberiség dolga, őszintén akarná is, hogy másképp legyen, de semmiképpen sem tartja illetékesnek és képesnek magát arra, hogy csak a kicsiujját is megmozdítsa érte. Mindennek az az oka, hogy ez a jó ember teljesen hitetlen, minden emberivel és jövőjével szemben. Ő a váró ember, aki egész életében mindig ideiglenesen élt, folytonosan a változásra várva. Elmondja, hogy iskolás korában, mely a háború idejére esett, csak ideiglenes módon tanult, nem vehette komolyan a tanulást, mert folytonosan arra várt, hogy mikor viszik el katonának. Mikor aztán belekerült a pokolba, egyszer rövid szabadságra hazajött, de nem tudott mit kezdeni a szabadságával, semmibe se volt érdemes belekezdeni, mert az egész szabadságidő egy várakozás volt az újbóli bevonulásra. Szerinte Európa egy váróterem, melyben az emberek sorsuk vonatát várják, melyről nem tudják, melyik percben és hová indul, de éppen ezért nem érdemes semmibe komolyan belefogniok, tehát csak ödöngenek fel és alá, futó ismeretsegeket kötnek, útiregényeket olvasnak vagy ásitának. Nem tőlük függ, hogy jószándékaik megvalósulhassanak, hiszen ők úton vannak, átszálló helyeken s nem tudják, elérnek-e, mikor és hogyan tevékenységük végállomására. Ebből következik a váró ember passzivitása, vagyis az, hogy bár undorodik a rossztól, mégis érzéketlenül benne ül a piszokban s mindent végzetesen elfogad úgy, ahogy jön. Maga mondja, hogy szeretne már valami tisztességes és jó rendet, szeretne alkalmat találni, melyben hű lehessen a jósághoz, várja a tisztaság győzelmét, mert akkor ő is sorompóba állhatna. De miután ezt az alkalmat megeremteni ő nem tudja, mit tehetne egyebet, mint hogy szemlélődjék? Ez a szemlélődés megerősíti benne azt a pesszimizmust, melynél fogva várja ugyan a jóság alkalmát, győzelmét és jórendjét, de mint maga mondja, csak úgy, mint a hitetlen a csodát. Es végre a várakozó és passzív ember természetesen tehetetlennek bizonyul akkor, mikor ez az alkalom, legalább egyik formájában, eléje áll. Nem a jószándék, hanem a tette való felkészültség és képesség hiányoznak belőle. A könyv egy szimbolikus jelentőségű jelenettel végződik. Fabian utánaugrik egy vízbeesett gyermeknek, aki

addig egyensúlyozgatta magát a híd kőkorlátján, amíg belepoty-tyant az árba. Fabian gondolkozás nélkül, a jó ember ösztön-szerű kötelességével ugrik utána, bizonyára azért, hogy kimentse. A gyermek nagy sikoltozások között szerencsésen partot ér, mert amint kajú: jól tud úszni. Fabian ellenben belefutad a vízbe, mert sajnos, nem tudott úszni.

Mindenekfelett a főkérdést kell fölvetnünk: megáll-e a könyvnek az az alapgondolata, amit tulajdonképpen az egész mű hirdet, hogy a világ sorsa független az erkölctől? Elfogadható-e az az álláspont, hogy a világot a jó ember soha se tartotta fenn és formálta, hanem csak élt benne, amíg erre neki maga a világ így vagy úgy lehetőséget adott? Igaz-e tehát, hogy ha a világ elveszi, vagy nem adja meg az alkalmat, akkor a jó meghal?

Mielőtt ezekre az egész korunkra nézve sorsdöntő kérdésekre megpróbálnánk felelni, előbb egy másik kérdést kell föltennünk. Miért mondja az író azt, hogy ez a Fabian moralista, azaz erkölcsi ember? Ha ilyen az erkölcs embere, ha ez az erkölcs lényege, akkor kétségtelenül igaz, hogy a világ sorsába nincs beleszólása, sőt a mai világhelyzet egyenesen ítélete annak az úgynevezett morálnak, amely hitetlenül várja a csodát, utálja, de elfogadja a rosszat s anélkül akar segíteni, hogy arra képessége lenne. A könyv írója egészen igaz és jogosult álláspontot hirdet, amikor ezzel a moralistával szemben rámutat arra, hogy a jövődö nélküle úszik ki a partra és nélküle lesz olyan, amilyen magától lehet. Ennélfogva úgy kell értelmeznünk, hogy az itt moralistának nevezett embertípus csak idézőjelben nevezhető „erkölcsinek”, vagyis egy olyan elmúló világ fölfogása szerint, mely ezt értette erkölcsiség alatt. A valóság azonban az, hogy ez az érzelmi meghatározottság, amely csak ilyen távoli szimpátiát vállal a jóval, nem nevezhető erkölcsnek és nem igazi jóság. Ha valódi nevét akarjuk kimondani, akkor közönyösségnek, kényelemnek, gyáva-ságnak, élehetlenségnek és hitelenségnek kell neveznünk. Az egészből hiányzik a jóságnak éppen a lelke, a szeretet önfeláldo-zása. Fabian állítólag szerette a jót, de nem hisz abban, amit szeret. Jöjjünk tisztába vele, hogy ez annyit tesz, hogy nem sze-ret. Az igazi szeretet hitből származik és annak gyümölcsözése-képpen föltétlenül tettekben valósul meg. Ha a mélyére nézünk, alapos okunk van azt hinni, hogy Fábiának a tisztaság és a jó talán csak azért tetszene, mert annak uralomraj utasa eseten még sokkal könnyebb volna kényelmes passzivitásban és gerinctelenség-ben élni. Moráljának nincs pozitív értéke, sorsa nem ébreszt rész-vétet, helyes volt, hogy el kellett pusztulnia. Nincs semmiféle elvi

különbség közötté és környezete között, maga sem lát a világban lelket és értelmet, nincs szükség reá, hogy éljen. Igen jellemző, hogy ebben a könyvben soha nem fordul elő Krisztusnak, vagy az evangéliumnak még a neve sem. Nyilvánvaló, hogy ezek Fabian számára nem léteznek. Ebből következik, hogy ez a moralista nem ismeri a bűnt, nem is tud bűnről. Amit elítél is, az az ő szemében természeti mértéktelenség, visszaélés, túlzás, piszok, betegség, állatsorda. Hogyan lehetne másként, mit lehetne csinálni, hogy másként legyen, mikor ő nem hisz másféle valóságban, mert számára a lelkiség nem valóság.

II.

Kosztolányi álláspontjával szemben, láttuk, hogy az erkölcsnek, mint szellemi értékvalóságnak éppen úgy a lelkiség és a lelkiismeret az alapja, mint a maga módján a művészetnek vagy tudománynak is. Az erkölcsi ember tehát mindenekelőtt lelki ember, az erkölcs a lelkiismeret dolga. De most mélyebbre kell szállanunk és kimondanunk, hogy az erkölcsiség a teremtő hitnek a gyümölcse és ezért gyakorlati valóság Fabiannak az a betegsége, hogy nincs termékeny hite s ezért csak passzív szemlélő és nem gyakorlati ember. Az erkölcsi ember lelki és gyakorlati egyéniség, mert egyikből jön a másik. Abban mindnyájan megegyezhetünk, hogy a jónak csak gyakorlatilag van értelme és értéke. A Fabian-féle szemlélődő emberrel szemben a gyakorlati ember az, aki a jövődőt hordozza. Azonban nem könnyű dolog tisztázni, hogy ki és mi a gyakorlati ember? Mert van a gyakorlatiságnak egy olyan modern értelmezése, amely a mai fiatal generáció kedvenc eszméje s mely szerint a gyakorlatiság sietősséget, azonnaliságot, azután propagandát, taktikát s végül materiálisát és terrorisztikusat jelent. Ennek a gyakorlatiságnak jelszava: nincs idő! Az ember krízisével nem lehet várni s mikor ennek megoldását keressük, nincs időnk elmélyedni annak lényegébe, nem érünk rá elméleti alapokat vetni meggyőződésünknek, egyáltalában nincs időnk a jövőt lassan kiépíteni, meggyőződni és másokat meggyőzni arról, hogy a sokféle út és mód közül melyik a kétségtelenül igazi? A gyakorlati ember csak egyet tehet: gyorsan ráhúz mindenre egy taktikai teóriát, ha nem megy könnyen, ráerőszakolja s aztán siet vele a gyakorlati megoldás felé. Nincs idő sokat elmélkedni a felett, hogy a természet, vagy a történelem, vagy az emberi lélek tényei és szerkezete mit kívánnak, ha-

nem el kell fogadni azt a gazdasági-szociális teóriát, amely mindent beleszorít a maga világrendjébe, a maga szempontjából mindent gyakorlatilag átértelmez azért, hogy ha erőszakosan is, de gyorsan fölépíthesse az emberiség szolidaritását. Ma az a helyzet, hogy a legkevésbé megalapozott elméletet, a kommunizmust tartják a leggyakorlatibbnak. Azt már nem tartják gyakorlati kérdésnek, hogy ezen a teórián belül mi lesz a valóság végtelenül bonyolult lehetőségeivel!

Három nagy baj és veszedelem van ma. Az első: elefánt-csonttoronyból szemlélni a végzetet. A második: rothadt passzivitással és beteg élehetlenséggel fuldokolni az árban. A harmadik: brutális, hazug gyakorlatiassággal erőszakolni a betegség-nél is rosszabb orvosságot.

Az kétségtelen, hogy a világnak gyakorlati megoldásra, gyakorlati emberre van szüksége. De az is kétségtelen, hogy ez a gyakorlatosság csak akkor ér valamit, ha méltó az emberhez és ha valóban segíteni tud az emberiség igazi nyomorúságán, a lélekben való megüresedésen. Az igazi gyakorlatiasságnak tehát valóban csak a hitből fakadó erkölcsiség lehet az alapja. Miért mondom én azt, hogy a gyakorlatosság erkölcsi törvény? Azért, mert lelkiismeretes gyakorlatiasságra van szükségünk és mert a gyakorlatilag megvalósítandó feladatok nem materiálisak, hanem lelkiek és erkölcsiek. Mihelyt a gyakorlatiasságot lelkiismeretbeli kötelességnek fogjuk föl, rá kell jönnünk, hogy csak egyetlen igazi gyakorlatiasság van és az nem egyéb, mint a legtisztább és legelszántabb elméletiség. Az igazi gyakorlati ember mindig az alapvető kérdések tisztázására tör s én a mi gyakorlati kötelességünknek csak egyetlen értelmezését tudom adni: az élet minden kérdésének alapjából való revízióját. Ha erre nincs idő, akkor az életre nincs. A gyakorlat tehát a legalaposabb tanulást és a legteljesebb lelki felfegyverkezést kívánja meg. Ideig-óráig meg lehet csinálni önmagunkat és másokat, a hatalomra törekvő zsarnokság egy időre elbódíthatja a lelkek egy részét és a tömeget azzal, hogy kész igazságokat kínál nekik csalétekül, maszlagul, hogy aztán elnyelhesse őket, de azért rendületlenül megmarad az emberi önkény által meg nem másítható örök törvény, hogy történelem, természet, szellem csak becsületes elmélyedés előtt nyílnak meg s engedik fölleplezni titkaikat s csak erkölcsileg erős lelkeknek lesznek fegyvereivé és szerszámaivá, miként a múltban úgy a jövőben is. Ezért nagyon komoly szavam van az erdélyi magyar ifjúsághoz. Ahelyett, hogy könnyedén értelmezett hamis gyakorlatiassággal, a „nincs idő” léha jelszavával odadobná magát a végleteknek, me-

lyekből csak kihasználása és letiprása következhetik, alaposan tanuljon és erős lélekkel hordozza el a lelkiismeretesen kikutatott igazságot, akár a természetben, akár a történelemben, akár a saját lelkében talált reá, hogy önmaga határozhasson sorsa felett és ahova áll, ott győzelmet jelentsen. Az igazság sokféle területéről én ezúttal csak egy történelmi igaz ismeretre akarok rámutatni, mely arra tanít, hogy a hódolt törzset exponálták és felőrölték. Tudjuk, hogy vannak, akik ma is keresik a magyar fiúkat és lányokat, hogy odadobják őket a maguk érdekeiért folyó harc tűzébe, míg a titokzatos intező kezek a készre várva óvatosan a háttérben maradnak. Ha győznének is a miénkek, nem maguknak győznének: nekik csak *egy* embertelen gépvilág jutna, melyben minden örömtől megfosztott atomjai, materiává alacsonyított barmai lennének a most még háttérben álló ázsiai imperializmusnak. Becsületos lélekkel csak egyet lehet tanácsolni: gyakorlatibb légy, hogy jövőd legyen, azaz légy lelkibb és elméletibb.

III.

Minden gyakorlati megoldásnak van egy természetes próbája, ami nélkül ez a megoldás feltétlenül hamis és csaló. Ez a próba abban áll, hogy semmi sem lehet helyes és igaz, aminek nincs állandó indoka és maradandó értelme az ember lelkiségében. Pozitíve: helyes és igaz csak az lehet, amit az emberi lélek természete követel. Ez valamikor teljesen magától értetődő igazság volt és semmi sem mutatja jobban az emberiség egyetemes betegségét, mint az, hogy ezt a magától értetődő dolgot hangoztatni kell és hadat kell izenni annak, ami természetellenes. Mert csak természetellenesnek, irtózatos barbárságnak és közönséges szemfényvesztésnek minősíthetjük azt az eljárást, mely az ember lelkiségéből következő természetes igazságot elhazudj a és mesterséges székémmel akarja helyettesíteni. Ezek által el lehet ugyan torzítani az emberi élet arcát, de ez nem azt jelenti, hogy ez az igazság, hanem csak azt, hogy az ember megrontható. Úgy látszik, még mindig nem tanult eleget a mai ember azokból a szenvedésekből, amelyek reá zúdultak, ahhoz, hogy választást tegyen e két gyakorlati program között s eldöntse, hogy melyik közülök az egyedüli igaz: osztályharc-e az emberi történelem és élet lényege, vagy a bűn ellen való küzdelem testvéri szolidaritása; a fizikai javak megosztásának kérdése-e az emberi élet problémája, vagy felelősség és

áldozatosság oszlopain nyugvó szellemi értékbirodalom testvéri birtoklása?

Ha a jelen nagy kérdéseit az emberi lélek természetéhez mérjük és abból akarjuk gyakorlatilag megoldani, alapvető igazságokat fogunk kapni, melyek teljesen gyakorlatiak, pedig egészen lelkiek és erkölcsiek is. Ilyenek a következők:

Felelősség és áldozat nélkül egyetlen emberi rend sem állhat fenn, még a kommunizmus sem. De a felelősség és az áldozat éppen a lelkiséget jelenti és ezért kétségtelen, hogy csak a lelkiségen nyugvó emberi világregend lehet maradandó.

Az embert nem lehet anyagi javakkal kielégíteni. Nincs nagyobb tévedés, mint azt hinni, hogy az anyagi jólét megszünteti a bűnt és nyomort, mert a jólétnek éppen úgy meg vannak a maga bűnei, mint a szűkölködésnek és ezt az igazságot maga a kommunizmus hirdeti, mikor a kapitalizmus bűnei ellen harcol, de nem gondolja meg, hogy a maga embertelen materializmusával csak egy fordított, de semmivel sem kisebb bünt, új zsarnokságot állít a régi helyébe. Az ember, mint egyéniség létezik és ez ellene mond a gépiességnek, a kommunizálásnak és a materializálásnak. Ezekre tehát lehetetlen tartós rendet építeni.

A terror ellenkezik az emberi természet legmélyebb ösztönével, a szabadsággal. Lehetetlen tehát, hogy az erőszaknak komoly eredménye legyen. Az elhallgattatás nem azonos a renddel, mert a rend lelki törvény.

A taktikából való tudományos hazudozás játék a tüzzel. Egy propagandára való külsőleges, felületes felszerelés nem gyakorlati, hanem csalás. Az igazi gyakorlati, a jellem felkészítésében és alkalmassá tételében áll, minden lehetőséggel szemben.

Ezeket az igazságokat az emberi lélek gyakorlati ösztöne parancsolja és követeli s ezek az igazságok azért gyakorlatiak, mert a lelkiség természetéből következően teljesen erkölcsiek és azért erkölcsiek, mert nem esetleges, máról-holnapra szóló, elszigetelt érdekeket szolgáló, eltitkolt ösztönöket takaró úgynevezett gyakorlati igazságok, hanem annak az örök gyakorlatnak életői, mely által az ember maga fölé emelkedve, emberré lesz, s megmenekül attól, hogy maga alá süllyedvén, állattá, vagy ami ennél rosszabb: a saját ördögévé alacsonyodjék.

Fabian pedig... nyugodjék csendesen.

ERDÉLYI SORSOK

I.

Különös, de kétségtelen tény, hogy a szász nemzetet sokszázados együttelés dacára, mi magyarok sem a saját vallomásukból, sem a saját tapasztalatainkból nem ismertük, vagy legalább is nagyon felületesen ismertük. Az, amit tudtunk róluk, voltaképpen csak annyi volt, hogy a szászság egy elzárkózott, külön test az országban. A szervezettségük volt az, amiről legtöbbet hallottunk, amit a legtöbbet dicsérték. De valljuk meg, hogy ezt is inkább csak emlegettük, mintsem tanultunk belőle s konklúzióink végre is csak ez volt: az ő helyzetük egészen más. Távolról és kívülről szemlélve, az önvédelem egy sajátos példáját láttuk bennük, melyet ha dicsértünk, néha talán irigyeltünk is, de mindig idegennek tartottunk. Most megtörtént az első ablaknyitás, melyen át mi magyarok beletekinthetünk a szász élet és lélek mélyébe. Meschen-dörfer könyvére gondolok: Die Stadt im Osten, mely magyarul Corona cím alatt jelent meg Kos Károly fordításában, a Szép-míves Céh kiadványaként. Késő-e, vagy talán sorsszerű, hogy ez az ablak most nyílik föl, elválík. Mindenesetre ennek a könyvnek magyarul való megjelenése esemény, melyre föltétlenül föl kell figyelünk, hiszen nagy, titokzatos miért-eket ébreszt bennünk és nagy tanulságokra vezet reá. Mondják, hogy szerzőjét, bár a nagy német irodalomban elismerés és siker koronázta, szász oldalról hevesen támadták. Reánk nézve azonban ez a körülmény nem lehet irányadó. Előttünk az a tény áll, hogy szász ember nyilatkozik meg és tesz bizonyosságot a maga népéről s ennél fogva nekünk úgy kell elfogadnunk ezt a föltárást, mint valóságosat és igazat. Annál inkább áll ez, mert a könyv lényegében véve nem jelent meglepetést: nagyjában igazolja régebbi föltevéseinket s kívülről és távolról kialakult egyoldalú képünket.

Ezt a könyvet kétségtelenül művész írta s bármily zárt és idegen világot tár is elénk, éppen mert művész láttatja meg velünk: egyetemesen, emberileg érdekessé teszi számunkra. Noha ennek a világnak központjában egy város képe és élete áll, az író fokozatosan kitérít a mű horizontját, míg az végre a szász nép egészének arculatát mutatja meg nekünk. Molter Károly „Brassó hideg-zöld misztikumának” nevezte el s ez a meghatározás igen találó is az egésznek centrumára vonatkoztatva. Azonban kiegészül, mintegy elmélyítő háttérrel, a szász kollektívum színeivel és atmoszférájával. Az egész kép fölé a brassói hegyek ragyogó s

mégis hideg szikláit tornyosulnak s ők adják meg alapszínét és hőfokát mindannak, ami történik, mégis e jellegzetesen hideg és tompított külső mögött különös, mély tüzek égnek, lefojtott, titokzatos, rejtegetett izzása a belül mindig hullámzó és küzködő népléleknek. A könyv a maga kimért módján felfedi a sokszázados titkot: a szász arc merevsége kifelé szólt s eredménye az önvédelem hosszú harcának, de ez álarc alatt meg-megújuló belső harcok tusakodnak. Az író ezt a harcot kettős, egymást változtató képsorozatban szemlélteti: majd egyének, majd pártok küzdelmeit látjuk. Ez azonban nem az előtér és háttér dolga, hanem változtatás, sőt szövedék; ha nem is művészi zökkenők nélkül, de lényegében egységbe olvad. A regény fonala, mely szinte szabályos öltésekkel, egyszer alája, egyszer föléje kerül a néplélek rajzának, nemcsak összekötő vagy érdekességi szempontot szolgál, hanem megisméltése a kollektívumnak, tehát ráfelelés, hogy az egésznek kizengését fölfokozza. Ez a kényes művészi vállalkozás nem teljes sikerű, mert az egyének párharca nem mindenütt megfelelője a pártok közösségi viszállyainak s így nem egyszer vagy az egyik, vagy a másik kírja az organikus egységből, nem motíválják tökéletesen egymást, bár ezt kellene tenniük, hogy emberileg, tehát művésziileg elfogadhatassá mindazt, ami ellen ebben a szép könyvben néha a lelkiismeretünk és az erkölcsi öntudatunk fölborzolódik. A könyv, formája szerint én-regény, melyben egy ember a gyermekkortól kezdve, az öregség alkonyáig éli a maga sorsában városának és népének végzetszerű életét. Valami könyörtelen végzetszerűség nyilvánul meg ennek a harcnak szinte kegyetlen, rideg szívósságában, mely két ember között lezajlik s melynek rugói végső elemzésben mégis csak egyfelől a bosszú, másfelől a sikerszomj. Ez a harc szükségképpen tragikus, mert vívói az öngyilkosság és az önként vállalt remeteség zátonyán pusztulnak el. A sikert és dicsőséget hajszoló lélek szárnyai összetörnek a város irgalmatlan kövein, melyek magának a népléleknek kifejezői, a bosszúálló gyűlöletét pedig megint csak ez a kollektívum határozza meg, mert mintegy törvényszerűvé és jogosulttá teszi. Olyan világ ez, melynek külön etikája van, s ennek maga a város a megtestesítője, mely irgalmatlanul köti meg és kényszeríti az egyéneket a saját öncélú megtartásának igájába. Az író gondolata, mely a művész szuggesztív erejéhez mérten lesz elfogadhatóvá, vagy el nem fogadhatóvá, az, hogy a város sugalmaz szerelmet, gyűlöletet, bosszút, harcot, halált, önmegtagadást, önfeláldozást, hogy mindenki csontjai felett a maga életét megtartsa. A közösségnek ez a sorsdöntő hatalma dübörög a könyvben, de

az író nem áll a tárgy felett: részese ennek az igának és végzetnek s éppen ez az a tény, ami miatt néhol tökéletesen egymásba olvasztja s ugyanannak a valóságnak egymást erősítő tükrévé teszi az egyént és a közösséget, néhol azonban nem bír ura lenni a feladatának, alája merül s szétfutni engedi a szálakat. Ami végre is igazán jelentős marad, az a szász közösség arca, mely néhol szinte tudományosan bontakozik ki a könyvből s az aesztétikai szempontokon túl emberi és nemzeti, azaz lelki és kisebbségi szempontból messzibbhangzó jelentőséget ad neki. Reánk nézve háromszorosan is érdekes: mint önvallomás, mint rólunk adott kritika, és mint jövőbe mutató kisebbségi dokumentum.

II.

A könyvben megnyilatkozó szász arc legfőbb jellemvonása a hatalmas, szinte erőszakosan és egyoldalúan kifejlesztett történeti öntudat. Ennek az öntudatnak legmélyebb tápláló gyökérszála a faj félelme a megsemmisüléstől, vagy pozitíve a faj életösztöne, mely kezdettől fogva az önerőt tartja egyetlen erőnek s nem bízik semmi más támasztékban. Még az első bevándorlások összehesélt viszontagságai, ember és természet tiltakozása az új élet megtelepedése ellen, aztán vérviharos századok szakadatlan halálos próbálásai kovácsolják ki ezt az életösztönt és formálnak belőle dacos zárkózottságot a halálfélelem reakciójaként. Természetes, hogy a későbbi nemzedékek emlékezetében óriásivá nőnek az ősgenerációk, akik semmiből mindent alkottak és szükségszerűen lesz a szász boldogságává az, hogy dicsérheti őseit. A múlt ismerete, becsülése, a hagyományok törhetetlen megőrzése és a féltékenyen őrzött faji jellegre való büszkeség kalapálja egységgé ennek a kétszázharmincezer léleknek sorsközösségét, holott a szász csak egy név s ez a név nem fedi a fajt, mert csupán a szervezkedés ősi történeti mintáját jelzi. Valójában sokféle vízerecske folyt össze más-más katlanban. Nagyszébenben úri, előkelő, nemes fajta szállott meg, Segesvárt józú, kacagó, izzadó hollandusok telepedtek le, Champagne csillogó véréből valók a medgyesiek, Észak fiai Beszterce savanyú, de becsületes lakói, Szászvároson, Szászsebesen napsugárkedvű délnémetek vertek gyökeret, Brassóban pedig kemény koponyájú, nagyöklű, igen-nem-emberek, verekedő, konokul gyűlölő, harcos fajta. Ennyiféle léleknek a szervezet vasgyűrűjébe foglalása, míg kifelé tökéletes egységgé forrt: ez a szász tett, a történelmileg nagyszabású mű. Az élet-

öszönnek ehhez a remekléséhez egy történelmi körülmény is hozzájárul, melyet maga az író messze kiemel a szász történet folyamából, mint a nemzeti öntudat igazi lehetővétevőjét: ez az erdélyi fejedelemség történelmi alakulata, melynek sajátos szerkezetében a szász független nemzetté válhatott s egyforma tényező lett a magyarral törvényhozásban és fejedelem választásban. Ez az a kor, melyben a szász Kelet-Nyugat felé a kereskedelem kiváltságosa lett s innen fakad jóléte és gazdagsága; ez az aranyidő, amikor a szász városbíró kiskirály: pénzt veret, háborút visel, vámot szed, követeket fogad és nyakaztat. Maga a könyv is elárulja, hogy az igazi szász öntudat tulajdonképpen erre az erdélyiségre támaszkodik s Brassóban a Honterus-ünnepben gyönyörködni magát lángoló önszereléssel.

E történelmi öntudat által különszakított és egyesített szász néplélek elválaszthatatlanul egy, mint a csiga a maga házával, azzal a szervezettel, mely valósággal az ő testéből vált ki és keményedett köréje, úgy, hogy e szervezetség jórészen egyet jelent magával a szász lelkeséggel. Nemcsak történelmi adottság, hanem a legbensőbb sajátosság nyilatkozik meg abban, hogy ennek a szervezetnek egész lényege az egyházi élethez forrt hozzá. Az író nagyon kifejezően úgy jellemzi a szász falu életét, hogy az „idill a szigorúan őrzött hierarchia ölében”. Központja a pap, a nemzetbátya szegeletköve s szentje a püspök, akit nemzeti ünnepeken úgy mutogatnak népének, mint a szász egység megtestestítőjét. A pap felszegett fejvel lépked az utcán, a faluját megborító kisebb zivatarokat észre se veszi, öreg parasztok még a gyermekeiket is alázatosan süvegelik. A választott pap senkitől kétségbe nem vonható természetességgel vezére népének egyházi, iskolai, politikai, gazdasági, pénzügyi, egyesületi életében. E szervezetben belül folyik a természetes élet: munka, jólét, egyszerűség. Ez volt a szász Kánaán. De a szász város is, melybe egész vidékek élete kapcsolódik, mint éltető központba, ugyanebben a kategóriában éh, a városi pap nélkül templom, iskola, politika terén egyetlen kö sem mozdulhat helyéből. Az ifjúság mithológiai alaknak, mindenhatónak látja, kinek prédikációjára, egész a konfirmációig csupa respektusból nem figyel oda, mert nem képzelhető, hogy egy ilyen magaslatos lény szavai az ifjúságig leereszkedhessenek és nekik szóljanak. Az utcán mély meghajlással köszöntik, de felnézni rá nem mernek és mindenki kitér neki. A templom minden szász utolsó menedéke, akár hívő, akár hitetlen, mert mind egy nép tagja. Az iskola falai között, az ifjúság cötusában kavaroghatnak mindenféle ösztönök és gondolatok, az egyes tanárok kerülhetnek kü-

lőnféle ítélet alá a gyermekszemekben, de a nagy közösség életére előkészítő szervezeti formák és hagyományok szentek és érinthetetlenek. Az ifjúság éppen a konfirmációkor éri el atheizmus csúcspontját, de ezt eszük ágában sincs kapcsolatba hozni és rávinni az öreg templomra, amely egy szent népház, a szászok temploma. Vitakozhatnak és gúnyolódhatnak a vallás tanain, de a régi szász papok, a vad Isten-katonák képei alatt olyan borzongva és tisztelettel hallgatják a városi pap konfirmációi intelmeit, mintha keskeny szigorú ajkai közül maga a félelmes és titokzatos múlt beszélne. Az egész közösség felett áll a szász püspök szimbolikus alakja. Könnyebb római pápának, vagy kínai császárnak lenni, mint szász püspöknek, mert jelöltjeit gyermekora óta mindenki ellenőrzi. Aki szász püspök akar lenni, annak először városi pappá kell lennie a legnagyobb szász városok egyikében, tíz egyházmegyét kell magának megnyernie, a becsülete feltalan legyen, tudományos munkásságot bizonyítson, páratlan szónoki képességgel kell rendelkeznie, mindig igaza kell hogy legyen, hihetetlen szerencséjének kell lennie és végre meg is kell érnie, hogy püspök lehessen. Csak a szamar látja benne a múlandó embert, hivatala úgy koronázza az egyház épületét, mint egy misztikus drágakő, amihez senkinek nem szabad hozzányúlni. Vére csak úgy lüktethet, mint a népé, egy csepp sem lehet benne, ami nem szász. A vérénél és nagyobb formátumánál fogva vezér. Arról kell gondoskodnia, hogy a szász nép megmaradjon. Mintha benne ülne egy hegyben, orákulumként él és nyilatkozik. Ő az egység szimbóluma.

Az egyháznak ebben a fölfogásában és szerepében, képviselőinek, szerveinek, intézményeinek és életformáinak ebben az értelmezésében nyilatkozik a szász néplélek igazi lényege. E szerint az egyház önfenntartás! és önvédelmi intézmény, melynek nem a lelkiisége, a hite, a tanítása a lényeges, hanem a nemzetet összetartó, fegyelmező és szimbolikus ereje, melynél fogva az ő tulajdonképpeni tartalma és kultuszának tárgya maga a szász kollektivitás. A gyakorlati életben mint vasgyűrű tartja össze és védi az egyéneket, de könyörtelenül követel is tőlük s mindenkit beletör a maga formáiba. Mi tehát a szász lelkitartalom, mi a szász hit? A faluhoz, a városhoz, a közösséghez láncoló, szinte beteges imádat, melyért az igazi szász, minden egyéni sérelmét bátran kiállani. Az összesség kedvéért vállalja a kasztokat, az áthághatatlan berendezkedést, a súlyos alárendeltséget. Voltaképpen tehát a Sors, az ő Sorsa az a titokzatos istenség, amelyet imád s akiért

„szép dolognak tartotta az életet ebben az országban”, azaz bár mily csodálatos is nekünk, de a szász szereti a kisebbségi sorsot, sőt azt tartja egyetlen létformájának, mert ez lett a történelmi kényszer folytán forrásává annak, hogy a szász minden német-törzs felett első, sőt egyetlen abban, hogy német mivoltát mindig és feltétlenül minden pártviszály fölé helyezte. Mindebből következik, hogy a szász lélek arcéle kifelé van fordítva s legfőbb törekvése az, hogy másokkal az egység és testvériség hatalmát szögezze szembe, de természetes, hogy éppen e szoros présen belül az egymás teljes ismerete miatt, ugyancsak viharzanak az emberi irigységek, vetélkedések és pártharcok. Csakhogy ennek hangjai nem szabad hogy túljussanak az egység védőfalán. A „zöldek” és „feketék” vad harcai a pompásan megelevenített szebeni szásznapon végre is úgy csitulnak el, hogy a közösség felismert érdeke ellen szóló embert, mint a veszett faxkast közösitik ki. Igen érdekes, hogy ez az organizációra teremtett és alakult nép úgyszólván személytelenül és gépiesen szolgálja létérdekét egyleteiben s olvassunk egy gyűlésről, ahol a tagok csak lélekben vannak jelen, elég ha az újságból olvassák el, hogy mit határoztak nevükben és mire kötelezték őket, mert minden megy a maga kiszabott útján, ellenmondás nélkül.

Ahol a szervezett önérdék szinte perpetuum mobile lett, az egyén eltörpül, főleg akkor, ha egyéni sajátosságai nem felelnek meg a közérdeknek. A szász lélek, mint a Moloch, minden egyéni tehetséget vagy felfal, vagy kidob magából és elpusztít. A könyvnek mint regénynek éppen ez a főtémája. A szász jobban megérti és támogatja az „okos szamarat”, mint a magát föltárhozó, lángoló és eredeti egyéniségét, sőt azt ösztönszerűen gyűlöli, „humbúgbúzt” szimatol benne, fél tőle s elzárja magát előle. A regény alakjai közül a festőnek és a költőnek, mint szokatlan, új és egyéni tehetségeknek, végzettszerűen el kell pusztulniuk. A lángoló lelkű papnak ezenfelül még az a bűne is meg van, hogy idegen, mert apja bevándorolt osztrák volt, tehát nem élhet összhangban a kétszázharmincezer józan telepessel. A regénynek ebben az egyik főalakjában éppen az a tragikus, hogy megbűvöli őt a szász világ s egész életét arra a dicsőségre teszi föl, hogy ennek a népnek vezére, szász püspök legyen. Ez az ambíció egészen kiforgatja önmagából, még szószegésre is képessé teszi s ezzel erkölcsi alapot ad vetélytársa bosszújának, aki őt a kollektív ösztön erejének segítségével elpusztítja.

A szász lélek kiváltságnak tartja a neki jutott örök kisebbségi sorsot. A fiatal szászok kiszaladnak ugyan tanulni, látni, él-

vezni a nagy német birodalomba, de úgy találják, hogy az ottaniak lelke, a legfelső kapu zárva marad előttük s a szász nekik csak mint exotikum érdekes és szeretetreméltó. Megállapítják, hogy a németeket csak a maguk teremtette birodalom, életük egészen más pólusai és saját életlehetőségeik érdeklik. A szász fiú idegennek érzi magát a nagy rendezett múzeumban, ahol a német önimádat hódol a saját kultúrájának bálványa előtt s a megismerkedés Erdély felé taszítja vissza.

Mindezeket ez a könyv állapítja meg a saját néperől. Ez a könyv rajzolja elénk a szász lelkiséget, mint *egy* sajátos reliigiót, amelynek saját külön etikája van: minden erény, ha az öszszesség érdekével egybevág, természetesen a gyűlölet, a bosszúállás, az irgalmatlan hajsza is és minden bűn, ha nem szolgálja vagy talán éppen veszélyeztetné a közösség létérédekét, természetesen az egyéniség, a tehetség, vagy az idegen vér is.

III.

Ezekután lássuk, hogy mit mond ez a könyv rólunk, magyarokról? Előrebocsáthatjuk, hogy a magyarság és a magyar lélek, ebben a könyvben alig jelenik meg. Helyette majdnem kizárólag a magyar állam szerepel, melyet az író nem is szándékszik azonosítani, vagy csak igen távolról azonosít magával a magyar lélekkel. Hogy ehhez az elvlasztáshoz mi magunk mit szólunk, az attól függ, hogy ki mennyire azonosítja a magyarságot azzal a politikummal, melyben a magyar életérédeknek kellett megnyilvánulnia. Azt megállapíthatjuk, hogy ebben a könyvben a szász nép lélek ellenségesen áll és nyilvánul meg a magyar állammal szemben, eltekintve egy-két vonástól, melyben valami elismerésféle csillan föl. Így előfordul, hogy a szász festő művét a magyar állam aranyéremmel tünteti ki és megvásárolja a Nemzeti Múzeum számára. Egyszer pedig az mondatik, hogy mégis csak „jogállam” volt. Ettől eltekintve az állam és a telepések egymásnak ellenségei. Bár a szász „jó állampolgár” és a „legvéresebb adót izzadja”, az állam mégis ellene van, célja a telepések beolvasztása, eltüntetése. Egy csomó olyan állami törvénnyel izgatja a szászorságot, melynek tendenciája félreismerhetetlen. A szász neveket magyarul kell anyakönyvelni. A szász városok nyitott kapuin idegenek tódulnak be. A harcok alatt a szász megvédte magát. Az állam a béke idejében akarja meghódítani, hivatalnokok és poroszlok seregát zúdítva rájuk s beleékelődve minden szász helységbe. Még a múzeu-

mait is ellenőrzi s az államsegélyt csalétekül kínálja. A magyaroknak az a mániája, hogy az ország az övék. Törvényt hoznak a községek magyar elnevezéséről s iskolai törvényt alkotnak, hogy már az unokák felejtsek el, hogy a városokat németek építették és a szász gyermek már az elemiben tanuljon meg magyarul. Közigazgatásban és törvénykezésben erőszakolják az állam nyelvének használatát. A német kultúrától is különböző szász kultúrát, ezt a páratlan virágot, melyet az Isten se tudna másodszor megeremteni, oktalanul el akarják tiporni. Olvassuk, hogy gazdasági és kulturális téren a szászok olyan önvédelmi harcot folytattak, mely tényleges erőforrásaikat messze felülhaladta, de az erősebb állam eltanulja a tökéletes mintákat s ellene használja föl. Hasonló intézmények kakuktojásait lopva a szász községekbe, elárasztja őket állami iskolákkal, majd magas hivatalok és kitüntetések csábításával igyekszik megtörni ellenállásuk erkölcsi erejét. Ha a világháború ki nem tör, a telepések halálos ítélete talán végre is hajtattott volna.

Van a könyvnek egy nyilatkozata a magyar lélekről is. Ez a nyilatkozat békeséges, a háborút megelőző jólét és bizakodás légköréből fakadt és a legérdekesebb benne az, hogy bizonyos jóakarató fölényesség nyilvánul meg benne s a szász népek valamikor hazát, kiváltságokat, megkülönböztetett függetlenséget biztosító, akkor államalkotó fajról úgy nyilatkozik, hogy vannak jótulajdonságai. Kellemesen élénk, örökre sustorgó tűzijáték a magyar, hasonló előkelő francia nagybátyjához. Nem olyan okos és művelt, mint az, de becsületesebb, kevésbé kiélt és naivabb. Egyben pedig egészen gyermekes s egyúttal ikerestvére a franciának: hisz a piros-fehér-zöld globus lehetőségében.

Ezekből a vonásokból nemzeti jellemünknek egyik oldalát, a szenvedélyes, de hamar ellobbanó, kirtartás nélküli szalmalángot látjuk kiragadva. Úgy látszik, történelmünk és kultúránk másféle, vagy ellenkező bizonyosságai ismeretlenül maradtak az író és talán népe előtt is. Minden vita nélkül állapítsuk meg, hogy a szász álláspont a magyarsággal szemben, legalább a múlta vonatkozólag ez volt: amennyiben nem zavargunk, jól meg lehet élni velünk, mivel akkor egészen nélkülünk lehet élni. A könyvből föltétlenül ki lehet érezni annak teljesen mellékes voltát, hogy a szász közösség zárt világán kívül magyarok is léteznek. A mi szempontunkból olyan külön világ ez, mely akár a holdban is létezhetne.

Azt hiszem, hogy ennek a kritikának az ellenséges éle a magyar államiság itteni megszüntével magától eltompult s merem

remélni azt is, hogy az emlékezete is revízió alá kerülhet, mert most már a szász népnek újabb történelmi alkalom adódott arra, hogy különböző impériumok között objektív összehasonlítást tessen. Nem szabad elhallgatnom, hogy a könyv befejező részében, a nagy világtörténelmi fordulat vázolója alkalmával ez a revízió már jelentkezik is és pedig úgy a szász néplélekkel, mint a magyarral szemben. Azt is meg kell állapítanom, hogy ennek a revíziónak az iránya határozottan kétféle. A magyarsággal szemben valami közösségvállalás halvány körvonalai bontakoznak ki, mert a szász sorsváltozás fölmutatásánál a magyarokat együtt említi népe fiaival. A saját nemzetével szemben való nézőpontja még sokkal érdekesebb, mert azt határozott rezignáció jellemzi. Omladozik a sokszázados épület. Külső támadások is bomlasztják: elvesztette kiváltságait, jogait, autonómiáját, intézményeinek anyagi fundamentumait. De ennél jellegzetesebbek a belső veszedelmek, amiket főlemlít: mind kevesebb szász bölcső ring, mind több vegyes házasság és reverzális pusztít, mind jobban pusztul a szász népviselő s mind inkább elnémul a szász beszéd. A hagyományt és a tekintélyt szégyentelen kritika kezdi ki. A szász nép vezetői már mind históriát írnak: volt egyszer...

És végre megszólal a könyvben a mai kisebbség hangja is, mely a háborús sebeiket nyalogató és zsákmányukat emésztő világ-hatalmak felé irányul, akik jókedvükben a század legfényesebb viccét, az önrendelkezési jogot találták ki: ide nézettek és lássátok, hogy a szász nép, amely csak élni akar és német maradni, véresre hasogatott lábakon áll sorsa kemény szikláján, állig az elnyeléssel fenyegető árban. Csak egyetlen vigasztaló kép villan föl a könyv végén: a gyermekek folytatják játékaikat és újra építik az elmerült gyermekvilágot.

Az a tény, hogy a szinte páratlan és méltán dicsért kisebbségi minta önmaga felett rezignál, nem feltétlenül szomorú jelenség, sőt én azt hiszem, hogy ez a szükségszerű kezdete egy megújuló életnek, amelyet a szász nép hitem szerint bizonyára meg is fog találni. Tovább nem feladatom, hogy elmélkedjem a szász probléma felett, hiszen elmélkednek rajta ők maguk, én csak azt; a közös kisebbségi hitet fejezem ki, hogy egy régi világ romjai I nem jelenthetnek egyebet egy élni akaró nép számára, minthogy új feladat elé állítottak. És most a továbbiakban nem is az ők, hanem a magunk számára óhajtom tisztázni azokat a nagy tanulságokat, melyek a magyar léleknek a szász lélekkel, a magyar sorsnak a szász sorssal való összehasonlításából a mi számunkra adódnak. Ezt egyébként abban a biztos meggyőződésben teszem,

hogy vannak közös tanulságok, melyek minden népnek és így Erdély népeinek is ugyanazt mondják s így, amikor a magunk jövője felé fordulunk, egyúttal az igaz megismerés és testvériség útjára lépünk.

IV.

Mindenekelőtt a történeti öntudat ténye az, amely a száz népnek mindezeideig a leghatalmasabb erőforrása volt s a mi számunkra is a legdöntőbb figyelmeztetést adja. Korunk éppen a történeti gondolkozás terén került válaszütra. A történeti öntudat sovínisztikus formája alaposan kiábrándította a historizmusból azokat a népeket és társadalmi rétegeket, akik ellen annak pusztító élet fordítják. A szociális gondolkozás pedig, amely a szocializmusban és ennek végső konzekvenciájában, a kommunizmusban a nemzeti eszme helyébe az osztályharcot állította, egyenesen a történeti szellem megsemmisítésére tör, mikor a múltba is bele-magyarazza a történelmi materializmus egyoldalú dogmatizmusát. Különös jelenség, hogy míg a világhatalmak a legerőszakosabb módokon igyekeznek a nacionalizmus fölébresztésére és megszilárdítására, addig a szenvedő kisebbség lelkében mind nagyobb hullámokat ver az egyetemesség vágya és követelése. Különösen a kisebbségi sorsba jutott magyarságot és annak elsősorban fiatal nemzedékét jellemzi a történeti öntudat elhalványodása, a nemzeti érzés e miatt való megüresedése s a nemzetközi és egyetemes emberi megoldásokért való vágyakozás és lelkesedés. Valószínű, hogy ez egy szükségszerű világűnet s a meglepő benne csupán az, hogy míg a múltban az elszigetelten küzdő, vagy elnyomott nemzetben a szenvedés reakciója a történeti öntudat és a nemzeti érzés heves föllobogása volt, addig ma a hasonló helyzet egészen ellenkező eredményeket szül: a világ levertjeinek és elnyomottjainak szolidaritását s az egyetemesen emberi megoldás követelését. Ez az oka annak is, hogy az orosz bolsevista kommunizmusban, minden mélyebb kritika nélkül és a következmények alapos átgondolását mellőzve, a világhátréteg föloldását remélik Európa valamennyi országában kétségtelenül igen széles rétegek és főleg az ifjú generáció. Majdnem közkeletűvé kezd válni az a felfogás, amit természetesen egy háttérből működő szervezett propaganda éleszt, hogy a nacionalizmus történetiszemlélete és az egész nemzeti szellem csupán álarca az igazi valóságnak: a polgári kapitalista világrendnek, mely azt csak azért tartja ébren, erősíti és táplálja, hogy ezzel gátat emeljen a kibontakozó új vi-

lágrendnek: a kommunizmus által képviselt gazdasági kollektivitásnak. Ebből következik az a szerencsétlen gondolat, hogy mind az a lelki és szellemi érték is, amely a polgári világrendben existál, beleértve a keresztyénséget is, csak járuléka a kapitalista gazdasági rendnek s így annak vétkeiért felelős, sőt e vétkeknek kifejezője. Világkatasztrófiának kell fölsímnünk azt a tényt, hogy a háború utáni imperializmus a miatta szenvedők millióit egy materialista propaganda malomkerekére hajtja s arra kényszeríti, hogy attól várják jobb jövőjüket; hiszen kétségtelen, hogy az ázsiai új Dzsingisz-kán nem csak a kapitalista gazdasági rendet s az ezzel összefüggő politikai és katonai imperializmust támadja, sőt lényegében nem is ezeknek az ellensége, lévén ő maga is egy más szerkezetű s még fokozottabb imperializmus, hanem az emberiség lelkiségét és az emberi szellem belső értékeit akarja megsemmisíteni. Azt hiszem nem csalódom, amikor a Mesehendörfer könyvében olyan megragadóan ecsetelt bomlását a szász történeti öntudatnak szintén e végzetes világáramlat hatásának tulajdonítom s úgy vélem, hogy ott, ahol szinte csak egy szervezetséggé szikkadt szigorúan zárt világot ér ennek a hullámnak szökőárja, a veszedelem annál nagyobb, mivel a lelki tartalom már régebben sorvadásnak indult s a teremtő egyéniségben gyökerező realitását szándékosan és tudatosan maga taposta el. Mi, erdélyi magyarok, sohasem rendelkezünk a történeti öntudatnak s öntudatos nemzeti szellemnek azzal a bámulatraméltó hatalmával, amely őket megtartotta. Ma már be kell ismernünk, hogy régebbi generációink ezirányú lelki tartalma történelmünknek és nemzeti szellemünknek csak bizonyos vonásaiból alakult és táplálkozott. Éppen azok az erők és értékek hiányoztak belőle, melyeket legnagyobbjainktól: egy Bethlen Gábertől, Zrínyi Miklóstól, Széchenyi Istvántól, Kemény Zsigmondtól örököltünk és kellett volna elsajátítanunk, azok a maradandó értékvonások, melyek önkritikára, önmegtagadásra és önfeláldozásra vonatkoznak. Ez az oka annak, hogy a szász író, egész népe nevében csak a piros-fehér-zöld színekben sustorgó, magasra lobbanó és gyorsan kialakuló rakétát látta *meg* a magyar lélekben. Sajnos, mindig hiányzott belőlünk a nemzeti történelem komoly, mély és alapos tanulmányozásán és tanulságai elsajátításán alapuló nemzeti szellem. Kétségtelenül még rosszabbul állunk mai ifjú nemzedékünkkel, aminek bár tőlünk független külső körülmények is kedveznek, mégis öntudatos munkánk hiánya a főoka. Nem hozunk áldozatokat, pedig megfeszített áldozatokat kellene hoznunk azért, hogy történelmünk igaz és maradandó értékei gyermekeink lelkébe fölszívódjanak. Maga az is-

meretanyag is megdöbbenően csekély és fogyatékos már, a mai magyar ifjúság tudásában, nem is beszélve a nyersanyag megfelelő földolgozásáról. Nem csoda tehát, ha a magyar ifjúság lelketlenül és fertőzésre alkalmasan találják a lélekelleses világbomlasztás baktériumai. Mindig megdöbbenek azon, ha a magyar ifjúság igen sok tagja kötelességének érzi, hogy megelőzze a román, vagy a francia, vagy a német ifjúságot a nemzeti öntudatfeladásában s nem jut eszébe, hogy bőven ráér nemzetközivé lenni akkor is, ha már a nagy nemzetek fiai levetették nacionalizmusuk „idejétmúlt” köntösét. Valami élehetlenség és gyakorlatiatlanság ütközik ki abban, hogy a magyar ifjú nem is tartja szükségesnek elmélkedni azon: vájjon azoknak a másoknak miért nem jut eszébe ez? Csak mostanában olvastam egy egészen fiatal erdélyi magyar könyvében olyasféle megállapításokat, hogy a nemzeti érzés és öntudat nem annyira természetes és született adottság, mint inkább a nacionalista állam iskoláinak nevelési eredménye, amit igazol az, hogy a túlzott nacionalizmus, vagyis a sovinizmus nem egyéb, mint osztálytűnet, a nemzeti állam feltörekvő polgári osztályának érdekeológiája. Ebből a gondolkozásból azt az érdekes következtetést lehetne levonni, hogy nem az egyes ember, az egyéniség a természet által adott valóság, hanem a társadalom, míg az egyén csak elvont képzelődés; hogy nem maga az ember a valóság, ösztöneivel, lelkületével, testi-lelki organizmusával, hanem az az osztály, melybe születése, vagy körülményei éppen bekapcsolták.

Az erdélyi magyarság tulajdonképpen csak most jutott abba a helyzetbe, melyben a szász nemzet évszázadok óta van, hogy harcoljon és dolgozzon azért, hogy megtarthassa önmagát az állam keretén belül, mint sajátos nemzetegyeniséget. Arra a kérdésre, hogy egyáltalában szükséges-e magát ilyennek megtartania, azt hiszem épp annyira felesleges felelni, mint arra a kérdésre, hogy egyáltalában érdemes-e és szükséges-e élni? Aki ebben az alapkérdésben ingadozik, azzal már nincs mit kezdeni. Az erdélyi magyarságot tehát egyszerűen adottságnak kell vennünk, olyan értékek hordozójának kell tartanunk, melyekért felelős. Letagadhatatlan, hogy van egy magyar lelkiség, mely különbözik más népekétől. Ez a lelkiség történelemben, nyelvben, kultúrában sajátos módon fejezte ki magát. Hozzá tartozik a humánus teljességéhez és senki más nem pótolhatja, nem helyettesítheti. Ez a tény az élet értelmével függ össze s ezért nem vitatható. Az erdélyi magyar tehát csak magyar módon lehet az emberi élet tényezője. Magyar mivoltának alapja lelki oldalról a történeti öntudat. Ez

az öntudat csak nemzeti történelmünknek igazi megismerésén és elsajátításán épülhet föl. Legemberibb joga és elutasíthatatlan kötelessége, hogy ezt a történelmet szabadon és teljesen megismerhesse és annak tanulságait beleépíthesse jövődjébe. Amennyire szüksége van azonban erre a történelmileg megalapozott nemzeti szellemre, éppannyira nincs szüksége exkluzivitásra, egy külön nemzet-religióra és annak érdekmoráljára. Az igazi magyar tradíció, és ebben a magyar van előnyben a szász felett, az a fenntartás nélküli és soha eléggé nem méltányolt odaadás, mellyel a magyar lélek odafordult és kitérte magát az egyetemesen emberi értékek számára. Van abban valami fájó büszkeség, hogy a magyar lélek minden visszautasítás és lekicsinylés dacára, mely Európa részéről annyiszor érte s még most, összetöretése tragikus: mélységében is, nem szűnt és szűnik meg tovább táplálni magában a hitet a nemzeteket összekötő igazság és szeretet valósága; ban, Azt minden önmagunkelleni vétkeink dacára is nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar lélek a maga legmagasabb ambíciója-képpen igényelte, hogy a nála nagyobb nemzetek csúcsait a gondolat és alkotás világában megközelítse. Mindig arra törekedett, hogy magába tudja fogadni a világot. Merészeltük állítani, hiszen ez mindig a kicsinek a nagysága, hogy az angol, francia, német, olasz, orosz szellem legnagyobb képviselői a tudomány, irodalom, művészetek terén a magyar lélekben a legodaadóbb megértésre és követésre találtak, sokszor izzóbb és döntőbb befogadásra, mint saját nagy nemzetük lelkében. Éppen azért kell a legalaposabban és a legszélesebben megismernie a mai generációnak multunk egészét, hogy rádöbbenjen arra a csodálatos valóságra, amelyet ez a történelem dokumentál s amely abban áll, hogy az igazi magyarság, azaz a magyar nemzet legkülönb része mindig fölszárnyalt az európai szellemiség csúcsaira s visszasugározta a maga sajátos magyar mivolta szerint az emberiség legjobb törekvéseit. Amelyik nemzetnek ilyen öröksége van, annak olyan hivatása is van, amelyet öntudatosan kell vállalnia, minthogy abban van megkülönböztető létjoga is. Ezt a hivatást nem szabad befolyásolnia annak az emberi kishitűségnek, hogy gyakorlatilag és momentán céltalannak vagy reménytelennek mutatkozik. Az igazi életerő abban nyilvánul meg, hogy reménység ellenére is kész önmagát fenntartani és következetesen érvényesíteni. Emlékezzünk arra, hogy Deák Ferenc ezt az igazságot képviselte és határozottan kijelentette, hogy ő a maga igazságát reménytelenül is képes szolgálni. Ebben a mély erkölcsi erőben a legnagyobb praktikum van, mert olyan energiaforrás működik, amely haszontalanul és

eredménytelenül végre is soha sem veszhet el. Ha tehát az erdélyi magyarság a maga történetileg öntudatosított hivatását felismeri s a maga nyelvének, kultúrájának, adottságainak és jellemének sajátos módján rendületlenül s talán reménytelenül megmarad a mellett, hogy neki ebben az országban a lelki értékeket és az emberiség egyetemes gondolatait, gyakorlatilag az itt élő népek testvéri kapcsolatait kell munkálnia, akkor minden elzárkózásnál és mesterséges védőbástyánál hatalmasabb igazsággal biztosítja a maga jövőjét.

Mindnyájan tudjuk, hogy a mi leggyengébb pontunk, a szervezettség hiánya. Ebben a tekintetben a szász nemzet olyan példaadással szolgál, mely talán az egész Európára nézve páratlan. Igen sajnós, szervezetlen nemzet vagyunk s a széthúzás és fegyelmetlenség egész történelmünkön áthúzódó átkunk. Ujabban amúgy is széteső nemzeti egységünket még szociális osztályalapon is tovább akarják tagolni és pedig nem is kívülről, hanem a saját fiaink. Egyszóval a szervezettség nagyon is reánk férne. És mégis, bármennyire csodáljuk a szász példát, egy pillanatra sem mondom, hogy az mintájául szolgáljon a mi magyar megszervezkedésünknek. Ezt már abból az elvi álláspontból kifolyólag is hangoztatnom kell, mely a szervezetet mindig a nemzeti egyéniség kifejezőjének tartja. A szász szervezet a szász lelkek produktuma s nem is volna ráerőszakolható a magyar lélek teljesen más alaptermészetére. Mindenekfelett fontos az, hogy a szervezet csak akkor ér valamit, ha lelkiséget tartalmaz s egy belső, lelki fegyelem az alapja. Ebből a szempontból kellene öntudatosítanunk azt, hogy a mi életünkben az egyház, vagy az iskola, vagy a politikai, vagy a gazdasági tényezők miféle tartalmat, értékeket és érdekeket kell, hogy szolgáljanak népünk életében. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy még maga a nép sem öncél, legalább is nem az az ő pusztja létezése. Az igazi öncél azokban az értékekben van, melyeket életében és alkotásaiban realizál. Ezért döböntem meg, amikor a már említett fiatal író könyvében azt olvastam az egyház jelentőségéről, hogy az abban az alkalmasságban és eszköziségben rejlik, melyet népünknek nyújt nyelvhasználati, építészeti, népművészeti, társasági és politikai szempontból. Nyilvánvaló, hogy ez a szász gondolatnak egy primitív és idejétmúlt megisméltése, de annak minden grandiozitása és zordon keménységében is tiszteletparancsoló ereje nélkül. Ez egy sivár racionalista gondolat, melyen maga a keresztyén egyház már a tizenhatszázad század végén szerencsésen túltette magát. Én az egyháznak nagy nemzeti jelentőséget tulajdonítok, de nem abban a szász ér-

telemben, mely azt tulajdonképpen a népélet és a faji génusz szimbólumává és összetartó vasgyűrűjévé teszi, sem abban az alacsony gazdasági értelemben, mely az egyházban csupán hasznos ismeretterjesztő intézményt lát, némi felesleges ceremóniák között, hanem abban a magyar értelemben, hogy az egyház az evangélium szellemében őrizője, irányítója és megtermékenyítője a nemzeti léleknek, hogy az mindig lelkeség és szellemiség maradjon, menten minden exkluzivitástól, de minden materialista elszíntelenedéstől is. És ehhez hasonlóan minden kulturális és szociális szervezetet csak akkor tartok becsülendőnek, ha az nem egyes osztályokat, hanem minden magyar embert az egymásért való felelősség és önfeláldozás nagy szolidaritására nevel.

A száz író könyve talán a legtanulságosabb abban a kérdésben, mely az egyéniségnek és tehetségnek egy nemzet életében való jelentőségére vonatkozik. Természetesen nem szabad úgy értelmeznünk erre vonatkozó vallomását, mintha egyetlen nép is és így a száz nép is megélhetett volna legjobbjainak önfeláldozó szolgálata és önzetlen vezetése nélkül. Bizonyára csak legkülönbözőbb egyéniségeknek és tehetségeiknek köszönheti, amit elért. De mindenestre jellemző az, hogy a nemzet öfenntartásának mindenek fölé való emelése természetesen csak bizonyos irányú tehetségnek és egyéniségnek adott teret, akiknek sajátossága egybehangzóit és megfelelt a közösség érdekének, míg az ettől elütőket kivetette magából. Mit mutat a magyar történelem? Talán egyetlen nép története sincs annyira telítve a félreismeret, meg nem hallgatott elvetett tragikus talentumok seregével, mint a miénk. A legkülönbözőbb magyar jellemek és elmék többnyire csak földi életük összetörése után, későn jutottak elismertetéshez s nemzeti prófétáink tanításai nagyrészt pusztában elhangzott szavak maradtak. Ezért van, hogy nemzetünk az igazi lelki és szellemi vezetés iránt alig fogékony és ilyen vezéreinek sem felismerésében sem követésében nem iparkodó. Sokkal súlyosabb megítélés alá esik azért, mert nemcsak az érdekével nem összhangzó s újszerű tehetségeket nem vállalja, hanem a saját legfőbb érdekének megértésében nem egyetemes és azért azok iránt sem engedelmes, akik az ő lelkének megterestetői. Ez a közönyösség az, aminek kéréget áttörni a mi legnagyobb történelmi feladatunk. Természetesen, ez a feladat elsősorban éppen azoké, akik a nép különböző tereken való vezetésére hivatottak. Mert viszont a történelem bizonyossága szerint a mi népünk könnyen vezethető, mihelyt vezetői megalkudva a népszerűtlen igazsággal, ösztöneinek és legközelebbi érdekeiknek hajlandók hízelegni s engedményeket tenni. Ha igé-

nyeljük magunknak a sajátos létjogot, akkor ezen a ponton is magasabb kötelezettségeket kell vállalnunk s a nép ösztönei helyett a lelkiismeretéhez kell fordulnunk, azt ébreszteniünk és kifejleszteniünk. Az erdélyi ősi iskolák dicsősége abban állott, hogy nem hagyták porbahullni a talentumokat, hogy azokat magából a népből keresték ki, emelték föl és csiszolták ragyogó gyémántokká. Ennek a nemzet-pedagógiának adott nemeslevelet Bethlen Gábor fejedelem, a legerdélyibb magyar lélek. Nemzetnevelésünk tehát nem elégedhetik meg kisebb igénnyel, minthogy népünket a legkülönb elmék és jellemek kiművelésével és azoknak öntudatos munkábaállítással valóban lelki és szellemi vezetés alá helyezze. Igaz, hogy egy ilyen nemzetpolitika nagyrészen láthatatlan és messzi igazságokba vetett hiten alapszik. De csodák csak hitből születnek.